

BETEKINTŐ

2010/1. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Baráth Magdolna: „Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését”
Szovjet tanácsadó feljegyzése a tábornokper vizsgálatáról, 1950. június

Varga Krisztián: A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962)

Krauhulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964)

Izsa Jenő: Firkálás a WC ajtón
Egy állambiztonsági esettanulmány és háttere

Tabajdi Gábor: A hírszerzők mindennapjai (1974–1983)

Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között

Baráth Magdolna

„Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését” Szovjet tanácsadó feljegyzése a tábornokper vizsgálatáról, 1950. június

A *Betekintő* egy korábbi számában már írtunk a 2. világháború utáni magyar politikai rendőrségnél dolgozó szovjet tanácsadókról, szerepükről a szovjet titkosszolgálatok működési mechanizmusának és módszereinek elterjesztésében, az államvédelem szovjet mintájú átszervezésében.¹ Az itt dolgozó tanácsadók részt vettek a koncepciós perek vizsgálatában, személyesen jelen voltak a kihallgatásokon, szemtanúi voltak Rajk és több más letartóztatott vallatásának. A tanácsadók tevékenységét szabályozó utasítás ezt ugyan tiltotta, de állításunk alátámasztására idézhetünk Bjelkin és Makarok ezredes tanácsadók V. Sz. Abakumov állambiztonsági miniszternek írt jelentéséből: „Mi, mint Moszkva képviselői [...] elkezdjük akadályozni Rákosit annak a nyilvánvalóan tendenciózus irányvonalnak a megvalósításában, amelyet a magyar állambiztonsági szervek a Rajk-ügyben Rákosi saját elképzelései szerint akarnak végrehajtani. [...] A helyzetünk itt meglehetősen kényes. Ha jelen vagyunk a kihallgatásokon és látjuk, hogy a magyar vizsgálók nyilvánvalóan valószerűtlen vallomásokot kapnak, és eközben hallgatunk, akkor gyakorlatilag részt veszünk ebben az ügyben, ha viszont felhívjuk a figyelmet a vallomások nyilvánvaló valószerűtlenségére, akkor megsértjük azt az irányvonalat, amit Rákosi jelölt ki a magyar vizsgálók számára.”² Munkájuk a Rajk-pert követően még nem fejeződött be, Bjelkin és egyik helyettese, Poljakov ezredes részt vett a további koncepciós perek előkészítésében és lefolytatásában is. Egyes vélemények szerint a legtöbb országban a koncepciós perek „fő konstruktőrei” éppen a tanácsadók voltak.³ Ők biztosították a megfelelő politikai irányt, ellenőrizték a vizsgálat menetét és a vallomásokot, s mindezekről haladéktalanul tájékoztatták Moszkvát. Így járt el az alább közölt dokumentum készítője, G. Sz. Jevdokimenko ezredes is, aki kezdetben az állambiztonsági tanácsadó helyettese, majd 1951-től főtanácsadó volt a magyar állambiztonsági szerveknél.

Galina P. Murasko, orosz történész levéltári dokumentumok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Magyarországon, sőt az egész kelet-európai térségben zajló politikai perek előkészítésében, megszervezésében a legaktívabb szerepet Rákosi Mátyás játszotta, aki ezzel is szaporítani igyekezett „jó pontjait” a szovjet vezetéskor és mindenekelőtt Sztálinnál.⁴ Murasko véleménye szerint többek között Rákosi ötlete volt az is, hogy egyetlen nagy pert kellene indítani a vezérkarban és a Honvédelmi Minisztériumban szolgáló tábornokok, a Független Kisgazdapárt jobbszárnyának egykori politikusai, valamint a szociáldemokraták ellen.⁵

Ha a Rajk-pert (vagy Rajk-Pálffy-pert) tekintjük a magyarországi koncepciós perek nyitányának, a Sólyom-per annak egyenes folytatása volt. Már a Rajk-pernek is volt katonai szála, de a „katonai összeesküvésről” a letartóztatások után, 1950. június 21-én készült jelentés szerint „A Rajk-Pálffy-Szőnyi-féle összeesküvés felszámolásakor az ügy katonai vonalát nem sikerült felgöngyölíteni.”⁶ Az ÁVH azonban tovább folytatta a nyomozást és 1950 tavaszán sikerült „leleplezniük” Pálffynak a hadseregben megbújt „összeesküvő társait” is.

Sólyom Lászlót 1950. május 20-án tartóztatták le. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Titkársága 1950. május 24-i ülésén hagyta jóvá Sólyom László volt vezérkari főnök, Révay Kálmán, a páncélos fegyvernem volt parancsnoka, Pórfy György, a tüzér fegyvernem volt parancsnoka, Beleznaý István hadtestparancsnok és 10 törzstiszt letartóztatását. Egyidejűleg megbízták az Államvédelmi Hatóságot a további teendők irányításával.⁷

Rákosi Mátyás a Kominform munkatársával, Sz. G. Zavolzsckijjal folytatott 1950. május 25-i beszélgetése alkalmával közölte, hogy a hadseregben kémek újabb csoportját leplezték le, és a közeljövőben letartóztatják a magyar hadsereg vezérkari főnökét és az első hadtest parancsnokát.⁸ Farkas Mihály a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosával, Sz. Kuzminnal folytatott beszélgetése alkalmával 1951. január 4-én azt

mondta beszélgetőpartnerének, hogy „a magyar hadseregben hosszú ideig létezett egy mélyen konspirált csoport, amely az amerikai, angol, francia és jugoszláv hírszerzés szolgálatában állt. [...] A magyar népnek ezeket az árulóit 1950 júliusában felakasztottuk.”⁹

A Sólyom-per vagy közkeletű elnevezéssel tábornoki per¹⁰ rekonstruálását nagyban nehezíti, hogy a koncepciók perék iratait pártutasításra 1956 után megsemmisítették,¹¹ csupán a perék felülvizsgálati anyagai maradtak fenn. Mint Jevdokimenko 1950. június végén készült jelentéséből is kitűnik, Rákosi egy ideig kitartott amellett, hogy a négy különböző csoport ügyét vonják egy perbe, és mutassanak ki egy nagy kormányellenes összeesküvést az országban, amelyet a volt szociáldemokraták vezettek volna. Azt javasolta, hogy a vizsgálat során tárják fel a letartóztatott katonatisztek kapcsolatait a volt szociáldemokrata vezetőkkel, a katolikus egyház képviselővel és a Tito-klikkel. A fő csapást Szakasits Árpádra kellett volna mérni, azonban a tanácsadó hamar meggyőződött arról, hogy az őt terhelő vallomások kényszer hatására születettek, s ezzel kapcsolatos nemtetszésének a magyar vizsgálók előtt és Moszkvába küldött jelentésében is hangot adott.

Miközben – mint az Farkas Mihály és Jevgenyij Kiszeljov budapesti szovjet nagykövet 1950. július 18-i beszélgetéséből is kiderül – a jobboldali szociáldemokraták „szétzúzása” sikeresen folyt, addig több mint 320 személyt tartóztattak le, és a magyar vezetés még több mint 100 fő letartóztatását tervezte. A pártszervezetek Farkas szavai szerint „tömegmunkájukat képesek voltak úgy szervezni, hogy a munkások aktívan segítik ennek az ellenséges ügynökség tevékenységének leleplezését. A jobboldaliak leleplezése és eltávolításuk az ipar legfelelősebb részeiről, valamint a párt tervezett intézkedései a normák felülvizsgálatára és a fizetések rendezésére megteremtik a feltételeit az ipar új felemelkedésének.”¹²

Farkas beszélt a magyar vezetésnek Kéthly Annával kapcsolatos terveiről, akit azzal vádoltak, hogy „a bomlasztó tevékenységek folytatására létrejött hat volt szociáldemokratából álló illegális csoportot” vezet. Addigra már elhatározták, hogy a volt szociáldemokraták ügyében nem tartanak nyílt tárgyalást, helyette Kéthly Annának javasolni fogják, hogy írjon egy könyvet vagy brosúrát a szociáldemokrata párt volt vezetőinek provokatori tevékenységéről, az angol és amerikai hírszerző szervekkel való kapcsolatáról, amelynek publikálásával akarták leleplezni a szociáldemokrata vezetők „aljas szerepét a magyarországi munkásmozgalomban, úgy a felszabadulás előtt, mint azután.” Ez a terv végül nem valósult meg, s ebben valószínűleg a szovjet tanácsadóknak is volt némi szerepük. A szociáldemokratákat végül több kisebb perben ítélték el.¹³

Jevdokimenko jelentése nem csupán a vizsgálat során alkalmazott kihallgatási módszerekbe ad bepillantást, de azt is sejtetni engedi, hogy a főtanácsadó és a magyar párt első emberének együttműködése a perék során nem volt súrlódásmentes. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy Jevdokimenkót Rákosi követelésére visszahívták Moszkvába.¹⁴

Dokumentum

Szigorúan titkos!

A Szovjetunió Állambiztonsági Miniszterének
Abakumov elvtársnak¹⁵

Korábban már jelentettünk Önnek a magyar vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium számos munkatársának, úgymint Sólyom, Somogyi, Beleznyay tábornok és mások, a magyar Államvédelmi Hatóság által történt letartóztatásáról,¹⁶ akik kémtevékenységet és aknamunkát folytattak a hadseregben.

A magyar állambiztonsági szervek ellenséges tevékenység miatt ugyancsak letartóztatták a Magyar Dolgozók Pártjába átlépett volt szociáldemokratákat – Szakasits Árpádot, Schiffer Pált és másokat –, valamint a kisgazdapárt jobboldali szárnyának néhány korábbi vezetőjét, többek között Kővágó Józsefet és Rubleczyk Gézát.¹⁷ Azon kívül ez év június közepén a Magyar Népköztársaság elleni aknamunka miatt

letartóztatták a volt jobboldali szociáldemokraták egy csoportját, köztük Kéthly Annát, Szeder Ferencet és másokat.

Amint ismeretessé vált számunkra, az Államvédelmi Hatóság vezetése igyekszik egy államellenes összeesküvés ügybe összekapcsolni ezen négy letartóztatott csoport ügyét a szociáldemokratákkal az élen abból a célból, hogy aztán bírósági pert rendezzen.

Az Államvédelmi Hatóság főnöke, Péter [Gábor] és helyettese, Szücs [Ernő] arról tájékoztattak, hogy ez Rákosi¹⁸ elvtárs utasítására történik, aki azt javasolta, hogy a vizsgálatot abban az irányban folytassák le, hogy feltárják a letartóztatott katonák kapcsolatait a volt szociáldemokrata vezetőkkel, a katolikus egyház képviselőivel és Titoklikkjével, a letartóztatottaknak a hadseregben folytatott aknamunkája feltárása vonalán a vizsgálatot egyelőre ne folytassák. Egyidejűleg utasítást adtak arra, hogy ebben az ügyben hallgassák ki a letartóztatott szociáldemokratákat, Szakasits Árpádot, Schiffer Pált és másokat. Ezt követően az Államvédelmi Hatóság vizsgálói egy éjszaka alatt vallomást szereztek a letartóztatottaktól arról, hogy a katonai-összeesküvő csoportot a szociáldemokraták vezették Szakasitsal és Zentaival¹⁹ az élen.

A letartóztatottakat kihallgató vizsgálók szavai szerint a katonáknak a szociáldemokratákkal való kapcsolatára vonatkozó vallomásokat mesterséges módon [sic!] kapták. Így például az ÁVH katonai elhárításának helyettes vezetője, Janikovszky,²⁰ aki Sólyom [Lászlót] hallgatta ki, kijelentette: „Sólyom a kihallgatásokon maga semmit nem mond, csak azt ismeri be, amit mi kitálalunk neki.”

Szamosi²¹ százados elmondta, hogy az ő vizsgálata alatt álló Illy [Gusztáv] tábornok a szociáldemokratáknak az összeesküvésben való vezető szerepéről gyakorlatilag semmilyen vallomást nem adott. Ugyanakkor ő, Szamosi, a kezdetektől a végéig maga írta erről a jegyzőkönyvet és mivel a letartóztatott megtagadta, hogy azt aláírja, Szamosi néhány óráig gyözködte Illyt, hogy köteles segíteni az ÁVH-nak az ellenség leleplezésében, és hogy ez megkönnyíti a sorsát. Végül Illy aláírta a vizsgáló által megírt jegyzőkönyvet.

Az ÁVH Operatív Főosztályának vezetője, Farkas [Vladimir] őrnagy kijelentette: „Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését. Szücs ezredes minden nap változtatja az utasításokat és úgy adja ki azokat, hogy a vizsgáló nem értheti meg, hogyan vezesse az ügyet. Szücs megparancsolja, hogy reggelre kapjanak a letartóztatotttól vallomást a jugoszláv vonalról, a kémkedésről stb. És úgy alakul, hogy a vizsgálónak vagy magának kell megfogalmazni, vagy »tanácskozni« kell a letartóztatottal.”

A Szakasits-ügyet azzal az utasítással vettem át, hogy reggelre kapjak vallomást Szakasits szerepéről és részvételéről az általános összeesküvésben, a következő napra pedig legyen vallomás Kéthly Annára.

Gáspár őrnagy²² vizsgáló, aki Beleznay [István] tábornok ügyét vezeti közölte: „Szücs a vizsgálók tanácskozásán vázlatos tervet adott, amelynek alapján kellett lefolytatni a kihallgatásokat és meghatározta, hogy milyeneknek kell lenniük a kihallgatásoknak és kire kellene.” Korábban Gáspár őrnagy a letartóztatott Révay [Kálmán]nal dolgozott, akinek, amint azt maga Gáspár mesélte, rendszeresen sugalmazta, hogy milyen vallomásokat kell adni.

A letartóztatott Révayt most kihallgató Károlyi²³ elmondta: „Révay nagyon fél. Kijelenti, hogy kész bármit megtenni az ÁVH-nak. Maga nem tesz vallomást, de amikor utalást tesz, sok felesleges dolgot és hazugságot mond.”

Radványi vizsgáló,²⁴ aki a letartóztatott Benjámint Olivért²⁵ hallgatja ki, elmondta, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet a letartóztatottak a vizsgáló nyomására írják.

Ezekkel a közlésekkel összefüggésben ez év június 14-én az ÁVH vezetőjével, Péterrel és helyettesével, Szüccsel folytatott beszélgetésben felhívtuk a figyelmüket a vizsgálók által alkalmazott kihallgatási módszerek fentebb kifejtett tényeire, és kifejtettük véleményünket arról, hogy ennek eredményeképpen a vizsgálat zavaros. Péter egyetértett azzal, hogy a vizsgálat lefolytatásának hasonló módszerei helytelenek és elmondta, hogy Rákosi és Farkas²⁶ elvtársak állandóan maximálisan szűk határidőn belül követelnek tőle „jó vallomásokat a letartóztatottaktól”, és ha ezeket a követeléseket valamiért nem teljesítik időben, akkor az ÁVH vezetését rossz munkával vádolják. Az egyes vallomások gyakran – közölte Péter – nem az ÁVH-nál születnek meg, hanem

korábban elkészített megfogalmazásban Rákosi és Farkas elvtárstól érkeznek azzal a követeléssel, hogy ilyen vallomásokat szerezzünk a letartóztatottaktól. Többek között, amint Péter elmondta, Farkas elvtárs azt követelte, hogy nyerjenek olyan vallomásokat a letartóztatottaktól, amelyben az szerepel, hogy a letartóztatottnak „nem tetszett Farkas és a proletárdiktatúra”. Ennek eredményeképpen, folytatta Péter, kénytelen azt követelni Szücsstől, és a maga részéről a vizsgálóktól, hogy olyan vallomásokat szerezzenek a letartóztatottaktól, ami gyakran nem felel meg a valóságnak. Ezért – mondta a továbbiakban Péter – a vallomásokat arról, hogy Pálffy és Rajk letartóztatása után összeesküvés volt a hadseregben, valamint a letartóztatott összeesküvők bűnös kapcsolatáról a szociáldemokrata vezetőkkel, kényszerrel szerezték.

Jelenlétünkben Péter utasítást adott Szücsnek, hogy vizsgálja felül a letartóztatottak vallomásait a katonai összeesküvés ügyében, vesse el a kitalált vallomásokat és a továbbiakban utasítsa el a vizsgálat lefolytatásának helytelen módszereit. Ugyanakkor, amint az most tudomásunkra jutott, Farkas elvtárs moszkvai utazása előtt, az ÁVH vezetése olyan összefoglalót készített számára, amelyben megerősítik a szervezeten kivitelezett összeesküvés létét és abban valamennyi letartóztatott részvételét. Ugyanakkor gyakorlatilag a letartóztatottak mind a négy csoportját illetően a következőket állapították meg:

1. A vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium korábbi letartóztatott vezetői – Sólyom, Somogyi, Beleznay és mások – lelepleződtek, hogy a népi demokrácia ellenségei és aktív bomlasztó tevékenységet folytattak a magyar hadseregben. A letartóztatottak egy részére rábizonyították, hogy a horthysta erőszakszervezetek ügynökségéhez tartoztak és a kapitalista államok hírszerzése javára kémkedtek.

2. A jobboldali szociáldemokraták illegális csoportjában résztvevők, amelyet Kéthly Anna vezetett, beismerték, céljuknak tekintették, hogy az angolok és amerikaiak segítségével megdöntik a népi demokratikus rendszert Magyarországon és bekapcsolják Magyarországot az imperialista államok blokkjába. Kéthly Anna létrehozta az úgynevezett „hatos bizottságot”, amely irányította a jobboldali szociáldemokrata illegalitás megszervezését és földalatti tevékenységének aktivizálását. Kéthly kapcsolatban állt az angol hírszerző szervekkel és angol labouristák vezetőivel, és tájékoztatta őket az ország belpolitikai helyzetéről.

3. A volt szociáldemokrata vezetőknek azt a csoportját, akik a Magyar Dolgozók Pártja tagjai lettek (Szakasits, Schiffer és mások), leleplezték, hogy kapcsolatban állnak az angol hírszerzéssel. A szociáldemokraták egyesülését a kommunistákkal Szakasits és társai arra használták fel, hogy bomlasztó munkát végezzenek a Magyar Dolgozók Pártján belül, amelynek érdekében saját embereiket ültették vezető posztokra az államapparátusban.

4. A kisczardapárt jobboldali szárnyához tartozó politikusok csoportjának résztvevői (Kővágó, Rubleczy és mások) elsődleges vallomásokat adtak a kém és bomlasztó tevékenységről. Kővágó bevallotta és a vizsgálati anyagok rábizonyították az angol hírszerzéssel való kapcsolatot.

A fent említett ügyekben letartóztatottak vallomásai ellenőrzést és pontosítást igényelnek. A vizsgálat további részében szükség van a letartóztatottak kihallgatásának folytatására azzal a céllal, hogy teljes egészében feltárják ellenséges tevékenységüket és bűnös kapcsolataikat.

Jevdokimenko

[RGASZPI f. 82. op. 2. gy. 1154. Géppel írt tisztázat. Utyehin, a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma I. Igazgatósága vezetőjének aláírásával hitelesítve.]

- ¹ Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 2008/4. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=97> (utolsó letöltés: 2010. március 18.)
- ² Az eredeti dokumentum az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában található. Idézi: T. V. Volokityina – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – T. A. Pokivajlova: *Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa. Sztanovlennyije polityiceszkih rezsimov szovjetszkogo tyipa 1949–1953*. Moszkva, 2002, ROSZSZPEN, 620.
- ³ 1949 nyarán különleges megbízatással két tanácsadót Szófiába is küldtek. Az ő feladatuk ugyanaz volt, mint magyarországi társaiké: biztosítaniuk kellett a koncepciós perek vizsgálatában és előkészítésében a szovjet vezetés által elvárt politikai koncepciót. T. V. Volokityina – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – T. A. Pokivajlova: *Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa*. i. m. 619–622.
- ⁴ Galina Pavlovna Murasko: Néhány esetvonalás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 1999. 2. sz. 160–169.
- ⁵ Uo. 166.
- ⁶ A dokumentumot közli: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. II. k. Szerk.: Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor. Budapest, 1993, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 511–514.
- ⁷ Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. május 24-i üléséről. Magyar Országos Levéltár 276. f. 54/101. ö. e.
- ⁸ Rosszjizskij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityiceszkoj Isztorii (RGASZPI) f. 575. op. 1. gy. 142. Közli: *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizszkih arhivov 1944–1953*. II. k. 1949–1953. Red.: T. V. Volokityina – T. M. Iszlamov – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – L. A. Rogovaja. Moszkva–Novosibirszk, 1998, Szibirszkij Hronograf, II. k. 349.
- ⁹ Uo. 455.
- ¹⁰ A perről lásd Oroszi Antal: A Sóllyom-per. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerk.: Okváth Imre. Budapest, 2001, Történeti Hivatal, 141–162.
- ¹¹ Erről részletesebben lásd Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, 2004, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 255–279.
- ¹² Arhiv Vnyesnej Polityiki Rosszizszkoj Federacii (AVP RF) f. 07. op. 23. papka 42. gy. 177. A dokumentumot közli: *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizszkih archivov*. i. m. II. k. 386–388.
- ¹³ Kádár Zsuzsanna kutatási alapján 12 „tiszta szociáldemokrata” csoportos és hét egyéni perről tesz említést, amelyben összesen 177 embert ítéltek el. Kádár Zsuzsanna: A magyarországi szociáldemokrata perek története. *Múltunk*, 1996. 2. sz. 3–48.
- ¹⁴ T. V. Volokityina – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – T. A. Pokivajlova: *Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa*. i. m. 629–630. Ez nem volt egyedi eset; Gh. Dej és a romániai tanácsadó, A. M. Szaharovszkij viszonya is feszült volt, aminek következtében 1952 novemberében őt is lecsérték. Uo. 630. Jevdokimenko az 1960-as években a KGB munkatársaként a krasznodari területen dolgozott, ahol akkoriban Rákosi száműzetését töltötte; ott találkoztak újra. Uo. 628.
- ¹⁵ Abakumov a jelentést 1950. június 27-én továbbította V. M. Molotovnak.
- ¹⁶ Ez a jelentés nem áll rendelkezésünkre.
- ¹⁷ Rubleczy Géza (1909–1953) író 1946-tól a Magyar Híradó Rt, majd a Magyar Hirdető Vállalat igazgatója volt. 1950 májusában tartóztatták le és az év novemberében 15 év fegyházra ítélték. A börtönben halt meg.
- ¹⁸ Rákosi nevét a szövegben mindenütt kézzel írt utólag írták be.
- ¹⁹ Zentai Vilmos (1899–1983) 1945. november 23-tól 1948. március 13-ig a Honvédelmi Minisztérium államtitkára volt. 1945 és 1947 között az SZDP Politikai Bizottságának tagja, a párt vezető titkára. 1948-ban lemondatták pártfunkciójáról, elbocsátották állásából és nyugdíjazták. Az ÁVH 1950. június 2-án tartóztatta le. A Kálmán József és társai per nyolcadrendű vádlottjaként 1950. szeptember 13-án életfogytiglani fegyházra ítélték, 1956. március 29-én egyéni kegyelemmel szabadult.
- ²⁰ Janikovszky Béla (1919–1978) a II. (Katonai Elhárító) Főosztály vezetője volt ebben az időszakban. Vizsgálóként részt vett a Sóllyom-ügyön kívül a Rajk- és a Pálffy-ügyben is. Péter Gábor ügyében 1953 elején letartóztatták és 1953 decemberében 2 év börtönre ítélték.
- ²¹ Szamosi Tibor 1950. január elejétől az ÁVH I/2. (Belső Reakció Elleni Harc) Osztályon dolgozott alosztályvezetőként.
- ²² Feltehetőleg Gáspár Mártonra történik az utalás, aki 1950 februárjától a II/4. (Katonai Elhárítás Jogi) Osztályt vezette.
- ²³ Károlyi Márton (1919–1989) már a Rajk-ügyben is az egyik kihallgató volt. 1950. júliustól novemberig az ÁVH VI. (Jogi és Börtönügyi) Főosztályát vezette. A Péter Gábor-ügyben 12 év börtönre ítélték.
- ²⁴ Valószínűleg Radványi Dezsőről van szó, aki 1949-ben a BM ÁVH Ipari Szabotázselhárító Osztályának osztályvezető-helyettese, majd 1950 januárjától az ÁVH Katonai Elhárító Osztályának alosztályvezetője volt.
- ²⁵ Benjámin Olivér (1903–1991) az SZDP delegáltjaként Budapest rendőrkapitány-helyettese volt. 1950 augusztusában életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 márciusában szabadult, 1962-ben felmentették a vádak alól.
- ²⁶ Mindkettőjük nevét utólag, kézzel írták be a szövegbe itt és a dokumentum további részében is.

Varga Krisztián

A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) A-795 jelzet alatt található egy olyan dokumentum, melyet nemcsak az államvédelem 1945 utáni képviselői használtak, de a korszakkal foglalkozó írások is bőven merítettek belőle.¹ A „Dr. Wayand Tibor feljegyzései horthysta politikai rendőrségi munkájáról” című állambiztonsági háttéranyag eredetileg a volt magyar királyi detektívfelügyelő „saját” V-135778 jelzetű vizsgálati dossziéjának mellékletét képezte. Fontosságát mutatja, hogy a későbbiek folyamán többször kiemelték és különböző ügyek háttérdokumentumaként hasznosították.² Az A-795 jelzetű „önálló kötet” a saját kezűleg írt önvallomás 96 oldal terjedelmű legépelte változata,³ amely tartalmilag sokban különbözik Wayand másik, elsősorban a két világháború közötti politikai rendőrség működését, intézménytörténeti elemzését adó jegyzetétől.⁴

A visszaemlékezéseket megrendelő Politikai Rendészeti Osztály (PRO) számára nemcsak az önvallomások voltak fontosak, de az írójuk személye is a kiemelt érdeklődés középpontjában állt. A fentiek alapján okkal merülhet fel a kérdés: Ki volt és milyen szerepet játszott Wayand Tibor a két világháború közötti államrendőrségen?

Wayand Tibor 1920-ban lépett be a Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányságához és mintegy negyed századon át végzett felderítőmunkát a politikai nyomozó főcsoport tagjaként a munkásmozgalmi szervezetek és baloldali aktivistáik ellen, s ennek során a rendőrség hatalmas tapasztalattal rendelkező kommunista-szakértőjévé vált. A második világháború végén amerikai hadifogságba került, majd mint háborús bűnösökkel vádolt személyt kiadták a magyar hatóságoknak. Hazahozatalát követően többször kihallgatták,⁵ 1945 késő őszen pedig elkészítették vele a politikai rendőrség működéséről szóló visszaemlékezéseit. Az egykori detektív felügyelőt 1946-ban bíróság elé állították és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, majd 1949. április 23-án másodfokú eljárás során halálra ítélték és kivégezték.⁶

Az életrajzi elemekkel átszőtt önvallomásban, az eseményeket általában kronológiai sorrendbe állítva írta le emlékeit. Részletesen szólt családi körülményeiről, iskolaéveiről és az 1. világháborút megelőző időszak számára is „boldog békeidejének” hangulatáról. A közvetlen szemtanú hitelességével számolt be az 1917-es orosz forradalmakról, különösen az ország ipari központjaitól távol eső területek zavaros eseményeiről. A három év háború és hadifogság kimeríthette az ifjú Wayandot, mivel nem mutatott különösebb aktivitást sem az Ószirózsás Forradalomban, sem az 1919-es politikai eseményekben. Néma szemlélője maradt az ország összeomlásának és e zavaros időszak alatt semmilyen politikai szerepet nem vállalt. Újsághirdetés alapján még 1918-ban jelentkezett az államrendőrség detektívtestületébe, de csak 1920 júniusában nyert felvételt.

Wayand látszólag lényegtelen epizódokat is megemlíti önéletírása során, azonban – ismerve a feljegyzés keletkezésének körülményeit⁷ – itt minden egyes szónak, névnek és cselekménynek súlya van. Az önvallomás – nem utolsósorban a volt detektívfelügyelő kiváló emlékezetének köszönhetően – nemcsak általánosságokat tartalmaz, hanem konkrét neveket, eseményeket, az illető bennfentességéből adódó összefüggéseket és kulisszatitkokat is. Vizsgálati fogságban írt feljegyzése épp ezért gondos elemző munka tárgyát képezte az államvédelem 1945 utáni beosztottjainak részéről.⁸

Az 1945-ben, negyed százados illegalitásából kilépő Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetőinek emlékezetében, gondolkodásmódjában mély nyomokat hagyott Horthy Miklós kormányzó 25 éves országlása. Magyarország szovjet okkupációja után létrehozott „demokratikus” politikai rendőrség beosztottjai, vezetése között szép számmal megtalálhatók voltak azok az egykori illegális kommunista pártmunkások, akik az

ellenforradalmi rendszer egy emberöltőnyi uralma alatt saját bőrükön is megtapasztalhatták az 1919–1945 között működő rendvédelmi szervek hatékonyságát.

Valószínűleg nem kevés újonnan „felszerelt” rendőr, hithű kommunista mozgalmár gondolt korábbi szenvedéseik megbosszulására. A helyzet minden bizonnyal kecsegtető lehetett – az önvallomásban is említett – Péter Gábornak, a Budapesti- és Tömpe Andrásnak, a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály vezetőjének, akik illegális kommunistákként személyesen is átérték a Horthy-korszak rendőrségi és csendőrségi retorziót.⁹

A politikai osztályok főnökei mellett, az őket irányító pártvezetőknek a figyelmét is felkeltette, ha az ellenforradalmi rendszer egy-egy prominens rendőri, vagy csendőri parancsnoka „nagy fogásként” az új rezsim államvédelmének hálójába került. A párt vezetői közül szintén nem egy volt illegális kommunistát találunk, akik még élénken emlékeztek arra a „macska–egér játékra” mely köztük és a Horthy-korszak állambiztonsági szolgálatainak beosztottjai között több évtizeden keresztül folyt. Ha mindezt a lelki attitűdöt hozzáadjuk az MKP 1945 után a közigazgatásban, rendőrségen belül elfoglalt pozíciójához,¹⁰ könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy az elfogott rendőrök és csendőrök elleni eljárás nemcsak valós társadalmi igényt elégített ki, hanem a korábbi politikai „bűnözők” egykori üldözőik elleni leszámolását is jelentette. A történelmi események azonban – a levéltári források, a személyes beszámolók és a kortárs visszaemlékezések tükrében – mindig árnyaltabb képet mutatnak.

A visszaemlékezésből alább közölt 20 oldalnyi részlet kifejezetten az 1920–30-as évek baloldali munkásmozgalmával, a szociáldemokrata és kommunista szervezetek, valamint a politikai rendőrség kapcsolódási pontjaival foglalkozik. Mindezt olyas valaki írta le, aki közvetlen szemtanúja, ha úgy tetszik résztvevő megfigyelője, aktív formálója is volt az eseményeknek. A két világháború közötti munkásmozgalomról szóló memoáriródalomban jószereivel csak az egykori illegális pártmunkások beszámolóit kaptak nagyobb publicitást.¹¹ E szubjektív hangvételű visszaemlékezések, többnyire a kommunista párt apoteózisával összhangban láttatják az eseményeket és azok szereplőit. (E szemlélet alól talán Demény Pál és Vas Zoltán visszaemlékezései képeznek kivételt.) A kommunista mozgalom egy-egy befolyásos személyiségének önéletrírásában a történelmi események a munkásmozgalom és a politikai rendőrség antagonisztikus ellentétpárja formájában elevenednek meg. Ugyanez a szemléletmód, ellenkező oldalról, az egykori politikai rendőrfőnök, Hetényi Imre visszaemlékezésében is tetten érhető, amikor a kommunista pártot diabolizálva a rendőrség bűnüldöző feladatait – és párhuzamosan saját szerepét – domborítja ki.¹²

Wayand Tibor korszakról szóló önvallomása mindezt most másfajta megvilágításba helyezheti. A visszaemlékezés írója nemcsak a Horthy-éra politikai rendőrségének egyik jelentékeny, az illegális kommunista pártról rengeteg információval bíró figurája volt, hanem az 1945 utáni állambiztonsági szervek foglya is. Éppen ezért sorainak lejegyzésében a fizikai és lelki kényszer hatása nem volt elhanyagolható, s ez egyrészt jelentősen megkülönbözteti a munkásmozgalmi visszaemlékezések készítőitől, vagy éppen Hetényitől, másrészt pedig komoly forráskritika tárgyává is kell tennünk írását.

Az egykori detektív felügyelő hivatali munkáján keresztül, a szemtanú hitelességével mutatja be a korabeli munkásmozgalmi szerveződések elleni nyomozásokat. Feljegyzései az új állambiztonság számára egyfajta tanulmányt jelentettek a két világháború közötti politikai rendvédelem működéséről és az azt irányító autoritárius rendszer államvédelmi koncepcióiról, a nyomozások során használt operatív erők, eszközök és módszerek alkalmazásáról. Ahhoz, hogy megértsük a visszaemlékezés során leírtakat először röviden át kell tekintenünk a Horthy-rendszer politikai rendőrsége és a baloldali munkásmozgalom között létrejött többszintű kapcsolatrendszert.

Az 1919–21 környékén formálódó, magát „keresztény-nemzeti kurzusnak” identifikáló ellenforradalmi rendszert sokkolta az ezeréves Szent-Istváni Magyarország összeomlása és az I. világháború elvesztését követő társadalmi-politikai mozgalmak előretörése.

Főleg az 1919 márciusában kikiáltott Tanácsköztársaság ejtett iszonyú sebeket, mind a hagyományos konzervatív-liberális eliten, mind a preventív ellenforradalmat és

diktatúrát követelő keresztény úri középosztály hivatalnoki-katonatiszti csoportjain. A politikai életet meghatározó különféle jobboldali irányzatok képviselői a rendőrséget a Tanácsköztársaság idején elkövetett atrocitások felelőseinek megtalálására és a vörös terrorban részt vett személyek megbüntetésére, de egyszersmind a társadalmi mozgalmakkal azonosított „bolsevizmussal” történő leszámolásra ösztökélték.¹³ A Kommünben fontosabb szerepet játszó szociáldemokrata és kommunista politikusok egy része külföldre emigrált a fokozódó rendőrségi zaklatások, és a fehérterror elől. Az egymást követő kormányok mindegyike hivatkozott a törvényességre, ez azonban, sem a rendőrségi, sem a katonai nyomozások módszereit nem befolyásolta érdemben.¹⁴ A bosszú, a személyes sérelmek inspirálta leszámolás érzése, összekeveredett a jogállamiságra kényes állami igazságszolgáltatással, ami a munkásmozgalom minden irányzatát, majd minden exponensét valamilyen formában sújtotta.¹⁵

A rendőrség nyomozásait a régi, dualizmuskori államrendészeti elvek határozták meg, ami elsősorban a társadalmi mozgalmak, főleg a baloldali munkásmozgalom kriminalizálásában nyert kifejezést.¹⁶ A nyomozásokat végző, Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Nyomozó Főcsoportja ezért minden munkásmozgalmi szervezetet, és aktivistát potenciális bűnelkövetőként, köztörvényes bűnözőként tartott nyilván, függetlenül attól, hogy az illető milyen politikai tevékenységet fejtett ki valójában.¹⁷ E mozgalmak megítélése akkor módosult némileg, amikor a Nemzetgyűlés elfogadta „az állami és társadalmi rend hatékonyabb védelmével” foglalkozó 1921. évi III. törvényt. A rendtörvénynek, vagy államtörvénynek titulált jogszabály kimondta, hogy minden „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló” mozgalom és szervezkedés bűncselekménynek minősül, ezért az államellenes cselekmények elkövetői ellen akár a több éves börtönbüntetés is indokolt lehet. A törvény a radikális, osztályharcos társadalmi mozgalmak törvényen kívül helyezését, egyértelműen a kommunista párt elleni rendőrségi, igazságszolgáltatási fellépés jogi háttérét teremtette meg. Annál is inkább, mivel a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) kiegyezett a konzervatív-jobboldali rezsimmel (az 1921 decemberében megkötött Bethlen–Peyer paktum), ezért szervezeteik, a párt parlamenti frakciója legális keretek között működhettek tovább. A törvényi szabályozás azonban nem akadályozta meg a rendőrséget abban, hogy preventív céllal megfigyelje az engedélyezett munkás és más baloldali szervezeteket.¹⁸

A bizalmas nyomozások a baloldali egyesületekben ténykedő „bolsevistagyanús elemek” kiszűrésére vonatkoztak, így a szociáldemokrata szervezetek mellett olyan civil kezdeményezéseket is megfigyelés alá helyeztek, mint pl. az Alkoholelleses Munkásszövetség, a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete, vagy a Természetbarátok Turista Egyesülete.¹⁹ Nyílt nyomozások elrendelésére (házkutatások, kihallgatások, kényszerintézkedések, stb.) azonban csak ritkán került sor a legális baloldali szervezetek tagjai ellen. Tömeges letartóztatásokra, a rendszer rendvédelmi és igazságszolgáltatási szervei által végrehajtott represszióra – a tárgyalt korszakban – kifejezetten csak a kommunista mozgalom aktivistáinak kellett számítaniuk. A különböző jobboldali, szélsőjobboldali politikai áramlatok az 1918–1919-es események megisméltőlésétől tartva, minden „bolsevikszerű” politikai képződményt ab ovo igyekeztek kirekeszteni, de legalább is megfelelő államrendészeti kontroll alatt tartani. Félelmeiknek komoly táptalajt adott a kommunista párt világforradalmat, internacionalizmust és proletárdiktatúrát hirdető agresszív politikai propagandája, a zsidó származású személyek mozgalmon belüli felülreprezentáltsága, valamint a külföldi-szálakból következő Moszkvából irányított összeesküvés mítosza. Mindezen okok miatt Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) a rendszer első számú közellenségének lett kikiáltva.

A párt a kommün bukását követően külföldön, Bécsben, Berlinben és Moszkvában rendezte szétilálódott sorait, majd az 1920-as évek elején több száz aktivistát küldött pártszervező munkára Magyarországra.²⁰ A tapasztalatlanul, de hatalmas küldetésstudattal felvértezve megérkező idealista fiatalok csoportjai nem ismerték a magyarországi politikai terepet, előkészületlenül vágtak bele a pártépítés bonyolult és nagy körültekintést igénylő feladataiba. Ezért törvényszerű volt, hogy a rendőrség előbb-

utóbb felfigyel rájuk.²¹ A konszolidációt elvégző Bethlen-kormány viszonylagos stabilitást hozott az ország életébe, így a II. Tanácsköztársaság kikiáltásáért és az azonnali forradalom megvalósításáért küzdő aktivisták kedvezőtlen fogadtatásban – társadalmi elutasításban és rendőrségi retorzióban egyaránt – részesültek.²² Az általános jobbratulódás légköre, Trianonért és a háborús összeomlásért a kormánypropaganda szintjén is felelőssé tett munkásmozgalom korlátozott mozgástere, valamint a párt „időszerűtlen” követeléselei lehetetlenné tették a széles tömegekre hatni tudó kommunista párt létrejöttét. Ehhez jött még az említett rendtörvény, valamint a politikai rendőrség hatékony fellépése, melynek következtében tömegesen buktak le az illegalitás béklyóiban tevékenykedő mozgalmárok.²³ A pártsejtekben és az illegalitás szabályai szerint működő hazai párttagok emellett elővigyázatlanágból helyrehozhatatlan konspirációs hibákat is elkövettek.²⁴ Súlyosbította a helyzetet, hogy a kommunista emigráció megosztott volt, ezért ellentétes értelmű utasításai – azon túl, hogy több esetben a helyzet teljes félreismeréséről tanúskodtak – nem egyszer döntően hozzájárultak a pártépítés sikertelenségéhez.²⁵ Az emigráns központokban lévő pártvezetők acsakodása szintén nem könnyítette meg a magyarországi illegális szervezetek dolgát, de nem segített az sem, hogy a Kommunisták (III.) Internacionálé (Komintern) sem volt képes úrrá lenni a „magyar-ügyön” és olyanokra bízta a vezetést, akik tovább rontottak a párt amúgy is labilis helyzetén.²⁶

A jelentősebb szervezkedések közül lebukott az Andics Erzsébet, Berei Andor és a Gerő Ernő vezette csoportosulás, akiket később a Szovjetunió cserélt ki magyar hadifoglyokra. Nagy, nemzetközi hírverést kapott az 1925 szeptemberében letartóztatott Rákosi Mátyás és Vas Zoltán ügye, akiknek az életét a nemzetközi sajtó és a Komintern segítségével sikerült megmentenie a KMP-nek. Ugyanezen sors várt az 1925 áprilisában zászlót bontott Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) tagjaira, akiket először a szociáldemokrata párt gyengítése céljából engedtek szervezkedni, majd mikor már elég sok kommunista kapott helyet a párt vezetőségében lecsapott rájuk a politikai rendőrség. A tömeges őrizetbe vételek és letartóztatások több száz embert érintettek.²⁷ Az MSZMP és a későbbi illegális kommunista szervezkedések ellehetetlenítéséhez azonban a külföldi emigráció ügytelensége is hozzájárult. 1926 decemberében a Kun Béla és Komor Imre által véletlenül egy bécsi taxi hátsó ülésén hagyott aktatáskában lévő iratok többek között az MSZMP-ben tevékenykedők adatait tartalmazták. Az iratok másolata a magyar konzulátuson keresztül egyenesen a budapesti rendőrségen landolt. A párt vezetői – néhány nap után visszakapva a táskát – belenyugodtak a dokumentumok „érintetlenségébe”, nem is sejtve, hogy felelőtlenségükkel ők maguk járultak hozzá a politikai főcsoport újabb sikereihez. Minderről a KMP csak később, a lebukásokat követően szerzett tudomást.²⁸

A 20-as évek végére – a rendszer stabilizációjával összhangban – a rendőrség minden fronton visszaszorította az illegális kommunista szervezeteket. A világválság begyűrűzésével azonban új erőre kaptak a bal, illetve jobboldali radikális politikai mozgalmak. A biatorbágyi vasúti híd 1931. szeptemberi felrobbantása ürügyén bevezettet statárium, jelentősen megnehezítette a baloldali pártok mozgásterét. Magával a merénylettel is először a kommunista pártot gyanúsította a rendőrség,²⁹ de a nyomozás végül is más irányt vett. Később azonban újabb, a párt szempontjából ezúttal végzetes kimenetelű letartóztatási hullám vette kezdetét, mivel az érvényben lévő statárium időszaka alatt a rendőrség nagyarányú kommunista szervezkedés nyomaira bukkant. A büntetőeljárás során őrizetbe vették a párt titkárságát; Karikás Frigyes, Kilián Györgyöt, Sallai Istvánt és Fürst Sándort. A szervezkedésben vezető szerepet játszó utóbbi két pártvezetőt a nemzetközi tiltakozás ellenére a rögtönítélő bíróság 1932. július 29-én halálra ítélte, majd még aznap mindkettőjüket kivégezték.

Az általános defenzívába szorult KMP a szociáldemokrata szakszervezetekben próbált tömegtámogatást kicsikarni, sikertelenül. Az 1920-as évek végének és az 1930-as évek elejének kommunista mozgalmára jellemző szociáldemokrata-ellenesség, szektás politikai magatartás és a proletárdiktatúra azonnali megvalósításának jelszava elijesztette az MSZDP-vel amúgy egyre elégedetlenebbé váló, potenciálisan a kommunista mozgalomhoz csatlakozni kívánó munkásokat. A sorozatos lebukások és a fokozódó rendőri-csendőri elnyomás, valamint a Kominternben megváltozott új

irányvonal meghirdetése következtében fellépő zavarodottság, a párt működésének beszüntetésére ösztökélte a vezetést.³⁰ A néhány száz tagnál többet felvonultatni képtelen,³¹ illegális sejtrendszerben, főleg értelmiségieket tömörítő párt a 30-as évek közepére kifulladásra jutott. 1936-ban a KMP Központi Bizottsága feloszlatta önmagát, ezzel átmenetileg megszűnt az illegális párt szervezeti háttere Magyarországon.³²

A magyarországi kommunista mozgalmat azonban hiba volna a hivatalos kommunista párt monopóliumának tekinteni. A Komintern és Moszkva gyámsága alól szerencsésen kihátráló Demény-mozgalom az 1920-as évek végére önálló szervezeti háttérrel rendelkező kommunista „frakcióvá” alakult át melyet a rendőrség sem tudott felszámolni. Ugyanez vonatkozott a Weisshaus Aladár vezette „népmozgalomra”, amely szintén megőrizte szellemi és szervezeti különállását a Kommunisták Magyarországi Pártjától.³³

Nem tartozott a hivatalos kommunista irányvonalhoz más, az 1920–30-as években működött radikális, szélsőbaloldali csoportosulás sem. E kicsiny forradalmi csoportok a Nyugat-Európában jelentős tömegtámogatottságot maguk mögött tudó ún. baloldali kommunista irányzatok valamelyikéhez tartozó anarcho-kommunista vagy tanácskommunista elképzeléseket próbálták átültetni – nem sok sikerrel – a magyar politikai életbe.³⁴ A munkásmozgalom perifériáján tevékenykedő, zömmel munkanélküli, vagy ifjúmunkás társaságok, eszmeileg és cselekvési formájukat tekintve is sokat merítettek a moszkovita kommunizmustól balra álló forradalmi ideológiákból.³⁵ Radikális programjuk és még radikálisabb fellépéseik, nemcsak az uralkodó jobboldali rendszer ellen irányultak. A „balosok” egyaránt elutasították a polgári demokratikus intézmények létjogosultságát és a szociáldemokrácia „megalkuvó” politikáját, de nyíltan támadták a „vörös fasiszta”³⁶ Szovjetunió hazai követőit is. A rendőrség azonban nagyon hamar felszámolta a „tett propagandáját” űző csoportokat és képviselőit, mint az „anarcho-bolshevik”³⁷ Sztaron Sándort, a trockista és tanácskommunista nézeteket valló egykori ifjúkommunista funkcionárius Hartstein Iván vezette Magyarországi Baloldali Kommunisták Szövetségét (MBKSZ), valamint a szimbolikus robbantásos merényleteket végrehajtó anarcho-kommunista Schiess József csoportját.³⁸

Az említett csoportok ideológiai-, szervezeti hovatartozásáról a politikai rendőrségnek konkrét információi voltak.³⁹ Eszerint pontosan tudták azt, hogy a zajos, forradalmi akciókat elkövető társaságok nem veszélyeztették ténylegesen az uralkodó elit hatalmát, mivel egyrészt társadalmi támogatottságuk elenyésző volt, másrészt a szélsőbalos csoportok teljesen függetlenek voltak a Kominterntől és a Szovjetuniótól. Ha némely tagjuk rendelkezett is külföldi kapcsolattal, az elsősorban a hivatalos kommunista világpárttal többnyire élesen szembenálló radikális baloldali pártokhoz és mozgalmakhoz volt köthető.⁴⁰ Ezért nem lehetett őket azzal vádolni, hogy moszkovita ügynökök volnának. Mindezzel a rendőrség is tisztában volt, éppen ezért nem forszírozta a szokásos szenzációs sajtóhírek megjelenését az újabb nemzetközi kommunista összekövésről.⁴¹

A KMP által lenézett és a rendőrség provokátorainak, „jobb esetben” fasisztáknak bélyegzett szélsőbaloldali csoportokba mindazonáltal a rendőrség emberei nem sok sikerrel tudtak ügynököket beépíteni.⁴² Ezzel szemben a KMP soraiból több, nem ritkán provokációs céllal telepített informátor szállította a fontos adatokat a politikai osztály részére. Hetényi Imre és Sombor-Schweinitzer József irányítása alatt a politikai osztály beosztottjai a legtöbb szervezkedést belülről, olyan „sztárbesúgók” segítségével számolták fel, mint a Rákosit lebuktató Sámuel Lajos, az 1930-as évek illegális szervezkedéseiben otthonosan mozgó Bénisz Sámuel, vagy a Wayand által is említett Szántó Nagy István és Oancz József.⁴³

Hasonló módszereket alkalmazott a politikai nyomozásokba 1930-tól bekapcsolódó Magyar Királyi Csendőrség Nyomozó Osztályparancsnokság is, amely a bizalmi emberek alkalmazása mellett fedett állományú csendőrnemzeteket is beépített a kommunista szervezkedésekbe.⁴⁴

Az ügynöki munka révén is bomlasztott sejtek képtelenek voltak hosszú távon tömegmozgalmat kiépíteni. A rendvédelmi szervek olyannyira hatékonyan végezték feladatukat, hogy szinte minden kommunista szervezkedést, államellenes „vonalat” jó időre megbénítottak.⁴⁵ A szakmailag képzett „rendőrnemzetek” a felfedező, figyelő és

ellenőrző szolgálatuk alkalmával hatalmas gyakorlatra tettek szert. A célszemély kapcsolatrendszerének megfigyelését, feltárását végző detektívek kiválóan helyezték szinkronba a puhatolásoknál összegyűjtött információikat, a hálózati úton beszerzett és az operatív technikai eszközök által biztosított adatokkal.⁴⁶ A kapott információk feldolgozása és kiértékelése az esetek nagy számában vezetett a nyílt nyomozás elrendeléséhez.⁴⁷

A „lefigyelt”, majd előállított baloldali személyekkel szemben sokszor alkalmazták a brutális kényszervallatást.⁴⁸ Az ily módon „megpuhított” gyanúsítottól már a rendőrség fogalmazáskarbéli tisztviselője vette fel a többnyire beismerő vallomást tartalmazó jegyzőkönyvet, ami sokszor megegyezett a titkos információgyűjtés alkalmával rögzített adatokkal. Amennyiben a nyomozásban megszerzett bizonyítékok elegendőek voltak a vádemeléshez, a rendőrség átadta az ügyet az ügyészségnek.

Az 1932-től országos hatáskörű Magyar Királyi Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztálya az ellenforradalmi rendszer erős tartópillérének bizonyult. A szerv a rendszer fennállása időszakában a tulajdonképpeni polgári titkosszolgálatok szerepét is betöltötte. Hetényi és Sombor-Schweinitzer erőfeszítéseinek köszönhetően az osztály sikereit nemcsak a baloldali szervezetek tapasztalhatták meg, de az egész államigazgatásban, sőt a külföldi társszerveknél is komoly reputációja volt a magyar politikai rendőrségnek. Míg a magyarországi kommunista mozgalom a 30-as évek közepére a nagy nyilvánosság elől gyakorlatilag eltűnt, addig a politikai osztály a fénykorát élte.

* * *

A forrásközlésben szereplő rendőrök, csendőrök és katonatisztek rendfokozatait és beosztásait igyekeztem a korabeli terminológia szerint leírni. A csendőr és katonatiszti állományt tekintve az egységes rangosztályok feltüntetése – a ma használatos katonai rendfokozatoknak megfelelően – nem okozott különösebb problémát. Azonban az államrendőrségen, mint polgári hatóságon másfajta rangosztályok és rendfokozatok léteztek, amelyek közül néhány alkalmasint jelentős félreértésekre adhat okot. Így rendőr „főkapitányhelyettes” (az eredeti helyesírási szabály szerint egybeírva) terminus, amely rendfokozatot és nem egy szervezeti egység vezető beosztását jelölte. Hetényi Imre a „főkapitányhelyettes”-i rendfokozat mellett „helyettes főkapitány”, azaz a Budapesti Főkapitányság helyettes vezetője is volt, ugyanakkor Sombor-Schweinitzer, aki ugyancsak bírt a „főkapitányhelyettesi” rendfokozattal sosem volt budapesti főkapitányhelyettes. A magyar királyi államrendőrség fogalmazói karában az alábbi rendfokozatok voltak használatosak: fogalmazó gyakornok, segédfogalmazó, fogalmazó, kapitány, tanácsos, főtanácsos, főkapitányhelyettes, főkapitány. E két utóbbi tehát – ahol ez külön nincs jelezve – rendfokozatot és nem beosztást jelöl.

Dokumentum

Részlet Wayand Tibornak a horthysta politikai rendőrség munkájáról szóló vallomásából, 1946. március

1920. április vagy májusában egyik sógorom, Kovács Ferenc népjóléti minisztériumi számellenőr közbenjárására kineveztek számellenőrré, s egyidejűleg beosztottak a zalaegerszegi kormánybiztossághoz. Csupán pár hétig működtem, mint malomellenőr, mert június közepe táján feleségem táviratilag hazahívott, közölve, hogy kineveztek detektívvé, siessék haza, új állomásomat, mely most már véglegesnek ígérkezik, elfoglalni. Úgy emlékszem 1920. június második felében került sor a főkapitányságon való jelentkezésemre. A hivatali esküt letéve beosztottak a szállodákat és panziókat ellenőrző detektív-csoportba, melynek vezetője Hámos Elemér detektív felügyelő volt. Ez a csoport akkor még tulajdonképpen a politikai nyomozó főcsoporthoz tartozott, azonkívül a politikai ügyek nyomozásában részt nem vett, csupán annyiban, hogy a politikai detektív-csoportok által keresett személyeket kereste a szállókban és

panziókban. Ebben az időben a főkapitányság politikai nyomozó főcsoportja már befejezte a proletárdiktatúrában exponált személyek összeszedését, csak elvétve akadt egy-két jelentősebb előállítás. Feleslegesnek mutatkozott tehát a nagy apparátus további fenntartása.⁴⁹ Úgy emlékszem, még Nagy Károly⁵⁰ volt detektívfőnök, aki a testületet újjászervezte. Csupán 3 csoportot osztott be a politikához, csoportonként 14–16 fővel. Csoportvezetők lettek: Ökrös Ferenc,⁵¹ Rubos János⁵² és Hajdó János⁵³ detektívfelügyelők. A szállodás csoportot, melynek én is beosztottja voltam, a lopási főcsoportba osztották be. Az a laza kapcsolat tehát, ami eddig a politikai főcsoporthoz fűzött, megszakadt. Ismertem ugyan az eddigi főcsoportvezetőt, Angyal László⁵⁴ detektívfőnök-helyettest, de a beosztottakat már nem ismertem. Angyal László távozásával egy fogalmazáskarbelti tisztviselőt bíztak meg a politikai detektív főcsoport irányításával.⁵⁵

1922. év nyara táján, talán augusztus hóban, mikor csoportvezetőm, Hámos Elemér szabadságon volt, váratlanul áthelyeztek a politikához. Ugyanis az akkori főkapitány intézkedésére az egyik detektívet, aki addig a politikánál dolgozott, a szállodás csoportba kellett beosztani. Ez a kolléga ugyanis mérnökhallgató volt, aki szigorlatára készült, s kétségtelen, hogy a szállodai csoportban tudott a legtöbb időt a tanulmányainak szentelni. Összekötetési révén áthelyezése sikerült, s én voltam az a szerencsétlen, akinek vele helyet kellett cserélnie. Így kerültem a politikához, bár minden követ megmozgattam, hogy szabaduljak onnan. Dr. Bauer Ernő⁵⁶ rendőr kapitánynál (később Bártfayra magyarosította nevét) a politikai nyomozócsoport vezetőjénél jelentkeztem, aki az Ökrös Ferenc csoportjába osztott be.

Jelentkezésem, illetve áthelyezésem idején a Singer Ernő-féle ügy⁵⁷ szálait bogozgatták a detektívek. Az előállítások ugyan nagy iramban folytak, de tartottak még a figyelések is. Hol előállításnál, hol rövidebb figyelőszolgálatnál használtak fel. Amikor pedig a külső munka már lényegében leapadt, a kihallgatásoknál foglalkoztattak, mint a vallomások feljegyzőjét. Itt láttam első ízben a gyakorlati nyomozást. A Singer-féle ügy tudomásom szerint besúgás eredménye volt. Ha jól emlékszem dr. Hivessy Jenő⁵⁸ kollégám kapott adatokat, melynek alapján talán 2 hónapig tartó figyelőmunka csaknem az ügy valamennyi szereplőjét felderítette. A konspiráció abban az időben, gyermekcipőben járt, a szervezkedésben résztvevők könnyelműen végezték dolgukat, villamosokon, találkákon nyugodtan beszélgettek a rájuk bízott feladatokról úgy, hogy a figyelő detektíveknek valóban könnyű dolguk volt. Mint mondták, teljesen tiszta volt az ügy, mikor dr. Bauer rendőr kapitány elrendelte a lefogásokat. A kihallgatásoknál sok újat nem mondhatott az előállított, viszont a figyelőmunka során megállapított tényeket nem hallgathatta el. Sok esetben előfordult, hogy az előállított a terhelő adatok, esetleges szembesítések során szemébe mondott állítások dacára tagadott. Megverték, s így próbálkoztak beismerő vallomásra bírni. A verések sajnos eléggé gyakoriak voltak, mert a szervezkedésben résztvevők, ami hibát a konspirációs mozgások során elkövettek, itt, a rendőrségen akarták oktan és ügyetlen tagadásukkal jóvátenni. Ha jól emlékszem százon felül volt a szervezkedésben előállítottak száma. Az ügy feldolgozása több hónapot vett igénybe, mert város[ok]ra, nevezetesen Szombathely, Nagykanizsa, s még pár városra is kiterjedt a szervező munka. Az ügyben szereplő személyekre nem emlékszem, hiszen akkor még gibicelő detektív voltam, nem bíztak rám önálló munkát.

A verés módja: gúzsba kötve, két asztal közé akasztva a talpukat nádpálcával verni. A verésnek módjára kétségkívül az öregebb detektívek tanígtatták a fiatalokat. Az idősebbek dolgoztak a betörőket üldöző csoportokban is és ott sajátították el a nyomot nem hagyó verést. Amint én láttam, a verések a legtöbb esetben célravezető eszköznek bizonyultak. Csak akkor alkalmazták, amikor az előállított a kétségtelen tényekkel szemben tagadott, vagy ferde irányba akarta terelni a nyomozást, esetleg időleges tagadásával társának, vagy társainak módot nyújtson a szökésre. Nem tapasztaltam azonban, hogy a detektívek közül valaki szadista hajlamának engedve bántalmazta volna az előállítottakat, avagy, hogy csupán azért verte meg az előállítottat, mert az kommunista érzelmű. Valóban csúnya és embertelen vallatási módszer a verés, de be kell vallani, hogy nincs a világnak az a rendőrsége, avagy egyéb közbiztonsági szerve, ahol a módszert sokszor szükségszerűen ne alkalmaznák.

A Singer-féle ügyre, amikor azt a sajtóban ismertették, felfigyelt a közvélemény. Bauer rendőrkapitányt minden oldalról elismeréssel halmozták el. Úgy tudom, hogy Albrecht királyi herceg magához kérte Bauert, tőle tájékoztatást kért, s elismerése jeléül (talán) cigarettatárcát ajándékozott neki. Az Ökrös-csoportban jó baráti viszonyba kerültem az ugyancsak oda beosztott dr. Hivessy Jenő, dr. Gyuricza János,⁵⁹ Hutyra Viktor,⁶⁰ Temesi Béla⁶¹ detektívekkel. Dr. Hivessy Jenő beszélt el nekem egy alkalommal, hogy a politikai nyomozócsoport besúgók híján tulajdonképpen Hain Péter⁶² és az ő berlini munkájából élőködik. Dr. Bauer ugyanis kiküldte a bűnügyi osztályon dolgozó Hain Péterrel őt, Martinidesz Ödön⁶³ és Ruth Pál⁶⁴ detektíveket Berlinbe, hogy a Magyarországról oda emigrált kommunistákat figyeljék meg, magyarországi kapcsolataikat derítsék fel, s szerezzenek be adatokat, a magyarországi szervezkedéssel kapcsolatos terveikről. Mint mondotta Hivessy, Berlinben székelt a magyar szekció, Ágoston Péterrel⁶⁵ az élen. Kilenc hónapon át figyelték a berlini szociáldemokrata kormány támogatását élvező magyar kommunistákat, amikor is végül egy vasárnapi napon, betörték a magyar szekció irodájába, ott minden iratot felpakoltak, s az írógéppel együtt a magyar követségre szállították, [a]honnán az egész anyag Budapestre került Bauer kezébe. Hain Péter ezen munkája után visszakerült a bűnügyi osztályhoz.

A berlini anyag révén tág tér nyílt, hogy a rendőrség olyan személyeket vegyen figyelem alá, akik nem is sejtették, hogy gyanú alatt állnak. Persze igen sok hiába való munkát végeztünk, mert a berlini anyagban szereplők közül csak kevesen voltak bekapcsolva az illegális munkába. Hogy Bauer mikor és mennyiben használta fel a berlini anyagot, nem tudom. Jóformán az anyag teljes rendezéséig sem jutott el, mert az osztály teljes munkaerejét egyéb politikai ügyek kötötték le. Úgy emlékszem, ebben az időben napirenden voltak az egyetemisták felvonulásai,⁶⁶ majd király puccs-kísérlete⁶⁷ és az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete)⁶⁸ erőszakos cselekményei. Ezekben az ügyekben engem leginkább az utcai figyelőszolgálatnál és lakásellenőrzéseknél használtak fel.

Hónapokig tartó szoros figyelem alatt tartottunk egy nőt (nevére már nem emlékszem), aki valahol a Székely Bertalan utcában lakott. Dr. Bauer azt állította, hogy igen fontos illegális munkát végez a nő, széles kapcsolata van, s a jó figyelőmunka széleskörű szervezkedést derít fel. Amikor pedig a több havi figyelem után előállításra került sor, kiderült, hogy a nő nem volt bekapcsolva az illegális munkába, s teljesen hiábavaló munkát végeztünk. Sok ehhez hasonló meddő munka után vettünk figyelem alá egy Szvétecz⁶⁹ (talán István) nevű fiatalembert, akinek mozgásáról már láttuk, hogy illegális munkát végez. Szvétecz illegális találkáit a konspirációs szabályok figyelmen kívül hagyásával rendszerint kocsmákban bonyolította le; hanyagul, minden óvatosságot nélkülöző módon végezte dolgát. Könnyű, s aránylag rövid ideig tartó figyelőmunka után került sor az előállításokra. A Szvétecz-féle ügy emlékezetem szerint jelentéktelen volt, mégis jó pár embert jutatott börtönbe. Ebben az ügyben szereplők közül többen kaptak verést, most is olyanok, akik vagy az ellenük felmerült bizonyítékok dacára tagadtak, vagy – és főleg azok – akik illegális találkáikat akarták a rendőrség elől elkonspirálni.

Úgy emlékszem, dr. Bauer idejében történt az „Erzsébetvárosi Kör” Dékány [helyesen: Dohány] utcai helyiségében elkövetett pokolgépes merénylet, melynek több halálos áldozata volt.⁷⁰ Én ebben az ügyben nem dolgoztam, de tudom, hogy az osztály munkája eredménytelen maradt. Emlékezetem szerint több előállítás történt. Az ÉME és a Kettős Kereszt Vérszövetség⁷¹ tagjai között keresték a tetteseket, de a nyomozás eredménytelen maradt. Maga Andrék Károly főkapitányhelyettes személyesen irányította a nyomozást, személyesen adva meg pár bennfentes detektívnek utasításait. Jóval később kezdték detektívkörökben terjeszteni a hírt, hogy Andrék maga is tagja volt a Kettős-kereszt Vérszövetségnek. Nem tudok arról, hogy a hírnek volt-e alapja, s ha igen, mennyire befolyásolta a nyomozást. Tény az, hogy a híres Kovács testvérek⁷² bejáratosak voltak Andrékához.

A politikai osztály meddő munkája, majd a pokolgépes merénylet ügyének eredménytelensége elősegítette dr. Hetényi Imre⁷³ rendőr főtanácsos törekvését, hogy a politikai osztály irányítását magához ragadja. Egészen váratlanul ért bennünket az intézkedés, mellyel Andrékát és Bauert felmentették a politikai osztály irányításától, s egyidejűleg dr. Hetényi Imrét bízták meg az osztály vezetésével. Még váratlanabban ért bennünket Hetényi azon intézkedése, mellyel munkatársául maga mellé vette dr.

Sombor-Schweinitzer József⁷⁴ rendőr kapitányt, aki addig a kispesti kapitányság beosztott tisztje volt. Hetényi ezután gyökeres változást idézett elő az osztályon, elhelyezte az ébredő hajlamú⁷⁵ csoportvezetőket és detektíveket. Így többek közt Ökrös Ferenc és Hajdú János detektív felügyelő, csoportvezetőket, Hutyra Viktor, Melega Gyula detektíveket és még többeket. Magához vette viszont Hain Pétert, Lábody Gyulát⁷⁶, stb. Én az áthelyezéseket ismét felhasználtam, hogy szabaduljak a politikától. Kértem többek között dr. Hivessy kollégámmal együtt Bauert, kit a detektív főnökséghez osztottak be, hogy vigyen magával, s osztasson be valamelyik bűnügyi csoporthoz. Bauer kijelentette, hogy érdekünkben nem tud tenni semmit, mert Hetényi munkatársainak a megválogatásában a miniszterelnöktől teljesen szabad kezet kapott. Hetényi valahogy megtudta szándékomat és – bár azelőtt engem soha nem látott – a csoportszobában felkeresett, biztosított jóindulatáról, mondván, maradjak nyugodtan a helyemen. Az elhelyezett Ökrös Ferenc helyett most már Hain Péter lett a csoportvezetőm, helyettese pedig dr. Hivessy Jenő. Engem a csoporttörzshöz osztottak be, s a csoport adminisztrációját végeztem.

Hetényinek első nagy ügye, amit nyilván már a tarsolyában magával hozott,⁷⁷ az Erzsébetvárosi Kör merénylőinek felderítése és elfogása volt. Ezt a munkát az útlevelesosztályon beosztott detektívek, s Rubos-csoport végezte. Mi, a politika másik két csoportja, nem is tudtunk a munkáról. Ha jól emlékszem, 1924-ben kapott valahonnan Hetényi hírt arról, hogy Rákosi Mátyás volt magyar népbiztos Budapesten tartózkodik, s irányítja az illegális kommunista mozgalmat.⁷⁸ Mint később Hain Péterrel megtudtam, pontos adatokat kapott Hetényi arról, hogy Rákosi Mátyás kivel, mikor és hol fog találkozni. Hetényi úgy intézkedett, hogy a találkára, illetve a találkozók elfogására csak olyan detektíveket vezényeljenek, akik csak rövid ideje kerültek a politikához és azokat is álrúhába kell öltöztetni. Erre az intézkedésre szerinte azért volt szükség, nehogy a találkán megjelenők, a találka helyére történő igyekecsük közben a detektívek valamelyikét felismerje. Vagy 10–12 detektívet öltöztettek különböző álrúhába, élükön Hain Péterrel. Körülzárták a találkahely körüli épülettömböket, majd a találkán megjelenő Rákosi Mátyást és Weinberger Zoltánt⁷⁹ elfogták. Emlékezetem szerint mindkettőjünkkel először Hetényi és Schweinitzer foglalkoztak, majd később bekapcsolódott Hain Péter is. A továbbiakban Schweinitzer maga mellé vette Szánthó Lajos⁸⁰ detektívet, s most már ketten bogozgatták az ügy szálait, állapították meg az előállítandók neveit. A politikai osztály detektívjei, köztük magam is, hetekig állították elő a szervezkedés részeseit. Az előállítandók neveit kicédulázva kaptuk meg vagy Schweinitzertől, vagy Hain Péterrel, de legtöbbször Szánthó Lajostól. Mintegy 120–130 főre rúgott az előállítottak száma, kik közül legtöbben részt vettek a Wienben tartott szemináriumokon. Ebben az ügyben engem Lenkey Márton⁸¹ és Koyer Károly⁸² kollégámmal együtt a részletes detektívjelentések szerkesztésével bíztak meg. Az volt a feladatunk, hogy a nyomozás eredményeként felmerült egyes személyekre vonatkozó adatokat összegyűjtve, jelentésbe foglalva állapítsuk meg az egyes személyek pontos szerepét, alátámasztva a reá vonatkozólag megállapított terhelő adatokkal. Tudom, hogy az előállítottak közül Hain Péter többeket igyekezett rábírnival arra, hogy jövőben bizalmi szolgálatot teljesítsen a rendőrségnek. Ezeknek természetesen szabadulást és anyagi támogatást ígért. Egyik jelentősebb személy hajlandóságot mutatott a besúgó szolgálatra, mire Hain Péter őt Wienbe csempészve szabadon engedte. Ugyanakkor a sajtóban szellőztette a szökést. Nem sokkal később olvastuk, hogy a „Kommunistá”-ban,⁸³ vagy röpiratban, hogy az ügyben Hain Péter eredményre nem vezetett, mert az ember azonnal jelentkezett a pártnál, s elmondta szabadulásának körülményeit.⁸⁴

Hain Péter hasonló fáradozása azonban sikerre vezetett egy osztrák határ menti faluból származó (Körmentdtől 15 km-re), Pintér⁸⁵ nevű fiatalembernél, aki a továbbiakban először Hain Péternek, majd később egyidejűleg Hajnácskőinek⁸⁶ is teljesített besúgó szolgálatot.

A Rákosi-ügy lezajlása után emlékezetem szerint hosszabb szélcsend következett. Hain Péter a csendesebb időt fölhasználta arra, hogy csoportját átszervezze és állandó jellegű munkabeosztást vezessen be. Az volt ugyanis az elgondolása, hogy a felderítő, tehát figyelő munkát végző detektívek írják meg az előállítottakról a végleges detektívjelentéseket. Egyrészt azért, mert azok saját tapasztalatukból ismerik a

megfigyelt személyek szerepét, másrészt pedig, mert a bíróság rendes körülmények között tanúként megidézte a tanúként jelentkező detektívet, hogy a tapasztalataikról a tárgyaláson élő szóval tájékoztatást nyújtsanak. Ugyanakkor megkérdezte az elnök a detektíveket, hogy bántalmazta-e a vádlottat. A detektív nyugodt lelkiismerettel jelentette ki, hogy nem bántalmazta, mert amikor a kezébe kapta a kihallgatandót, annak szerepe már teljesen tisztázva volt, bántalmazással való vallomásbírásra nem volt szükség. Az előállított személyek szerepének tisztázásával egy külön kisebb csoport foglalkozott, akik vagy testi alkatuk, vagy egyéb oknál fogva a figyelőszolgálatra alkalmatlanok voltak. Ez a csoport végezte az ún. nyers munkát; az első kihallgatásokat, a szükségképp felmerülő szembesítéseket és veréseket. E csoport tagjai jelentéseket nem írtak, neveik a bíróságra kerülő ügyiratokban nem szerepeltek, így a bíróság létezésükről nem tudva, meg sem idézhette őket a tárgyalásra. Sokszor előfordult, hogy egyes megvert vádlottakat még a rendőrségen, amikor a bűnügyi osztályhoz kerültek, ott bántalmazásuk miatt feljelentést tettek. Ilyen esetekben vagy a bűnügyi osztály, vagy az ügyészség vizsgálatot rendelt el, melynek során a politika összes detektívjeit egy nagy szobába rendelve bevezették a panasztevőket, hogy mutassák meg, ki volt a bántalmazójuk. Nem tudok olyan esetről, hogy ilyen eljárás mellett valaki is felismerte volna bántalmazóját. Volt olyan eset is, mikor a vádlott név szerint jelentette fel bántalmazóját. Ilyen esetben hosszadalmas eljárás indult meg, s egy vagy két év eltelte után adott ki az ügyészség bizonyítékok hiányában megszüntető végzést. Én alacsony termetem és mozgékonyágom miatt a figyelő csoportban kerültem, s itt dolgoztam hosszú éveken át.

Úgy emlékszem, sorrendben a Vági-féle szervezkedés⁸⁷ adta a legtöbb munkát részünkre. Választásokra készült az ország, s a kormány a szociáldemokrata párt esélyeinek csökkentése miatt határozott úgy, hogy Vági (MSZMP) pártját indulni engedi.⁸⁸ Vági tehát legálisan kezdte meg a szervező munkát. A szervezkedés ijesztő mértéket öltött, s tisztán láttuk, hogy célja, illetve iránya egyenesen a III. Internacionálé. Az egész ügy kulisszatitkait ugyan nem ismerem, de a kapott utasításokból arra következtettünk, hogy a kormány likvidálna szeretné az ügyet. Amint én tudom, Hetényi és Hain Péter bizalmi emberei is azt jelentették, hogy az MSZMP tulajdonképpen a KMP céljait szolgálja, s a Hernád utcai párthelyiségben a KMP az úr. Erre vonatkozólag tárgyi bizonyítékunk nem volt. Meg kellett volna szereznünk tehát elsősorban a párt tagnévsorát, s ha lehet, bizalmas iratainak legalább egy részét. Hetényi és Hain Péter úgy döntöttek, hogy megismétlik a „berlini” vállalkozást, s betörés útján szerezzük be a szükséges dolgokat. Hain Péter egyik bizalmija útján a párthelyiség udvar felőli bejáratának kulcsát (vagy csak lenyomatát), majd egy vasárnap a kora esti órákban nagy apparátussal kivonultunk. Hain Péter a bizalmi emberével a Keleti pályaudvar indulási csarnokában találkozott. A bizalmi ott jelentette, hogy a párthelyiségben senki nem tartózkodik. Hain intézkedésére a kirendelt detektívek elfoglalták kijelölt helyeiket azzal az utasítással, hogy az esetleges párthelyiségbe igyekvő párttagot fel kell tartóztatni legalább addig, míg őt értesíthetik. Hain engem maga mellé vett, s megindultunk. Vállalkozásunk azonban nem sikerült, mert a kulcsot nem tudta Hain a lukba tenni. Ugyanis belülről be volt zárva, s kulcs benne volt. Rövidebb hallgatóság után megállapodtunk, hogy a helyiségben többen is tartózkodnak, beszédjükből pedig megértettük, hogy éjszakára sem hagyják őrizetlenül a helyiséget. Ilyen előzmények után úgy emlékszem, még a választások előtt, felsőbb parancsra a pártot feloszlatták, s a vezetőséget letartóztatták.⁸⁹ Többen ezek közül illegalitásba vonultak, megindult tehát a nagy hajsz a tisztviselők és a jelentősebb párttagok összeszedésére. Én feladatul kaptam, hogy Házi Ferencet⁹⁰ kerítsem elő. Házi – emlékezetem szerint – kisebb tisztségviselő volt a pártban, de személye azért volt fontos, mert a KMP megbízásából tevékenykedett a pártban. Hosszas keresés, nyomozás után megtaláltam Házit valahol a Dunántúlon egy kis faluban, ahol egy kovácsnál vállalt munkát. Úgy emlékszem, Házi levelet írt öccsének vagy más valakinek, s így árulta el tartózkodási helyét. Házi Lenkey Márton kollégámmal együtt hoztuk fel Pestre. Házi esetére azért emlékszem annyira élénken, mert ő később (évek után) bekerült hozzánk mint a KMP titkára. Az MSZMP még sokáig lekötötte időnket és munkaerőnket. Rengeteg figyelő munkát adott az egyes

kerületi és vidéki szervek likvidálása. Főként a rákoskeresztúri szervvel volt sok bajunk, ott jóval később nyomdát is találtunk.

Úgy emlékszem, ebben az időben kezdett hivatalomba járni Halbik László csendőr százados, a későbbi Hajnácskőy. Halbik akkor a szentendrei szárny parancsnoka volt, ott egy helyi jelentőségű kommunista jellegű szervezkedésről szerzett tudomást, feljött Pestre, s Hetényivel közölte megállapításait. Kérte egyúttal Hetényit, hogy adjon neki módot a kommunista ügyek nyomozásának tanulmányozására. Hetényi Hajnácskőy kívánságát teljesítette, s attól kezdve Hajnácskőy rendszeresen értesült, ha nyílt nyomozás indult meg nálunk, megjelent hivatalunkban és végig gibicelte az ügyeket, jegyzeteket készített magának. Láttuk rajta, hogy nem csupán a hatásköre alá esett területen óhajtja felhasználni szerzett tapasztalatit, valami egyéb cél érdekében folytatja tanulmányozását.

Vissza kell térnem még a Rákosi-ügyet megelőző időkre, hogy a Sztaron Sándor-ügyet⁹¹ ismertessem. Schweinitzert és Hain Pétert Hetényi gyakran küldte ki Ausztriába, hogy az ott tartózkodó magyar kommunistákról adatokat szerezzenek be. Különösen Hain Péter fordult meg gyakran Leobenben, a nagy osztrák ipari központban. Onnan hozta egy alkalommal vagy ő, vagy Schweinitzer a hírt, hogy a kommunisták egyik leobeni csoportja megbízott egy Sztaron nevű magyar kommunistát, hogy Horthy-kormányzó ellen merényletet kövessen el. Az értesülés szerint, ismert volt a merénylet ideje és színhelye. Emlékezetem szerint a Nemzeti Színház egy díszelőadására érkező kormányzót kellett volna még a színházba lépés előtt megölnie. A hír vételekor csak pár nap állott rendelkezésünkre, hogy a már Budapestre érkezett Sztaront felkutassuk. Sem keresztnév, sem egyéb személyi adat nem állott a rendelkezésünkre. Ellenben igen pontos személyleírást, főként ruhaleírást kaptunk, mely szerint Sztaron fekete bányászsapkát és zubbonyt hord. Kiírtuk a bejelentőhivatalban szereplő összes Sztaronokat. Ezeknek száma meghaladta a százat. Válogatás nélkül három csoportba osztottuk a lerazziázandó Sztaron lakásokat. Ennek megfelelően három razziázandó csoport alakult, kik autókon járták végig a lakásokat. Hain Péter találomra magához vette a lejárandó lakások egyik csoportját, s razziázó csoportjával, melynek rajtam kívül Mersits Gyula,⁹² s még egy kollega volt tagja, útnak indultunk. Az autóban, még mielőtt elindultunk, elővette a lakásokról készült jegyzéket, hogy valami úti rendet állítson össze. Ehhez azonban nem volt türelme, s idegesen rámutatott a lista közepe táján feljegyzett egy VIII. kerületben lévő lakásra, mondván a sofőrnek, hogy oda hajtson. (Az utca nevére és házsámra nem emlékszem.) A kérdéses ház közelében Hain és én kiszálltunk az autóból, s kicsengettük a házmestert. Csengetésünkre egy idősebb asszony nyitott kaput karvastagságú, fáklyaszerű világító rudat tartva a kezében. Faggatásomkor kijelentette, hogy a háznak Sztaron lakója nincs. Ellenben lakik ott egy özvegy, vagy elvált asszony, aki Sztaron-lány. Ennek az asszonynak a napokban egy rokona érkezett. S pár napig maradt nála, ezért nem is jelentette be magát. Amikor pedig a rokon ruházata után érdeklődtünk, meglepetve halljuk a jellegzetes bányászsapkát és zubbonyt. Ezek után a házmesternő segítségével felmentünk Sztaronék lakására. Eppen idejében fogtuk le a szobából a konyhába hálóingben rohanó (ugyanis mi még akkor a konyhában tartózkodtunk) Sztaron Sándort. Sztaron fogcsikorgatva, de mégis halálos nyugalommal csak annyit mondott: „Szerencsénk van az uraknak, hogy ma a konyhában vetkőztem le. Különben mindketten halottak lennének.” – s valóban az egyik konyhai széken heverő zubbony zsebében megtaláltam a csőre töltött revolvért. Sztaron előállítása után a főkapitányságon beismerte, hogy a kormányzót agyon akarta löni, mert őt tartja a magyar munkásság boldogulásának legfőbb akadályának. Ezen vallomását a bírósági tárgyaláson megismételte, kiegészítve azzal, ha büntetésének kitöltése után szabadul, minden igyekezetével azon lesz, hogy elhatározását végrehajtsa. Megjegyezni kívánom, hogy Sztaron Sándor minden testi, avagy lelki kényszer alkalmazása nélkül, önként tette meg beismerő vallomását. Sztaront az ügyben 7 évre ítélték, Hain Péter pedig detektív felügyelői címet kapott jutalmul. Úgy tudom, hogy Sztaron Sándor pár esztendei raboskodás után a fegyházban (talán Vácon) meghalt.

Hosszabb ideig tartott Hajnácskőy tanulmányozása, míg végre hallottuk, hogy a csendőrség nyomozóosztályt és kerületi székhelyenként nyomozó alosztályokat szervez, s, hogy e szervük területükön nemcsak bűnügyekben, de politikai ügyekben is

illetékesek. A csendőrségi nyomozó–alosztályok felállításával egyidejűleg eltűnt a Haincsoport előállítási könyve, s megszűntek Hajnácskóynak a politikai detektívcsoporthoz tett látogatásai. Megindult azonban a csendőrség és a rendőrség, helyesebben a csendőrségi nyomozóosztály és a budapesti főkapitányság politikai osztálya között egy ellenségeskedési folyamat, amely a továbbiakban mindig mélyült, heves jelenetekben robbant ki, s folytatódott éppen olyan gyűlölettel akkor is, mikor a két tulajdonképpeni ellenfél, Hetényi és Hajnácskóy már elkerültek a helyükről. Az ellenségeskedés ott kezdődött, hogy Hajnácskóy csendőrnemzeteket beküldte a szocdem párt szervezeteibe, a szakszervezetekbe, s utasította őket, hogy ott tagként vetessék fel magukat, iparkodjanak a munkások, s azok vezetőinek bizalmát megnyerni, a pártélet minden megnyilatkozását figyelemmel kísérni, s azt jelenteni. Magát ezt a tényt rendben lévőnek lehetett volna tekinteni, ha a csendőrnemzetek munkája csupán a tájékozódás és az államhatalom helyes tájékoztatása síkján maradt volna. De nem így történt. A nyomozók szolgáltatott adatok nyomán, illetve alapján pergőtűszerűen futottak be a belügyminisztériumba, a vezérkari főnökségre⁹³ a csendőrnemzetek jelentései, melyekben a szocdem párt kebelén folyó kommunista szervezkedést, az egyes párt és szakszervezeti vezetők lázító beszédeit ismertették. E jelentések rendszerint lekerültek Hetényi osztályához, hogy az azokban foglaltakat a politikai osztály nyomozza le, állapítsa meg a tényállást, s azt jelentse felsőbb helyre. Sok esetben előfordult, hogy csendőri jelentésekben jelzett kommunista szervezkedésről megállapították, hogy azok a rendőrhatalomnál előzőleg bejelentett, s engedélyezett ismeretterjesztő előadásokkal azonosak, melyeken a politikai osztály kiküldött detektívje is megjelent, s az ott tapasztaltakat szabályszerűen jelentette is. Számtalan esetben megállapítottuk, hogy a csendőrségi jelentésben jelzett párt, vagy szakszervezeti vezető az állítólagos lázító beszéd tartásának idején nem tartózkodott Budapesten. Két ilyen esetre határozott emlékszem. Egyik esetben Spitalszkit,⁹⁴ a másik esetben Proppert⁹⁵ vádolták milyen lázító beszéd tartásával.

Hetényi erősebb volt, megtalálta a módját, hogy illetékes helyek érdem szerint értékeljék a csendőri jelentéseket. Ennek dacára nem szűntek meg a szocdem párt elleni áskálódások, melynek célja az volt, hogy a kormány oszlassa fel a pártot és a szakszervezeteket. Természetesen Hetényi iparkodott ott ahol lehetett, borsot törni a csendőrök orra alá. Legszebb eredményének tartotta, ha netán csendőri területen sikerült a politikai osztálynak egy működő illegális nyomdát lelepleznie. Ilyen eset volt a rákoskeresztúri nyomda lebukása.

Egy alkalommal Pintér nevű bizalmi emberünk, ki Körmeny körül egy határ menti faluban lakott, levelet írt Hain Péternek, hogy Wienből értesítést kapott, melyben utasították, hogy ott a KMP szervnél jelentkezzen. Kérte a levélben Haint, hogy sürgősen keresse fel őt falujában. Hain engem küldött ki. Pintér a vámőrök előtt ismert csempész volt, de ügyessége révén mindig sikerült a vámőröket félrevezetnie. Tudták a vámőrök Pintérről azt is, hogy a KMP-vel kapcsolatban áll. Elhatározták tehát, ha már csempészvonalon nem sikerült lebuktatása, lebuktatják a kommunista vonalon. Ezért nem csak Pintér falujában, hanem a környező falvak postahivatalaiban figyelték Pintér postáját, s azokat kézbesítés előtt átvizsgálták. Így történt, hogy egy napon Pintér táviratot kapott, melyben a következő állott: „Holnap érkezem, okvetlen várj!” Szerencsétlenségemre én érkeztem meg aznap hajnalban. A vámőrök a táviratról értesítést kaptak még előző nap, nagy apparátussal körülvették a kis falucskát, s Pintér lakásával szemben egy pajtában 5-6 tagú [csoport] helyezkedett el még az előző éj folyamán, s figyelték a házat. Én az állomásról Pintér falujába igyekezve a hajnali órákban összetalálkoztam a falu postájának küldöncével. Tőle pontos leírást kaptam Pintér házaról, így minden keresés nélkül a legnagyobb határozottsággal mentem be Pintéréhez. Pintérral találkozáskor átmentünk a szomszédos kocsmába, ott a kocsmáros egyik lakószobájában elhelyezkedve kezdtünk volna a beszélgetéshez. Erre azonban sor nem került, mert a vámőrök rajtuk ütöttek. Pintér az ablakon át látva a vámőröket hirtelen a sötét szoba egyik sarkában lévő ágy alá bújt. A következő pillanatban már döngötték az ajtót, hogy nyissuk ki. Kinyitottam az ajtót, mire négy egyenruhás és egy civil vámőr rontott a szobába. Az egyenruhások engem szuronyaik közé fogtak, a civil pedig átvizsgálta a szobát. Megnézett az mindent, több ízben az ágy alá is nézett, sőt,

hosszú botjával az ágy alatt messzire tapogatózott, s kereste Pintért. Jó 10 percnyi keresés után fordult csak hozzám a civil azzal a kérdéssel, hogy „Hol van Pintér?” Én tagadtam, hogy Pintér kilétéről és hollétéről tudnék, de miután hosszú vita után láttam, hogy emberemet nem tudom megnyugtatni, igazoltam magam, mondván, hogy a budapesti rendőrség detektívje vagyok. Emberem rám kiáltott: „Nem igaz! Maga egy Bécsből érkezett kommunista vezér! Igazolványai hamisak!” Ismét hosszabb vita, én négy féle igazolványt is mutattam, köztük a budapesti villamosokra szóló szabadjegyet, de ő csak kitartott amellett, hogy én Bécsből érkezett kommunista vagyok. Figyelmeztettem ésszerűtlen és erőszakos viselkedésének következményeire, azt ajánlottam, hogy telefonon hívjuk fel a budapesti főkapitányságot, ahol engem igazolni fognak. Láttam, hogy emberem mind bizonytalanabb, tanácstalanabb lesz. Hosszú rábeszéléssel végre rá tudtam venni, hogy Körmendre kísér[jen], mert ott volt a legközelebbi telefonállomás. A megállapodás után ismét hozzám fordult, s kérte, mondjam meg, hol van Pintér. Hívásomra Pintér előbújt az ágy alól, szemtelenül odaszólt a civilnek. „Tiszthelyettes Úr! Engem akar maga lebuktatni!?” A továbbiakban kértem a tiszthelyettest, hogy a feltűnést és botrányt elkerülve, igazolásomig tartsa Pintért őrizet alatt a kocsmában. Kérésemet teljesítve kocsira ültünk és Körmendre mentünk. Ott megtörtént leigazolásom. Visszatértem Pintérhez, kitől csak most tudtam meg, hogy előző nap rejtett értelmű táviratot kapott. A távirat értelme az volt, hogy Wienből a KMP szerve csomagot küld a Pintér falujával szomszédos osztrák faluba, oda Pintérnek át kell mennie, hogy a csomagot átvéve, azt Budapestre juttassa.

Már a körmendi igazoltatásom alkalmával a szombathelyi csendőrnnyomozó-
alosztály valamelyik tisztje és a vámőrtsízt között folytatott telefonbeszélgetésből határozottan megállapítottam, hogy Pintér a csendőröknek is dolgozik. Megkérdeztem tehát Pintért, hogy hogyan is áll a helyzet. Pintér kijelentette, hogy Hajnácskőy részére is dolgozik, mert igen jól megfizeti. Ez esetben azonban több esetben írt Hain Péternek, s mivel Hain nem jelentkezett, a csendőrökhöz fordult adataival. A csendőrök már tudnak a csomag érkezéséről is. Pintérnek aznap kellett átmennie a csomagért. Megvártam a csomag érkezését és azt én magam bontottam ki. Egy nagy hátizsákban több száz „Kommunista”, egy kocsonyás apparátus,⁹⁶ s egy zárt levél volt. A levélben 200 pengő volt mellékelve, s utasítás a csomag átadására vonatkozólag. A csomagot Pintérnek Budapesten a Szt. Domokos utca, s a liget sarkán, jelszavas találkán kellett átadnia. Pár példány „Kommunistát” magamhoz véve a legközelebbi vonattal hazautaztam. Pintérnek másnap kellett indulnia, hogy a csomagot leadja. A délutáni órákban érkeztem haza, s Hain Péterrel együtt mentünk Hetényi lakására jelenteni az esetet. Hetényi hallva, hogy Pintér a csendőröknek is dolgozik, úgy határozott, hogy lemond Pintér további szolgálatáról, de a csendőrök számára is lehetetlenné teszi. Elrendelte, hogy a legközelebbi vonattal utazzam vissza Pintér elé, s tőle a csomagot feltétlenül lopjam el. Segítségemre rendelte Gémes István kollégámat, kivel Győrig utaztam. Itt találkoztam vonaton azzal a vonattal [sic!], melyen Pintérnek is lennie kellett. Láttam, hogy Pintér Győrben leszállt a vonatról, s az étterembe ment. Én végigjártam a vagon, megállapítottam, hogy Pintért egy nyomozó és két egyenruhás csendőr kísérte. A nyomozó a szomszédos fülkében aludt, míg az egyenruhás csendőrök Pintérrel egy fülkében tartózkodtak, s szintén aludtak. Leszállva a kocsiról megmutattam Gémesnek az ellopandó hátizsákot, figyelmeztetve, hogy a szomszédos fülkében egy csendőrnnyomozó is utazik. Én megkerestem Pintért és azt mondtam neki, hogy előző napon több barátommal találkoztam össze a vonaton, Győrben kiszálltunk, elszórakoztunk, s csak ma utazom haza. Rávettem, hogy üljön be hozzám a vonaton, mert beszélgetni szeretnék vele. Helyem ugyanis 5–6 vagonnal előbbre volt. Pintér beült hozzám, s Komáromig együtt utaztunk. Komáromban Pintér visszament vagonjába, s mindjárt utána a mozgásából láttam, hogy Gémes kollégámnak sikerült a csomagot észrevétlenül leemelnie. Mégsem sikerült egészen a terv, mert Gémeset, mint Ácstól gyalogolva Komáromba érkezett, a város határában a civil csendőrnnyomozó egyenruhás társaival felismerték (fel kellett ismerniük a nagy hátizsákról), de – lévén Komárom rendőri terület – nem tehettek mást, minthogy innen Budapestig már Gémes vitte a csomagot csendőri felügyelet mellett. Budapesten ismét Pintérhez került a hátizsák, ki azt most már rendőri és csendőri asszisztencia mellett vitte a találkahelyre, s adta át az ott megjelenő

rendőrségi bizalmi embernek. Nem tudom határozottan, de vagy Hartstein Iván,⁹⁷ vagy Weisz Henrik vette át Pintértől a hátizsákot.

Nem tudom, hogy az esetből keletkezett botrány miként simult el. Hallottam arról, hogy Hetényi és Hajnácskóy kegyetlenül összekaptak. Tény az, hogy a következőkben a csendőrök még erősebb gyűlölködéssel ártottak a politikai osztálynak ott, ahol azt tehették. Rendszeresen eljárak a [csendőr]nyomozók Budapesten [és] kiadva magukat detektíveknek, beleszaladtak olyan vonalakba, melyeket mi már figyelés alá vettünk és kiemelték embereket, kiknek hozzátartozói nálunk keresték a „detektívek” által előállítottakat. Ez a gyűlölködés nem szűnt meg a továbbiakban sem, végig kísértett a legutolsó időkig, s éppen olyan erős volt 1944–45-ben, mint akár Hetényi idejében. Végül is ők győztek.

Időrendi sorrendben talán a Szántó Zoltán-⁹⁸ vagy a Weisz György-ügy következett. Nem tudom. Egyik ügyben sem vettem aktívan részt. Tudom, hogy Weisz György ügy Hain Péter személyes ügye volt. Ő maga is kijárt figyelésekre, s ő maga fogta el az autón menekülni akaró Weisz Györgyöt. Valahol vidéken tartózkodtam, s az újságban olvastam Szántó Zoltán letartóztatásáról. Lehet, hogy ezen ügyeket már Oancz⁹⁹ adatszolgáltatásai eredményezték.

Tevékenyen részt vettem a Háy Mihály–Jolsvai ügyben.¹⁰⁰ Ez kétségtelen besúgás eredménye volt. A József téren lakó Jolsvai Vilmost kellett figyelés alá vennünk. Hain Péter annyit közölt velünk, figyelőkkel, hogy Jolsvai titkársági tag, addig kell őt figyelni, míg valamennyi kapcsolatát meg nem állapítjuk. Eléggé sokáig figyeltük Jolsvait, mikor egy vasárnap a kora délelőtti órákban lakásáról távozva a szoc.dem. pártnak a Reitter Ferenc utcai helyiségébe ment. Jó délig tartózkodott itt, majd innen többedmagával gyalogosan a villamos állomás felé mentek. Figyelésre igen alkalmatlan volt a terep, ezért csak igen távolról tudtunk követni a társaságot. Jolsvaiék a villamossínek mentén haladtak, s az egyik megállónál valamennyien felszállottak a város felé menő villamosra. A figyelők között volt Martinidesz Ödön detektív is, motorkerékpárjával együtt. Én Martinidesz motorkerékpárjára ültem, s a villamost melyen Jolsvaiék utaztak, jóval megelőztem. A Lehel téren leszálltam a motorkerékpárról, s ott az egyik kapualjból figyeltem a fejleményeket. Mikor a villamos a Lehel térre ért, Jolsvai a robogó villamosról leugorva a Lehel tér 3. vagy 5. számú kapujába tért be. Mivel a figyelés idején Hain Péter közölte velünk, hogy Jolsvainak a Lehel tér környékén lesz igen fontos találkája. Azonnal jelentettem telefonon az észlelteket Hainnak. Hain gépkocsin kijött és ketten felmentünk az I. emeletre egy szabónak a lakására, s ott találtuk a belső szobában Háy Mihályt, Jolsvai Vilmost, s még egy férfit, kinek nevére nem emlékszem. Határozottan emlékszem, hogy Hain nem véletlenül ment a ház I. emeletén lévő lakásba. Hírt kaphatott már előzőleg arról, hogy pontosan melyik lakásban lesz a találkozó. Úgy emlékszem, de nem tudom határozottan, hogy ezen ügy további nyomozásánál bukott le a nyomda is, melyet Hahn Elemér kezelte.

Talán ezekben az időkben kezdtek szerepet kapni [az] Ellenbogen és a Sebesfiúk.¹⁰¹ Roppant sok munkát adott nekünk mindkét família. Az Ellenbogen fiúk figyelése nem sok eredményre vezetett, mert Pált sohasem tudtuk rendszeren lefigyelni, a többieknek pedig úgy gondolom, igen csekély szerepe lehetett az illegális mozgalomban. A Sebes fiúk felváltva gyakrabban kerültek be, de inkább a velük kapcsolatban állók, mint saját ügyetlenségük révén. Emlékszem, bekerült hozzánk Sebes László, aki mikor a rendőr a szobákon keresztül kihallgatásra kísérte, az egyik szoba nyitott ablakán át az utcára ugrott ki. Kórházba került, úgy tudom, komolyabb baja nem történt.

Nagyobb jelentőségű ügy volt a Házi Ferenc-féle ügy. Mi ugyanis figyelés alatt tartottunk egy a Damjanich u. 24. vagy 26. szám alatt lakó férfit, ki ott egy nővel együtt élt. Sem a férfi, sem a nő nevére már nem emlékszem. A férfi találkozott egy társával, kit később dr. Kovács Sándor detektív tartott figyelés alatt. A dr. Kovács figyelte férfi észrevette a figyelést, valahol Budán futásnak eredt, mikre dr. Kovács a járőrelők segítségével elfogta. Kisült, hogy régi ismerősünk Házi Ferenc került a kezünkbe. Házi lebukásával természetesen elő kellett állítanunk az addig megállapított összes kapcsolatokat is, így bekerült a Damjanich utcában lakó férfi és nő is. A házkutatás anyaga itt magas funkcionáriust jelzett. Házi azonban nem akarta a lakását elárulni. Hosszas, nem erőszakos kérésre (én beszéltem rá) végre bement, hogy – úgy

emlékszem – a Haris közben lakik. A házkutatás titkári anyagot eredményezett. Megértettük, hogy Házi miért akarta lakását elkonspirálni. Most aztán beszédesebb lett Házi. Tudtuk, hogy a párt akkor igen jól működő apparátussal rendelkezett, de a figyelés, sőt a nyílt nyomozás sem eredményezett olyan adatot, amelyen elindulva megtalálhattuk volna a nyomdai lakást. Hain elővette tehát Házit, beígérte neki, hogy szabadon fogja engedni, ha segítségünkre lesz a nyomda lebuktatásában. Házi hitt Hainnak, s végre is bementa, hogy az apparátus közvetlen kapcsolata a Mérleg utcában lévő – úgy hiszem – takarmánykereskedés pénztárosa. Figyelés alá vettük (Temesi Béla és én) a pénztárost, aki még aznap, az ebédszüneti időben elvezetett bennünket a Hársfa utca egyik házában lévő nyomdalakásra. Este mentünk rá a Hársfa utcai laksásra, de csak a nyomda egyik felét találtuk itt, mert éppen költözködés alatt állott a nyomda. A másik felét valahol Budán találtuk meg.

Talán ezekben az időkben történtek a KIMSZ vonalon és az egyetemisták vonalán a sorozatos lebukások. Előbb a Fischl-ügy¹⁰² fejleményeként az Eötvös kollégium diákjainak szervezkedése került napvilágra, mely ügyben bukott le Stolte István¹⁰³ is. Nem sokkal később a Szél-Birki Ágnes-ügy¹⁰⁴ került feldolgozásra, mely ügyben egy illegálisan működő nyomda is került a rendőrség kezére. A nyomdát úgy emlékszem 2 testvér (talán Olt)¹⁰⁵ kezelte. A KIMSZ vezetőségének jó néhány tagja is rendőrségre került a Kmety utcában lakó, Z betűvel kezdődő fiatalember lebukásával. Kétségtelen, hogy ezen ügyekben besúgások alapján kezdtük meg a figyelő munkát, s minden esetben több hétig tartó figyelés útján állapítottuk meg a szervezkedésben résztvevő személyeket, s azok lakásait. Élénken emlékszem pl. Z. figyelésére, melyet magam végeztem. Z-ről Hain csak annyit közölte velem, hogy KIMSZ vezetőségi tag s, hogy jelentéseket küld a Wienben székelő „KÜB”-nek.¹⁰⁶ Hain azt is tudta, hogy Z. jelentéseit valamilyen vegyi szerrel írja, mely írás a meleg hatására láthatóvá válik. Feladatom tehát az volt, hogy Z. egy ilyen jelentését szerezzem be. Hosszadalmas figyelés után Z. néhány kapcsolatát is sikerült megállapítanom. Egy napon aztán, amikor Z. Kmety utcai lakásáról elindult, az Andrássy úton a MÁV igazgatósági épületénél lévő postaládikába egy nagyobb levelet dobott be. Z-t útjára engedtem (munkahelyét ismeretem), magam azonnal telefonáltam Hetényinek, s kértem intézkedését, hogy a postaláda kiürítésére egy külön küldöncöt küldessen ki. Én a ládához állva a ládát üríteni akaró rendes küldöncöt nem engedtem, hogy a ládát kiürítse, s mind addig vártam, míg a külön küldönc megérkezett, aki a ládát kiürítette, s a tartalmát a 62-es postahivatalba szállította. Én a küldönccel mentem a 62-es hivatalba, ott bizottság nyitotta ki a bűrszakot, s abban én azonnal felismertem a Z. által bedobott levelet. Az esetről a 62-esben jegyzőkönyvet vettek fel, majd kiadták nekem a kérdéses levelet, melyet én hivatalomba vittem. Hetényi, Hain Péter és én nyitottuk fel a levelet. Ártatlan tartalmú, ritka sorban írott levelet olvastunk, de amikor a papírt meleg vasalóval átvasaltuk, a sorok között olvasható vált a tulajdonképpeni jelentés, melyből a figyelésre és a nyomozásra újabb támpontokat kaptunk. Úgy emlékszem, hogy amint a meleg hatása megszűnt, az írás ismét láthatatlanná vált, s ezért a levelet most már akadálytalanul tovább engedték Wienbe.

Talán ebben az időben történt a Brünnből Budapestre érkezett, s a Ganz-Danubius hajógyárban elhelyezkedett, úgy emlékszem, Spiegel nevű mérnök lebukása, aki kapcsolatban állott a Vörösmarty utcában lévő egyik elektromos gyár Erdős¹⁰⁷ nevű mérnökével. Ez bár kisebb jelentőségű ügy volt, úgy emlékszem, nyomda is bukott le.

Ezekre az időkre nem emlékszem vissza tisztán, mert 1928 őszén kipattant a Rösner iskola botránya, a hamis érettségi bizonyítvány gyár. Én magam is érdekelve voltam az ügyben, mert bár kezemben volt a Rösner iskola előzetes igazolása, hogy a tanfolyam hallgatására jogosult vagyok és egyben a jelentkezésem tényét is igazolta, hogy ez alapon a katonai parancsnokságom tanulmányi szabadságot engedélyezzen, a vizsgálatnál kisült, hogy az érettségizettek anyakönyvébe helyettem mást vezettek be, olyant, aki nem is hallgatta a tanfolyamot. Így érettségi bizonyítványomat érvénytelenné nyilvánították. Ilyen csúnya botrányba kerülve elhatároztam, hogy a Rösner érettségi bizonyítványt megelőző tanulmányaim alapján gimnáziumi érettségit teszek, s a jogot is elvégzem. Szabályszerű kérvény alapján engedélyt kaptam, hogy a tisztviselő telepi reálgimnáziumban a VI. osztályból különbözeti vizsgát, majd a VII. és VIII. osztályból,

mint magántanuló vizsgát, utána érettségi vizsgát tehessek. Kértem Hetényit és Hain Pétert, hogy olyan beosztásban foglalkoztassanak, akiknek naponta csak 3 órát kellett hivatalban tölteniük, egyébként aktáikat intézték a városban. Nehéz, idegölő munka volt a hivatali munka ellátása mellett a rendszeres tanulás.

Kiestem ugyan a Hain-csoportbeli hajsza munkából, de komolyabb ügyeknél Hain Péter csak beosztott rövidebb-hosszabb ideig tartó figyelésekre is. Ez az állapot tartott 1930 júniusáig, mikor is a fent nevezett gimnáziumban érettségi vizsgát tettem.

Ebben az időben került át a bűnügyi osztálytól hozzánk Szélesi Jenő¹⁰⁸ detektív. Ő kezdte meg Rózsa Richárd.¹⁰⁹ majd Bárd Ármin¹¹⁰ figyelését. Mindkét ügyben jelentős számú előállítás történt. Bárd Ármint Szélesi anyyra megverte, hogy kórházba kellett szállítani. Hetényi ezért anyyra megharagudott Szélesire, hogy később, bár nem erre az esetre való utalással, de áthelyeztette a bűnügyi osztályhoz. Évek múltán aztán Malatinszky¹¹¹ rendőr főtanácsos közbenjárására aztán ismét visszavette.

Hosszadalmasan figyeltük a Keleti Károly utcában lakó egyik pártfunkcionáriust (KIMSZ), akire lakásadónője hívta fel a figyelmünket. A pártfunkcionárius holmiját távollétében átvizsgáltuk, s megállapítottuk, hogy fontosabb szereplőről van szó. A figyelés több kapcsolatának megállapítását eredményezte. Amikor pedig Hain Péter elhatározta az általános előállítást, ő maga is kijött a figyelésekre. A Keleti Károly utcában lakó fiatalember valahová az angyalföldi rétekre vitt ki bennünket, itt, miután többen összetalálkoztak, észrevették a figyelőket és szétfutottak. Talán 3, vagy 4 személyt fogtunk össze, köztük úgy emlékszem, az egyik Sebes fiút is. Lehet, hogy Rosner Jenő¹¹² első lebukása is ez ügy kapcsán történt.

Jelentős eredményt értünk el a kerületi sajtós figyelése révén. A kerületi sajtós figyelése révén fel tudtuk venni a központi sajtós figyelését is. A központi sajtóst figyelve vele együtt elfogtuk a nyomdászt is. Amikor a szétosztásra kerülő sajtóanyagot valahol a városligetben átadta a központi sajtós, mindkettőjüket előállítottuk a főkapitányságra. Itt kiderült, hogy a nyomdász azonos Sebes Györggyel, akiről már korábban megállapítottuk, hogy illegalitásban él. Sebes Györgynél találtunk egy kapu és egy lakáskulcsot, mellyel Sebes nem tudott, illetve nem akart elszámolni. Kipróbáltuk még aznap este [és kiderült], hogy a nála talált kulcsok nem a legális lakásához tartozó kulcsok. Ilyen megállapítások után elővettük Sebest, s faggattuk, hogy illegális lakásának helyét mondja meg. Határozottan tudtuk, hogy Sebes a nyomdász és, hogy a nyomda helyét akarja elkonspirálni. Sebes Györgyöt az éjjeli órákban is faggattuk, megvertük, de a nyomda helyét ennek dacára sem árulta el.

Másnap reggel Sebes György kihallgatásra jelentkezett Hain Péternél, s minden kérdés nélkül elmondta, hogy valóban ő a nyomdász és, hogy a nyomdai lakás a Rózsa utcában (a házsámra már nem emlékszem) van. Kérdésünkre, hogy miért lett ennyire közlékeny, mosolyogva kijelentette, hogy a nővel, akivel együtt lakott a nyomdai lakásban, mint férj és feleség, megállapodtak abban, amennyiben az előző esti illegális találkájáról este 9 óráig nem térne haza, (este 8 órakor adat át a sajtóanyagot), úgy ő lebukott, a nő tehát azonnal csomagolja össze az apparátust, s azzal együtt meneküljön. Mosolyogva közölte velünk azt is, hogy a nőt egyébként nem ismeri, pártvonalon kapcsolták vele össze, kilétét nem tudja. Hain Péterrel együtt mentem ki a Rózsa utcai lakásra, ott azonban már csak a nyomda visszamaradt nyomait találtuk. A házmester, kérdéseinkre kijelentette, hogy a lakásban lakó fiatalasszony férje előző este vidékre utazott, a fiatalasszony pedig este 9 óra után leszaladt hozzá és kérte őt, hogy sürgősen egy taxit hozasson a részére, mert táviratot kapott vidékről, hogy anyja haldoklik, s neki hozzá kell utaznia. A házmester el is ment taxiért. Mire a taxi visszaért a fiatalasszony már becsomagolt. A csomagokat ő segítette a taxira vinni. Ezen megállapítások után Hain Péter visszatért hivatalába, engem visszahagyott a helyszínen, utasítva, hogy az illegális [munkában részt vállaló] házaspár életmódjára vonatkozólag adatokat gyűjtsek.

A házmestert vettem alaposabb faggatás alá. Érdeklődtem, hogy a házaspár hol, melyik üzletekben szerezte be szükségleteit. A házmester a vele való hosszas beszélgetésem során elmondta, hogy pár héttel előbb a környéken lakó két hölgy, akiket az utcán több alkalommal látott egy nagy kutyával sétálgatni, bementek hozzá és egy lány után érdeklődtek, akit a házba láttak bemenni, de kijönni nem láttak. A lány nevét is közölték a házmesterrel, de azt időközben már elfelejtette. A házmester közölte a két

hölgyel, hogy ilyen nevű lány a házban nem lakik, megmutatta a lakók névjegyzékét is. A két hölgy ezek után még jó ideig a házban maradt hangoztatva, hogy a keresett lánynak még a házban kell lennie, mert kimenni nem látták. Majd nem éppen megnyugodva de eltávoztak.

En ezen adatok birtokában végigjártam a környék üzleteit, érdeklődve a kutyát sétáltató hölgyek után. Az egyik hentesüzletben leírásom után ráismertek a hölgyekre, mert a kutya részére ott szoktak vásárolni hulladék-húsokat. Közölték velem a hölgyek lakását. Felmentem hozzájuk, [ahol] érdeklődésemre elmondták, hogy az I. emeleti lakásuk ablakából látták unokahúgukat, Kolozs Mártát¹¹³ kis kézikosárral a Rózsa utcai ház felé menni. Leszaladtak utána, de csak annyit láttak, hogy az unokahúguknak vélt nő a kérdéses házba bement. Miután úgy tudták, hogy Márta külföldön van, s most a házmaster válaszai sem voltak kielégítőek, erős hasonlatosságra gondoltak és napirendre tértek a dolog felett.

En a Rózsa utcából egyenesen Kolozs Márta legális lakására (Dohány u.) mentem, ott anyjával beszéltem. Anyja válaszai igen zavarosak voltak. Csak annyit tudott, hogy Márta külföldön van, de, hogy hol és kinél, erre vonatkozólag nem tudott választ adni. Levelet sem tudott lányától felmutatni. Kolozsnén tisztán felismertem a konspiratív viselkedést, ezért onnan telefonon jelentést tettem megállapításaimról Hain Péternek, segítségét kértem, s a lakásban házkutatást tartottunk. Eléggé erősen kompromittáló anyag került elő a házkutatás során, amiből minden kétséget kizárólag megállapítást nyert, hogy Kolozs Márta részese az illegális mozgalomnak. Kezünkbe került Márta jegyzetkönyvecskéje is, melyben, ha jól emlékszem, szerepelt Tömpe András¹¹⁴ neve is. A továbbiakban figyeltettük Kolozsék telefonját is, s lehet, hogy ezen az úton került a sor Tömpe András és még néhány társa előállítására. (Lehet azonban, hogy tévedek, s Tömpe András talán nem is ezen ügyel kapcsolatban bukott le.) Eléggé számos előállítás történt a továbbiakban, csak Kolozs Márta nem került elő. Most már valóban külföldre utazott, honnan csak évek múlva került vissza, amikor is Sombor Kolozs Márta személyével kapcsolatban nem óhajtott „ügyet” csinálni, s így megúszta a dolgot egyszerű rendőri felügyelet alá helyezéssel.

Az illegális mozgalom elleni munkának új fejezete indult meg a dr. Weil Dezső-Pikler ügy¹¹⁵ kapcsán. Hosszas figyelés után ugyanis, amikor dr. Weil Dezső röntgen orvos és Pikler lebuktak, Weil lakásán a parkett alatt találtuk meg az illegális anyagot. Pénzt, iratokat, katonakönyveket, stb. Piklerről a nyílt nyomozás során megállapítást nyert, hogy futárszolgálatot teljesített, de erre vonatkozó tárgyi bizonyíték a lakásán tartott házkutatás során nem került kezünkbe. Amikor pedig az ügyben előállítottakat átadtuk az ügyészségnek – ha jól emlékszem ítélethozatal után – azt hallottuk, hogy a „Def”¹¹⁶ foglalkozik nevezettekkel.

Hajnácskőyt ugyanis időközben a csendőri nyomozóelosztálytól áthelyezték a def-hez, s ő irányította oda az ügyet. Hajnácskőy azután felhívta telefonon Hain Pétert, s kérte, hogy a def-nél lévő hivatalos helyiségében látogassa meg. Hain Péter engem is magával vitt a Hadikba.¹¹⁷ Itt Hajnácskőy azzal fogadott bennünket, hogy egy kis oktatásra hívott meg, hogy a jövőben ne csináljunk olyan fuser-munkát, aminőt a Weil ügyben produkáltunk. Gúnyolódott velünk, majd aztán rátért a tárgyra. Elővette Pikler egyik bőröndjét, annak a 4 közül 2 fenékcsavarját lecsavarta, s a fenék lemezt kiemelte. A bőröndnek dupla fenéklapja volt, s a két fenéklap között hevert a még le nem kézbesített futárposta anyaga. A továbbiakban aztán Hajnácskőy most már őszintén kijelentette, hogy azért túlságosan ne szégyenkezzünk, mert dacára, hogy Pikler a Hadikban történt kihallgatása során beismerte, hogy a futárposta a lakásán lévő egyik dupla fenékű bőröndjében van elrejtve, a dacára annak, hogy ő maga ment újabb házkutatásra, s kereste a dupla fenékű bőröndöt, mégsem találta meg. Bevitte hát a lakáson talált összes bőröndöt a Hadikba és ott Pikler, maga vette elő a futárposta anyagát.

Ugyanígy a Hadikba került Földes Pál¹¹⁸ is. Hain Péter közölte velünk, hogy bizalmas értesülése szerint (Oancztól tudta), az illegális mozgalomban részt vesz egy gyárigazgató is, de annak sem illegális munkaterületét, sem kapcsolatait nem tudja. Ezért felhívta a figyelőket a fokozott éberségre. Szélesi Jenő kollégám figyelt valakit, akinek egyik kapcsolatát továbbfigyelve, azt a csepeli Weisz Manfréd textilgyár kapuján

látta bemenni. A portáshoz sietve megkérdezte, hogy nem-e a község orvosa ment be a kapun, mert ő arra vár. A portás azt mondta, hogy nem orvos volt az, aki bement, hanem a gyár egyik igazgatója, Földes Pál volt az. Így tudtuk meg, hogy ki az a gyárigazgató, aki az illegális munkában dolgozik. A figyelés természetesen tovább tartott. Pár nappal később figyelésem során (én egy másik személyt figyeltem), a Ráday utcában összetalálkoztam Szélesi Jenővel, aki Földes Pál nyomában volt. A két megfigyelt személy összetalálkozott, majd beültek egy kávémérésbe. Kívülről láttuk, hogy Földes iratokat, térképet vesz elő, s hosszasan magyaráz társának. Telefonon jelentettük megállapításainkat Hainnak, aki kijött hozzánk és rövid tanakodás után úgy döntött, hogy rámegyünk a tanácskozókra. Bementünk a kávémérésbe, ahonnan Földest és társát előállítottuk a főkapitányságra, majd mindkét lakáson házkutatást tartottunk. Földes lakására Hain Péter is velünk jött, ő maga tartotta a házkutatást. A gyár területén lévő kis villában volt Földes lakása, ahol egy nővel lakott együtt. Meglepő eredménye volt a házkutatásnak. Nagy mennyiségű illegális sajtó, utasítások, feljegyzések, s nyomdai kellékek kerültek elő. Amikor Földesre vonatkozólag igazgatótársát kikérdeztük, az kijelentette, hogy álmában sem gondolta volna elképzelni, annak illegális tevékenységét. Határozottan kijelentette, hogy Földes az ország egyik legképzettebb vegyész-mérnöke.

Földes, kikérdezése során kijelentette, hogy csak a kezünkben lévő anyagra és a vele együtt előállítottakra vonatkozólag hajlandó vallani, azt is csak addig a határig, amíg másnak a rendőrség kezében még nem lévő személyeknek vallomásával nem árt. Ezen elhatározása mellett kitartott végleg annak ellenére, hogy megverték. Tudom róla, hogy a def.-nél is elővették, de az ott elért eredményről nem tudok. Tudom azt is, hogy hónapok múlva jelentkezett az ügyésznél, s ott vallomást tett Oancz ellen, ismertetve annak pontos illegális szerepét.

Jóval ezen időket megelőzően zajlottak le dr. Sándor Pál,¹¹⁹ dr. Schönstein¹²⁰ (talán László) és társai ellen a figyelések és nyomozások. Nevezetteket az illegális párt legálisan élő és dolgozó propaganda szerveként kerültek gyanúba – nem ok nélkül. Kétségtelen voltak kapcsolataik az illegális párthoz, de ezt bizonyítani nem tudtuk. Az ügyészség is csak 1-2 cikküket inkrimálta, s emelt ellenük vádat. Ha jól emlékszem velük kapcsolatos figyeltük, illetve akartuk figyelni, az akkor talán már illegalitásban élő Tamás Aladárt,¹²¹ akiről Hain valahonnan annyit megtudott, hogy a 62-es postahivatal körüti oldalán kifüggesztett repülő-postaládába levelet kell bedobnia. Hetekig figyeltük a postaládát, de nem emlékszem, hogy valamelyest eredményt értünk volna el. Dr. Sándor és dr. Schönstein a továbbiakban többször kerültek preventív előállításra.

A biatorbágyi vasúti híd felrobbantása adott a továbbiakban hivatalunknak sok munkát. Én magam az ügyben nem dolgoztam, mert a kormányzó kenderesi és gödöllői tartózkodásának időtartamára személybiztonsági szolgálatra (4 hónapon át) a kormányzósági detektív-kirendeltséghez vezényeltettem. Hallomásból (detektív kollégáim révén) tudom, hogy a tettes néhány sor írást hagyott a helyszínen, melyben cselekményének kommunista jelleget adott. Ilyen irányban indult meg tehát a nyomozás is. Csak később terelődött a gyanú Matuskára,¹²² aki ugyan a helyszínen a detektívek kezébe került, s eléggé gyanúsán viselkedett, de mert akkor dr. Kovács Sándor detektív, aki őt személyesen ismerte igazolta – figyelmen kívül hagyták és elbocsátották. Úgy gondolom, hogy a továbbiakban Hain Pétert küldte ki Hetényi Wienben Matuskára vonatkozóan adatokat gyűjteni. De Hain Wienből telefonon tett jelentésében Matuskát gyanún felül állónak jelezte. Hetényi ekkor Sombort küldte Wienbe, aki ott elegendő terhelő adat beszerzése után, a rendőr-igazgatóságon teljes és részletes beismerő vallomásra bírta Matuskát. A biatorbágyi merénylet szolgáltatta a közvetlen okot, hogy a kormány bizonyos bűncselekményekre statáriumot hirdessen ki. Így statáriális eljárás alá vonta az 1921. III. tc-ben megállapított bűncselekményt tetteseit, amennyiben azok a szervezkedésben vezető szerepet töltöttek be.

Úgy emlékszem, már Gömbös volt a miniszterelnök, amikor egy ügy kapcsán előállították Hoffmann Ottót.¹²³ Emlékezetem szerint Hoffmann Ottóról Hain Péter tudta, hogy magasabb pártfunkcionárius, s ezért, mielőtt más foglalkozott volna vele, ő maga akarta első ízben kihallgatni. Ezért Hoffmann-t szobájába vitette, s ott kezdte meg kihallgatását. Hoffmann azonban a hozzá feltett első kérdésekre hirtelen elhatározással a

kettős ablakon át az utcára vetette magát oly ügyesen, hogy teste az ablak ráámóját sem érte. A körülmény tisztán megállapítható volt a két ráma szegélyén maradt üvegszilánkok helyzetéből. Ezen esettel kapcsolatban az a hír terjedt el, hogy a politikai osztályon a kommunistákat az utca kövezetére dobálják ki. Még maga Gömbös is így gondolkodhatott, mert egy alkalommal, amikor Rómába utazott, s vele együtt Hain Péter és én is kocsijában tartózkodtunk, Haint magához hívatta, s részletesen elmondatta vele Hoffmann ugrásának körülményeit. Amikor pedig Hain részletesen elmondta a történeteket, Gömbös azt nem hitte el, s biztatta Haint, hogy neki nyugodtan bevallhatja, hogy Hoffmannt erőszakosan dobták ki az ablakon.

A statárium kihirdetését követően (talán 1932 júliusában), került hivatalunkhoz előállításra Sallai,¹²⁴ Fürst¹²⁵ és talán Karikás.¹²⁶ Én magam ez ügyben nem dolgoztam, mert vidéken tartózkodtam, s csak a statáriális tárgyalás napján tértem vissza hivatalomba. Úgy emlékszem, Temesi Béla kollégám mondta el nekem az ügy részleteit. Így hallomásból tudom, hogy egy névtelen levél hívta fel a rendőrség figyelmét az Orczy út egy házára. A névtelen levél [ügyében] Temesi kapott megbízást puhatolásra. Temesi állapította meg a lakást, melyet a párt bérelt és használt fel az illegális munkában. A detektívek aztán beültek a lakásba és az oda befutókat előállították. Így került a rendőrségre Sallai, Fürst és Karikás is. Az ügy további nyomozása során került elő a nyomda is, melyet talán éppen Sallai kezelt Krausz Terézszel együtt. Homályosan emlékszem, hogy Temesi arról is beszélt nekem, hogy Sallai már megelőzően is kezelte hosszabb időn át a párt illegális nyomdáját, majd leváltották, mert Sallainak munkaterülete egyébként külföldön volt. Alkalmos ember hiányában most ismét Sallait küldték Budapestre, hogy ideiglenesen kezelje a nyomdát. Sallaiék ügye statáriális bíróság elé került, ahol Sallait és Fürstöt halálra ítélték, Karikás ügyét pedig a rendes bírósághoz utalták. Sallait és Fürstöt még aznap kivégezték.

A nyomdából bekerült anyag között Hain Péter talált egy rejtjeles írást (tört számok). A kivégzés után pár nappal sikerült a rejtjeles írás kulcsát is megtalálnia, az ugyancsak a nyomdából bekerült könyvek között. A rejtjeles írásból aztán megállapítottuk, hogy Sallai és Fürst egyik védője, dr. Molnár René¹²⁷ ügyvéd is tevőleges részese az illegális mozgalomnak. Hain rögtön utasított bennünket, hogy Molnár Renét állítsuk elő. Erre azonban sor már nem került, mert Molnár René érkezésünk előtt ½ órával előbb lakásáról eltávozott, s oda többé vissza nem tért. Mint később megállapítottuk, sikerült kijutnia Moszkvába.

Ebben az időben történt, hogy Hain Rákospalotára küldött ki bennünket, hogy ott néhány fiatalember mozgását figyeljük meg. Figyelmeztetett bennünket, hogy adatai szerint ott egy illegális nyomdának kell működnie, tehát óvatosak legyünk. Figyeléseink során láttuk, hogy a megfigyelt emberek nyilvánvalóan apparátus vonalon dolgoznak. Eljutottuk egy városzéli magányosan álló házhoz, ahová egyik megfigyelt nyilvánvalóan az előzőleg illegális találgán átvett stencil-féle kis csomagot vitt be. Nyomdát sejtve a házban, telefonon jelentettem az esetet Hainnak, mire ő kijött, s velem együtt a házba ment. Itt két Rákoszentmihályról származó testvért találtunk, kik valóban az illegális nyomdát kezelték. Előkerült természetesen a nyomda is. Hain az egyik detektívet a lakásban hagyva utasított, hogy a testvérek egyikét én vezessem a háztól mintegy 500 méterre hagyott autóig, a másikat pedig ő maga vezette. Én az egyik utcába, amikor befordultam hátranézve még láttam, amint Hain az egyik előállítandót karjánál fogva vezetni mögöttem mintegy 100 méterrel. Majd amikor az autóhoz értem és Hain hosszabb idő eltelte után sem ért még az autóhoz, az őrizettest a rendőrsofőrré bízva visszamentem a nyomdalakásig. Ott az otthagytott kolléga csak annyit tudott mondani, hogy Hain már elvitte az előállítandót, s azóta vissza nem tért. Rendkívüli eseményt sejtve, a várost szegélyező szántóföldre mentem, s az ott dolgozó földművesektől érdeklődtem, Hainék után. Ezek aztán elmondták, hogy láttak egy szántóföldeken rohanó fiatalembert, akit egy jól megtermett, kövérebb férfi üldöz, s kiáltott, hogy álljon meg. Látták, hogy a menekülő eldobta felső kabátját, s könnyed futással nagy előnyre tesz szert üldözőjével szemben. Hallották azt is, hogy az üldöző revolverrel a menekülő után lőtt, de nem talált. Megfigyelték azt is, hogy a menekülő mind nagyobb előnyre tett szert, az üldöző azonban továbbra is futott utána. Én még hosszabb ideig vártam, miután azonban Hain nem jelentkezett, az őrizetemben lévő embert az autón hivatalunkhoz

előállítottam. Hain csak hosszú órák múlva került elő, s elmondta, hogy amint a város széléhez értek, embere kiszakította magát kezéből, s a szántóföldeken át megszökött. Elmondta azt is, hogy ijesztésül lőtt a levegőbe, de a menekülő nem állt meg. Sokáig kerestük a megszökött nyomdászt, de nem került elő.

Ezekben az időkben a KMP aktivitása alábbhagyott, mind kevesebb életjelenséget adott magáról, az utcai tüntetések megszűntek, sajtójuk is igen gyéren dolgozott. Csak ritkán jelentek meg, illetve kerültek kezünkbe illegális röpiratok és egyéb sajtótermékek. Nyilvánvalóan spórolni akartak embereikkel, s a szervezkedés, tag- és szimpatizánsgyűjtés óvatosabb módját határozták el. Hain Péter adatokat kapott arról, hogy a KMP a jövőben az SZDP és a szakszervezetek keretén belül fogja szervező munkáját végezni.

Ebben az időben én kikapcsolódtam a csoport tulajdonképpeni munkájából, mert egyéb beosztásban foglalkoztattak. Ekkor indultak meg ugyanis a komoly diplomáciai tárgyalások Német- és Olaszországgal, valamint Ausztriával. A gyakori miniszterelnöki, külügyminiszteri utazások alkalmával, valamint a hozzánk látogató külföldi miniszteri utazások alkalmával, engem személybiztosítási szolgálatra rendszeresen vezényeltek, együtt utaztam eleinte csak Hain Péterrel, majd később dr. Hivessy Jenő, Gémes István és Lábod Gyula kollégámmal. E beosztásomból csak ritkán, egyes esetek figyelésére alkalmazott Hain a rendes csoportmunkára.

Ilyen eset volt a telefonfülkéket robbantó Schiesz József¹²⁸ figyelése. Schiesz József ügyében Hain bizalmi ember adatai alapján indította meg a felderítő munkát. Határozottan emlékszem, hogy a bizalmi emberrel Sasvári István¹²⁹ detektív tárgyalt rendszeresen, s mi Sasvári útján kapott adatok alapján vettük fel a figyelőmunkát. Figyeléseink során jutottuk el, úgy emlékszem a Szondi utcában lakó Schiesz Józsefhez. Megjegyzem, hogy a figyelő szolgálatunk tartama alatt történt újabb, az Andrássy út, majd a Rákóczi út egy-egy házának kapualjában robbantó merénylet. Amikor Schiesz József előállítására került sor, ő természetesen tagadott, de másnap, a nappali fénynél tartott alaposabb házkutatás alkalmával a pincében már találoztunk a primitív pokolgépek elkészítésének nyomaival. A pince egyik sarkában 3 nagyobb pléhdobozt találoztunk egymás mellé állítva, s megállapítható volt, hogy egy negyedik doboz is állt a 3 mellett, s azt csak a közelmúltban vehették onnan el. Schiesz lakásán pedig a villanycsillár díszüvegrudacskaik közül néhány hiányzott. Ugyanakkor pedig a robbantások színhelyén tartott helyszíni szemlén a pokolgép alkatrészei között (nem robbant fel) talált a bizottság egy a Schiesz pincéjében lévő dobozokhoz hasonló pléhdobozt, s egy üvegrudat. A robbantás helyszínén talált pléhdobozt elvittük Schiesz pincéjébe, s ott az beillett a 3 doboz mellett észlelt nyomba. Az üvegrudacsokról is minden kétséget kizáróan megállapítottuk, hogy azt Schiesz szobájában lévő csillárról szerelték le. Amikor pedig a bizonyítékokat Schiesz József elé tártuk, töredelmesen beismerte, hogy mind a négy merényletet ő tervezte ki, a pokolgépeket egy társával együtt készítették el, melyeket aztán mind a négy helyen ő maga helyezett el. Schiesz József ugyan kommunistának vallotta magát, de a nyomozás folyamán emlékezetem szerint nem merült fel semmiféle adat arra vonatkozóan, hogy Schiesz a robbantásokat pártmegbízás alapján tette. Ő maga sem vallotta ezt. Úgy emlékszem, hogy Schiesz József e cselekményeinek indító okaira a nyomozás a továbbiakban nem derített fényt.

A kommunista fronton észlelt szélcsenddel egyidőben kezdtek mozgolódni a nyilasok. A jobboldali illegális mozgalmakkal a politikai osztály egy detektív csoportja foglalkozott, a Rétlaki-csoport. Ebben az időben kezdte Hetényi a csoportot erősíteni. Első komoly megmozdulásuk talán, az Abbázia kávéházi botrány volt, ezt követte a szocdem párhelyiségek megrohanása, verekedések kezdeményezése. Kémeri Nagy Imre¹³⁰ igen gyakran került be hozzánk, mint előállított, de komolyabb baja nem lett. Bár Hetényi határozottan nagy igyekezettel iparkodott csírájában elfojtani a jobboldali illegális törekvéseket, azok azonban mind nagyobb merészséggel és erőszakossággal adtak magukról életjelet. Hetényit e munkájában teljes készséggel segítette Sombor. Amint én láttam a dolgokat, itt került szembe Hain Hetényivel és Somborral. Persze az ellentét nem volt nyílt, mert Hetényiek nem is sejtették, hogy Hain a jobboldal elleni munkájukban nem ért velük együtt. Hain ebben az időben kezdett orientálódni a katonatisztek felé, kereste azok társaságát, majd összebarátkozott Hubayval.¹³¹

Ebben az időben történt, hogy a baloldali érzelmű munkásifjúság válaszul a többszöri provokációra ellátogatott a nyilasok Tompa utcai párthelyiségébe, a bent tartózkodókat megverték, a berendezési tárgyakat összetörték, majd szétszéledtek. Ha jól emlékszem, csupán egy fiatal munkást ejtettek foglyul a nyilasok, akit aztán átadtak a rendőröknek. A verekedés nyomán megindult nyomozást a foglyul ejtett előállított vallomása nem terelte a helyes irányba. Határozottan emlékszem, hogy Hetényi bizalmi embere (Szántó, aki egyébként Nagy István néven élt),¹³² hozott adatokat arról, hogy a Tompa utcai verekedés a Dob u. 90-ből indult ki és, hogy azt dr. Ságvári Endre¹³³ szervezte meg. A bizalmi ember további adatai alapján mentünk be határozott időben a Dob u. 90-be, ahol együtt találtuk az ifjúságot. Emlékezetem szerint valamennyit előállítottuk a főkapitányságra, s ott megállapítva a Tompa utcai látogatók névsorát, azokat őrizetbe vettük, a többit elbocsátottuk.

A következő időkből a baloldali front teljesen csendes lett, a Hain csoport munkája inkább csak ellenőrző jellegű lett. A szocdem pártcsoportokban tartott ismeretterjesztő előadások, főként az ifik részére rendezett ilyen összejövetelek ellenőrzése adta munkánk java részét. Igen sok felesleges munkát adott ismét a csendőrség az ő szocdem ellenes helyzetjelentésével. E jelentésekben igen sokszor helyt nem álló adatok szerepeltek azzal a céllal, hogy a szocdem pártot és szakszervezeteket a kormány oszlassa fel.

Annál élénkebb volt a jobboldal. Illegális röpirataik sűrűn jelentek meg, de mivel a konspirációhoz nem sokat értettek, napokon belül kerültek be a főkapitányságra a röplapok szerkesztői, készítői, stb. Hetényi és Sombor kérlelhetetlen eréllyel küzdött a szélsőséges áramlattal szemben. Nem voltak hajlandók nemzeti megmozdulást látni az illegális törekvésekben, ahol azok jelentkeztek, lesújtottak rájuk.

Én ebben az időben már láttam, hogy Hain szimpatizál egyes jobboldali vezetőkkel, s nem jó szemmel nézi az esetenként történt tömeges jobboldali előállításokat. Többször megjegyezte: „Kár ezeket a jó magyar embereket meghurcolni.” Láttam, hogy rendszeresen olvassa a nyilasok lapját, s különösen feleségével szívesen beszélget a nyilas ügyekről. Úgy vettem észre, hogy felesége tájékozottabb a nyilas berkekben, mint férje.

Én ebben az időben egyetemi tanulmányaim végén jártam, a szigorlatok előtt álltam, s mert reszortunkban amúgy sem sok munka akadt, kikapcsolódtam ismét a csoport munkájából. 1936 júniusában fejeztem be az egyetemi tanulmányaimat, amikor is a pécsi egyetemen az államtudományok doktorává avattak.

[ÁBTL 4.1 A-795 4-24. Géppel írt tisztázat. A szövegben található nevek aláhúzással szerepelnek.]

¹ Lásd többek között: Hollós Ervin *Rendőrség, csendőrség Vkf/2*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.; Kovács Zoltán András: *Csendőrsors Magyarországon 1945 után*. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerk.: Okváth Imre. Budapest, 2001, Történeti Hivatal, 103–140.; Uő: *Szálasi-kormány belügyminisztériuma*. Máriabesenyő–Gödöllő, 2009, Attraktor Kiadó, 142–160.; Haraszi György: *Vallomások a túlélésért*. In *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságban írott feljegyzései*. Szerk.: Haraszi György. Budapest, 2007, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina Kiadó, 9–71.; Kovács Tamás: *Az ellenforradalmi rendszer politikai rendészetének genezise 1919–1921*. *Múltunk*, 2009. 2. sz. 64–92.; Uő: *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó.

² A visszaemlékezést felhasználták, többek közt a háború utáni népbíróági perekben, az egykori politikai detektívek és csendőrnnyomozók ellen, valamint Demény Pál ügyében is. Vö. Demény: „*A párt foglya voltam*”. Budapest, 1988, Medvetánc, 176–177. Az önvallomás felhasználása kimutatható a Rajk-perben és az 50-es években lezajlott ún. munkásmozgalmi büntetőeljárásokban. Vö. ÁBTL 3.1.9 V-142732 (Stolte István), V-143387 (Szakasits Árpád), V-150240/1–2 (Gács László). Az államvédelem a feljegyzést hasznosította továbbá, az 1950-es évek végén lefolytatott csendőr és rendőrperekben is. Vö. ÁBTL 4.1 A-1098/1. (Dokumentumok a volt m. kir. rendőrtisztek és detektívekről a kommunistaellenes nyomozásokról II. kötet) 117–118/a.

³ A kézzel írt visszaemlékezés ÁBTL 4.1 A-417 jelzet alatt található.

⁴ Vö. Varga Krisztián: *Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásában*. *Betekintő*, 2009/1. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=107> (Utolsó letöltés: 2010. 02. 15.)

⁵ Lásd Demény Pál elleni büntetőeljárásban játszott szerepét. Vö: Demény: „*A párt foglya voltam*”. i. m. 176–177

⁶ Wayand Tibor vizsgálati anyagát lásd: ÁBTL 3.1.9 V-135778. Wayandról bővebben: Varga: i. m.

⁷ Varga Krisztián i. m.

⁸ A szövegben minden nevet, vagy fontosnak vélt eseményt az államvédelem aláhúzott, illetve megjelölt.

⁹ A Wayand Tibor ügyében keletkezett összefoglaló rendőrségi jelentés szerint több illegális kommunista tanúvallomása szól azokról, akik az egykori detektívfelügyelő „inquizíciós kezelésén mentek át”. ÁBTL 3.1.9 V-135778 9–10.

¹⁰ Gyarmati György: *Kényszerpályás rendszerváltások Magyarországon, 1945–1949*. <http://www.mindentudas.hu/gyarmatigyorgy/20051017gyarmati.html> (utolsó letöltés: 2010. 02. 15.)

¹¹ Visszaemlékezésekből a teljesség igénye nélkül lásd: Kállai Gyula: *Életem törvénye* 1–2. kötet. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó; Uő: *Megkésett börtönnapló*. Budapest, 1987, Kossuth; Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések: 1892–1925*. 1–2. kötet. Szerk.: Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Budapest, 2002, Napvilág; Uő: *Visszaemlékezések: 1940–1956*. 1–2. kötet. Szerk.: Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó; Vas Zoltán: *Viszontagságos életem*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó; Uő: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II*. Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó; Demény Pál: „*A párt foglya voltam*” i. m.; Uő: *Rabságaim* 1–2. kötet. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó; *Demény Pál 1901–1991. Emlékkönyv*. Gyertyán Ervin és Bossányi Katalin interjúi Bodor Pál előszavával. Budapest, 1989, Demény Pál Alapítvány.

¹² Hetényi Imre: *Amikor a rend őre voltam*. Budapest, 1941, Pantheon Kiadó.

¹³ Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. (Reprint) Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó, 261–272.

¹⁴ Kovács Tamás: *Az ellenforradalmi rendszer politikai rendészetének genezise 1919–1921*. *Múltunk*, 2009. 2. sz. 64–92.

¹⁵ Gratz Gusztáv: i. m. 272.

¹⁶ *A fővárosi rendőrség története (1914–ig)*. Szerk.: Kollár Nóra. Budapest, 1995, Budapesti Rendőr-főkapitányság, 344–366. illetve lásd a *Népszava* 1923. november 8-i számában megjelent A munkás kérdés – rendőri ügy című írást. Sajtókiadvágásként megtalálható: PIL 721. f. 2/40. ö. e.

¹⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 133–134.

¹⁸ A rendőrség természetesen minden – a rendszerre veszélyes vagy annak tartott, így jobboldali – szervezkedést igyekezett ellenőrzése alá vonni. Esetünkben azonban elsősorban a baloldali pártok és aktivistáik elleni nyomozásokat taglalja a visszaemlékezés.

¹⁹ Beránné Nemes Éva – Hollós Ervin: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből 1920–1944*. Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó, 123–128. Lásd még: Demény Pál: „*A párt foglya voltam*” i. m. 37–40.

²⁰ Borsányi György: *Kun Béla*. Budapest, 1979, Kossuth Kiadó, 256–262.

²¹ Uo. 341–332.

²² Demény Pál: „*A párt foglya voltam*” i. m. 29–32.

²³ Borsányi György: i. m. 256.

²⁴ Demény Pál: *Rabságaim*. 1. kötet. i. m. 51.

²⁵ Demény Pál: „*A párt foglya voltam*” i. m. 36.

²⁶ Borsányi György: i. m. 261–264.

²⁷ *Munkásmozgalmatörténeti Lexikon*. Szerk.: Vass Henrik. Budapest, 1972, Kossuth Kiadó, 340.

²⁸ Az esetet részletesen leírja Borsányi György Kun Béláról szóló életrajzában. Vö. i. m. 298–299.

²⁹ Hetényi Imre: i. m. 94–133.

³⁰ Borsányi György: i. m. 377.

- ³¹ Demény Pál: „*A párt foglya voltam*” i. m. 39.
- ³² *Munkásmozgalomtörténeti Lexikon* i. m. 344.
- ³³ A Demény Pál és a Weissshaus Aladár vezetete kommunista mozgalmakról lásd: Demény Pál: „*A párt foglya voltam*” i. m., illetve Uő: *Rabságaim*. 1–2. kötet i. m.
- ³⁴ A magyarországi baloldali kommunista munkásmozgalomról lásd: Konok Péter: A trockizmustól a tanácskommunizmusig. A magyarországi baloldali kommunizmus és a „Hartstein-csoport”, 1928–1933. *Múltunk*, 2002. 2. sz. 3–75.
- ³⁵ Konok Péter: Egy lezáratlan vita margójára. *Eszmélet*, 2004. 64. sz. 107–134.
- ³⁶ A fogalomról lásd: Beránné – Hollós: i. m. 203.
- ³⁷ A fogalmat Wayand használta egyik önvallomásában. *ÁBTL* 3. 1. 9. V–135778 91.
- ³⁸ Konok Péter: Baloldali radikalizmusok Magyarországon a XX. század első felében. *Társadalmi Forradalom* http://tarfor.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=1 (Utolsó letöltés: 2010. február 02.)
- ³⁹ Konok Péter: Dr. Sombor-Schweinitzer József előadása az államellenes mozgalmakról (1937). *Múltunk*, 2003. 2. sz. 199–230.
- ⁴⁰ Beránné – Hollós: i. m. 202–205.
- ⁴¹ Vö. Konok Péter: *Baloldali radikalizmusok...* i. m.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Hollós: i. m. 160–170.
- ⁴⁴ Uo. 149, 176–181.
- ⁴⁵ Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Szerk.: Uő. Budapest, 2002, Történeti Hivatal, 53.
- ⁴⁶ Hollós: i. m. 156–157.
- ⁴⁷ Kincs István: *A volt magyar királyi államrendőrség történetéről rövid áttekintés* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének kiadványa Budapest, 1960. 30.
- ⁴⁸ A Singer-csoport 1922. szeptemberi letartóztatásának körülményeit vizsgáló ügyészségi jelentés anyaga. BFL VI. 1. d. 17/1924.
- ⁴⁹ 1920 nyarán a politikai nyomozó főcsoporton belül kb. 130 fő detektív teljesített szolgálatot. A létszám nagy részét a közönséges bűncselekmények nyomozásával foglalkozó detektívállományból töltötték fel vezénylés útján.
- ⁵⁰ Nagy Károly rendőr főkapitányhelyettes. 1912–1917 és 1919–1920 között detektívfőnök. A szélsőjobboldali különítményesek által 1920. február 17-én meggyilkolt Somogyi Béla és Bacsó Béla szociáldemokrata újságírók ügyében indult nyomozás irányítója. A politikai gyilkosság tettesének elfogását követően, „jutalomból” a toloncügyi osztály vezetője lett.
- ⁵¹ Ökrös Ferenc (1886) detektívfelügyelő, rendőrnemzetvezető alezredes. 1919-től teljesített szolgálatot a főkapitányság politikai főcsoportjában, ahol 1920 és 1924 között a baloldalelleses nyomozásokban eljáró detektívcsoporthoz vezetője volt. Hetényi Imre 1924-ben leváltotta és bűnügyi területre helyezte át. 1946-os nyugdíjazásáig a VIII. kerületi Rendőrkapitányság nyomozója. 1947-ben internálták. Mivel detektív-csoportvezetőként személyesen is részt vett több volt illegális kommunista vezető elleni nyomozásban (Gerő Ernőt 1922-es lebukásakor Ökrös tetteleg bántalmazta), ezért az államvédelemi szervek az 1940-es évek végén többször őrizetbe vették.
- ⁵² Rubos (Rétlaki) János (1886) 1920-tól a jobboldalelleses detektívcsoporthoz vezetője. A 20-as évek elejétől részt vett a Horthy-rendszer jobboldali ellenzékének (pl. legitimisták, fajvédők, stb.), valamint az illegális és féllegális szélsőjobboldali szervezeteinek megfigyelésében. Később Hetényi őt és csoportját többször vezényelte egyrészt a baloldalelleses felderítő szolgálatra, másrészt különleges politikai nyomozások elvégzésére. A 20-as 30-as évek illegális jobboldali szervezkedésének (pl. nyilasok, kaszárkeresztsek, nemzetiszocialista pártok, stb.) felderítésében oroszlanrészlet vállaló detektív felügyelőt Hetényi bukását követően nyugállományba helyezték.
- ⁵³ Hajdó János Dénes (1888) szekták és egyéb illegális szervezetek tevékenységét ellenőrző detektívcsoporthoz vezetőjeként nemcsak az egyesületi és államrendészeti ügyekben eljáró detektívek munkáját irányította. A 20-as évek elején csoportja részt vett a baloldalelleses nyomozásokban. Vörös színű hajáról a korabeli munkásmozgalom aktivistái csak „vörös Hajdó”-nak hívták. Később, Hetényi Imre elhelyezte a politikai főcsoporttól és az Államrendészeti Osztályra vezényelt detektívcsoporthoz vezetője lett. Az 1950-es években kitelepítették.
- ⁵⁴ Angyal László (1881) detektív főfelügyelő 1919 őszétől 1920 tavaszáig volt a politikai detektív-főcsoport vezetője.
- ⁵⁵ Andréka (Andrejka) Károly (1874–1937) rendőr főkapitányhelyettes. 1894 óta teljesített szolgálatot a Budapesti Főkapitányságon. Az első világháború kitöréséig a főkapitányság bűnügyi osztályának beosztottja, majd a világháború alatt az államrendészeti osztály vezetője, a politikai jellegű ügyek irányítója volt. 1918-ban tanácsos, 1919-ben főtanácsos lett, majd korábbi pozícióját megtartva, 1920 májusában főkapitányhelyettesi rendfokozattal kinevezték a politikai főcsoport vezetőjévé. 1922-ben a Budapesti Főkapitányság helyettes vezetője lett, ebben a beosztásban nyugállományba helyezéskéig (1932-ig) maradt. 1924-ben leváltották a politikai főcsoport éléről, de az államrendészeti osztály vezetését 1932-ig megtartotta. Haláláig a budapesti törvényhatóság képviselője volt.
- ⁵⁶ Bártfay (Bauer) Ernő (1890), rendőr főtanácsos. Pályafutását 1920-tól a Budapesti Főkapitányság Bűnügyi Osztályának betörési főcsoportján kezdte, majd 1922 és 1924 között a politikai főcsoport, 1938–39-ben a politikai osztály vezetője lett. 1924–1938 között a betörési főcsoport irányítója. 1939-től 1945-ig a IV–XIII. kerületi Rendőrkapitányság vezetője. A háború után büntetőeljárás nem indult ellene, de 1951-ben – megbízhatatlan politikai magatartása miatt – Budapestről kitelepítették. 1958 végén a BM Politikai Nyomozó Főosztálya a horthy-éra idején

irányítása alá tartozó detektívcsoporthoz kommunistaellenes nyomozásai miatt közbiztonsági őrizetbe (internálás) vette, majd tanúként hallgatták ki a politikai osztály működése és az egykori beosztottak tevékenységével kapcsolatban.

⁵⁷ Gerő (Singer) Ernő (1898–1980) a KMP 1922 nyarán küldte Magyarországra. Kommunista szervezkedésért – valamint a Tanácsköztársaság után ellene kiadott elfogatóparancs alapján – szeptemberben a politikai detektívek őrizetbe vették. A Gerő által vezetett illegális pártsejtek néhány héten át tartó működésük során a II. proletárdiktatúra azonnali felállításáért fejtették ki agitációs–szervező tevékenységet. A külföldi propagandakiadványok hazai terjesztésével foglalkozó pártsejtek Budapestre és környékére koncentráltak. Tagjaikat részben a besúgók, részben a konspirációs hibák buktatták le. Néhány heti bizalmas nyomozás után 1922. szeptember végén a detektívek mintegy 70 embert állítottak elő a budapesti főkapitányságra, akik közül nagy részüket letartóztattak és átadták az ügyészségnek. Gerőt 1923-ban a bíróság 15 évi börtönbüntetésre ítélte és társai is több éves börtönbüntetést kaptak. Diplomáciai csatornákon keresztül a magyar hatóságok 1924-ben Gerő Ernőt és néhány társát a Szovjetunióba kiadták.

⁵⁸ Hivessy (Hevesi) Jenő Mátyás (1895) detektív főfelügyelő. 1922-ben berlini kiküldetése során „fedett nyomozóként” beépült a berlini magyar kommunista szekcióba. Hain Péterrel együtt részt vett abban a betörésben, melyet a berlini magyar kommunista szekció irodájában hajtottak végre. Az akció során több írógépet, bizalmas iratokat és az illegális pártmunkára hazaküldött kommunisták névsorát tartalmazó értékes dokumentációt szereztek meg és küldtek haza. A beszerezett anyagok segítségével az 1920-as évek elejének összes illegális kommunista szervezkedését sikerült felderíteni a rendőrségnek. 1924-ben a baloldal ellenes csoport helyettes vezetője, majd az egyesületi és szekták ügyeivel foglalkozó detektív-csoport vezetője lett. 1930-as években Sombor-Schweinitzer József helyettese, a jobboldal ellenes főcsoport vezetője. 1940-as évek elején többször vezetett nyomozásokat a nyilasok és a németbarát politikai szervezetek ellen, emiatt a német biztonsági szolgálat 1944. március 21-én koncentrációs táborba hurcolta. 1945-től nyugaton maradt és bekapcsolódott az amerikai katonai elhárítás munkájába, mely a magyar háborús bűnösök felkutatására irányult.

⁵⁹ Gyuricza János (1895) detektív felügyelő. 1920-as évek elejétől volt tagja politikai főcsoportnak, ahol a baloldali ügyekkel foglalkozó Ökrös Ferenc detektívcsoporthoz tartozott. Gyuricza kétes hírnévre tett szert az által, hogy az elfogott és előállított baloldaliakat többször is bántalmazta. 1945 után rendőr nyomozó őrnagy, majd Brazíliába emigrált. Neve felmerült az államvédelem által nyilvántartott brazíliai magyar emigrációban tevékenykedő angol ügynökök között.

⁶⁰ Hutyra Viktor (1896) detektív. Az 1920-as évek elejétől vett részt az Ökrös-csoport munkájában. Később a kormányzósági detektív kirendeltséghez vezényelték. 1944. június 10-én átszervezett politikai osztályon a hivatalvezető helyettesének, dr. Thorma Tibor rendőr tanácsosnak titkára, majd Hain újbóli hatalomra kerülése után a Várban lévő kormányzósági detektív kirendeltség beosztottja.

⁶¹ Temesi (Temesy) Tüttő Béla (1885) detektív felügyelő. A 1920-as évek elejétől tagja a politikai főcsoportnak. A kor szinte összes baloldallelles nyomozásában részt vett, köztük Rákosi Mátyás és Vas Zoltán elfogásánál és a Sallai–Fürst ügyben is. 1939-től Wayand Tibor általános helyettese a csoportban. Később, még a háború vége előtt nyugállományba vonult. 1945-ben internálták, 1949-ben a népbíróság háborús bűntett elkövetése miatt életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte el. 1958-tól a BM Politikai Nyomozó Főosztály újra kihallgatta az kommunista-ellenes nyomozásokkal kapcsolatban. 1960-ban közkegyelemmel szabadult.

⁶² Hain Péter (1895–1946) detektív főfelügyelő, kormánytanácsos. 1924-től 1938-ig a baloldal ellenes politikai detektívcsoporthoz vezetője. 1938–1940 között a kormányzó személyes biztonágáért felelős detektívcsoporthoz irányítója. 1944. március 28-tól felállított országos hatáskörű Állambiztonsági Rendészet (ÁR, „magyar gestapo”) vezetője. 1944 júniusában – a szerv működésében tapasztalható törvénytelenések és politikai machinációi miatt – felfüggesztették beosztásából. Az erősen antiszemita és nyilaskeresztes nézeteket valló Hain kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a német biztonsági szolgálatoknál (SD, Gestapo), valamint a Nyilaskeresztes Pártban (Vajna Gábor belügyminiszter), ezért lehetőséget kapott az 1944. október 16-i nyilas puccs után, hogy újjászervezze az Állambiztonsági Rendészetet. Háborús bűnösként 1946-ben kivégezték.

⁶³ Martinidesz Ödön (1898) detektív főfelügyelő. Bizalmas nyomozás során 1922-ben – többek közt Hain Péterrel és Hivessy Jenővel – részt vett a berlini magyar kommunista emigráció megfigyelésében. A kommunista szekció központjában végrehajtott betörési akció, valamint az emigrációban élő pártmunkások kapcsolatainak felderítése során értékes anyagokhoz jutatta a politikai nyomozó főcsoportot. A 30-as években a Belügyminisztériumhoz tartozó Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságra (KEOKH) vezényelt detektívcsoporthoz dolgozott. Hain Péter bizalmasaként 1944 márciusában került az Állambiztonsági Rendészet IV/6. alosztályához, ahol az ún. vegyes (külföldiek ellenőrző és útlevélügyi) főcsoport vezetője lett.

⁶⁴ Ruth Pál (1891) detektív. Az 1950-es években kitelepítették, majd segédmunkás volt.

⁶⁵ Ágoston Péter (1874–1925) jogtudós, történész, szociáldemokrata politikus. 1893-tól tagja az MSZDP-nek. Később bíró, majd a nagyváradi jogakadémia tanára lett. Több marxista elméleti munka szerzője. 1918. novemberétől a nagyváradi Nemzeti Tanács elnöke, Bihar vármegye kormánybiztos-főispánja, 1919. januártól a Berinkey-kormány belügyi államtitkára. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztos-helyettes, később a Peidl-kormány külügyminisztere. A fehérterror idején őrizetbe vették, majd 1920-ban a népbiztos perben halálra ítélték. 1922-ben fogolycseré egyezmény keretén belül kiszabadult és a Szovjetunióba távozott. Később eltávolodott a kommunista mozgalomtól és Nyugat-európában telepedett le. Politikai nézetei ez idő tájt a centrista Világosság csoporthoz álltak közel.

⁶⁶ Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban és az 1920-as évek elején megszorodtak a jobboldali radikális és fajvédő mozgalmak, melyek között nagy számban vettek részt egyetemisták, elsősorban a műegyetemről.

⁶⁷ Habsburg (IV.) Károly király két sikertelen visszatérési kísérlete 1921 áprilisában és 1921 októberében.

⁶⁸ Az Ébredő Magyarok Egyesületét 1918 decemberében hozták létre állástalan katonatisztek és hivatalnokok, akik szemben álltak a háború előtti liberalizmussal, a Károlyi-kormány képviselte demokratikus népköztársasággal, valamint a baloldali – szociáldemokrata, kommunista – munkásmozgalommal is. A Tanácsköztársaság után kifejezetten antiszemita és szélsőjobboldali nézeteket valló társaság zajos utcai tüntetéseivel, verekedések szervezésével, valamint a zsidó üzletemberek és liberális politikusok elleni merényletekben való részvétellel hívta fel magára a figyelmet, ezért a Teleki-kormány 1920-ban rövid ideig betiltotta. Tagjai között szinte valamennyi társadalmi osztályból képviseltette magát, sőt az államrendőrségen és a katonatisztek között a szervezet komoly befolyással bírt. Hatása tetten érhető a 20-as, 30-as évek magyarországi szélsőjobboldali, nemzetiszocialista pártjainak szellemiségén.

⁶⁹ Szvétecz István kommunista mozgalmár.

⁷⁰ A pokolgépet 1922. április 3-án a VII. kerület Dohány utca 76. sz. alatti klubszékházban robbantották fel az Ébredő Magyarok Egyesületéhez tartozó elkövetők. A merényletben nyolc ember vesztette életét.

⁷¹ A Kettős Kereszt Vérszövetség 1919 júniusában alakult meg az Etelközi Szövetség egyik titkos alszervezeteként. A Horthy-korszak alatt tagjainak többsége irredenta és szélsőséges nacionalista nézeteket valló határon túli magyar területekről származó személy volt. A környező országokban kifejtett hírszerző és felderítő tevékenységet végző tagokat fedés alatt a Belügyminisztériumban Főtartalék néven katonai állományba szervezték, akik alkalmazhatók voltak a hivatalos magyar külpolitikai irányvonalba nem illeszthető feladatok (pl. a Rongyos-gárda hadművelet, vagy a határon túl elkövetett szabotázs és diverzáns akciók) végrehajtására. A II. világháború alatt egy részük csatlakozott az antifasiszta ellenállási mozgalomhoz (Magyar Front 1944), másik része a nyilasokkal szövetkezett.

⁷² Kovács Tibor, Kornél és Sándor nevéhez több bombamerénylet és emberrablás is fűződött az 1920-as évek elején. A szélsőjobboldali körök által támogatott merényletek zsidó származású üzletemberek és liberális, polgári demokrata politikusok ellen irányultak. Andréka Károly főkapitányhelyettes által vezetett nyomozás szándékosan zátonyra futott és a többször előállított Kovács-testvéreket is valamennyi alkalommal szabadlábra helyezték. Később Hetényi Imre vette át a nyomozás irányítását, minek eredményeképpen a Kovács-testvéreket az állami és társadalmi rend felforgatása (1921. évi III. tc.) miatt a bíróság több éves szabadságvesztésre ítélte.

⁷³ Hetényi Imre (1871–1946) orvos, jogász, hírlapíró, rendőr főkapitányhelyettes. Orvosi tanulmányai után a Budapesti Hírlap bűnügyi tudósítója lett. 1914-ben gróf Tisza István miniszterelnök személyes felkérésére detektív felügyelőként irányítója volt a debreceni görög katolikus püspökség elleni merénylet tettesével szemben lefolytatott nyomozásnak. 1918-ban tanácsos, detektívfőnök-helyettes. A Tanácsköztársaság alatt rövid ideig preventív őrizetben volt, majd 1920-tól főtanácsos, a főkapitányság útlevelesztályának vezetője. 1924 és 1938 között főkapitányhelyettesi rendfokozattal budapesti főkapitányság politikai nyomozó főcsoportjának, 1932-től osztályának újjászervezője, egyben az útlevel és az államrendészeti osztályok vezetője. 1932-től Budapest helyettes főkapitánya. 1938-ban kényszernyugdíjazták. 1945-ben a PRO őrizetbe vette, de egészségi állapotára való tekintettel hamarosan elengedték.

⁷⁴ Sombor-Schweinitzer József (1895–1953) rendőr főkapitányhelyettes. Részt vett az I. világháborúban, majd a Kispesti Rendőrkapitányság beosztottja lett. 1924-től a főkapitányság politikai nyomozó főcsoportjának tagja, kapitányi rendfokozattal Hetényi Imre helyettese. 1938-ban rövid ideig eltávolították az osztály éléről, de 1939 elejétől főtanácsosként – dr. Kálnay Gyula főkapitányhelyettes névleges vezetésével – egészen az ország német megszállásáig irányítója maradt a rendőrség hatáskörébe tartozó politikai ügyeknek. Konzervatív-liberális felfogása és lojalitása a kormányzóhoz, valamint angolszász orientációja egyaránt alkalmassá tette a baloldali és a szélsőjobboldali mozgalmak (németbarát politikai körök) elleni nyomozások irányítására. A háború alatt főkapitányhelyettesi rendfokozattal a rendőrség politikai hírszerző szolgálatának vezetője. 1944. március 21-én a német SD (Sicherheitsdienst – Biztonsági Szolgálat) letartóztatta, majd a flossenburgi koncentrációs táborba hurcolta. 1945-ben az USA 7. hadseregének magyar származású elhárító tisztje, Himler Márton ezredes mellett a magyar háborús bűnösök felkutatásában segédkezett, majd együtt működött az amerikai katonai biztonsági szervekkel is. Később az amerikai katonai hírszerzés, a CIC (Counter Intelligence Corps) kelet-európai ügyekkel foglalkozó központjának munkatársa lett. 1950-ben az Egyesült Államokban telepedett le.

⁷⁵ Értsd: ÉME-szimpatizáns

⁷⁶ Lábod Gyula (1894–1952) detektív felügyelő. 1918-tól detektívként teljesített szolgálatot, majd a politikai osztályon a baloldallelens csoport helyettes vezetője lett. Többször vezényelték a politikusok biztonságáért felelős detektívcsoporthoz, később 1936 őszétől átvette a kormányzósági detektívcsoporthoz irányítását. A háború előtt nyugállományba vonult, de a politikai osztály igényt tartott további szolgálataira, ezért Sombor és Hain is megbízta őt különleges feladatok végrehajtásával. A háború után Kistarcsára internálták.

⁷⁷ Hetényi Imre – a politikai osztályhoz történő kinevezése előtt – a politikai hírszerzési és titkos információgyűjtési feladatokat végző ún. preventív osztályának, majd az útlevelesztálynak volt vezetője. Korábban szerzett hírszerzői, felderítői tapasztalataira, valamint széleskörű politikai kapcsolatrendszerére támaszkodva kész tervekkel és a nyomozás során hasznosítható információkkal vette át az osztály irányítását.

⁷⁸ Rákosi Mátyás (1892–1971) magántisztviselő, kommunista politikus, miniszterelnök. A Tanácsköztársaság idején először kereskedelmi népbiztos-helyettes, majd a Vörös hadsereg ellátását biztosító szociális termelési népbiztos, később a Vörös Őrség országos parancsnoka volt. Bécsi emigrációja után Komintern utasítás alapján először Nyugat-Európában, majd illegálisan Magyarországon szervezte a kommunista mozgalmat. 1925. szeptember 22-én a politikai detektívek őrizetbe vették, majd statáriális bíróság elé állították. A rögtönítélő bíróság 1925. november 14–16-án tartott tárgyalása után ügyét rendes bíróság elé utalták, amiben szerepet játszott az eljárás elleni nemzetközi tiltakozás is. Az 1926-ban lezajlott – nevével fémjelzett – per elsőrendű vádlottjaként 8 és fél év börtönbüntetést kapott. 1935-ben

életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték a Tanácsköztársaságban játszott szerepéért, de 1940-ben diplomácia egyezséget követően a Szovjetunióba távozhatott. 1945-től az MKP, 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) lett a főtítkára. 1952–1953, miniszterelnök, majd 1956 nyarán végleg a Szovjetunióba távozott.

⁷⁹ Vas (Weinberger) Zoltán (1903–1983) ifjúsági szervezőként részt vett a Tanácsköztársaság utáni időszak kommunista mozgalmasában, majd a rendőrségi retorzió elől Csehszlovákiába emigrált. 1921-ben illegálisan visszatért Magyarországra, ahol rövidesen szervezkedésért letartóztatták a politikai detektívek. Az ügyében hozott ítélet szerinti 15 évi fegyházbüntetését fiatalok miatt mérsékeltek, majd 1922-ben fogolycsera akció keretén belül a Szovjetunióba távozhatott. 1925-ben, mint a Kommunisták Ifjúságának Szövetsége titkára visszatért Magyarországra, de szeptemberben – Rákosi Mátyással együtt – ismét őrizetbe vették a rendőrség politikai nyomozói. 1926-ban a Rákosi perben 6 év börtönbüntetésre ítélték. 1940-ben Rákosi Mátyással a Szovjetunióba távozhatott. Majd 1945-ben Budapesti közellátásügyi kormánybiztosa az MKP és az MDP elismert gazdasági szakembere lett. Az 1956-os forradalom előestéjén Nagy Imre köréhez tartozott, emiatt később a forradalom leverését követően internálták. 1956 után több kérdésben szembehelyezkedett a Kádár János vezette MSZMP-vel, mai miatt mellőzték.

⁸⁰ Szánthó (Szántó) Lajos (1893) detektív felügyelő. 1920-as évek közepén részt vett a Rákosi–Vas ügy feldolgozásában, majd az ún. állandóan vezényelt detektívek állományába került, ahol először a miniszterelnökségre, később a lakásügyi kormánybiztossághoz vezényelték. Hain Péter személyes barátjaként 1944. márciusában felálló ÁR lakásügyi kormánybiztosságához vezényelt detektívcsoporthoz vezetője lett.

⁸¹ Lenkey Márton (1894) detektív felügyelő. 1914-től rendőr. 1924-ben a politikai főcsoport átszervezésekor került a baloldalelles csoport állományába, később a 30-as években az Államrendészeti Osztályhoz vezényelt detektívcsoporthoz vezetője lett. 1944. március 28-tól megszervezett ÁR készenléti detektívcsoporthoz irányítója. 1945-ben az új demokratikus rendőrség állományába vette, de 1946-ban „B” listázták. Büntetőeljárás a háború után nem indult ellene, de az 50-es évek végének rendőrperei őt sem kerülték el. 1959-ben a BM Politikai Nyomozó Főosztálya internáltatta.

⁸² Koyer (Küllej, Köyer) Károly (1899–1953) detektív. Az ÁVH 1950-ben vette őrizetbe a Szücs-ügy kapcsán, majd 1950. dec. 9-én internálták. 1953. szept. 20-án szabadult az internáló táborból. 1954-ben ügyét felülvizsgálták. A Legfelsőbb Bíróság 1955-ben a háborús büntett és kémkedés vádja alól felmentette, fegyverrejtegetés, sikkasztás és valutabüntett miatt bűnösnek mondta ki. Az Elnöki Tanács a büntetett előlethez fűződő hátrányok alól kegyelemből mentesítette. 1963-ban a BM Rehabilitációs Bizottsága rehabilitálta.

⁸³ A KMP 1928 és 1935 között illegálisan megjelenő hivatalos lapja.

⁸⁴ Rubin Edét (1907) a KMP aktivistáját 1927. február 24-én vették őrizetbe a detektívek. Az egykori KIMSZ titkárt rendszeres kínzásokkal vették rá Vági István és Szántó Zoltán elleni vallomások megtételére, majd Hain, Sombor és Hetényi személyes instrukciói alapján szervezték be az illegális KMP elleni hálózati-operatív munkára. A politikai főcsoport terve az volt, hogy Rubin az ügyészségtől a rendőrséghez történő átszállítása során „megszökik”, amit később a rendőrség az újságok révén megszellőztet. Rubin Ede feladata az lett volna, hogy a sikeres akció után Berlinben újra vegye fel a kapcsolatot a magyar kommunista emigráns központtal, majd összekötő és a berlini magyar konzulátus segítségével rendszeresen jelentsen a KMP tevékenységéről. A „szökevény” azonban feladta magát a KMP-nek és berlini tartózkodása alatt részletesen megírta elfogásának, vallatásának és „szökésének” körülményeit, amiről készült iratokat letétbe helyezte egy közjegyzőnél. A dokumentumot később több újság is leközölte, ami igen kellemetlen helyzetbe hozta a politikai főcsoportot és hozzájárult a KMP „spicli-ellenes” elhárító szolgálatának kiteljesedéséhez. Rubin Ede az eset után Ausztráliába vándorolt ki, megszakítva minden kapcsolatot a kommunista mozgalommal.

⁸⁵ Pintér József a 20-as évek közepétől dolgozott a politikai rendőrségnek, majd 1930-tól a csendőrség is beszervezte. A nyugati határszélen élő, eredetileg rezes és bőrös foglalkozású, később a csempészésből élő Pintér értékes információkat szerzett a KMP külföldi szerveiről. Mozgékonyasága, ausztriai jártassága révén nemcsak a detektíveknek és a csendőrnnyomozóknak volt beszervezett ügynöke, de a katonai elhárítás is informátorként alkalmazta. A 30-as évek végétől szolgálataira a német biztonsági szolgálatok is igényt formáltak.

⁸⁶ Helyesen Hajnácskőy (Halbich) László (1895–1947) csendőr ezredes. Az 1920-as években a szentendrei csendőr alakulat parancsnokaként tudomást szerzett egy baloldali szervezkedésről, mivel azonban a csendőrségnek politikai ügyekben nem volt hatásköre eljárni, ezért érdeklődése a kommunistagyanús szervezkedések elleni rendőri munka irányába fordult. 1926-ban engedélyt kapott arra, hogy a Budapesti Főkapitányság politikai főcsoportjánál tanulmányozza a detektívek nyomozási módszereit. Tapasztalatai révén közreműködött az 1928-tól megszervezett, majd 1930-tól felállított Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokság létrehozásánál, ahol 1930 novemberétől a törzsalosztály parancsnoka lett. Beosztásából kifolyólag, mind a bal-, mind a jobboldali politikai pártok ügyeiben eljár, tevékenysége azonban elsősorban az illegális kommunista mozgalom felderítésére irányult. Mint a kommunista-ellenes ügyekben specialistának számító csendőrnnyomozó parancsnokot 1935-től a Vkf 2. Osztály defenzív (kém-és szabotázs elhárítás) alosztályának „K” (kommunistaelhárító) csoport vezetőjévé nevezték ki, mely pozíció jelentős befolyással bírt a korszak szinte valamennyi baloldalelles nyomozásának lefolytatásában. 1942-től az Államvédelmi Központ alá tartozó kommunistaelles csendőrnnyomozó-csoport irányítója. Hajnácskőy erős németbarát és szélsőjobboldali nézeteket vallott, ami feltehetőleg közrejátszott abban, hogy később ezredesi rendfokozattal – mintegy felfelé buktatva – a IV. (pécsi) Csendőrkerület parancsnokának tette meg a politikai vezetés. 1944 tavaszán a parancsnoksága alá tartozó csendőrkerületben az elsők között állította fel a gettókat, majd vitette el Baranya megye zsidó lakosságát a haláltáborokba. 1944. októberi nyilas puccs után a BM VII. (Közbiztonsági és igazgatási rendészeti) Osztály vezetője. Beosztása révén formálisan diszponált a rendőrségi és a csendőrségi politikai nyomozó szervek fölött. Többször vett részt vagy elnökölt az ellenállási mozgalom tagjait elítélő Vkf. bíróság tárgyalásain, többek közt Kiss János altábornagy

és társai tárgyalásán és kivégzésén is jelen volt. 1947-ben a népbíróság háborús és népellenes bűntettek elkövetése miatt halálra ítélte. Kivégezték.

⁸⁷ Vági István (1883–1940) ácsmunkás, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Zászlóalj-komiszárként részt vett a magyar Vörös Hadsereg harcaiban. Az 1920-as évek elején az MSZDP baloldali ellenzékéhez csatlakozott Vágit a pártvezetés 1924 decemberében kizárta. 1925 áprilisában – az illegális KMP vezetőinek támogatásával – létrehozta a Magyarországi Szocialista Munkáspártot (MSZMP), melynek elnökeként a szociáldemokrata párt hivatalos felfogásánál radikálisabb megoldásokat javasolt a munkásosztály társadalmi emancipációjának megvalósításáért. Vágit a Rákosi-perrel összevont monstre perben a bíróság elítélte, de 1927-ben kiszabadult. Később még többször letartóztatták és elítélték, összesen 7 évet töltött börtönben. Az 1930-as években a Szovjetunióba távozott, ahol 1938-ban koholt vádak alapján elítélték és kivégezték.

⁸⁸ A KMP Központi Bizottsági tagjaivá is megválasztott Vági István, Weisshaus Aladár, Hámán Kató, Váradi László vezette MSZMP a szociáldemokrata ellenzék és a kommunista mozgalomhoz lazán kötődő városi csoportokat egyesítette. Radikális agrárprogramja és a parasztek közötti nyílt agitációja miatt, mind az MSZDP hivatalos vezetése, mind az uralkodó politikai körök elítélték a párt tevékenységét. A párt működését a Bethlen-kormány – a szociáldemokrata mozgalom megosztása miatt – engedélyezte, de annak rohamosan növekvő népszerűsége és a vezetésében tért nyert kommunisták aktivitása miatt tagjai ellen államrendészeti akciókat és rendőrségi retorziókat alkalmazott. Formálisan a pártot nem tiltották be soha, de tagjainak üldözése és a választásokon való részvétel megakadályozása miatt az MSZMP az 1920-as évek végére beszüntette működését.

⁸⁹ 1926. decemberi országgyűlési választási kampány időszakában a párt 500 agitátorát vette őrizetbe a rendőrség.

⁹⁰ Házi Ferenc (1902–1938) géplakatos, kommunista agitátor. 1925-től az MSZMP, 1927-től a KMP tagja. Még ebben az évben lebukott és 2 évi börtönbüntetést kapott, majd kiszabadulása után az illegális KMP titkárságának a tagja lett. 1930-és 1935 között ismét börtönbe került, később a Prágában működő KMP Központi Bizottság munkatársa volt. 1938-ban rövid ideig Magyarországon végzett illegális pártmunkát, majd Csehszlovákiába távozott.

⁹¹ Sztaron Sándor (1901–1929) vasmunkás, kommunista mozgalmár. 1924-ben Horthy Miklós ellen merényletet kísérelt meg végrehajtani, de a politikai detektívek ezt még a bűncselekmény előkészületi szakaszában megakadályozták. A bíróság kormányzósértés vádjára és merénylet előkészülete miatt 10 év fegyházbüntetésre ítélte. Sztaron Sándor nem tartozott az illegális KMP egyetlen sejtjéhez sem, tettét nem pártutasításra, hanem egy a kommunista mozgalomhoz lazán kötődő „anarcho-bolszevik” csoport tagjaként – a XIX. század végének állam-és kormányfői ellen elkövetett merényletekben résztvevő, „tiszt szívű gyilkosainak” példáján felbuzdulva – akarta végrehajtani. 1929-ben a váci börtönben csatlakozott a kommunista elítéltek éhségsztrájkjához, mely során a mesterséges táplálás közben életét vesztette.

⁹² Fornády (Mersic, Mersits) Gyula (1890) detektív főfelügyelő. 1919-től tagja a budapesti államrendőrségnek. 1925-ben részt vett Rákosi Mátyás és Vas Zoltán elfogásában. 1936-ban a kormányzósági detektív kirendeltség vezetője, majd 1938-tól a szekták ellenőrzését végző detektív-csoport élére került. 1941-ben bűnügyi szakterületre helyezték át. 1945-ben belépett a szociáldemokrata pártba és rendőr nyomozó őrnagyként a Rákospalotai Rendőrkapitányság beosztottja lett. 1946-ban a BRFK Igazgatásrendészeti Osztály helyettes vezetője. Később géplakatosként helyezkedett el. Rákosi Mátyás 1925-ös elfogása miatt az államvédelem 1951-ben őrizetbe vette, kihallgatta, majd 1952 és 1953 között internálták. A Legfelső Bíróság háborús bűntett elkövetése miatt 1953-ban 7 évre ítélte el.

⁹³ A trianoni békediktátum megtiltotta – többek közt – az önálló vezérkari főnökség létesítését, ezért a mindenkor magyar katonai vezetés rejtve hozta létre ezt a szervet a Honvédelmi Minisztérium (HM) VI. Csoportfőnökség keretein belül. HM VI/2. Osztály lényegében a kémelhárítást és a hírszerzést egyesítette magában, melyhez a határon átnyúló kommunista ellenes kémelhárító tevékenység is tartozott. Miután 1938. augusztus 20–29. között megtartott bledi konferencián a kisantant államok elismerték Magyarország fegyverkezési jogát, jöhetett létre az önálló Honvéd Vezérkari Főnökség 2. (Hírszerző és kémelhárító) Osztálya.

⁹⁴ Helyesen Spitalszky Károly (1889–1969) vasöntő, szociáldemokrata szakszervezeti vezető, parlamenti képviselő. 1921–1948 között a vasöntők szakszervezeti titkára 1923-ban egy év börtönbüntetésre kapott a Népszavában közölt kommunistákat védő cikke alapján. 1942-ben sikeres szökést hajtott végre a tápiósülyi büntetőtáborból, majd a háború végéig bujkált. 1945 és 1947 között parlamenti képviselővé választották az SZDP színeiben. 1948-ban a kommunistákkal történő pártegyesítés ellenzése miatt kizárták a pártból. 1950-ben az ÁVH őrizetbe vette, majd a katonai törvényszék 15 év börtönbüntetésre ítélte, ahonnan 1955-ben szabadult. 1963-ban rehabilitálták.

⁹⁵ Propper Sándor (1877–1956) kárpitosmunkás, szociáldemokrata vezető. 1896-tól vett részt a szakszervezeti mozgalomban, ahol különböző tisztségeket töltött be. 1919-ben a proletárdiktatúra szakszervezeti ellenzékének egyik vezetője. A Tanácsköztársaság bukása után a szociáldemokrata párt egyik befolyásos vezetőségi tagja, az 1921-es Bethlen-Peyer paktum egyik aláírója. 1920–1939 között a Népszava főszerkesztő-helyettese, ugyanebben az időszakban a párt országgyűlési képviselője. A háború után az Országos Központi Hitelszövetkezet elnöke, 1948-ban az MDP tagja.

⁹⁶ Vélhetően ömlesztett nyomdai felszerelést jelent.

⁹⁷ Hartstein Iván (1908) szabótanonc, újságkihordó, baloldali kommunista aktivista. 1926-ban tagja lett az MSZDP ifjúsági szervezetének és a KIMSZ-nek. Radikális nézetei miatt mindkét szervezetből kizárták, ezért 1929-ben megalakította a trockista színezetű Marxista Ellenzéki Frontot (MEF), mely a KMP hivatalos irányvonalától és a szociáldemokrata mozgalomtól szintén eltávolodó Weisshaus Aladárral tartott kapcsolatot. 1932-től – főként a németországi tanácskommunisták hatására – eltávolodott a „trockistoid” irányzattól és részt vett a Magyarországi Baloldali Kommunisták Szervezetének (MBKSZ) alapításában. Ugyanebben az időszakban belépett az anarcho-

szindikalista irányultságú, az amerikai IWW (Industrial Workers of the World) szakszervezeti szövetséggel rokon elveket hangoztató Magyar Általános Munkás Szövetség (MÁMSZ) „ipari unionizmust” hirdető radikális szakszervezeti mozgalom kötelékébe, mely társadalmi bázishoz kívánta juttatni a MBKSZ aktivistáit. Hartstein és csoportja mind a KMP hivatalos moszkovita irányvonalával, mind az MSZDP reformista elképzeléseivel élesen szemben állt és egy forradalmi típusú, független szakszervezeti formációkon alapuló tanácsrendszer létrehozásáért küzdött. 1933-ban – annak ellenére, hogy a rendőrség sohasem tudott ügynökhálózatot kiépíteni a szervezetben – Hartsteint és társait letartóztatták, majd 1934-ben több éves börtönbüntetésre ítélték. Az 1940-es évek elején munkaszolgálatosként vesztette életét.

⁹⁸ Szántó Zoltán (1893–1977) magántisztviselő, kommunista vezető, diplomata. Az I. világháború alatt bekapcsolódott a szociáldemokrata mozgalom baloldalihoz kötődő radikális értelmiségi csoportok tevékenységébe, tagja lett a Gallilei Körnek és az MSZDP ifjúsági szervezetének. 1916-ban orosz fogságba esett, ahol a hadifogolytáborban kapcsolatba lépett az orosz forradalmárokkal. 1918 nyarán hazatért, majd az Őszirózsás forradalom idején alakulatával a Nemzeti Tanács mellé állt. Elsők között lépett be a KMP-be. A Tanácsköztársaság idején ezredparancsnok, hadosztály politikai-biztos. A Kommün bukása után a bécsi emigrációban Landler Jenő közvetlen munkatársa és az újjászervezett KMP balkáni futára lett. 1926-ban Csillag József néven pártutasításra hazatért, ahol a KMP Külföldi Bizottságát képviselte a budapesti titkárságon és részt vett az MSZMP szervezésében is. 1927-ben letartóztatták, nevével fémjelzett perben 8 éves börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1935-ben szabadult és a Szovjetunióba távozott. A 30-as években a Komintern Végrehajtó Bizottságának és a KMP KB tagja. A II. világháború alatt a moszkvai magyar rádió munkatársa, majd 1945-től a Kossuth Rádió főszerkesztője. 1945–47. között az MKP Észak–dunántúli Pártbizottságának titkára, később diplomáciai szolgálatot teljesített belgrádi, párizsi és varsói nagykövetségként 1956-ig. 1954-ben a Tájékoztatási Hivatal vezetője, 1954–56-ban az MDP Központi Vezetőségének tagja, országgyűlési képviselő. 1956-os forradalom alatt Nagy Imre irányvonalát támogatta, ezért a november 4-i szovjet intervenció után a jugoszláv követségre menekült. A megtorlás időszakában személyét nem érte retorzió, de 1958-tól nem vett részt a politikai életben, nyugdíjazták.

⁹⁹ Oancz József (1891–1931) vasmunkás, illegális kommunista vezető, rendőrségi ügynök. Az 1920-as évek elejétől vett részt a KMP illegális szervező munkájában. A bécsi pártiskola hallgatójaként bukott le 1925 szeptemberében. A Rákosi Mátyás és Vas Zoltán nevével fémjelzett per egyik vádlottjaként ítélték el 1926-ban. Két és fél éves börtönbüntetése alatt a politikai főcsoport munkatársai beszervezték, szabadulás után rendszeres anyagi ellenszolgáltatás fejében pártkarrierjét is egyengették. Oancz kiváló szervezőmunkájának eredményeképpen nemcsak a Központi Bizottságnak, de a legszűkebb pártirányító operatív testületnek, a Politikai Bizottságnak is tagja lett. A KMP különböző sejtjeinek és vonalainak felszámolásában az általa készített jelentések mindig kulcsszerepet játszottak. Oancz a politikai rendőrség valószínűleg szuperügynökének számított, információinak köszönhetően a rendőrség valamennyi jelentősebb szervezkedésről tudott. Hetényinek és Sombornak adott közvetlen jelentései után az ő útmutatásai alapján vett részt az 1930. február 27. – március 15. között a Szovjetunióbeli Aprelovkában tartott KMP II. kongresszusán. A sorozatos lebukások után a gyanú fokozatosan Oanczra terelődött, de kézzel fogható bizonyítékokkal a párt csak akkor rendelkezett, amikor Oancz egyik közeli hölgyismerősének kifecsegte a politikai rendőrséggel folytatott kapcsolatait. Oanczot a párt többek közt a beépített ügynökök kérdésének megtárgyalása végett újra a Szovjetunióba rendelte – amit Hetényiek elleneztek –, de a magabiztos Oancz meggyőzte a főcsoport vezetőit pártbeli pozíciója meginyaghatatlanságáról. A moszkvai központban maga Kun Béla is kihallgatta, majd a KB munkatársainak többségével egyetértésben 1930 decemberében átadta a GPU-nak. Kémkedés és ellenforradalmi tevékenység vádjával kivégezték.

¹⁰⁰ Hály Mihály (1895–1944) kommunista újságíró. 1918-tól tagja a KMP-nek a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben harcolt. 1921–1928 között Berlinben pártmunkás a Németország Kommunista Pártja szervezeteiben. 1929-ban pártutasításra hazatért, majd letartóztatták. 1933-ban szabadult, de kommunista szervezkedésért 1935–1943 között ismét börtönbüntetésre ítélték. 1944. márciusi német megszállást követően részt vett az ellenállási mozgalomban, majd a fegyveres harcban is. 1944. december 31-én a nyilasok elfogták és kivégezték. Jolsvai Vilmos István (1904–1987) vasesztergályos, kommunista politikus. 1930-as évek elejétől volt tagja a KMP titkárságának. 1950-ben a Szűcs-ügy kapcsán letartóztatták és népellenes büntetésének vádjával elítélték. 1954-ben szabadult, majd 1956-ben bűncselekmény hiányában felmentették és rehabilitálták. Nyugdíjazása után tudományos tevékenységet folytatott.

¹⁰¹ Ellenbogen Pál (1907–1945) már tizenévesen bekapcsolódott a munkásmozgalomba és a KIMSZ egyik vezetője lett. Később a 30-as években a hivatalos kommunista párttól balra álló (trockista, tanácskommunista, stb.) csoportokkal tartott kapcsolatot. A Sebes-testvérek: György (1913–1938) magántisztviselő, 1931-től a KIMSZ tagja, később titkára. Illegális tevékenysége miatt többször volt letartóztatva. 1937-ben az aragóniai fronton a magyar zászlóalj politikai biztosaként életét vesztette. Imre (1910–1964) textilmunkás, 1930-tól tagja a KMP-nek. Különböző pártfunkciók betöltését követően 1937–1939 között részt vett a spanyol polgárháborúban. A II. világháború alatt a Francia Kommunista Párt (FKP) magyar pártszervezetének vezetője. 1945-től az MKP és az MDP funkcionáriusa. István (1906–1966) kárpitos, a 20-as évek elejétől vett részt a kommunista mozgalomban. 1935–36-ban a párt budapesti titkára, majd letartóztatását követően 1936–1944 között fegyházbüntetését töltötte. 1955-ben külügyminiszter-helyettes, majd haláláig bécsi nagykövet. László (1905–1945) műszerész, 1926-tól szociáldemokrata, később kommunista agitátor. A KMP sajtóapparátusának vezetője. 1934-ig a párt titkárságának tagja. Még ez évben letartóztatták és 3 év börtönbüntetésre ítélték. 1944-es német megszállást követően a német biztonsági szolgálatok koncentrációs táborba hurcolták, ahol 1945 tavaszán kivégezték. Pál (1899–1937) magántisztviselő, szociáldemokrata, majd kommunista vezető. A tanácsköztársaságban vöröskatoná, később különböző funkciókat töltött be az MSZDP és a KMP soráiban. 1930-ban KB tag, a magyarországi illegális mozgalom egyik szervezője. 1937-ben a sztálini terror áldozata lett. Sándor

(1902–1999), banktisztviselő, kommunista vezető. 1929-től tagja a KMP-nek, a párt illegális apparátusának egyik vezetője. 1926–1938 között részt vett a spanyol polgárháborúban, majd az FKP magyar szekciójának és a Franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalomnak lett titkára. 1946–51 között a párt Központi Vezetőség (KV) gazdasági osztályának vezetője, 1953-tól belkereskedelmi miniszterhelyettes. Nyugdíjazásáig a KB tagja.

¹⁰² Helyesen Fischel. Fejtő (Fischel) Ferenc (1909–2008) író, történész, baloldali publicista. Az 1920-as évek végén került kapcsolatba az egyetemi baloldali ifjúsági mozgalmakkal, később bekapcsolódott az Eötvös–kollégisták vezetete illegális kommunista szervezkedésbe, és annak egyik irányítója lett. Emiatt 1932-ben letartóztatták és 10 hónapos börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után szakított a kommunista mozgalommal, de írásai, eszmeisége továbbra is a baloldali – elsősorban szociáldemokrata – áramlatokhoz kötődtek. József Attila szűkebb baráti társaságához tartozott. A 30-as években több baloldali tartalmú publicisztikája miatt újból eljárás alá vonták, s emiatt 1938-ban Párizsba emigrált. A francia hadsereg önkéntesként harcolt a II. világháborúban, majd az összeomlást követően részt vett a francia ellenállási mozgalomban. A háború után a párizsi magyar nagykövetség sajtóosztályának vezetője, de a Rajk-per miatt lemondott és véglegesen Franciaországban telepedett le. A hidegháború időszakában szemben állt a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal, és elítélte az 1956-os forradalom leverését. Széles körű írói, kritikusi munkássága az Albert Camus-i filozófiai iskolához állt közel. A 60-as 70-es években franciaországi Kelet-Európa szakértőnek számított, és kapcsolatba került a hazai ellenzéki mozgalmakkal. 1989-ben látogatott először haza Nagy Imre újratemetésére. A 90-es évek magyar demokratikus életében következetesen támogatta a hazai szocialista-liberális erőket és bírálta a jobboldali, szerinte populist és antiszemita megnyilvánulásokat.

¹⁰³ Stolte István Miklós (1910–1991) magántisztviselő, kommunista politikus, író. 1929-ben lett tagja az Eötvös Kollégiumban működő kommunista ifjúsági mozgalomnak, majd 1932-ben államellenes szervezkedés miatt több társával (köztük Rajk Lászlóval) letartóztatta a rendőrség. Több hónapos börtönbüntetését követően fokozatosan eltávolodott a hivatalos kommunista párt vonalától és egy trockista jellegű, ellenzéki kommunista mozgalmat igyekezett kiépíteni. Emiatt – és nem az állítólagos rendőrségi beszerzése okán – a KMP kizárta soraiból és rendőrségi ügynöknek bélyegezte. A II. világháború alatt Topa Jánossal (akit szintén besúgónak tartott a KMP) és Fisch Emil vegyész-mérnökkel kommunista ellenálló csoportokat szervezett, akik a nyilas hatalomátvételt követően kapcsolatban álltak a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság tagjaival, de a Kommunista Párttal is. A fegyveres ellenállási csoportot a Nemzeti Számonkérés szervezete felszámolta, Topát és Fischet a bíróság 1945 elején kivégezte, Stolte Istvánt Németországba hurcolták. Felszabadulása után 1945-ben együttműködött az amerikai katonai hírszerzéssel a nyilas és nácibarát háborús bűnösök felkutatásában, de 1948-ban a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katonapolitikai Osztálya (Katpol) is megpróbálta beszervezni. 1949. június 10-én a szovjet katonai titkosszolgálat Bécsből elrabolta és Magyarországra, a készülő Rajk-per színhelyére szállította. Stolte ideális tanúnak bizonyult a Rajk-perben, mivel sikerült hamis vallomásokkal és kényszerrel arra bírni, hogy Rajk ellen tanúskodjon és bizonyítsa mind Rajk, mind a saját maga „horthysta-rendőrségi besúgó” tevékenységét. 1951-ben háborús bűncselekmény elkövetésének vádjával életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. 1955-ben lefolytatott felülvizsgálati per során büntetését 9 évre mérsékeltek. 1956 októberében a forradalom szabadította ki, majd nyugatra távozott. Németországban halt meg.

¹⁰⁴ Helyesen Széll Jenő (1912–1994) és Birki Agnes (1909) a 30-as évek elején kapcsolódtak be az illegális KIMSZ és a KMP ifjúsági szervezkedéseibe. A főleg egyetemi hallgatókat, értelmiségieket és fiatal művészeket tömörítő marxista társaság tagjaiként 1933-ban vették őket őrizetbe. A nevükkel fémjelzett per első, valamint másod rendű vádlottjaiként másfél évre ítélt illegális vezetők mellett a 33. rendű vádlott József Attila volt. Széll Jenő szabadulása után nyugatra emigrált, ahol továbbra is aktív tagja volt a kommunista mozgalomnak. 1938-tól hazatért és belépett a szociáldemokrata pártba, majd 1945-ben az MKP VIII. kerületi párttitkára lett. 1948–1950 között bukaresti nagykövet, a KV agitációs és propaganda osztályának helyettes vezetője, majd kegyvesztettként a Népművészeti Intézet vezetője. 1954-ben szembefordult a Rákosi vezetéssel és Nagy Imre következetes támogatója lett. 1956-ban Nagy Imre szűkebb környezetének tagja, a kulturális élet képviselőinek egyik szószólója. A forradalom alatt a miniszterelnök titkára és a rádió kormánybiztosa lett. A novemberi intervenciót követően nem lépett be az MSZMP-be. 1959-ben letartóztatták és elítélték. 1963-ban szabadult és lektori, fordítói tevékenységet folytatott. 1979-ben aláírta a Charta '77 vezetőinek letartóztatása ellen tiltakozó memorandumot. 1986 decemberében az Eörsi István lakásán rendezett illegális '56-os konferencia egyik szervezője és előadója. 1988-ban a Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) egyik alapító tagja, részt vett Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i újratemetésének megszervezésében.

¹⁰⁵ Olt Károly (1904–1985) kommunista politikus, miniszter. 1930-tól tagja az illegális KMP-nek. 1932-ben és 1933-ban letartóztatták az ifjúság között végzett kommunista szervezőmunkájáért. 1933-ban rendőri felügyelet alá helyezték. 1934-től vezetője volt a Magánalkalmazottak Országos Szövetségében lévő illegális kommunista sejteknek. 1939-től különböző pozíciókban részt vett a párt újjászervezésében, majd a hazai ellenállási mozgalomban. 1945–46-ban a Magánalkalmazottak Szakszervezetének alelnöke, 1946–47-ben az MKP országos káderosztályának vezetője. 1947–1949 között népjóléti miniszter, az Országgyűlés elnöke, majd 1950-től az Elnöki Tanács titkára. 1951–1956 között pénzügyminiszter. 1956–59 között a kormány titkárságának vezetője, majd nyugdíjazásáig (1961) az Állami Egyháziügyi Hivatal vezetője.

¹⁰⁶ A berlini magyar kommunista szekció irányítását az 1920-as években a különböző frakciókra bomló KMP Külföldi Bizottsága (KÜB) látta el, Alpári Gyula, Kun Béla és Landler Jenő vezetésével.

¹⁰⁷ Erdős László (1905–1945) gépészmérnök, kommunista mozgalomár. A 20-as évek végén kapcsolódott be a kommunista mozgalomba és mind a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP), mind a KIMSZ, valamint a KMP szervezőmunkájában is részt vett. 1932-től a Magyarországi Vörös Segély Központi Bizottságának tagja, később titkára. Többször letartóztatták. 1936-tól a franciaországi magyar önkéntesek Spanyolországba tartó utazásának fő

szervezője. 1940-ben visszatért Magyarországra, ahol letartóztatták. Szabadulása után ismét bekapcsolódott az illegális pártmunkába, de 1943-ben lebukott és a katonai törvényszék 8 évre ítélte el. 1944-ben Németországba hurcolták, ahol később egy koncentrációs táborban életét veszítette.

¹⁰⁸ Szélesi Jenő (1896) detektív felügyelő az 1930-as évek elején került a politikai osztályhoz a baloldali ügyek csoportjába. Hetényi Imre – a kommunisták rendszeres és súlyos bántalmazásai miatt – később elhelyeztette a bűnügyi osztályhoz, majd 1938-tól visszakerült a politikai detektívek közé, ahol az ún. nyilasellenes-csoport vezetője lett. Sombor egyik legközelebbi munkatársaként több kényes természetű, a szélsőjobboldali és németbarát köröket érintő bizalmas felderítőmunkát végzett. 1944. március 21-én az SD őt is koncentrációs táborba hurcolta. 1945-ben amerikai hadifogságba esett. Felszabadulását követően – mint nyilas-ügyi specialista – együtt működött az amerikai állambiztonsági szervekkel a háborús bűncselekmények elkövetésével vádolt személyek elfogásában. Később az Egyesült Államokban telepedett le és 1959-ben kiadta a kommunista és nyilas mozgalom elleni nyomozások tapasztalataiból összeállított emlékiratait.

¹⁰⁹ Rózsa Richárd (1904–1943) vegyészmérnök, kommunista mozgalmár. 1926-tól tagja a KIMSZ-nek, majd a KMP-nek, a párt illegális újságjainak szerkesztője. Politikai tevékenységért 3 évre ítélték el. Kiszabadulását követően a KMP parasztbizottságának vezetője. 1935–1938 között ismét börtönben ült, majd a Szovjetunióba emigrált. A II. világháború alatt a Vörös Hadsereg kötelékében részt vett egy balul sikerült partizánakcióban. Tisztázatlan körülmények között Lengyelországban eltűnt.

¹¹⁰ Bárd (Ármin) András (1900–1967) tisztviselő, kommunista pártmunkás. 1918-ben részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban, majd a 20-as 30-as években az KMP újpesti bizottságának tagja, később titkára lett. Több ízben letartóztatták és elítélték. 1945-től az MKP újpesti politikai bizottságának és, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) titkára. 1956 után az MSZMP IV. kerületi titkára.

¹¹¹ Malatinszky Jenő (1887) rendőr főtanácsos. 1950-es években kitelepítették.

¹¹² Rosner Jenő (később Kovács István) (1911–1981) kárpitos segéd, kommunista politikus. 1927-től vett részt a kommunista mozgalomban, 1930–33 között a Szovjetunióban tartózkodott. 1933-tól a KIMSZ titkár, majd 1934-ben 8 évre ítélték el. 1942–43-ben a KMP budapesti titkára, a KB titkárságának tagja. 1943-ben ismét letartóztatták, de 1944 őszén megszökött és bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1945-től az MKP, majd az MDP KV és a PB tagja. 1954–56-ban budapesti első titkár. 1956. októberi forradalom idején létrehozott Katonai Bizottság elnöke. 1956–58 között a Szovjetunióban tartózkodott. Következtesen rákosista és sztálinista magatartásáért 1962 és 1966 között kizárták az MSZMP-ből. Később a KEB visszaadta párttagságát.

¹¹³ Sebes Sándorné Kolozs Márta (1914–1993) illegális kommunista, diplomata. 1949–1962 között a Külügyminisztérium (KÜM) munkatársa. 1953-tól a KÜM politikai főosztályvezető

¹¹⁴ Tömpe András (1913–1971) gépészmérnök, kommunista politikus, rendőr vezérőrnagy, diplomata. 1931-ben kapcsolódott be az illegális KMP munkájába, Barna Péter álnéven írt marxista jellegű cikkeket. Mérnöki diploma brünni megszerzését követően 1937–39 között századparancsnokként részt vett a spanyol polgárháborúban. Később Franciaországban internáltak, majd mérnöki munkát végzett a Junkers gyárban. 1942-ben hazatért, majd lebukott, de bizonyítékok hiányában a keleti frontra vezényelték munkaszolgálatosként. A fronton átszökött, majd Nógrádi Sándor partizánalakulattal tért vissza. 1944 végén megbízást kapott a politikai rendőrség újjászervezésre és a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának lett a vezetője. Péter Gáborral történt konfrontációját követően a spanyolul és több más világnyelven is kiválóan beszélő Tömpe 1947–1959 között a szovjet hírszerzés dél-amerikai rezidense lett. 1959–61 között először a hírszerzés, majd a politikai nyomozó főosztály vezetője. Következtesen támogatta a párt megtisztítását a sztálinistáktól, ami miatt Kádár Jánossal is összeütközésbe került. 1963–68 között a Corvina Könyvkiadó igazgatója, később berlini nagykövet. A művelt, alapvetően idealista beállítottságú Tömpe nem értett egyet az 1968-as csehszlovákiai bevonulással. A 70-es évek elején politikai támadásoknak lett kitéve, ezért idegei felmondták a szolgálatot. Önkezeléssel vetett véget életének.

¹¹⁵ Weil Emil (1897–1954) orvos, kommunista vezető, Kossuth-díjas egyetemi tanár. 1928-ban lépett be a KMP-be és a párt egyik illegális nyomdájáért felelős szervezet vezetője lett. 1936-ban letartóztatták és 10 évi börtönre ítélték el. Mivel a szervezkedésben résztvevőket kémkedés és hűtlenség gyanújával vették őrizetbe, ezért ügyüket a katonai elhárító szerv átvette a rendőrségtől. A Margit körúti katonai fogházban börtönorvosként sokat tett a politikai foglyok életének megmentésért. 1945 után az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének főtíkára, országgyűlési képviselő, később washingtoni követ és egyetemi tanár lett. Elismert radiológus professzorként számos szakmai és állami díj birtokosa. Pikler (Péter) György (1903–1969) közgazdász, kommunista vezető. 1932-től tagja a KMP-nek. A KB összekötője és a technikai apparátus vezetője, 1935–36-ban a Titkárság tagja. 1936-os lebukások alkalmával őrizetbe vették és 15 éves fegyházbüntetésre ítélték. 1945-ben szabadult és különböző párt és állami funkciókat látott el. 1948-tól a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. A 60-as évek végén gazdasági visszaélések gyanúja miatt eljárás indult ellene, ezért öngyilkos lett.

¹¹⁶ A Honvéd Vezérkar főnökének (Vkf.) 2. Osztályhoz tartozó kémelhárítói feladatokat végző defenzív alosztály elnevezése.

¹¹⁷ A Horthy Miklós úton álló Gróf Hadik Andrásról elnevezett laktanya (az épület ma: XI. kerület Bartók Béla út 38.) a két világháború között először a Honvédelmi Minisztérium (HM) hírszerzéssel és kémelhárítással foglalkozó VI-2. Osztályának, majd az önállóvá vált Vkf 2. Osztály „D” (defenzív) alosztályának volt a központja. A laktanyán belül, a katonai elhárítás alárendeltségében működött többek közt az 1935-től csendőrtisztekből felállított „K” (kommunista, vagy kommunistaelhárító) csoport, melyet a baloldali mozgalmakkal kapcsolatba hozható hazaárulási, hűtlenségi és kémkedési ügyek felderítésére hoztak létre. A defenzív alosztály felügyelete alá tartozó nyílt nyomozások során

előállított, majd előzetes letartóztatásba helyezett személyeket a laktanyában őrizték. 1945-től az épületben a HM Katonapolitikai Osztálya, majd 1953-tól a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség (MNVK) 2. Csoportfőnökség hírszerző részlegei tartózkodtak, 1990-től a Katonai Felderítő Hivatalnak ad otthont.

¹¹⁸ Földes Pál (1900–1975) textilmérnök, kommunista pártmunkás. Részt vett a Tanácsköztársaságban, majd Csehszlovákiába emigrált, ahol 1926-ban belépet a kommunista pártba. 1929-ben a Csepeli Posztógyár igazgatója és a hazai kommunista mozgalom egyik vezetője lett. 1930–1940 között többször volt letartóztatva és elítélve. 1940. szeptemberében illegálisan a Szovjetunióba távozott és a II. világháború alatt partizánmozgalom egyik parancsnoka volt. 1946-tól a Textilipari Kutatóintézet igazgatója, 1953-ban Kossuth-díjas, 1957–58-ban londoni követ.

¹¹⁹ Sándor Pál (1901–1972) kommunista filozófus. 1919-től tagja a KMP-nek, majd a Tanácsköztársaság bukása után rövid ideig börtönben volt. 1921-től Bécsben élt, részt vett a KMP újjászervezésében és filozófiai tanulmányokat folytatott. Később újságíró lett, majd 1928-tól hazatért és bekapcsolódott az MSZDP baloldali ellenzékének tevékenységébe. A 100 % és a Társadalmi Szemle című lapok szerkesztője, a szakszervezeti ellenzék egyik megszervezője. Többször ítélték kisebb börtönbüntetésre, de a hűtlenség és hazaárulás büntetének vádját bizonyítani nem tudták. 1945-től különböző párt és állami beosztásokban dolgozott, majd 1950 és 53 között koholt vádak alapján bebörtönözték. 1954-ben rehabilitálták, 1956–57-ben az MSZMP V. ker. Bizottságának elnöke lett. Nyugdíjazásáig az Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai tanszékének vezetője.

¹²⁰ Schönstein Sándor (1898–1945) orvos, kommunista pártmunkás. 1926-tól vett részt a munkásmozgalomban. Kezdetben az MSZDP és más baloldali munkásegyletek munkájában propagandista, majd 1928-tól lett tagja a KMP-nek, ahol a párt egyik elismert kultúrpolitikusává avaszták. 1932-ben élére állt az egyetlen hazai orvos sztrájknak, de baloldali radikális szervezőmunkája miatt kizárták az MSZDP-ből. Munkatársa volt több kommunista és marxista sajtóorgánumnak. 1944-ben letartóztatták és a Bergen–Belsen-i koncentrációs táborban halt meg.

¹²¹ Tamás Aladár (1899–1992) író, műfordító, kommunista politikus. 1920-tól vett részt a munkásmozgalomban, többször letartóztatták. 1925-től az MSZDP-n belül tevékenykedő baloldali ellenzék kulturális és irodalmi csoportjának tagja. Több a KMP-hez tartozó illegális és legális lap szerkesztője, a párt vidéki osztályának vezetője. 1932–35 között börtönbüntetését töltötte, majd szabadulását követően Csehszlovákiában, Franciaországban és Mexikóban végzett pártszervező munkát. 1946-tól a Szikra Könyvkiadó igazgatója, 1955–56-ban a Magyar Írók Szövetsége főtársa, indiai követ. Nyugdíjazásáig Magyarország képviselője az ENSZ kulturális szervezetében és az UNESCO-ban.

¹²² Matuska Szilveszter (1892) tanító, kereskedő. Részt vett az I. világháború oroszországi harcaiban, majd leszerelését követően előbb tanítói állást vállalt, majd kereskedelmi és spekulációs üzleti vállalkozásokba fogott. Matuska máig tisztázatlan okok miatt több vonatmerényletet is elkövetett az 1930-as évek elején Ausztriában és Németországban. A legsúlyosabb robbantást 1931. szeptember 12-ről 13-ára virradó éjszaka a Bia és Torbágy közötti vasúti híd ellen hajtotta végre, melynek 27 halálos áldozata volt. A nyomozás szálai Bécsbe Matuska Szilveszterhez vezettek, akit az osztrákok a korábbi merényletek miatt is felelősségre vontak. Magyarországon halálra ítélt Matuskát, később az osztrákok beadták és később ítéletét a Vácon letöltendő életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatták. 1945 tavaszán a szovjet bevonuláskor őrizetlenül hagyott börtönből megszökött és ismeretlen helyre távozott. A merényletek indítókairól, esetleges politikai motivációjáról, azóta is sokféle verzió látott napvilágot Matuska pszichopata személyiségétől a szélsőjobboldali és nácibarát forgatókönyvvel bezárólag.

¹²³ Hoffmann Ottó (1902–1934) géplakatos, kommunista aktivista. 1929-től volt tagja a KMP-nek, 1930-tól dolgozott a párt illegális nyomdájában, amiért 6 hónap börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után a Szovjetunióba távozott, majd hazatért és újra bekapcsolódott a pártmunkába. A budapesti pártbizottság titkáraként 1934-ben letartóztatták. Kényszervallatás közben tisztázatlan körülmények között életét vesztette.

¹²⁴ Sallai Imre (1897–1932) magántisztviselő, kommunista vezető. 1917-ben tagja volt a Galilei Körnek, majd bekapcsolódott az antimilitarista szervezőmunkába és a forradalmi szocialisták csoportjába. 1918-ban letartóztatták, majd az Őszirozsás Forradalom alatt kiszabadult. Részt vett a KMP megalakításában, 1919-es proletárdiktatúra alatt a Belügyi Népbizottság politikai osztályának helyettes vezetője. A bukást követően emigrált és részt vett a kommunista mozgalom újjászervezésében. Különböző beosztásokban sajtó és propaganda, valamint tudományos-szervező tevékenységet fejtett ki. 1928-tól az illegális sajtóapparátus kiépítésének fő koordinátora, majd a párt és a KÜB titkársági tagjaként vezető szerepet játszott a kommunisták hazai politikájának kidolgozásában. 1932 nyarán letartóztatták és az érvényben lévő statárium következtében a rögtönítélő bíróság a nemzetközi tiltakozás ellenére halálra ítélték és 1932. július 29-én kivégezték.

¹²⁵ Fürst Sándor (1903–1932) tisztviselő, kommunista vezető. 1925-ben az MSZDP, 1926-ban a KMP tagja. Pályafutását a szociáldemokrata Rendező Gárdában kezdte, majd a párt baloldali ellenzékéhez csatlakozott. 1928-tól a szakszervezetekben végzett kommunista agitációt, majd 1929-ben a KMP titkárságának lett munkatársa. Még ez évben másfél év börtönre ítélték, majd szabadulását követően 1921 februárjában feltételes szabadlábra került. A KÜB és a Titkárság vezető beosztású tagjaként és a szakszervezeteken belül működő kommunista sejtek koordinátoraként fontos szerepet játszott a párt politikájának kialakításában. 1932 nyarán a rendőrség őrizetbe vette, majd a statáriális bíróság halálra ítélték. 1932. július 29-én kivégezték.

¹²⁶ Karikás Frigyes (1891–1942) lakatosmunkás, író, kommunista pártmunkás. 1908-tól vett részt a vasasszakszervezetben és a szocialista munkásmozgalomban. Az I. világháborúban orosz hadifogságba esett, majd bekapcsolódott az 1917-es forradalmi eseményekbe. A bolsevik párt tagja, később a KMP egyik alapítója. A Tanácsköztársaságban a 39-es dandár politikai biztosa. A 20-as években Ausztriában, Szovjetunióban és Franciaországban végzett pártmunkát. 1931-ben hazatért és a KÜB, valamint a KB vezető munkatársa lett. Szervezkedés gyanújával 1932-ben letartóztatták és statáriális bíróság elé akarták állítani. A nemzetközi tiltakozás miatt

ügyét elkülönítették a Sallai–Fürst-pertől és a rendes bíróság 3 év börtönbüntetésre ítélte. 1935-ben a Szovjetunióba emigrált. 1938-ban a koholt vádak alapján letartóztatták. A sztálini terror áldozataként egy koncentrációs táborban halt meg.

¹²⁷ Molnár René (1896–1942) jogász, kommunista politikus. 1923-ban kapcsolódott be a munkásmozgalomba és az MSZDP, majd 1930-tól a KMP tagja lett. A Magyarországi Vörös Segély ügyvédjeként több kommunista ellenes perben – többek közt a Sallai–Fürst perben – védő. A lebukások miatt 1932 szeptemberében a Szovjetunióba emigrált, ahol különböző kutatóintézeteknél tudományos tevékenységet folytatott. Publikációi, írásai az Új Hang c. irodalmi folyóiratban Kőrösi György álnéven jelentek meg. 1939-ben koholt vádak alapján letartóztatták, elítélték. 1942 novemberében fogságban hunyt el.

¹²⁸ Helyesen Schiess József (1905) mázolósegéd, anarcho-kommunista aktivista. A fiatal munkanélküli festősegéd az 1920-as évek közepén munkát keresett Franciaországban, majd csatlakozott a Nyugat-Európában jelentős erőt képviselő anarcho-kommunista szervezetekhez. 1931-ben hazatért Magyarországra és az anarcho-kommunizmus ún. platformista irányzatának híveként különböző merényleteket szervezett 1932 és 1934 között. Az inkább szimbolikus jellegű, házilag készített bombákkal kivitelezett merényletek a „tett propagandájának” eszközeül szolgáltak, amivel a közvéleményt kívánták „felrázni” a csoport tagjai. Az egyik bombát Hetényi Imre főkapitányhelyettes lakása előtt találták meg a detektívek. A KMP elítélte és fasiszta, valamint rendőrspicli akciónak tartotta az „anarchista” merényleteket, de a politikai osztály is nagy erővel dolgozott a tettesek felderítésén. 1934-ben Schiess Józsefet, később a csoportjának többi tagját őrizetbe vette a rendőrség. Schiest 12 évi fegyházra ítélték.

¹²⁹ Sasvári (Subicz) István (1887) detektív felügyelő. A 1932-től tagja a baloldallelles nyomozásokat lefolytató Hain-csoportnak. Munkája során minden jelentősebb nyomozásban részt vett. A háború után a népbíróság 10 év börtönbüntetésre ítélte. 1959-ben a BM Politikai Nyomozó Főosztály őrizetbe vette.

¹³⁰ Kémeri Nagy Imre (1903–1942) tanár, újságíró, katona, szélsőjobboldali agitátor. 1922-ben szökött át Erdélyből Magyarországra és a Turul Werbőczy Bajtársi Egyesület főlovászmestere lett. Vezető szerepet játszott az egyetemisták szélsőjobboldali, antiszemita megmozdulásában a 20-as évek közepén. Összekötő volt a Turul és a Magyar Országos Véderő Egylet között, majd állástalan középiskolai tanár, alkalmi munkás, illetve újságíró volt. 1937-ben csatlakozott a Balogh István-féle Magyar Nemzetiszocialista Párthoz, kapcsolatba került a Szalasi Ferenc vezette pártalakulatokkal is. Szalasisal több kérdésben nézeteltérései voltak, ezért a mozgalmi politizálás más területén fejtett ki nagy aktivitást. Kezdeményezője és szervezője volt a félkatonai Kopjás alakulatok létrehozásának, többször véres utcai verekedéseket provokált a szociáldemokrata ifjún munkásokkal. Néhány uszító cikke, verekedései (egy alkalommal Ignost a Nyugat szerkesztőjét is tetteleg bántalmazta) miatt kisebb szabadságvesztésre ítélték. 1938–39-ben egyik parancsnoka volt a Rongyos Gárdának, részt vett az erdélyi bevonulásban. Később önkéntesként harcolt a szovjet–finn háborúban, a finnországi magyar légi parancsnoka lett századosi rendfokozattal. 1942-ben a keleti fronton részt vett több partizánvadász akcióban, ahol megsebesült és Varsóban elhunyt. Gondolkodására egyaránt jellemző volt a fasiszta jellegű agresszív nacionalizmus, az antiszemitizmus és a baloldal ellenesség, ugyanakkor többször feltétlen Horthy-hűségéről tett tanúbizonyságot.

¹³¹ Hubay Kálmán (1902–1946) újságíró, nyilaskeresztes politikus, országgyűlési képviselő. A jogakadémiai diploma megszerzését követően újságíróként tevékenykedett Miskolcon. 1933-ban Gömbös Gyula meghívására elvállalta a jobboldali Függetlenség c. napilap felelős szerkesztését, később a Gömbös párti Esti Újság alapítója lett. 1937-ben több szélsőjobboldali csoporttal együtt csatlakozott Szalasi Ferenc pártjához. 1939-ben fajvédő programmal országgyűlési képviselővé választották. Szalasi börtönbüntetésének letöltése idején a Nyilaskeresztes Párt vezetője, később Szalasi helyettese. 1942-ben szakított Szalasisal és a Pálffy Fidél-féle Nemzetiszocialista Párthoz csatlakozott. A nyilas puccs után kultuszminiszteri tárcát kapott, majd a háború végén amerikai fogságba esett. A népbíróság halálra ítélte és kivégezték.

¹³² Szántó Imre (fedőneve Nagy István) A 20-as évektől vett részt a szocialista munkásmozgalomban. Mozgékonyasága révén, kiváló szervezőképességének köszönhetően elismert és megbecsült tagja lett a szociáldemokrata és a szakszervezeti mozgalomnak. Az egyik lebukása során szervezték be a politikai osztály munkatársai. Szántó széleskörű ismeretségre tett szert az illegális kommunista párt aktivistáinak körében és információkat szolgáltatott a kommunisták és a szociáldemokrata ellenzék közötti kapcsolatokról. Valóságos hírszolgálatot üzemeltetett a rendőrség megbízásából, több mozgalmár és pártaktivista is tudtán kívül neki dolgozott. Pontos értesülései voltak az 1937. szeptemberi Tompa utcai nyilas pártház megtámadásának előkészületeiről is, ezért a rendőrség az ő útmutatásai alapján tudta elfogni a támadókat. Szántó elsősorban Hetényi és Sombor megbízható ügynökének számított, akik kiemelt javadalmazásban részesítették. 1944. március 19-i német bevonulást követően Hain Péter a politikai osztály vezetője a németekkel elhurcoltatta. Fogságban hunyt el.

¹³³ Ságvári Endre (1913–1944) jogász, tisztviselő, kommunista vezető. Egyetemi tanulmányai alatt ismerkedett meg a marxizmussal, majd 1936-tól tagja lett az MSZDP VII. ker. ifjúsági csoportjának, később az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) egyik szervezője, vezetője lett. A szociáldemokrata és munkásszervezetek elleni fokozódó szélsőjobboldali támadások hatására radikalizálódott és az egyik szervezője volt az 1937. szeptemberi Tompa utcai nyilas pártház megtámadásának. Tetteért 8 havi börtönbüntetést kapott. Kiszabadulása után bekapcsolódott az ifjúsági mozgalomba, majd belépett a KMP-be és Kulich Gyulával szervezte újjá a szociáldemokrata és kommunista ifjún munkásokat egyaránt tömörítő Országos Ifjúsági Bizottság. Az 1940-es évek elejétől a KMP-t súlytó letartóztatási hullámot sikerült elkerülnie, ezért fokozatosan a párt egyik meghatározó vezetőjévé vált. A németellenes és antifasiszta hazai összefogás kezdeményezője, a függetlenségi mozgalom egyik irányítója lett, több háborúellenes megmozdulás szervezésében részt vett. Az 1943-ban létrehozott Békepárt technikai apparátusának koordinátora, a nyomdai és sajtótermékek felelőse. Az

ellenforradalmi rendszer állambiztonság szervei a 1942-től az első számú közellenségként tartották nyilván. 1944. július 27-én egy budai cukrászdában a csendőrnnyomozókkal és politikai detektívekkel vívott tűzharcban meghalt.

Papp István

A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962)

Bevezetés

Ma már széleskörűen elfogadottnak számít az a megállapítás, hogy az 1956-os forradalom leverését követő időszakban berendezkedő hatalom és személy szerint Kádár János egyszerre törekedett a korábbi politikai intézményrendszer helyreállítására és korszerűsítésére. Legalábbis addig a mértékig, ameddig a megváltozott világpolitikai helyzet és 1956 tanulságainak levonása megkövetelte.¹ Nevezhetjük ezt a folyamatot konszolidációnak, restaurációnak, kiigazításnak vagy szanálásnak, lényegi kérdései között mindenképpen kitüntetett helyen szerepelt, hogy mi történjen a Rákosi-korszakból örökölt államvédelem állományával.

Kádárnak a Belügyminisztériumhoz (BM), a politikai rendőrséghez fűződő viszonya igen ellentmondásosan alakult élete folyamán. Ahogyan egy alkalommal maga is megjegyezte, vezetője és foglya egyaránt volt ennek a testületnek, kipróbáltatták vele a vallató és a fogoly szerepét is.² Az 1956-at előtti viselt dolgait tovább tetézte a forradalom napjaiban a Nagy Imre kormányban és a pártvezetésben tanúsított magatartása, ahol ő maga is részesévé vált fontos testületi döntéseknek. A Varsói Szerződésből való kilépést és a semlegesség kinyilvánítását ő is tudomásul vette, vagyis osztozott abban a politikai felelősségben, melyért Nagy Imrét bíróság elé állították.³ Ebből adódóan Kádár számára kettős kihívást jelentett a politikai rendőrség 1956 utáni újjászervezése. Egyrészt határozott és lojális végrehajtó szerve volt szüksége ahhoz, hogy véghez tudja vinni a forradalom résztvevői elleni megtorlás folyamatát. Másrészt vigyáznia kellett arra is, hogy nehogyan túlságosan megerősödjön a testület, nehogyan Kádár balos ellenzékének támogatásával újra öntörvényű szervezetté váljon.

Tanulmányomban az újjászerveződő politikai rendőrség egy 1956 után különösen fontos részlegével, a Vizsgálati Osztály szervezeti változásaival foglalkozom. Ez korábban sem csupán egy volt az államvédelem osztályai között, hanem kiemelt jelentőséggel bírt. A Vizsgálati Osztály természetesen nem csupán függő viszonyban állt bizonyos szervektől, hanem elvileg az államvédelem többi, számozást megtartó osztályával is együtt kellett dolgoznia. Ezek közül mindig is kiemelt szerep jutott a hálózati osztályoknak. Ez a munka természetéből következett, hiszen egy-egy vizsgálati eljárás éppen a titkos adatgyűjtés révén indulhatott el, vagy lehetett a folyamatban lévő ügyeket előre lendíteni.

A politikai rendőrség 1945-ben történt megalakulásától kezdve kulcskérdésnek bizonyult, hogy az őrizetbe vételt követően milyen vallomásokot sikerült a vádlottakból kicsikarni, és ezáltal a politikai vezetés igényeit kiszolgálni. Természetesen a forradalom vérbe fojtását követően átalakult a büntető eljárások jellege, de nem volt egyértelmű, hogy meg nem történt cselekményeket kellett-e valóságosként kezelni, vagy „csak” a megtörténteket kriminalizálni. A valódi tettek értelmezése körül is rendkívül egyenlőtlen párbaj folyt a vádlottak és a hatalom képviselői között.

Tanulmányom nem a Vizsgálati Osztálynak, hanem csupán szervezetének története. Vagyis nem foglalkozom kiemelten azzal a kérdéssel, hogyan felelt meg az állomány a megváltozott politikai igényeknek, megértette-e az 1950-es évek elejének és az 1956 utáni pereknek az értelmezésbeli eltéréseit. Arra sem nyílik módomban, hogy konkrét ügyekben a Vizsgálati Osztály hivatásos beosztottjainak szereplését elemezzem, erre az egyes eljárások során számos kísérlet történt.⁴ Két kérdésre keresem a választ: 1. A Vizsgálati Osztály szervezeti felépítése és ennek változásai mennyiben nyitottak új lapot az Államvédelmi Hatóság, illetve az egyesített Belügyminisztérium struktúrájához képest. 2. A Kádár János számára jelentkező – fent bemutatott kettős kihívás – tetten érhető-e a szervezeti és ezzel együtt járó személyi változásokban.

A Vizsgálati Osztály felépítése 1956 előtt

Természetesen bármiféle összehasonlításnak úgy van értelme, hogy megnézzük, hol helyezkedett el a Vizsgálati Osztály az Államvédelmi Hatóságon belül. A Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Bizottsága 1949. december 24-én hozta meg végső döntését az átalakított ÁVH új szervezeti felépítéséről.⁵ Ez a struktúra a már majdnem teljes mértékben kiépült proletárdiktatúra hatalomgyakorlási módszereihez igazodott és elvileg 1950. január 1-jétől lépett hatályba. A Titkárságból, valamint hét főosztályból álló szervezetben a VI., a Jogi és Börtönügyi volt az, amelyik a központi szervek és a vidéki osztályok által végzett nyílt nyomozásokat felügyelte. Hozzá tartoztak az Államvédelmi Hatóság börtönei, internáló- és munkatáborai, amelyekben a fogva tartottak körében hálózati munkát végeztetett. Azt hogy mikor keresztelték át a főosztályt Vizsgálativá, nem tudjuk teljes bizonyossággal megmondani. Egyetlen forrás szól arról, hogy 1950 márciusában kerítettek sort két osztály összevonásával a Vizsgálati Főosztály megeremtésére.⁶

Annyi tudható még, hogy a Vizsgálati Főosztály két osztályra tagolódott: a jogira (VI/1) és a börtönügyire (VI/2). Ezek közül az előbbi egy idő múlva – feltehetően az egész főosztály elnevezésének módosulását követve – Vizsgálati Osztály név alatt létezett. Fontos változást jelentett, hogy 1951 decemberében újabb osztály született: a VI/6-os számot viselő vidéki vizsgálati osztály, melyet – mint az állambiztonság történetében oly gyakran – alosztályból alakítottak ki, mégpedig a Vizsgálati Osztály VI/1-d jelzés alatt működő, a vidéki államvédelmi osztályok vizsgálati munkáját ellenőrző részlegéből.

Az addigi szerkezetet Péter Gábornak a letartóztatása előtt egy nappal kiadott parancsa változtatta meg.⁷ Ez a főosztályon belül változatlanul hagyta a börtönügyi osztályt (VI/2.), viszont a vizsgálatit (VI/1.) megszüntette, pontosabban alosztályaiból két önálló osztályt kreált: a VI/1.-a és VI/1.-j alosztályokból született meg a kémelhárító, a VI/1.-b és VI/1.-c alosztályokból pedig a belső reakció elhárító vizsgálati osztály. Ezek a VI/3. és a VI/4. szám alatt folytatták tevékenységüket. Összegezve az eddig elmondottakat, 1953 elején, vagyis a klasszikus államvédelmi munka csúcán és egyszerismind végóráiban a VI., vagyis a Vizsgálati Osztály négy általunk ismert részlegre tagolódott: a börtönügyire (VI/2.), melyet ekkor Várkonyi Ferenc áv. őrnagy; a kémelhárító vizsgálatira (VI/3.), amelyet Balácsi Béla ugyancsak áv. őrnagy; a belső reakció elhárító vizsgálatira (VI/4.), amelyet Kapitány István áv. százados és a vidéki vizsgálatira (VI/6.), amelyet Szeifert József áv. százados irányított. Az ő helyettesítését 1952 májusáról Barkóczy Pál áv. főhadnagy látta el, akinek a nevével még találkozni fogunk. A főosztályvezetői székben ekkor Zsidi Gyula áv. ezredes ült.

Az Államvédelmi Hatóság életében Péter Gábor letartóztatásán túl Nagy Imre kormányra kerülése és az ezzel járó, a közélet különböző területein eltérő mértékben és mélységben végbe menő politikai fordulat jelentette az újabb korszakhatárt. A politikai vezetés számvetésre kényszerült és ennek részeként nyilvánvalóan nem lehetett a régi formában és tartalommal fenntartani az ÁVH-t. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének nevezetes, 1953. június 27–28-i ülésén elfogadott határozata⁸ és a kor politikai gyakorlata szerint erre alapozódó kormányprogram a törvényesség helyreállítását is célul tűzte ki. Ennek következtében került sor az addig önálló hatóságként működő ÁVH-nak a Belügyminisztériumba való visszaillesztésére, –ahogy az Kádár János belügyministersége idején is volt – 1953. július 17-én.⁹ Politikai értelemben két kulcsfontosságú feladatot kellett volna teljesítenie a minisztériumba tagolt államvédelemnek: egyrészt át kellett alakítania szervezetét és működését úgy, hogy az egyre inkább öntörvényűen létező szervezet visszatérjen a normál pártellenőrzés keretei közé.¹⁰ Nagyjából oda, ahová 1956-ot, de még inkább 1962-öt követően került. Másrészt közre kellett működniük azoknak a súlyos törvénysértéseknek a feltárásában, amelyeket a politikai vezetés igényei szerint ők maguk követtek el. Az első cél megvalósítását igen megnehezítette, hogy az államvédelem a minisztériumon belül is megőrizte bizonyos mértékű különállását. Sőt mi több Piros László vezetése idején nem csupán a minisztérium vezérkarában, hanem a megyei, sőt mi több a járási rendőrfőkapitányok

körében is elsöprő többsége kerültek az ÁVH-s tisztek. Ennek eredményeként 1956 közepén a valóságban inkább már Államvédelmi Minisztériumról beszélhetünk.¹¹ A második cél megvalósítása eleve illuzórikusnak volt tekinthető az alapvetően változatlan személyi állomány mellett.

Ezek után adódik a kérdés, hogyan hatottak ezek a folyamatok a Vizsgálati Főosztály szervezeti felépítésére. Erről, sőt tágabb értelemben véve a Vizsgálati Főosztálynak az államigazgatás egészén belül elfoglalt helyéről a Belügyminisztérium Kollégiumának 1954. június 22-i ülésére készített összefoglaló jelentés árulkodik.¹² Amúgy a Vizsgálati főosztály 1954. áprilisáig működött számozott részlegként.¹³ Ekkor kiemelték a struktúrából és nem a 15 főosztály valamelyikeként, hanem önálló szervként élt a továbbiakban. Ez a megoldás aláhúzta a vizsgálati munka fontosságát és egyben speciális jellegét, mivel a Vizsgálati Osztály, eltérően az állambiztonság többi szervezeti egységétől, az igazságszolgáltatás rendjébe tagoltan végezte munkáját, a közrendvédelmi ügyekkel foglalkozó rendőrséghez hasonlóan.

A Vizsgálati Főosztályról leválasztották a Börtönügyi osztályt, vagyis a régi VI/2-t, viszont kisebb módosításokkal változatlanul hagyták a még Péter Gábor által 1953 legelején létrehozott szervezetet: vagyis külön kémelhárító,¹⁴ belső reakció elhárító és vidéki vizsgálati osztályokat. Mindez azonban kiegészült új szervezeti egységekkel, melyek közül a Különleges Ügyeket Vizsgáló Osztályt a rehabilitáció folyamatában való részvétel kényszere hívta életre. Ez az osztály a Belügyminisztérium Ellenőrzési Osztályával és a Legfőbb Ügyészség 1953 szeptemberében megalapított Különleges Ügyek osztályával¹⁵ együttesen a korábbi törvénysértések feltárásával és a rehabilitációk vonatott előkészítésével foglalkozott.¹⁶

Szintén fontos szervezeti újításnak tekinthető, hogy a Vizsgálati Főosztály kebelében felállították a Módszertani Irodát, amely elsősorban a korábbi ügyek összefoglaló értékelésével, elemzésével segítette a vizsgálók munkáját.¹⁷ Persze nem szabad azt gondolni, hogy itt valamiféle politikai értelmezésektől független, a szakmaiság felé mutató kezdeményezésről van szó. Ezt támasztja alá, hogy a Módszertani Iroda 1954 nyaráig a jugoszláv politikai rendőrség, az UDB aknamunkájával és ezzel összefüggésben a jugoszláviai magyar emigráció helyzetével foglalkozott. Mivel ekkor még a jugoszláv kapcsolat magyarországi újjáértékelése előtt vagyunk, teljességgel természetes ennek a szemléletnek a tükröződése. A Módszertani Iroda eredményes működését nehezítette, hogy bár a Vizsgálati Főosztály keretén belül végezte munkáját, nem csak ennek a főosztálynak, hanem szinte minden osztálynak kellett szállítania a napi teendők ellátásában segítő broszúrákat, elemzéseket. Az akadozva működő részleg életében a BM Kollégiuma 1954 novemberében próbált rendet vágni, amikor egy újabb határozatban pontosították az Iroda feladatait.¹⁸

Adminisztrációs szempontból viszont javult a Vizsgálati Főosztály munkája azzal, hogy saját titkárságot és központosított nyilvántartót állítottak fel. A kollégiumi határozat szövegéből kitűnik, hogy az újonnan életre hívott ügyészi szervezettel szorosabb együttműködésre kellett törekedniük a vizsgálatot végző államvédelmi tiszteknek, ez a korábbi évek tapasztalataiból okulva nyilvánvalóan a szervezet rövidebb pórázon tartását szolgálta.

Bizonyos mértékig ugyancsak a megváltozott politikai légkörrel függ össze, hogy enyhült a megyei államvédelmi osztályokra a központ „mindent szemmel tartani akaró” nyomása, így valamivel nagyobb önállóságot kaptak a vidéken dolgozó vizsgálók is. Ennek következtében a VI/6-os számot viselő Vidéki vizsgálati osztályt Felügyeleti Osztály elnevezéssel szervezték újjá.

Bár a jelentés szövegében csupán egyetlen mondatl utalnak a Vizsgálati Főosztályon dolgozó szovjet tanácsadók személyére, de ez aligha tükrözi a forrásokban kifejeződnél jóval fontosabb szerepüket. Úgy vélem ez szervezettörténeti szempontból is kihívás, hiszen amíg az eddigiekben nyerhettünk valamilyen benyomást a Vizsgálati Főosztállyal alá-, fölé- vagy éppen mellérendeltségi viszonyban lévő politikai testületekről, igazságügyi szervekről vagy államvédelmi részlegekről, addig ugyanez a szovjet tanácsadók esetén sajnos teljes mértékben hiányzik. Vagy éppen találgatásokon alapul. Vagyis ezzel a meg sem becsülhető mértékű torzítással együtt térképezhető fel az államvédelem vizsgálati főosztályának 1950 és 1956 közötti szervezeti felépítése.

Az 1954-ben kialakított struktúrát a következő esztendőben tovább finomították. A leglényegesebb változtatásnak az tekinthető, hogy többszöri nekibuzdulást követően nem csupán sürgették, hanem meg is valósították a kémelhárító vizsgálati osztály átalakítását, – a korabeli iratokban gyakran szereplő frázissal élve – megerősítését. Sajnos a szűkszavú forrás¹⁹ csak arról tudósít, hogy vonalak²⁰ szerint tagolták az osztályt, azt azonban, hogy milyen alosztályokat alakítottak ki, nem ismerjük. Ugyancsak 1955-ben került sor hivatalosan a szabotázselhárító vizsgálati osztály felállítására, amelynek feladatairól és tényleges működéséről szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Októberben tovább bővült a Vizsgálati Főosztály, mivel hozzá csatolták az ún. Operációs alosztályt. Ennek munkatársai a letartóztatásokat és a házkutatásokat végezték, valamint adatellenőrző és nyomozati feladatokat is végrehajtottak.²¹

Az 1953 nyarán fogcsikorgatva elinduló rehabilitációs folyamat eredményei lassacskán kezdtek megmutatkozni az ÁVH szervezeti rendszerében is. Mégis újabb három év telt el, mire 1956 első felében létrehoztak egy jogi ellenőrző csoportot, melynek feladata „a realizálásra²² szánt ügyek véleményezése, az ügyek befejezésekor a bizonyítottság, az eljárási szabályok ellenőrzése.”²³ Vagyis hosszú idő elteltével immár a vizsgálati eljárás jogszerűsége is követelménnyé vált és ez a tény, bár a gyakorlati megvalósulását nem tudjuk megítélni, önmagában is az öntörvényű vizsgálati eljárások korlátját jelentette.

1956 októberében a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya tíz szervezeti egységre tagolódott: öt osztályra (kémelhárító vizsgálati, belső reakció elhárító vizsgálati, felügyeleti, szabotázselhárító és különleges ügyeket vizsgáló), egy alosztályra (operációs), a Módszertani Irodára, a központosított nyilvántartóra, a jogi ellenőrző csoportra és a főosztálytitkárságra. Ez a struktúra jelentette végső soron azt a kiindulási alapot, amelyhez képest a forradalom leverését követően a vizsgálati munkát végző szervezeti egységet újjászervezték. Természetesen ez az államvédelem központi szervezetén belüli tagolódást jelentette, mindez kiegészült az egyes megyékben működő vizsgálati osztályokkal. A szervezeti átalakulásból értelemszerűen következő személyi változásokról annyit tudunk, hogy a Vizsgálati Főosztály vezetői tisztét 1953 júliusában Zsidi Gyulától az addig a kémelhárító osztályt vezető Balácsi Béla, majd 1955 augusztusában Szalma József áv. őrnagy vette át.²⁴

A vizsgálati munka szervezeti megújítása: 1956–1958

Az 1956-os forradalom egyértelmű választóvonal a hazai politikai rendőrség történetében. Bár ez a kortársak számára nem tűnt feltétlenül ennyire magától értetődőnek és az ÁVH feloszlásának szándéka, amit Nagy Imre még október 28-i rádióbeszédében megfogalmazott, csak lassú folyamat eredményeként és részben vált valósággá. Az Államvédelmi Hatóság megszűnéséről és immár a rendőrségen belül működő politikai ügyekben eljáró szervezet létrejöttéről két jogszabályból értesülhetünk.²⁵ A Kádár-kormányzat nevében Münnich Ferenc, mint miniszterelnökhelyettes és a fegyveres erők minisztere adta ki 5003/1956. (XI.7.) sz. rendeletét, amely az államvédelmi szervek visszaállítását tiltotta meg. Ezt a szöveget azonban nem hozták nyilvánosságra, ezért vált szükségessé a rendőrségről szóló 1955. évi 22. sz. törvényerejű rendelet módosítása, amely arról intézkedett, hogy az államvédelem megszűnése miatt a Belügyminisztériumon belül kell felállítani a politikai nyomozó szerveket. Természetesen kimutatható valamiféle folytonosság a politikai rendőrség történetében, még a forradalmi napok alatt is. A szervezet igen közel kerülhetett a teljes felbomlás állapothoz október 30-át követően, de ez végül mégsem következett be. A november 4-i szovjet bevonulás után viszonylag hamar sikerült újraindítani a munkát, bár nem biztos, hogy a forrásokban szereplő november 8-i dátum nem a kormányrendeletre igazodott-e. Mindenesetre kevésbé valószínű, hogy a visszaállítás tilalmáról határozó jogszabályt követően már másnap elkezdődött volna a politikai rendőrség szervezetének újjáépítése. Bár két forrásban is erről olvashatunk,²⁶ a politikai rendőrségi napi rendszerességgel inkább csak november közepén kezd(het)te el a munkáját.²⁷ Tömpe István, mint a politikai rendőrség munkáját felügyelő

belügyminiszter-helyettes 1956. december 1-jén nevezte ki Szalma Józsefet rendőr őrnaggyá és egyben a Vizsgáló Osztály vezetőjévé, valamint 67 főt az osztály munkatársává.²⁸

1957 tavaszán a Politikai Nyomozó Főosztályon belül²⁹ a Vizsgáló Osztály a forradalom előttihez képest több ponton módosult struktúrával szerveződött újjá.³⁰ Először is a Vizsgáló Főosztály elnevezése Vizsgáló Osztályra egyszerűsödött. A szabotázs-elhárítás külön osztállyá szerveződött, a Módszertani Iroda önállóvá vált és a központi nyilvántartó beolvadt az operatív nyilvántartásba. Megszűnt a különleges ügyeket vizsgáló osztály, a koncepciók perekben elítéltek rehabilitálása jó időre lekerült a politikai élet napirendjéről. Új elemként felállt a tájékoztató és a börtön-elhárítási alosztály, valamint a házifogda. A titkárság, a kémelhárító, a belső reakció elhárító és a felügyeleti alosztály, az operációs és a jogügyi csoport az új felállásban is létezett. A szervezeti felépítésről tudósító előbbi jelentésben olvashatjuk a Vizsgáló Osztály feladatkörének részletes meghatározását is, amely változatlan maradt az 1962-es átalakításig: „A Vizsgáló Osztály feladata a vizsgálatok lefolytatása a kémek, diverzánsok, terroristák, szabotőrök, kártevők, tiltott határátlépést elkövetők és megkísérlők, valamint a Magyar Népköztársaság egyéb ellenségei ellen. Ezen felül a vizsgálati munka országos viszonylatban való ellenőrzése, a vizsgálati fogdák feletti felügyelet és a börtönelhárítás országos viszonylatban való megszervezése.”

Természetesen a Vizsgáló Osztály helyzete is csak akkor vált véglegessé, amikor megszületett a hosszú távra szóló politikai döntés a politikai rendőrség egészének szervezeti felépítéséről. Mindez az 1957. május 3-án kiadott 12. számú belügyminiszteri parancsban öltött testet, amely május 6-ával 15 osztályt állított fel a Politikai Nyomozó Főosztály kebelén belül.³¹ A Vizsgáló Osztály ettől fogva II/8. jelzéssel végezte munkáját, az egyes alosztályait a-tól h-ig különböztették meg: II/8-a: kémelhárító vizsgálati alosztály; II/8-b: belső reakció elhárító vizsgálati alosztály; II/8-c: szabotázs-elhárító vizsgálati alosztály; II/8-d: felügyeleti vizsgálati alosztály; II/8-e: értékelő-tájékoztató alosztály;³² II/8-f: jogügyi alosztály; II/8-g: börtön-elhárítási operatív alosztály; II/8-h: nyomozó (operációs) alosztály. Ezekon kívül létezett a titkárság és a házifogda.³³

Nagyon töredékes forrásaink vannak arról, hogy 1957–58-ban a Vizsgáló Osztályon két különrészt is létezett. Az egyik a legjelentősebb csoportos polgári és katonai ügyeket, a másik pedig 1051 fő közbiztonsági őrizetes ügyét vizsgálta.³⁴ Az iratokban a Vizsgáló Osztály a Nagy Imre és társai elleni eljárás során felállított különrészelegről esik szó. Több elszámolás is fennmaradt 1958 első hónapjaiból, amely a különrészt munkája során keletkezett költségeket tételesen felsorolta.³⁵ Annyit biztosan állíthatok, hogy a különrészt munkatársait a politikai rendőrség különböző osztályairól gyűjtötték egybe és a vizsgálati munka előrehaladtával folyamatosan visszavezényelték őket eredeti állomáshelyükre. 1958 februárjában még 31 fő, két hónappal később pedig már csak 15 fő dolgozott ennél a különrésztelnél.³⁶ A Vizsgáló Osztály szoros munkakapcsolatban állt a hálózati munkát végző, magyarán az ügynököket foglalkoztató osztályokkal, hiszen ez jelentette az információk begyűjtésének egyik legfontosabb módját.

Szervezeti értelemben a II/8-as osztály természetesen az Országos Rendőr-főkapitányság, 1957 májusától pedig a BM II., Politikai Nyomozó Főosztálya alárendeltségében működött. A törvényességi felügyeletet a Legfőbb Ügyészség politikai osztálya látta el. E szerv részére meg kellett küldeni a vizsgálati szervek számára kiadott főosztályvezetői parancsokat.³⁷ A Vizsgáló Osztály feletti politikai felügyeletet, különösen a kiemelt jelentőségű perekben, elsősorban az 1958-ig tartó időszakban az MSZMP vezetői testületei által létrehozott operatív bizottság gyakorolta, amely Biszku Béla belügyminiszterből, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszterből, Szénási Géza legfőbb ügyészből és Domokos Józsefből, a Legfelsőbb Bíróság elnökéből állt. A bizottság Szalma József tájékoztatása alapján számos esetben napi szinten intézkedett arról hogyan történjenek a kihallgatások egyes ügyekben.³⁸

Az eddigieken túl újból utalnom kell arra, hogy a szovjet tanácsadók szerepe és jelentősége kulcstényezőnek tekinthető a Vizsgáló Osztály valós szervezeti-felügyeleti viszonyainak ábrázolásakor. 1956. november 4-ét követően a szovjetek hathatós

támogatásával, aligha erős a szó, hogy irányításával indult meg a politikai rendőrség újjászervezése.³⁹ A Moszkvából érkezettek belügyi szakértők szerepéről jobbra hallgatnak a magyar források, mindenesetre igen sokatmondó az a tény, hogy 1956. november 15-én 13, 1956. december 1-jén pedig további 3 főt neveztek ki tolmácsnak a Vizsgálati Osztály állományába.⁴⁰ A tolmácsok száma a szovjetek fokozatos háttérbe húzódásával párhuzamosan csökkent. Egy 1958 utolsó napjaiban keletkezett dokumentum arról tájékoztat, hogy „A II/8. Osztálynál a jövőben függetlenített tanácsadó elvtárs nem lesz, így a jelenleg rendszeresített 3 fordítóból 2 fő feleslegessé válik.”⁴¹

Nézzük meg kiből állt az osztály vezetői állománya 1957 májusában, a hivatalos megalakuláskor. Az előzetesen feltett kérdésem az volt, hogy az egykori államvédelmi tisztek milyen mértékben kaptak helyet a politikai rendőrség e kitüntetett részlegében. Az osztályvezetői tiszteket betöltő Szalma József régi államvédelmi tisztnek számított,⁴² aki 1947-től dolgozott az Államvédelmi Osztály majd Hatóság kötelékében, egy éves moszkvai operatív iskolai képzéssel megszakítva. Szalma még 1953 januárjában került főosztályvezető-helyettesnek az akkori Vizsgálati Főosztályra. Némi kitérőt követően 1955 augusztusában már a vezetői székbe tért vissza és átvészelte a forradalom heteit. Szalma tökéletesen alkalmasnak bizonyult a megtorlással együtt járó vizsgálati munka operatív irányítására. Ennek alátámasztására elég két, tőle származó idézet egy 1957-ben tartott alosztályvezetői értekezlet anyagából. A törvényesség betartása kapcsán úgy vélte Szalma, hogy „Meg lehet nyugodtan mondani azt, hogy a törvényesség kérdése elvi alapon nyugvó kérdés. Mi úgy csináltuk ezt, ahogy mondták és ahogy kellett. Nem mondom, nekem is lett volna kedvem megverni néhány embert, de nem tettem.” Majd az előzetes letartóztatásban lévőekkel kapcsolatos bánásmódról így fogalmazott: „Egyik-másik őrizetesnél meg lehet adni a kedvezményt, ami megilleti, de van olyan őrizetes, aki a vizet sem érdemli meg.”⁴³

Osztályvezető-helyettesként Béres Andor őrnagy állt a II/8-as osztályon Szalma József mögött. Ő szintén tekintélyes államvédelmi múlttal rendelkezett, még 1947-ben került az ÁVO-hoz és 1954-től a Vizsgálati Főosztály felügyeleti osztályának munkáját irányította.⁴⁴ Vagyis szintén vezető beosztásban élte meg az 1956-os forradalom kitörését. Hivatalosan 1957. május 31-én kapta meg osztályvezető-helyettesi kinevezését.⁴⁵ Béres nem egyedül töltötte be az osztályvezető-helyettesi posztot, mivel hivatalosan két függetlenített osztályvezető-helyettesi státusz létezett. Bár több alkalommal is javasolták, hogy szűnjön meg az önálló osztályvezető-helyettesi beosztás, de a kettő státusz közül legalább az egyik, és valamelyik alosztályvezető lássa el ezeket a feladatokat, ez az elgondolás nem vált valósággá.⁴⁶ Bár többen is betöltöttek osztályvezető-helyettesi tiszteket Béres Andor mellett, mégis ő volt az, aki megszilárdította helyét a második ember pozíciójában. A folyamatosságot képviselve 1962. augusztus 1-jén történt nyugdíjazásáig töltötte be a II/8-as osztály osztályvezető-helyettesi tisztségét.⁴⁷

A II/8-a, vagyis a kémelhárító alosztály élén szintén megőrizték a kontinuitást Barkóczi Pál őrnagy személyében.⁴⁸ Ő az előző két vezetőhöz képest valamivel később, 1950-ben került az Államvédelmi Hatósághoz. 1956. augusztusában nevezték ki a Vizsgálati Főosztály kémelhárító osztálya helyettes vezetőjének. 1957. januárjában egyetelőre lépett és ettől fogva ő irányította a kémelhárító alosztály ténykedését. Pozícióját Béres Andorhoz hasonlóan a Politikai Nyomozó Főosztály megszüntetéséig megtartotta, 1962. augusztus 15-én vonult nyugállományba. Bár nem nevezték ki hivatalosan, de 1958 decemberéig a gyakorlatban ő töltötte be az egyik osztályvezető-helyettesi posztot is.⁴⁹

A II/8-b, a belső reakció elhárító vizsgálati alosztály élén nem történt változás a forradalmat megelőző időkhöz képest. A Vizsgálati Osztály vezetői közül a leghosszabb államvédelmi szolgálati idővel bíró Gerő Tamás őrnagy, – aki 1945-ben a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán lépett be a politikai rendőrség állományába – már 1953 augusztusától ezt a területet felügyelte. A szervezeti átszervezés miatt most nem osztályvezetői, hanem alosztályvezetői beosztásban dolgozott. Ő viszont 1959. december 1-jével leszerelt.⁵⁰

A szabotázs-elhárító vizsgálati alosztály, a II/8-c élére ugyancsak a korábbi vezető került. Halustyik Mihály századost a közigazgatás területéről helyezték 1950-ben az Államvédelmi Hatósághoz, és itt először 1953–54-ben, majd 1955 szeptemberétől vezette a szabotázselhárító vizsgálati osztályt. Az alosztállyá átalakult részleget már 1956 novemberétől ő irányította, egészen 1960 októberéig, amikor is a II/8-b, vagyis a belső reakció osztály élére nevezték ki, immár őrnagyi rangban.⁵¹

A II/8-d, a vidéki vizsgálati osztályok felügyeletét ellátó alosztály élére 1957 márciusában Mérő Károly rendőr őrnagy került, pontosabban szólva folytatta azt az osztályvezetői munkát, amit már 1956 júniusában ugyanezen az osztályon elkezdett. Ő Gerő Tamáshoz hasonlóan 1945-ben csatlakozott a politikai rendőrséghez, tehát megbízható államvédelmis kádernek tekinthető. A felügyeleti alosztály munkáját egészen 1958 decemberéig vezette, amikor Szalma József távozását követően osztályvezető-helyettesi megbízást kapott.⁵²

A II/8-e jelzéssel ellátott, értékelő és tájékoztató alosztály vezetését szintén ugyanaz a személy látta el, mint a forradalom kitörését megelőzően: Temesi Gábor százados. Ő 1949-ben csatlakozott az Államvédelmi Hatóság testületéhez és 1955-ben kapott megbízást az osztály vezetésére.⁵³ 1958. szeptember 19-én nem csupán leváltották beosztásából, hanem az ellene erkölcsi vétség miatt indított eljárás következményeként századosi rangfokozatát is elvesztette.⁵⁴

Az igen kényes területnek számító jogügyi alosztály, vagyis a II/8-f vezetését, amelynek őrködni kellett a vizsgálati eljárások törvényes volta felett, Barna Péter kapta. Ő 1951-től dolgozott jogügyi szakértőként az ÁVH Vizsgálati Főosztályán, vagyis szintén a folytonosságot testesítette meg, még ha nem is közvetlen vezetői beosztásban. 1959. október 30-áig maradt a testületnél, amikor a BM Akadémia büntetőjogi tanszékének vezetésével bízták meg.⁵⁵

A börtönelhárítással foglalkozó operatív alosztály élére 1957. március 25-én nevezték ki Bodó Mihály főhadnagyot. Rajta kívül 21 főt helyeztek át a Belügyminisztérium Büntetésvégrehajtási Parancsnokságának állományából a Vizsgálati Osztályhoz.⁵⁶ Bodó azonban átmeneti szereplőnek bizonyult, mivel 1957. szeptember 1-jével Potecz Sándor őrnagy váltotta őt az alosztályvezetői székben.⁵⁷ Bodó hamarosan teljes mértékben kegyvesztetté vált, 1958. február 20-án a Vizsgálati Osztály állományából a BRFK Politikai Nyomozó Osztályának XVIII. kerületi alosztályához helyezték át, főoperatív beosztottnak.⁵⁸ Bár az általam vizsgált időmetszethez képest néhány hónappal később lépett hivatalba, mégis érdemes Potecz személyével foglalkoznunk, aki szintén az államvédelem tapasztalt kádere volt. 1950 májusától 1951 márciusáig a kistarcsai internáló tábor parancsnoki tisztét töltötte be. 1953. szeptemberétől az egyesített Belügyminisztérium Budapesti Főosztályán látott el osztályvezetői teendőket. Bár ő nem képviselhette a jogfolytonosságot, de ugyancsak a régi államvédelmi gárdához tartozott. Alosztályvezetői tisztét mindvégig szilárdan megőrizte, 1962. június 1-jén történt nyugállományba helyezéséig.⁵⁹

A II/8-g alosztály végezte minden, politikailag kényesnek számító intézményben – ahol politikai foglyokat őriztek – az operatív elhárító munkát, vagyis az ügynöki hálózat működtetését. Felügyelete alá tartozott a Budapesti Országos Börtön, ismertebb nevén a Gyűjtőfogház, a Váci és a Márianosztrai Országos Börtön, a Budapesti Központi Rabkórház, valamint a Kistarcsai és a Tököli Internálótábor.⁶⁰

A II/8-h alosztály esetében, amely nyomozó vagy operációs alosztály néven is szerepel a forrásokban, sajnos nem sikerült megállapítanom az alosztályvezető személyét. Egy 1957. novemberéből származó állományparancs arról tanúskodik, hogy Csete József őrnagyot alezredessé léptették elő.⁶¹ Az iratból nem derül, hogy már korábban alosztályvezető volt-e, vagy az előléptetéssel egy időben nevezték ki. Mivel személyi fegyver nem maradt fenn, így erre a kérdésre nem tudok megnyugtató választ adni.

Ha rövid összefoglalást készítünk, akkor a következő megállapítást tehetem a Vizsgálati Osztály 1957-ben hivatalban lévő vezetőiről. Egy alosztályvezető személyét nem sikerült megállapítani, a maradék 9 közül 8-nak a karrierje ismert. Ők mind a nyolcan legkésőbb 1951-től az Államvédelmi Hatóság kötelékében szolgáltak, heten vezető beosztásban, ráadásul öten ugyanazon a területen, mint amelyet 1957-ben is a

kezükre bíztak. Ennél ékeesebb bizonyítéka az államvédelem középvezetői káderállományának túlélésére aligha kell. Teljes mértékben jogos Szalma József megállapítása, amellyel az 1957 tavaszi szervezeti átalakítást véleményezte: „A belső átszervezés során a vezetésbe tapasztaltabb elvtársakat állítottunk és lényegében kialakítottuk a jelenlegi szervezeti formákat.”⁶²

A Vizsgáló Osztály szakszerű, racionális működésének megteremtése állandóan visszatérő probléma volt. Ezek a kérdések leginkább a féléves és az éves munkatervekben ragadhatók meg. Ezek nem teljesen alkalmasak arra, hogy a bekövetkezett változásokról tudósítsanak, arról viszont árulkodnak, hogy milyen működési zavarok támadtak a II/8. területén. Az első fennmaradt munkaterv,⁶³ – amely 1957 második félévére vonatkozott –, alapján az osztály vezetésének létszámgondokkal kellett szembenéznie. Elsősorban a börtönelhárítás és a házfogda állományát kívánták feltölteni. Emellett figyelemre méltó, hogy a jogi alosztály feladatul kapta, hogy kéthavonta tájékoztassa az állományt a legújabb jogszabályokról. Úgy vélem jelen esetben nem is annyira a munkaterv konkrét tartalma az érdekes, hanem önmagában megszületésének ténye. Ez ugyanis arról árulkodik, hogy az 1956 novemberét követő hónapok hullámváza után 1957 nyarára nagyjából megszilárdult az osztály szervezete és ez lehetőséget adott több hónapra szóló feladatok kidolgozására.

Az 1958-as esztendő első felére megfogalmazott célkitűzésekben⁶⁴ a korábbi szólamszerű kijelentésekhez képest hangsúlyosabban fogalmazódott meg a vizsgáló munka törvényes menetének biztosítása. Így például a hálózati osztályoktól kapott ügyeket minden esetben véleményeznie kellett a jogi alosztálynak, hogy elegendő-e a bizonyítékok az eljárás megindításához. Ugyancsak a jogi alosztálynak kellett a tájékoztató alosztállyal karöltve három hónaponként vizsgáló tájékoztatót készítenie. Ebben meg kellett magyarázniuk egységes szempontok szerint a vizsgálóra vonatkozó jogszabályokat és utasításokat.

A megalakulást követő másfél esztendő tapasztalatainak első összegzésére az 1958. augusztus 4-én tartott osztályértekezlet nyújtott alkalmat. Az ülés fontosságáról árulkodott, hogy azon személyesen vett részt Biszku Béla belügyminiszter. Az összejövetelen Szalma József osztályvezető javaslatot tett az alosztályok feladatainak újragondolására. Úgy vélte, érdemes lenne megváltoztatni a megyei és a központi vizsgáló osztályok és alosztályok viszonyát is. Addig a Felügyeleti Alosztály mindenféle megyei vizsgáló ügyben véleményt mondott. Ezután viszont az egyes szakalosztályoknak kellene felelnie a profiljuknak megfelelő (kérelmelt, belső reakció- vagy szabotázs-elhárítási) ügyekben a segítségnyújtásért, érvelt Szalma. A Felügyeleti Alosztály viszont inkább általános szakmai-módszertani tapasztalatok átadásával foglalkozna.⁶⁵

A Vizsgáló Osztály szervezeti leépülése: 1958–1962

A fent ismertetett feladatok megvalósításáért azonban hamarosan már egy részben kicserélődött osztályvezetés felelt. 1958. december 1-jével ugyanis a megtorlás folyamatában hűségesen helytálló Szalma Józsefet leváltották, a hivatalos indoklás szerint „sorozatos botrányos magatartásáért.”⁶⁶ A felmentést az MSZMP Központi Bizottsága számára készített jelentésében Biszku Béla azzal indokolta, hogy az osztályvezető erkölcsileg nem megengedhető viszonyba keveredett a titkárnőjével és több alkalommal ittas állapotban verekedett.⁶⁷ Bár nincs rá írásos forrásom, aligha tűnik erőltetett feltételezésnek, hogy Szalma József erkölcsi megingásai már korábban ismertek lehettek a politikai vezetés előtt. Mindenesetre érdekes az időbeli egybeesés a legfontosabb 56-os perek lezárulása és a Vizsgáló Osztály vezetőjének eltávolítása között.⁶⁸ Egyébként ekkor már Szalma hivatali elődje, az ÁVH 1953 előtti bűneiben jóval nagyobb szerepet játszott Balázsi Béla alezredes sem volt már a testületnél. Őt feltűnés nélkül, 1957. október 1-jével bocsátották el a II/8-as osztály kötelékéből.⁶⁹

Szalma helyére – az eddigi gyakorlattal szemben nem valamelyik helyettesét, sőt nem is a politikai rendőrség valamelyik vezetőjét – hanem egy kívülről jött embert, Korom Mihályt nevezték ki, alezredesi rangban.⁷⁰ Ő a pártapparátusból érkezett, s bár

korábbi feladatai közé tartozott a politikai rendőrség munkájának figyelemmel kísérése, de mégis külsős embernek számított. A Vizsgálati Osztály vezetői közül a későbbiekben ő futotta be a legnagyobb karriert, hiszen 12 évet töltött az igazságügy miniszteri bársonyszékben, 1980-tól 1985-ig pedig a Politikai Bizottság tagja volt.⁷¹ Bár megingás nélkül tovább vitte a folyamatban lévő 56-os vizsgálati ügyeket, személyének kiválasztása mégis valamiféle óvatos cezúrának tekinthető: a pártellenőrzés erősítését jelentette.

Korom érkezésével egy időben az addig a Felügyeleti Osztályt irányító Mérő Károlyt osztályvezető-helyettesévé nevezték ki, Béres Andor mellé. Mérő helyét a Szovjetunióból nemrég hazatért, ott operatív iskolai tanulmányokat folytató Szabó Lajos foglalta el.⁷² Szabó 1951-ben kezdte szolgálatát az Államvédelmi Hatóság vizsgálati főosztályán, később az egyesített Belügyminisztériumban a kémelhárító, illetve a felügyeleti osztály munkáját is irányította. Vagyis Korom érkezése csupán nagyon apró rést ütött a személyi folytonosság szilárd épületén. Mindenesetre Szalma József sem vált teljes mértékben kegyvesztetté, igaz a központi állománytól messze került: 1958. december 12-én a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya helyettes vezetőjének nevezték ki.⁷³

Az új osztályvezető, Korom Mihály és egyben a II/8-as Osztály munkatársai számára a vezetőváltás után néhány héttel, 1958. december 19-én kiadott, 34. számú belügyminiszteri parancs szabta meg a további teendőket.⁷⁴ Ennek legfontosabb megállapítása az alábbi kijelentés volt: A II/8. Osztály állománya „Az ellenforradalom fegyveres leverése után azonnal megkezdte és lényegében 2 év alatt befejezte az ellenforradalmi ügyek vizsgálatát.” Ebből adódóan – még ha voltak is folyamatban lévő 56-os vizsgálati ügyek – az osztály életében új szakaszt kezdődött. Szervezettörténeti szempontból a 34. számú parancs nem hozott változásokat. Három elemét mégis fontosnak tartom kiemelni. Először is – Szalma József esetére való nyilvánvaló utalásként – elrendelték a személyi állomány erkölcsi és fegyelmi helyzetének javítását. Emellett kötelezővé tették a vizsgálati munka felgyorsítását, a jogszabályban rögzített két hónapos időtartam alatti befejezését. Ebből az igényből következően a vizsgálati munkát szakszerűbbé és színvonalasabbá kellett tenni.

A belügyminiszteri parancs követelményeinek a gyakorlatba való átültetése Korom Mihályra várt. Ő egy néhány héttel későbbi összefoglaló jelentésében javasolta, hogy a megyei vizsgálati szervek szakmai irányítás és ellenőrzés tekintetében a II/8. Osztályhoz, az állományt nézve viszont a megyei rendőrfőkapitányságok politikai nyomozó osztályaihoz tartozzanak. Korom ezeken túl kezdeményezte, hogy a Vizsgálati Osztályon egy technikai csoportot hozzanak létre a fogdatechnika fejlesztésére.⁷⁵ Két nappal később pedig az 1959. év első felére vonatkozó munkatervben elrendelte, hogy a vizsgálatok elhúzódnásának megakadályozásáért kivétel nélkül minden ügyet a jogi alosztálynak kell véleményeznie, még a realizálást megelőzően. Majd azt is előírta, hogy a jogi alosztály előzetes véleménye nélkül senki sem lehet letartóztatni.⁷⁶

A II/8. Osztály szervezeti felépítésében is apróbb változásokra került sor a vezetőváltást követően. Újból előkerült az osztályvezető-helyettesek ügye, amely már régóta vajúzó probléma volt. Két függetlenített státuszt létesítettek, amelyeket a gyakorlatban már be is töltött Béres Andor és Mérő Károly. A korábban osztályvezető-helyettesi feladatokkal is bajlódó Barkóczy Pál így kizárólag a II/8-a alosztály vezetésére összpontosíthatott. A II/8-a és II/8-c alosztályokon pedig megszüntettek egy-egy alosztályvezető-helyettesi státuszt az alosztályok létszámának csökkenése miatt.⁷⁷ 1959. februárjában pedig döntés született a II/8-h, vagyis a nyomozó alosztály megszüntetéséről és tagjainak az II/8-a, b, c alosztályokhoz történő beosztásáról. A II/8-h jelzést a házifogda kapta meg, így az eddigi házifogda-parancsnok alosztályvezetői munkakörbe került.⁷⁸ Szintén a 34. számú belügyminiszteri parancsban megfogalmazott szakszerűbb munkavégzéssel függött össze, hogy 1960 első felében a Vizsgálati Osztályon létrehozták a módszertani bizottságot. Ennek feladata az állomány szakmai képzésének megszervezése, a helyes vizsgálati módszerek általánosítása volt. Ők szerkesztették az osztály belső folyóirataként negyedévente megjelenő Vizsgálati Tájékoztatót.⁷⁹

Úgy tűnik, hogy a Vizsgálati Osztály lassacskán kezdte levonni az 1956-os nagy politikai perek lezárulásából következő tanulságokat. A rohammunka, a politikai igények minél gyorsabb kiszolgálásának végeztével, a kádári konszolidáció folyamatának erősödésével a II/8-nak is több ideje és energiája maradt a vizsgálati munka finomhangolásának elvégzésére. Az első lépéseket Korom Mihály tette meg, aki némiképp talán váratlanul a II/8-as Osztály éléről a Határőrség Országos Parancsnokságának vezetői székébe ült át 1960 augusztusában. Ezt a váltást nem tekinthetjük olyan gondosan kimunkáltnak, mint Szalma eltávolítását, hiszen a Korom Mihály utódjaként kiválasztott Mérő Károlyt csupán 1960 legvégén nevezték ki ideiglenesen, augusztus 27-i visszamenőleges hatállyal.⁸⁰ Személyét már kezdettől fogva szükségmegoldásnak tekintették személyét, az állományparancsokban nincs nyoma a kinevezés véglegesítésének.

Az 1960-as esztendő fontos politikai eseményei, így az április 1-jei részleges amnesztia, valamint az internáló táborok június 30-ával történt feloszlata termékszzerűleg szükségessé tette a II/8-g, vagyis a börtönelhárító operatív alosztály átszervezését és létszámának csökkentését. Mivel a Váci Országos Börtönből a még ott maradt rabokat átszállították a Gyűjtőfogházba, és megszűnt a Tököli Internálótábor, ezek az intézmények kikerültek a II/8-g alosztály fennhatósága alól.⁸¹ Ugyancsak a lanyhuló ügyforgalom következménye volt, hogy 1961 tavaszán összevonták a II/8-as Osztály b és c alosztályát. A szabotázs ügyek kis száma miatt a c alosztályt beolvasztották a hasonló jellegű ügyekkel foglalkozó b-be. A c alosztály ezzel megszűnt, az ott dolgozókat átsorolták a b alosztály állományába, vagyis az átszervezés ezúttal nem járt együtt elbocsátásokkal.⁸²

Ezek az átszervezési folyamatok a Vizsgálati Osztály feladatainak és létszámának állandó csökkenésével, az osztály hatókörének zsugorodásával jártak együtt. Úgy tűnik, hogy 1961–1962 fordulóján megkezdődött a nem csupán a politikai rendőrség, hanem a Vizsgálati Osztály szervezetének is egy jelentősebb strukturális és személyi változásra való felkészítése. Tovább folytatódott a II/8. szervezeti leépülése: 1961 végén megszűnt a megyei vizsgálati szerveket ellenőrző felügyeleti alosztály (II/8-d), és feladatait az a, b, d és f szakosztályok vették át.⁸³ Egy 1962 márciusában született belügyminiszter-helyettesi parancs⁸⁴ viszont új alosztály létrehozását rendelte el a II/8-as Osztály keretén belül, melynek a hadsereg tagjai által elkövetett politikai bűncselekményeket kellett volna kivizsgálnia. Ezt a feladatot eddig a II/1-c alosztály látta el, amelyet április 1-jei hatállyal szüntettek meg. Azonban sem a Vizsgálati Osztály működési irataiban, sem a személyi állományra vonatkozó parancsokban nem találtam arra utaló nyomot, hogy ez az új osztály ténylegesen felállt volna.

Ebben az időszakban már sokkal inkább az augusztusban bekövetkező nagy átalakítás előkészítése folyt. Ennek előzményeként 1962. február 1-jével Köteles István vette át Mérő Károlytól a II/8. osztályvezetői tisztségét.⁸⁵ Köteles még „távolabbról” érkezett a Vizsgálati Osztály élére, mint Korom Mihály: 1952-től az MDP, majd az MSZMP Központi Vezetőségének, illetve Bizottságának agitációs és propaganda osztályán dolgozott.⁸⁶ Mérő még osztályvezető-helyettesként sem maradhatott meg, mivel helyére – másodállásban – Barna Pétert nevezték ki.⁸⁷ Alosztályvezetői szinten az utolsó váltásra 1962. június 1-jével került sor: a csaknem mindvégig hivatalban lévő Potecz Sándort Hermann István váltotta a II/8-g alosztály élén.⁸⁸ Ő vidéki rendőrként kezdte pályafutását még 1946-ban, később 1954-től 1959-ig a Belügyminisztérium Titkárságának ellenőrzési Osztályán dolgozott, innét helyezték az egyházi ügyekkel foglalkozó II/5-c alosztályra. 1961-től szolgált a börtönelhárító vizsgálati alosztály kötelékében.

Az osztály vezető beosztásaiban bekövetkezett változások utolsó hulláma már az egész politikai rendőrség átszervezésének következménye volt. A személyi kultusz megbélyegzéséről, az 1956 előtt elítélt munkásmozgalmi harcosok rehabilitálásáról szóló MSZMP központi bizottsági határozat 1962. augusztus 14-16-i elfogadásával egyidejűleg sort kerítettek a Belügyminisztérium főcsoportfőnökségeinek létrehozására. Az új struktúrában a Vizsgálati Osztály – az 1953 és 1956 közötti időszakhoz hasonlóan – nem tagolódott be valamelyik csoportfőnökségbe, hanem önálló szervezeti egységként III/1. jelzéssel működött tovább.⁸⁹

Mielőtt értékelnénk a Vizsgálati Osztály szervezeti felépítésében 1956 és 1962 között lezajlott átalakulásokat, vessük még egyszer vigyázó szemünket az osztály vezetőségére. A korábbi időbeli metszethez hasonlóan most is nézzük meg, hogy kik töltötték be a vezetői tisztségeket.

Az öt évvel korábbi, 1957. májusi állapothoz képest a szervezeti felépítésben is változások történtek. Akkor egy osztályvezetői és egy osztályvezető-helyettesi mellett nyolc alosztályvezetői poszt létezett, és a lehetséges tízből kilenc vezető nevét sikerült felderítenem. 1962. júniusára eggyel csökkent a vezetői posztok száma, még úgy is, hogy két osztályvezető-helyettes tevékenykedett, viszont időközben megszűnt a szabotázselhárító és a felügyeleti alosztály. A kilenc hivatalban lévő vezető közül mindenkinek a személyét sikerült megállapítanom. Többségükről már esett szó az eddigiekben, csupán három alosztályvezetővel nem foglalkoztam.

A II/8-e, tájékoztató alosztályt vezető Harsányi Zoltán rendőr őrnagy 1948-ban kezdte belügyi karrierjét, 1952-ben került az Államvédelmi Hatóság Vizsgálati Főosztályára.⁹⁰ 1959. január 1-jével nevezték ki a II/8-b, vagyis a belső reakció elhárító alosztály helyettes vezetőjének.⁹¹ Innét 1960. március 1-jén távozott a II/8-e alosztályvezetői posztjára.⁹² Harsányi életútja annyiban tért el a korábban bemutatott alosztályvezető társaitól, hogy ő nem töltött be semmilyen vezetői tiszteket az 1956 előtti államvédelemben.

A mind fontosabbá váló jogügyi alosztály élén 1962 júniusában Sepsei György állt, aki korábban a BM állományában, de nem a politikai rendőrségnél állt alkalmazásban. 1955 decemberétől a Belügyminisztérium Titkárságának operatív ügyintézői alosztályát vezette, s 1957 márciusában került a szerveződobben lévő Vizsgálati Osztályra.⁹³ Egy hosszabb helyettesítést követően először ideiglenesen 1959. november 1-jével követte Barna Pétert, majd 1960. március 1-jével megkapta végleges kinevezését.⁹⁴

Az ekkor már őrségi alosztály elnevezéssel működő II/8-h részleget irányító Sas Imre alezredes semmilyen állambiztonsági pályafutással nem rendelkezett. 1959 előtt rendőrként teljesített szolgálatot a Nógrád Megyei, majd az Országos Rendőrfőkapitányságnál. Az ORFK Társadalmi Tulajdon Védelmi Osztályáról került a politikai rendőrséghez.⁹⁵ 1959. december 1-jétől látta el a II/8-h alosztályvezetői teendőit.⁹⁶

Ha összehasonlítjuk az 1957-es és az 1962-es vezetés személyi összetételét, csak igen csekély előrehaladást tapasztalunk a régi államvédelmi állomány cseréjében. Mindkét alkalommal 9 vezetőt vettem górcső alá és közülük 1957-ben nyolcan, míg 1962-ben hatan szolgáltak az 1956 előtti államvédelem kötelékében. Míg az 1957-ben hivatalban lévők közül heten, addig öt évvel később már csak hárman voltak olyanok, akik a forradalom előtti politikai rendőrségnél vezető beosztásban, legalább osztályvezető-helyettesként teljesítettek szolgálatot. Annyi módosulás történt, hogy amíg 1957-ben öten is a jogfolytonosságot testesítették meg, tehát ugyanazon az osztályon/alosztályon voltak vezetők, mint a forradalom kitörése előtt, addig 1962-re közülük csak a kémelhárító alosztályt vezető Barkóczy Pál maradt a helyén. Az igazi nagy változást azonban 1962 augusztusában a politikai rendőrség nagy szervezeti átalakulása és a régi államvédelmi állomány számos tagjának elbocsátása hozta meg: a II/8. Osztály III/1-gyé való átformálásakor a régi vezetők közül Barkóczy Pál, Barna Péter, Béres Andor, Halustyik Mihály, Harsányi Zoltán és Mérő Károly szerelt le és végleg búcsút intett az állambiztonsági karriernek.⁹⁷

A tanulmányom elején feltett két kérdésre, vagyis, hogy mennyiben nyitott új lapot a II/8. Osztály az ÁVH és az egyesített Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályhoz képest, illetve, hogy milyen mértékben következtek be a vezetésben a Kádár által kívánatosnak tartott személyi változások, az alábbi választ tudom adni. Nagy vonalakban a II/8. Osztály történetére is igaz az, amit általában a politikai rendőrség 1956 és 1962 közötti históriájáról eddig tudtunk. Úgy vélem, hogy ezen az időhatáron belül 1958/1959 jelent egy kisebb cezúrát. Ekkora lezajlottak a sokszor rohammunkában folyó 1956-os perek és az ezekhez kapcsolódó vizsgálati eljárások. Ez fokozatosan lehetővé tette a politikai rendőrség és ezzel együtt a Vizsgálati Osztály befolyásának, hatókörének visszaszorítását, visszanyesését. Ez a II/8. Osztály esetében egy látványos személyi váltással, Szalma József osztályvezető eltávolításával és a korabeli pártvezetéshez jóval

közelebb álló Korom Mihály kinevezésével is együtt járt. Ettől kezdve tanúi voltunk az osztály szervezeti zsugorodásának (megszűnt a szabotázselhárító és a felügyeleti alosztály, csökkent a börtönelhárító alosztály ellenőrizte intézmények száma). Megszűnt az önálló nyomozó alosztály és számát az addig is létező házifogda kapta meg. Vagyis a gyakorlatban három alosztály is megszűnt, s ez természetesen létszámcsökkenéssel járt együtt. Némi cinizmust érez a kutató abban, hogy a nagy politikai perek lezárultával erősödtek meg a vizsgálati eljárás törvényes mivoltát biztosítani kívánó törekvések. Mindezek a szervezeti változások az 1956 előtről örökölt struktúra egy részének óvatos lebontását jelentették. Ez lassan tükröződött a személyi változásokban is, nem feltétlenül abban, hogy lecserélték a korábbi ÁVH-s állományt, hanem közülük egyre inkább a „közkatonákat” emelték vezető posztokra. Emellett a vezetők belső mozgatásával elérték, hogy 1962-re egy alosztályvezetői poszt kivételével sikerült megszakítani az 1956 előtti időszakkal való folytonosságot. Az érdekibb változást azonban ennél az osztálynál is az 1962-es korszakhatár hozta el.

- ¹ A berendezkedő hatalom jellegéről lásd Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*, 1956. november – 1989. június. Budapest, 2003, Kossuth Könyvkiadó – Szabad Tér Kiadó; Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, 1998, Magvető Kiadó; Rainer M. János: „Helyezkedés a csúcson”. In Uő: *Ötvenhat után*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet, 73–91.
- ² Kádár hosszasan foglalkozott a kérdéssel a Belügyminisztérium pártbizottságának, 1961. december 22-én tartott kibővített ülésén. Az ott történeteket elemzi Huszár i. m. 86–90.
- ³ Ezen felszólalások szövegét lásd *1956 októbere és a hatalom. A MDP vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24. – október 28.* Szerk.: Ripp Zoltán. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó.
- ⁴ Rainer M. János: *Nagy Imre 1953–1958. Politikai életrajz*. Budapest, 1999, 1956-os Intézet, Kövér György: *Losonczy Géza*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, Horváth Miklós: *Maléter Pál*. Budapest, 1995, 1956-os Intézet.
- ⁵ Az 1950 és 1953 közötti szervezeti változásokról lásd Boreczky Beatrix: *Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953*. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve 1999*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, 1999, Történelmi Hivatal, 91–114.; Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)*. *Betekintő*, 2009/2. www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=112 (Utolsó letöltés: 2010. március 2.)
- ⁶ Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a faszizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Budapest, 1998, Századvég Kiadó, 182.
- ⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 1.4 1. d. 5. köt. 10-2/1953. 01. 02. ÁVH vez. Parancs.
- ⁸ *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Főszerk.: Izsák Lajos. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, 188–206.
- ⁹ Az egyesített Belügyminisztérium belüli szervezeti változásokról lásd Baráth Magdolna: Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954. In *Trezor 1.* i. m. 147–166. (a továbbiakban 1999a), Kajári Erzsébet: *Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956*. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, 2000, Történelmi Hivatal, 157–185.
- ¹⁰ A pártellenőrzés megvalósulásának sikereiről és kudarcairól lásd Gyarmati György: *A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz*. In *ÁVH – Polika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerk.: Okváth Imre. Budapest, 2007, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 69–95.; Krahulcsán Zsolt: *A politikai rendőrség pártellenőrzése 1954–1958*. *Századok*, 2006. 5. sz. 1123–1148.
- ¹¹ Gyarmati i. m. 74–77.
- ¹² A jelentést közli: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. 1. köt. Összeáll., jegyzetek: Kajári Erzsébet. Szerk.: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, 2001, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 838–850.
- ¹³ ÁBTL 4.2 II. sor. 3. d. A Magyar Népköztársaság (MNK) belügyminisztere I. helyettesének 20. számú parancsa a megyei főosztályok államvédelmi szerveinek fedőszámos elnevezéséről, 1954. április 27.
- ¹⁴ A kollégiumi határozat szövegében egészen pontosan az alábbi elnevezés olvasható: „Kémelhárító szabotázs-elhárító osztály.” Ez nem azt jelenti, hogy ezzel a furcsa elnevezéssel létezett volna az osztály, csak nem jól központozták a mondatot. Ezt bizonyítja egy 1955-ből származó dokumentum, amelyben éppen arról írnak, hogy a Vizsgálati Főosztály Szabotázs-elhárító Osztálya gyakorlatilag nem működik. Lásd ÁBTL 1.6 15. d. Jelentés a BM Vizsgálati Főosztály és a megyei főosztályok vizsgálati osztályainak 1955. I. 1. és VI. 30. közötti munkájáról, 1955. július 20. Egyébként az egyesített Belügyminisztériumon belül létezett külön ipari-mezőgazdasági, 1954. június 1-jétől pedig ipari szabotázs-elhárító nevet viselő osztály, mely 1956. október 3-ával főosztályi rangra emelkedett. Lásd Cserényi-Zsitnyányi: i. m.
- ¹⁵ Baráth Magdolna: *Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956)*. *Múltunk*, 1999. 4. sz. 40–97. 1999. (a továbbiakban 1999b.)
- ¹⁶ Kajári: i. m. 168.
- ¹⁷ Ennek felállításáról a Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. szeptember 22-i ülésén döntöttek. Ekkor még „Vizsgálati Irodá”-ról olvashatunk, amelynek azt volt a feladata, hogy „...fektessen fel egy megfelelő szemléltető anyagokból térképet, speciális dossziékat, kartotékrendszert és egyéb tanulmányi anyagokat, mellyel elősegíti a munka minőségi megjavítását, a káderek képzését...” Kollégiumi ülések 2001. 196.
- ¹⁸ Jelentés a Módszertani Iroda munkájáról, javaslatok a munka megjavítására. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. 2. köt. Összeáll., jegyzetek: Kajári Erzsébet. Szerk.: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, 2005, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 203–209.
- ¹⁹ ÁBTL 1.6 15. d. Jelentés a BM Vizsgálati Főosztály 1955. évi munkájáról, Budapest, 1956. január 10.
- ²⁰ A vonal kifejezés az állambiztonság szóhasználatában az ellenőrzés alatt álló területeket, például az egyházakat, ifjúsági szervezeteket vagy éppen 1945 előtti katonatiszteket jelentette.
- ²¹ ÁBTL 1.6 15. d. A szabotázs-elhárító osztályról és az operációs alosztályról az alábbi szöveg tudósít: Beszámoló az 1956. április 12-i országos vizsgálati értekezletről.
- ²² A realizálás a bizalmas nyomozás bejezése büntetőeljárás kezdeményezésével vagy büntetőeljárás kívüli korlátozó intézkedéssel. ÁBTL 4.1 A-3036. *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. Összeáll: Gergely Attila. Budapest, 1980, BM Könyvkiadó.
- ²³ ÁBTL 1.6 15. d. Jelentés a BM Vizsgálati Főosztály 1956. I. félévi munkájáról, 1956. július 16. A rehabilitáció folyamata, ha lassacskán és rendkívüli ellenmondásokkal terhelve már 1953-tól, Gerő Ernő belügyminisztersége idején

- elkezdődött. Gyakorlatban az 1954 májusában megalakult, Rákosiból, Nagy Imréről és Gerő Ernőről álló Rehabilitációs Bizottság irányította a vizsgálati szervek ezirányú tevékenységét. Baráth: i. m. 156. (1999a)
- ²⁴ ÁBTL 2.8.1 211. Balási Béla személyi anyaga; Uo. 8076. Szalma József személyi anyaga.
- ²⁵ Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, 2000, Történeti Hivatal, 214–215., 235.
- ²⁶ Mátyás László, a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője 1957. február 8-i jelentésében így fogalmazott: „1956. november 8-án kezdtük az ORFK Politikai Nyomozó Főosztály, a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, majd november végén a megyei rendőrfőkapitányságok Politikai Osztályai szervezését.” Idézi Pintér i. m. 220. Egy 1956. december 17-én papírra vetett, szerző és iktatószám nélküli, a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről szóló dokumentumban pedig az áll, hogy a Vizsgálati Osztály november 8-án alakult meg 60 fővel, s azóta 1000 személyt állítottak elő. ÁBTL 1.6 1. d. II. Főosztály titkársági iratok, 1957–1962.
- ²⁷ A politikai rendőrség a forradalmat követően hosszú hónapokig elég bizonytalan jogszabályi és szervezeti keretek között működött. Minderről lásd Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008. 4. sz. 535–563. (a továbbiakban Baráth: i. m. 2008)
- ²⁸ ÁBTL 2.8.1 577. d. Az MNK Belügyminisztere I. helyettesének 36. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. december 1. A kinevezés vissza-dátumozással történt.
- ²⁹ Nem szabad elfelednünk, hogy nem csupán a Vizsgálati Osztályon folyt a politikai ügyek felderítése, az ügyészség számára való előkészítése, hanem Budapesti Rendőrfőkapitányság (BRFK) Vizsgálati Alosztályán és a Katonai Elhárító Vizsgálati Osztályon is. A politikai rendőrségen belül gyakran felbukkanó rivalizálás érhető tetten a PNYF Vizsgálati Osztályát vezető Szalma József a Főosztályt vezető Galambos Józsefnek címzett beadványában. Ebben a három szervezet közös vezetés alatt szerette volna látni, pontosabban a BRFK és a katonai elhárítás részlegét szerette volna saját osztálya alá rendelni. ÁBTL 1.6 13. d. 20-253-1/57. Javaslat az ORFK Vizsgálati Főosztály szervezeti felépítésére és létszámára, 1957. február 6.
- ³⁰ ÁBTL 1.6 15. d. Jelentés a Vizsgálati Osztály által 1956. október 23-a óta végzett munkáról. Budapest, 1957. április 12.
- ³¹ Baráth: i. m. 2008, 556.
- ³² Ennek az alosztálynak a feladata a sajtó informálása egy-egy jelentősebb „ellenforradalmi” ügy kivizsgálásáról. Ezenkívül segítséget nyújtott a Fehér Könyvek elkészítéséhez és folyamatosan feldolgozta a nyugati magyar emigráció sajtótermékeit. ÁBTL 1.6 13. d. Beszámoló a Vizsgálati Főosztály 1956. október 23. óta végzett munkájáról és a végrehajtandó feladatokról. Dátum és iktatószám nélkül.
- ³³ A házfogda 1953-tól, az egyesített Belügyminisztérium létrehozásával a Büntetésvégrehajtási Parancsnoksághoz tartozott, ám most újból a Vizsgálati Osztály felügyelete alá került. Ennek indokaként azt hozták fel, hogy egyrészt az eltérő szabályzatok akadályozták a letartóztatottak kihallgatását, másrészt a megyeszékhelyeken mindenütt a megyei vizsgálati osztályok felügyelték a házfogdákat. ÁBTL 4.2 II. sor. 5. d. Az MNK Belügyminisztere I. helyettesének 22. számú parancsa, 1957. május 24.
- ³⁴ ÁBTL 1.6 13. d. Beszámoló az 1958. augusztus 4-i osztályértekezletre. Egy személyi anyagban pedig az alábbiakat olvashatjuk az egyik különrészelegről: Csiki Istvánt „Az önálló közlekedésselhárító osztály (II/4.) újjászervezése idején 1957. április 15-én a BM vizsgálati osztályára vezényelték, ahol a „különleges ügyek” osztályon vizsgálati munkával volt megbízva.” ÁBTL 2.8.1 6637. Csiki István személyi anyaga. Köszönöm Vörös Gézának, hogy figyelmemet e forrásra felhívta.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.9 V-150000/16. 344. oldalszámú boríték.
- ³⁶ ÁBTL 3.1.9 V-150000/85. Rajnai Sándor és Szalma József jelentése, 1958. február 10. Uo. Szalma József jelentése, 1958. április 28. Köszönöm Takács Tibornak, hogy figyelmemet e forrásra felhívta.
- ³⁷ ÁBTL 4.2 II. sor. 6. d. 10-22/6/1958. Az MNK Belügyminiszterének 6. számú utasítása, 1958. július 26.
- ³⁸ Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Szerk.: Okváth Imre. Budapest, 2001, Történeti Hivatal, 232–233. Ennek a bizottságnak a működéséről Szalma József az alábbiakat mondta vezetőtársainak: „...Van egy jó kezdeményezés a felső vezetés részéről, hogy hetenként egyszer a legfőbb ügyész, igazságügyminiszter, belügyminiszter összeül és meghívják a vizsgálati osztály vezetőjét is és ott közvetlenül el lehet mondani az igazságügyminiszternek, az ügyésznek, hogy mit tapasztaltunk és ők is elmondják a hibákat.” ÁBTL 1.6 13. d. Beszámoló a Vizsgálati Főosztály 1956. október 23. óta végzett munkájáról és a végrehajtandó feladatokról. Dátum és iktatószám nélkül.
- ³⁹ Baráth: i. m. 2008, 536–537.
- ⁴⁰ ÁBTL 2.8.1 576. d. A BM II. Főosztály vezetőjének 24. és 25. számú parancsai a személyi állományra vonatkozólag. 1956. november 15., december 1.
- ⁴¹ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 16-746/1/58. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a BM II/8. osztálynál szervezési módosításokra, 1958. december 28.
- ⁴² ÁBTL 2.8.1 8076. Szalma József személyi anyaga.
- ⁴³ ÁBTL 1.6 13. d. Beszámoló a Vizsgálati Főosztály 1956. október 23. óta végzett munkájáról és a végrehajtandó feladatokról. Dátum és iktatószám nélkül.
- ⁴⁴ ÁBTL 2.8.1 522. Béres Andor személyi anyaga.

- ⁴⁵ ÁBTL 2.8.1 578. d. Az MNK Belügyminisztere I. helyettesének 1238. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. május 31.
- ⁴⁶ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX–B–1–au 16-431/57. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának feljegyzése a vizsgálati szervek létszámcsökkentéséről, Budapest, 1958. június 6. Uo. MOL XIX–B–1–au 16-746/1/58. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a BM II/8. Osztálynál szervezési módosításokra, 1958. december 28.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.8.1 587. d. Az MNK Belügyminiszterének 896. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 1.
- ⁴⁸ ÁBTL 2.8.1 303. Barkóczi Pál személyi anyaga.
- ⁴⁹ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX–B–1–au 16-746/1/58. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a BM II/8. osztálynál szervezési módosításokra, 1958. december 28.
- ⁵⁰ ÁBTL 2.8.1 1641. Gerő Tamás személyi anyaga.
- ⁵¹ ÁBTL 2.8.1 1907. Halustyk Mihály személyi anyaga. Uo. 584. d. A BM II. Főosztály vezetőjének 529. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. október 21.
- ⁵² ÁBTL 2.8.1 3703. Mérő Károly személyi anyaga. Uo. 579. d. Az MNK Belügyminiszterének 161. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. december 1.
- ⁵³ ÁBTL 2.8.2.1 74. Temesi Gábor SZT-tiszt személyi anyaga.
- ⁵⁴ ÁBTL 2.8.1 580. d. Az MNK Belügyminiszterének 2793. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. szeptember 19.
- ⁵⁵ ÁBTL 2.8.1 311. Barna Péter személyi anyaga. Uo. 581. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 1589. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. október 30.
- ⁵⁶ ÁBTL 2.8.1 577. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 369. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. március 25.
- ⁵⁷ ÁBTL 2.8.1 578. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 2477. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. augusztus 16.
- ⁵⁸ ÁBTL 2.8.1 579. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 509. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. február 20.
- ⁵⁹ ÁBTL 2.8.1 4544. Potecz Sándor személyi anyaga. Uo. 587. d. Az MNK Belügyminiszterének 559. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. június 1.
- ⁶⁰ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX–B–1–au 27-407/57. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a politikai börtönök és internáló táborok elhárítói létszámára, 1957. október 22.
- ⁶¹ ÁBTL 2.8.1 576. d. Az MNK Belügyminiszterének 168. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. november 22.
- ⁶² ÁBTL 1.6 13. d. Beszámoló a Vizsgálati Főosztály 1956. október 23. óta végzett munkájáról és a végrehajtandó feladatokról. Dátum és iktatószám nélkül.
- ⁶³ ÁBTL 1.6 13. d. A BM Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának munkaterve, 1957. augusztus 1-től 1957. december 31-ig.
- ⁶⁴ ÁBTL 1.6 13. d. A Vizsgálati Osztály munkaterve 1958. január 1-től 1958. június 30-ig.
- ⁶⁵ A vizsgálati munkát értékelő belügyminisztériumi jelentés igen kritikus hangot ütött meg az osztállyal kapcsolatban. A szerző nélküli, a minisztérium II. főosztályának készített dokumentumban felrótták, hogy esetekben több mint felében túllépték a törvényes vizsgálati időt, ráadásul a letartóztatottak 10 %-át szabadon kellett engedni a megalapozatlan adatgyűjtés miatt. MOL 288. f. 30/1958/2. ö. e. Jelentés „A büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről” szóló határozat végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában, 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időszakban. Budapest, 1958. november 19.
- ⁶⁶ ÁBTL 2.8.1 579. d. Az MNK Belügyminiszterének 160. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. december 1.
- ⁶⁷ A jelentést idézi Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, 2008, 1956-os Intézet – Corvina Kiadó, 75.
- ⁶⁸ A Szalmával és az általa vezetett osztállyal kapcsolatos elégedetlenség, elsősorban a szükségtelen vizsgálati eljárások miatt már a leváltása előtti időszakban kimutatható. Lásd MOL 288. f. 30/1958/2. ö. e. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottság büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában, 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időben. Budapest, 1958. október 13.
- ⁶⁹ ÁBTL 2.8.1 576. d. Az MNK Belügyminiszterének 140. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. szeptember 30.
- ⁷⁰ ÁBTL 2.8.1 579. d. Az MNK Belügyminiszterének 162. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. december 1.
- ⁷¹ Életrajzát lásd Tabajdi – Ungváry: i. m. 100.
- ⁷² ÁBTL 2.8.1 5198. Szabó Lajos személyi anyaga. Uo. 580. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 2575. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. november 5.
- ⁷³ ÁBTL 2.8.1 579. d. Az MNK Belügyminiszterének 172. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. december 12.
- ⁷⁴ ÁBTL 4.2 II. sor. 6. d. Az MNK Belügyminiszterének 34. számú parancsa: A BM II/8. (Vizsgálati Osztály) munkájának értékelése, Budapest, 1958. december 19.

- ⁷⁵ ÁBTL 1.6 13. d. 68-308/59. Jelentés a II/8. osztály 1958. évi munkájáról, Budapest, 1959. január 14.
- ⁷⁶ ÁBTL 1.6 13. d. 68-380/59. A BM II/8. osztály munkaterve 1959. január 1-től 1959. július 1-ig tartó időszakban, Budapest, 1959. január 16.
- ⁷⁷ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 16-746/1/58. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a BM II/8. osztálynál szervezési módosításokra. Budapest, 1958. december 28.
- ⁷⁸ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 16-19/6/1959. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a BM II/8. osztálynál szervezési módosításokra. Budapest, 1959. február 19.
- ⁷⁹ ÁBTL 1.6 13. d. 68-3557/60. Jelentés a II/8. osztály 1960. első félévi munkájáról, 1960. július 16.
- ⁸⁰ ÁBTL 2.8.1 584. d. A BM II. Főosztály vezetőjének 671. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. december 31.
- ⁸¹ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 68-4526/1960. Javaslat a BM II/8 Börtönelhárító Alosztály átszervezésére, 1960. szeptember 10.
- ⁸² ÁBTK Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 16-112/1961. A Belügyminisztérium Szervezési Osztályának javaslata a BM II/8 osztály szervezetének módosítására, Budapest, 1961. április 8. ÁBTL 1.6 14. d. 68-1823/1960. A Belügyminisztérium Szervezési Osztály vezetőjének levele a II/8. Osztály vezetőjének, Budapest, 1961. május 13.
- ⁸³ ÁBTL 1.6 14. d. A II/8. Osztály munkaterve, 1962. január 1-től 1962. június 30-ig., Budapest. 1961. december 21.
- ⁸⁴ ÁBTL 4.2 II. sor. 10. d. 10-23/6/1962. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 006. számú parancsa. Budapest, 1962. március 26-án.
- ⁸⁵ ÁBTL 2.8.1 587. d. Az MNK Belügyminiszterének 59. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. január 31.
- ⁸⁶ ÁBTL 2.8.1 3163. Köteles István személyi anyaga.
- ⁸⁷ ÁBTL 2.8.1 587. d. Az MNK Belügyminiszterének 162. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. február 16.
- ⁸⁸ Némi ellentmondás tapasztalható a forrásokban a váltás pontos idejét illetően, mivel Potecz Sándor már idézett személyi anyagában június 1-je, míg Hermann István esetén május 15-e szerepel. ÁBTL 2.8.1 2041. Hermann István személyi anyaga. Mivel Potecz felmentéséről egy állományparancs is tanúskodik, Hermann kinevezéséről viszont nem, ezért választottam a június 1-jei dátumot.
- ⁸⁹ Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor I.* i. m. 79–81.; Tabajdi – Ungváry: i. m. 63–66.
- ⁹⁰ ÁBTL 2.8.1 1947. Harsányi Zoltán személyi anyaga.
- ⁹¹ ÁBTL 2.8.1 580. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 3839. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. december 29.
- ⁹² ÁBTL 2.8.1 584. d. A BM II. Főosztály vezetőjének 103. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. március 9.
- ⁹³ ÁBTL 2.8.1 7970. Sepsei György személyi anyaga.
- ⁹⁴ ÁBTL 2.8.1 580. d. A BM II. Főosztály vezetőjének 491. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. december 5. ÁBTL 2.8.1 584. d. A BM II. Főosztály vezetőjének 112. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. március 9.
- ⁹⁵ ÁBTL 2.8.1 4792. Sas Imre személyi anyaga.
- ⁹⁶ ÁBTL 2.8.1 581. d. Az MNK Belügyminiszter helyettesének 1664. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. november 15.
- ⁹⁷ Lásd az illetők korábban már jelzett személyi anyagait.

Krauhulcsán Zsolt

A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964)

Dolgozatomban azt kívánom bemutatni, hogy az 1956-os forradalom leverése után a hatalomba (vissza)került politikai vezetés, valamint az újból megszerveződő politikai rendőrség hogyan viszonyult a hivatalos és magánjellegű be- és kiutazásokhoz, az útlevél- és vízumkiadáshoz. A legfontosabb források e témában a – korszakban nem nyilvános, szigorúan titkos minősítésű – belügyi parancsok és rendeletek, a végrehajtási utasítások, a főcsoportfőnök-helyettesi, illetve csoportfőnöki jelentések, és a Belügyminisztérium (BM) Kollégiumának határozatai. Mivel az elvi szabályozás a pártszervek és testületek döntései nyomán alakult ki, ezért a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB), a Politikai Bizottság (PB), a Titkárság, az Adminisztratív Osztály (AO), majd 1966-tól a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) előterjesztéseit, és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány – szintén nem nyilvános – határozatait is felhasználtam írásomban. Ezek a források jelölték ki az időkeretet, valamint meghatározták a szervek, testületek körét.¹

Magyarországnak – illetve a szovjetek által kreált új magyar vezetésnek – a forradalom leverését követő években nem volt nemzetközi játéktere. A hatalom megragadására és megtartására készülődő Kádár-csoportot (Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Münnich Ferenc) a nyugati államok nem fogadták el, nemcsak közjogi, de erkölcsi pozíciójuk, legitimitásuk, valamint bel- és külpolitikai mozgásterük közel a nullával volt egyenlő. Nagy Imre és társai kivégzéséig a Kádár-kormány magyarországi politikájának minden lépése alárendelődött a „testvérpártokban”, elsősorban az SZKP vezetésében megfogalmazódott igényeknek. Magyarország külső kapcsolatrendszere a Varsói Szerződés tagországaira korlátozódott, s az izoláció csak nagyon lassan oldódott, hiszen az ENSZ-ben 1957-től 1963-ig folyamatosan napirenden volt a „magyar kérdés”, s a magyar delegáció mandátumának függőben tartása gyakorlatilag a Kádár-rendszer el nem ismerésével volt egyenlő.²

1956 novembere után a szovjetek és a románok hathatós támogatásával indult meg az állambiztonság újjászervezése.³ A forradalom alatt az államvédelem személyi állományának egy része „megingott” ugyan, de alapvetően ez volt az egyetlen szerve a korábbi államhatalomnak, amely – a határőrség egyes egységei mellett – a szovjet csapatok mellett harcolt. Münnich Ferenc, a kormány elnökének helyettese felügyelte a fegyveres erőket és a közbiztonsági ügyeket, mely gyakorlatilag a honvédelmi és a belügyi, illetve az igazságügyi szervezet feletti jogosultságot jelentette. Az 1956. december 19-i miniszterhelyettesi értekezlet jóváhagyta a Belügyminisztérium központi szerveinek felépítését, egy november 7-i rendelet pedig az állambiztonsági osztályokat a rendőrség szervezetén belül is létrehozta.⁴ Kádár ekkor egy olyan politikai rendőrséget kívánt létrehozni, amely – ugyan speciális feladatokkal és jogosítványokkal, de – csupán egy része, egy eleme az államigazgatásnak és beilleszkedik a többi állami szerv közé. A korábbi koncentráltan működő államvédelem helyett egy strukturálisan felosztott, s így a társadalom előtt jobban „elbújtatott”, ugyanakkor a „dolgozó tömegekre” jobban támaszkodó állambiztonsági szerkezetet akart kialakítani. Az új párt első országos értekezletén 1957 nyarán ezt így fogalmazta meg: „Ez a munka megkívánja az állam védelmi szerveinek erősítését. Ide tartoznak elsősorban a belügyi szervek, az ügyészség, az igazságügyi szervek, másodsorban a hadsereg és egyéb szervek is.”⁵ Majd az államvédelem munkájának értékeléséről szóló PB ülésen 1957 decemberében ezt bővebben is kifejtette: „Azt mondanám, hogy az állam védelmének feladata sohasem csak egy szerv munkája, még az államapparátuson belül sem. Van persze egy szerv – mondjuk az államvédelmi hatóság mikor létezett, vagy most a Belügyminisztérium politikai nyomozó főosztálya – amely ennek tulajdonképpeni gazdája, de elvileg leszögezném, hogy ez egy rendszer kérdése. Ennek a munkának van egy rendszere,

amely úgy néz ki, hogy valójában ez a szerv végzi, de itt nagyon fontos feladatai vannak más állami szerveknek, határőrségnek, rendőrségnek és csak ha ezek mint egységes rendszer működnek és látja el mindegyik a maga feladatát az államvédelmi munkában, akkor lehet e munka csak kielégítő.”⁶

Ennek a szemléletnek a jegyében fokozatosan alakultak ki azok az állami, párt és társadalmi szervek, szervezetek, amelyek az egész korszakra jellemzően a be- és kiutazások, a nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági ellenőrzését végezték.

A Minisztertanács és a BM intézkedései a be- és kiutazások ellenőrzésére

A megtorlás és a represszió légkörében nemcsak az államközi, diplomáciai kapcsolatok, de a lakosság eddig sem túl gyakori és rendszeres, hivatalos vagy magánjellegű kiutazásai is – nem számítva azt a rövid időt, amikor az osztrák és jugoszláv határokon menekülők százezrei hagyták el az országot – szinte lehetetlenné váltak. A nemzetközi kapcsolatok szabályozása az 1956-os forradalom leverését közvetlenül követően a hatalmat megszerző Kádár-csoport számára elsősorban belügyi és állambiztonsági kérdés volt. A hivatalos külföldi utazások engedélyezésének rendjét a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azonban – a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés és a gazdasági kapcsolatok élénkítése miatt – fontosnak tartotta minél előbb rendezni, ezért egy, a fegyveres erők minisztere által szignált 1957 eleji előterjesztés vált az alapjává a későbbi szabályozásoknak. A kormány február 21-én tárgyalta meg a határozati javaslatot, melynek értelmében a hivatalos külföldi utazásokra javasolt személy – elsősorban politikai – megbízhatóságáért a kiküldő minisztérium (országos hatáskörű szerv) vezetője, vagy a helyettese volt a felelős, az, aki az útlevélkérelmet is aláírta. Szempont volt az is, hogy csak abban az esetben lehetett kiutazásra kérelmet előterjeszteni, ha az utazáshoz szükséges devizakeret rendelkezésre állt. A BM Útlevel Osztálya azonban az útlevel kiállítását megtagadhatta, abban az esetben, ha olyan „ellenőrzött adatok” jutottak a birtokába, amelyek szerint az illető kiutazása veszélyezteti az állam érdekeit.⁷

Ugyan létezett egy „Hivatalos Kiutazásokat Felülvizsgáló Bizottság”, amelynél az útlevélkérelmek elutasítása miatt lehetett fellebbezni, de nincs adatunk arról, hogy ez mint jogorvoslati fórum valóban működött-e vagy csak formális testület volt.⁸ Ennek a bizottságnak elnöke Kiss Károly – az (Ideiglenes) Intéző Bizottság, később a PB, majd a KB Titkárság tagja – volt. A bizottságot a küldő szerv vezetője, a BM Politikai Nyomozó Főosztályának kiküldöttje és a BM Útlevel Osztályának a vezetője alkották. A minisztériumoknak, országos hatáskörű szerveknek „tájékoztató jelleggel” negyedéves, illetve féléves kiutazási terveket is kellett készíteniük a BM Útlevel Osztály számára.⁹ 1957 áprilisában ugyan felmerült, hogy ezt a bizottságot megszüntetik – kormányhatározat is született erről – de az Intéző Bizottság végül úgy döntött, hogy a kérdés végleges rendezéséig ennek a testületnek működnie kell.¹⁰

A minisztertanács újabb határozatában a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítése – egyúttal saját legitimitásának, elfogadottságának növelése – érdekében büntetlenséget ígért mindazok számára, akik a forradalom alatt hagyták el az országot és március végéig hazatérési szándékukat jelezték valamely külképviseleténél.¹¹ Azok számára azonban, akik határidőn túl jelentkeztek, a fenti rendelet már szigorúbb elbírálást helyezett kilátásba. Az ilyen kérelmek felülvizsgálatára a belügyminiszter felállított egy bizottságot, amelynek a vezetője a Politikai Nyomozó Főosztály Belső Reakció Elhárítás osztályának a vezetője, tagjai a kémelhárítás és a hírszerzés, valamint a BM Útlevel Osztály megbízottai voltak. A visszatelepülők ellenőrzését a különböző állambiztonsági nyilvántartásokban az ORFK egyik osztálya és a Politikai Nyilvántartó Osztály végezte.¹²

1956 júliusa előtt a Magyarországon állandó, vagy ideiglenes jelleggel tartózkodó külföldi állampolgároknak ún. bejelentő lapot kell kitölteni. Mivel ez sok adminisztrációval járt, ezért ezt 1956 nyarán megszüntették és ezután a külképviseleteknél egy ún. tartózkodási engedélyt kaptak a beutazni kívánó külföldiek (szocialista és nyugati országok lakosai egyaránt), ami egyúttal a beutazásra való jelentkezésre és az ország területén való tartózkodásra is feljogosított. Tatai József rendőr őrnagy, a BM Külföldieket

Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) Útlevel Osztályának¹³ a vezetője viszont az 1956 nyara előtti rendszer visszaállítását szorgalmazta. Jelentésében ezt azzal indokolta, hogy a forradalom alatt sok külföldi állampolgár vett részt az „eseményekben”, akiknek a megtalálása a bejelentési rendszer megszüntetése miatt nagy nehézségeket okozott. Ezért a bejelentő-lapos rendszert 1958 januárjában visszaállították.¹⁴

A kormány a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyek hazatérését is – természetesen szigorú megszorítások között – elő kívánta segíteni, ezért a belügy,- a külügy,- a honvédelmi- és az igazságügy miniszter, valamint a Legfőbb Ügyész közös utasításában együttesen szabályozta a kérdést. Ennek értelmében – egy a Belügyminisztérium által lefolytatott vizsgálat után – csak akkor volt engedélyezhető a kérelmező hazatérése, ha az nem veszélyeztette az állam biztonságát, illetve nem sértett államérdeket. Amennyiben a Belügyminisztérium engedélyezte az illető hazatérését, a külképviselőt egy erre a célra rendszeresített igazolvánnyal látta el a kérelmezőt, és egyúttal felhívta a figyelmét, hogy a hazatérés jóváhagyása nem jelent egyúttal kegyelmet is, tehát Magyarországon a hazatérése után vállalnia kell a korábban elkövetett bűncselekményéért a büntetőjogi felelősséget. Így az igazolvánnyal hazatért személyt, amennyiben Magyarországon vagy külföldön jelentős (a rendelkezés nem részletezte, melyek ezek) bűncselekményt követett el, előzetes letartóztatásba kellett helyezni és ellene a büntetőeljárást meg kellett indítani. Mentessült az előzetes letartóztatás alól az, aki a tiltott határátlépésen kívül más bűncselekményt nem követett el, különösen ha az illető büntetlen előéletű munkás, paraszt, vagy értelmiségi származású volt.¹⁵

Biszkú Béla belügyminiszter „házon belül” is rendezni kívánta az útlevelkiadás gyakorlatát. Egy 1959. februári belügyminiszteri utasításban¹⁶ az operatív célból kiadott útlevelek szabályozását rendelte el. Az utasítás indoklasként megemlítette, hogy a BM Útlevel Osztályától egyre több esetben kértek minisztériumi beosztottak – operatív érdekekre hivatkozva – polgári személyek részére útlevelet, mely visszaélésekre adott alkalmat.¹⁷ Ezért az utasítás hatályba lépését követően a BM Útlevel Osztálya operatív (szolgálati) érdekből útlevelet csak a miniszter utasítására, a miniszterhelyettesek és a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője és helyetteseik jóváhagyásával a kémelhárítás, a hírszerzés, a közlekedési, és a belső reakció elhárítás vezetői, valamint a Határőrség parancsnoka kérelmére adhatott ki. A belügyi dolgozók nem hivatalos célból szocialista országba történő útlevelkérelmét a minisztérium központi főosztályai, önálló osztályai vezetői, az országos parancsnokok és a megyei (budapesti) parancsnokai engedélyezhették, s a kérelmeket a BM Titkársághoz kellett felterjeszteni, mert a BM Útlevel Osztály az utasítás hatályba lépése után útleveligénylést közvetlenül beosztottaktól már nem fogadhatott el. A tőkés országokba, illetve a Jugoszláviába irányuló kiutazási kérelmeket – amennyiben az illetékes miniszterhelyettes vagy a PNYF vezetője azt javasolta – a belügyminiszterhez kellett jóváhagyásra felterjeszteni.¹⁸

Alig egy hónappal később a nyugati országokba történő ki, illetve az onnan beérkező utazók megfigyelésének, ellenőrzésének szabályozására is sor került. A belügyminiszteri parancs indoklása szerint a szocialista Magyarország „konszolidálódásra törekvő politikája” következtében egyre több kapitalista állampolgár látogatott hazánkba, ami az „imperialista hírszerzőszervek” fokozódó aktivitásával párosult. Ezt kivédendő, illetve a hírszerzés számára az így megnyíló lehetőségek minél teljesebb kihasználása érdekében a miniszteri parancs kilenc pontban szabályozta az elhárítási és a hírszerzési feladatokat. Ennek értelmében a beutazókkal kapcsolatos minden operatív akciót (őrizetbe vétel, beszervezés) csak a kémelhárítás vezetőjének előzetes egyetértésével lehetett végrehajtani, illetve tájékoztatni kellett őt minden hálózati intézkedésről. Amennyiben a külföldi állampolgár állambiztonsági szempontból „érzékeny” területre kívánt beutazni, a kérelem elbírálásáért, illetve az illető megfelelő ellenőrzésével az illetékes operatív osztály vezetője volt megbízva. Így például a II/1. Osztály (katonai elhárítás) volt a felelős a Honvéd Sport Klubhoz érkező nem szocialista állampolgárok, valamint a klub csapatainak külföldi szereplése esetén az elhárítás biztosításáért. Nagyobb sportrendezvények alkalmával a nyugati sportolók, edzők, szervezők megfigyelését a kémelhárítás és a II/5. (Belső Reakció Elhárító) Osztály közösen végezte. A II/4. (Közlekedési Elhárító) Osztály a közlekedési objektumok (vasúti szerelvények,

hajók, pályaudvarok) rendszeres, titkos és nyílt átkutatását szervezte, elrejtett kémutasítások, ellenséges propagandaanyagok és csempészárúk felderítése céljából. Az országon keresztül utazó nem szocialista állampolgárságú hajósok, vasutasok között is hálózatot kellett létesíteni. A tőkés országok légiforgalmi társaságai magyarországi kirendeltségeinél az elhárítást szintén a kémelhárítás szervezte meg, hasonlóan a külföldi követségeknél alkalmazott módon.¹⁹

Nemcsak az operatív feladatot ellátó központi osztályok, de a budapesti és a megyei politikai nyomozó osztályok vezetői is felelősek voltak az általuk védett területre hivatalosan beutazó nem szocialista állampolgárságú (rokon)látogatók ellenőrzéséért és az elhárítás megszervezéséért. Amikor a tőkés országból érkező állampolgárok beutazási kérelmet kértek, és amikor ténylegesen átlépték a határt, vagy az átutazó vízumban meghatározott időpontig nem hagyták el az országot, akkor a Határőrség Parancsnoka és a Hírosztály Vezetője jelezte azt a BM KEOKH és a BM Útlevíl Osztály felé, mely értesítette az illetékes operatív osztályt. A belügyminiszteri parancs azt is felsorolta, hogy hol, mely intézményekben kellett állandó jellegű operatív hálózatot kiépíteni. Ezek a minisztériumok külügyi, illetve protokoll osztályai, az IBUSZ, a Kultúrkapcsolatok Intézete, a Magyar Testnevelési és Sporthivatal (MTSH) Külügyi Osztálya,²⁰ a Központi Műsoriroda, a Magyar Vadkereskedelmi Szövetkezeti Vállalat (MAVAD), a Duna-Bizottság, a megyei idegenforgalmi hivatalok, a kijelölt szállodák voltak, tehát minden – a külföldiekkel érintkező – szerv külügyi részlege szóba jött, valamint a különböző „társadalmi szervezetek” (SZOT, KISZ, Béketanács) külügyi osztályai is. (Feltehetően ezt az állandó jellegű operatív hálózatot váltották fel 1961-től a minisztériumokban és az országos főhatóságoknál a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályaira telepített szt-állományú²¹ vezetők és beosztottak.) A parancs mellékletében, a végrehajtási utasításban részletesen szabályozták az elhárítási, biztosítási feladatokat. Ennek értelmében a hivatalosan, ideiglenes jelleggel Magyarországon tartózkodó nyugati állampolgárok tárgyalásain minden esetben hálózati személynek is jelen kellett lenni és a hivatalos program végeztével a külföldi vendéget – ellenőrzés céljából – „kalauzolni” kellett. A kísérő, illetve a tolmács is hálózati személy volt, illetve a szálláson, a (kapitalista állampolgárok fogadására kijelölt) szállodákban „szálloda titkár” minőségben operatív tisztet kellett alkalmazni. Amennyiben gépkocsit igényelt – az IBUSZ fedésével létrehozott gépkocsiparkból – azt beszerezett sofőrrel bocsátották a külföldi állampolgár rendelkezésére. Az elhárítás és a hírszerzés még a vadászatokon is jelen volt, de gyakran nemcsak a vadász mellé kísérőnek kijelölt személy volt ügynök, hanem még a vadőrök is. A kémelhárítási, hírszerzési feladatok ellátása mellett – a fenti szervekbe telepített hálózati személyek – tippkutatást is végeztek, azaz beszerzésre alkalmas kapitalista állampolgárok felderítésével is foglalkoztak.²²

Amikor magyar állampolgárok kértek tőkés országba kiutazási kérelmet, azt is az operatív terület szerint illetékes osztály vezetője bírálta el. Érdekes megjegyezni, hogy a Szovjetunióba, illetve később az NDK-ba történő kiutazás is a tőkés országokéhoz hasonló szigorú elbírálás alá esett és a véleményezést 48 órán belül kellett elkészíteni. Vitás esetekben a PNYF vezetője döntött. Alapelv volt, hogy kompromittált személy nem utazhatott ki, illetve az is, hogy nagyobb csoportok kiutazását hálózati személyekkel biztosította a szerv, akiket a kémelhárító osztály irányított.²³ Amennyiben az operatív hálózati egyik tagja utazott kapitalista országba, úgy neki az általános hírszerző és elhárítási feladatokat is – mintegy magától értetődő módon – el kellett látnia, függetlenül attól, hogy turista úton volt, vagy valamilyen konkrét feladattal megbízva hagyta el az országot. Ha az illető nem volt hálózati személy, de a szerv alkalmasnak és megbízhatónak találta, úgy az alábbiak megfigyelésére hívták fel a figyelmét: milyen különleges elhárító jellegű intézkedéseket észlelt (lefigyelés, csomagok titkos átkutatása, telefon vagy levéllenőrzés, a vele kapcsolatba lépett nyugati állampolgárok utólagos kihallgatása, igazoltatás, egyéb provokációk), volt-e olyan személy, aki hírszerzésre, „disszidálásra”, megvesztegetésre nyílt, vagy burkolt ajánlatot tett neki, illetve milyen emigráns magyarokkal, jelentősebb személyekkel ismerkedett meg? A hivatalosan kiutazó személyeknek a hivatali vezetőjük felé emlékeztetőben kellett beszámolniuk tapasztalataikról, míg a nem hivatalos úton lévőköt, akik rokonlátogatás miatt vagy turistaként látogattak el egy-egy kapitalista országba, a hazatérésük után „megfelelő

formában és körülmények között” – a katonai, politikai, gazdasági és elhárítási adatok megszerzése céljából – ki kellett kérdezni. Amennyiben valamelyik szocialista országba olyan személy kívánt kiutazni, akiről feltételezhető volt, hogy ellenségesen fog viselkedni, úgy erről az illetékes ország állambiztonsági szervét értesíteni kellett.²⁴

A szocialista országok állambiztonsági szerveivel való kapcsolattartásra – így a fent említett együttműködésre is – a magyar belügyi vezetés 1960-ban egy új szervezeti formát alakított ki. A Belügyminisztériumban – 1956 nyarán, előbb mint referatúra, később, mint csoport aztán önálló osztály – is megalakult a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, amelynek fő feladata az együttműködő szocialista országok állambiztonsági szerveivel való kapcsolattartás volt.²⁵ A magyar politikai rendőrség a nyugati hírszerző szervek „aknamunkájának” felderítésére és megakadályozására, a magyar állambiztonsági szervek titkos, operatív akcióinak a fogadó ország állambiztonsági szerveivel való koordinálására, a „kölcsonös segítségnyújtásra” a többi szocialista országban kémelhárító rezidentúrákat hozott létre. Ezek a szervezetek a Belügyminisztériumhoz tartóztak, vezetőik szt-tisztek voltak. A fedőszerv, illetve fedőpozíció általában valamilyen külügyi, vagy külkereskedelmi beosztás volt, míg operatív munkájukért a kémelhárítás vezetőjének voltak alárendelve. A rezidentúrák szerteágazó feladatai között az is szerepelt, hogy a magyar állampolgárokat – még a kémelhárítás által Magyarországon készített előzetes ellenőrzés adatai alapján – „megvédjék” a harmadik (tőkés) ország hírszerző szerveitől, azok beszerzési kísérleteitől.²⁶

Az utazások részleges liberalizálása

A Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) Iparpolitikai Főosztályának főmérnökét, Aradi Istvánt Bécsben, 1959 márciusában a BND nyugatnémet hírszerző szerv,²⁷ kémkedésre beszervezte. Aradi útlevélkérelmét nem utasították el, megbízhatónak tartották, hiszen 1956 előtt párttitkár, sőt egyes iratok tanúsága szerint korábban az államvédelmi szervek beszervezett ügynöke is volt.²⁸ Miután az állambiztonság szinte a legelső pillanattól kezdve tudott Aradi szándékáról, a kémelhárítás és az ipari szabotázs elhárító osztály a saját céljainak megfelelően tudta irányítani az ügyet, amit lelkiismeretes ügybuzgósággal dokumentált is.²⁹

Aradi lebukását követően a Politikai Bizottság 1961. januári határozati javaslatában, mely az idegenforgalom növekedésének nyomán aktivizálódott nyugati hírszerzőszervek elleni elhárító munkára hívta fel a figyelmet, név szerint is megemlégették az „imperialista kém ügyét”, ezzel is indokolva a határozat meghozatalának szükségességét.³⁰ De vajon miért váltott ki az Aradi-féle kémkedési ügy ekkora figyelmet? Feltehetőleg azért, mert – Aradi korai lebukásának köszönhetően – a kémügyön az állambiztonság rendkívül jól be tudta mutatni az „imperialista” hírszerző szervek hazánk elleni „gátlástalan” tevékenységét, és egyúttal a saját szerepét is kellően ki tudta hangsúlyozni annak felgöngyölítésében. Viszont Aradi személyével nem lehetett példát statuálni, nem volt 56-os „ellenforradalmi” múltja, nem volt osztályidegen származású, így – azon kívül, hogy a magyarországi, illetve a nyugatnémet kapcsolatait akarhatták felderíteni – kérdés, hogy vajon mi motiválhatta a magyar elhárítást, hiszen nemcsak hagyták, de gyakorlatilag elősegítették, hogy egyszeri „botlásból” egy több hónapon keresztül húzódó kémügy kerekedjék ki. Az sem zárható ki, hogy az állambiztonság ezzel az általa felfújtt kémüggyel azt próbálta a pártvezetés felé „üzenni”, hogy a nyugati országokba történő kiutazás engedélyezésének részleges liberalizálása milyen súlyos veszélyekkel járhat.

A kádári vezetés számára az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a gazdasági kapcsolatok élénkítéséhez, a külkereskedelem beindításához, valamint az 1956 utáni megtorlások után nyugaton rögzült magyarországi kép javításához elengedhetetlen volt a hivatalos és a magánjellegű (turista) kiutazásokra vonatkozó szabályok enyhítése. A magyarországi pártvezetés a megtorlásokot követő nemzetközi elszigeteltségből minél előbb megpróbált „kitörni”, de nem csak az államközi, diplomáciai kapcsolatokat, hanem a nemzetközi érintkezések egyéb, alsóbb szintjeit is normalizálni kívánta. Így a

Magyarország elleni „hidegháborús propaganda” hatásának csökkentése érdekében a politikai vezetés nem ellenezte, hanem inkább támogatta a kapitalista (és szocialista) országokból érkező turistaforgalom növekedését, abban bízva, hogy többségük pozitív tapasztalatokat szerezve tér vissza hazájába. Ennek a „nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére irányuló politikának” eredményeképpen 1960-ra a nyugati országok viszonylatában is megsokszorozódott a magyarországi hivatalos és magán (turista) beutazások száma, megnőtt az idegenforgalom jelentősége.

Ezért – és az előzőekben ismertetett állambiztonsági intézkedések eredményesebb végrehajtása érdekében – a BM Útleví Osztálya javaslatot készített az útleví és vízumkiadás módosítására. Az előterjesztés PB-vitája során Marosán György többször sérelmezte, hogy gyakran a Belügyminisztériummal „takaróznak” állami vezetők, amikor egy-egy személy külföldi kiutazását megakadályozták. A felelősségnek a belügyre való áthárítása – véleménye szerint – gyakorlattá vált.³¹ Ezért a PB határozati javaslata szerint a későbbiekben a hivatalos kiutazásokat ugyan a Belügyminisztérium szerveinek kellett engedélyezniük a különböző tárcák, illetve az országos hatáskörű szervek, főhatóságok vezetői ajánlása alapján, de a kiutazó személyek megbízhatóságáért elsősorban a javaslatot tevő szervek vezetői voltak felelősek.³² Magánkezdeményezésű tanulmányút (konferencia, szakmai gyakorlat) esetében a BM Útleví Osztály csak abban az esetben adhatott ki útlevelet, ha az illetékes szakminiszter írásbeli javaslatában támogatta azt. (Az utazáshoz és a külföldi tartózkodáshoz szükséges devizáról a meghívó félnek kellett gondoskodnia.) A javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium közötti véleményeltérés esetén – a kiutazást felterjesztő felelősségére – ugyan kiutazhatott az illető, kivéve persze akkor, ha az utazás az állam biztonságát súlyosan veszélyeztette volna. Ugyanakkor létrehoztak egy ún. Fellebbezési Bizottságot az elutasítások másodfokú felülvizsgálatára.³³ Amennyiben a bizottság a kérelmet másodfokon is elutasította, ennek indoklását – a konspiráció betartása mellett (hivatkozhattak egyes kapitalista országok Magyarországgal szembeni vízumpolitikájára, vagy a külföldön élő rokonok esetleges ellenséges magatartására, a devizakeret kimerülésére, stb.) – közölni kellett a kérelmezővel és a javaslatot tevő szerv vezetőjével.³⁴

A nyugati országok állampolgárainak beutazásakor, akár hivatalos keretek között, tehát a magyar minisztériumok, főhatóságok meghívására érkeztek Magyarországra, akár magáncélból látogattak hazánkba, a kérelmeiket a KEOKH intézte. A hivatalos beutazók tartózkodási engedélyének kiadását a KEOKH-tól a szakminisztériumok kérhették, míg a magáncéllal beutazókat a KEOKH minden esetben a központi nyilvántartóban ellenőrizte, de szükség esetén kikérte az illetékes operatív osztály véleményét is.³⁵ Amennyiben aggályos körülmény merült fel (például a külföldi állampolgár Magyarországon élő hozzátartozójával kapcsolatban), úgy újabb információkat szereztek be. A beutazók 24 órán belül kötelesek voltak a KEOKH-nál jelentkezni, ahol megkapták a tartózkodási engedélyt. Turista beutazásokat az IBUSZ és egyes külföldi utazási irodák szervezése alapján engedélyeztek. A külföldi utazási irodák a kérelmeket az IBUSZ-hoz továbbították, az pedig a KEOKH-hoz, ahol a kérelmeket felülvizsgálták, és amennyiben úgy ítélték meg, további ellenőrzéseket végeztek, és tájékoztatás céljából minden egyes beutazóról értesítést küldtek az illetékes operatív osztálynak.³⁶

A fenti PB-jelentés ugyanakkor megállapította, hogy az idegenforgalom növekedésével együtt az ellenséges aknamunka és propaganda is egyre aktívabb lett, viszont belügyi szervek – elsősorban a kémelhárítás – nem volt felkészülve sem technikailag, sem szervezetenként a megnövekedett utasforgalom ellenőrzésére. Biszku Béla véleménye az volt, hogy a legális „csatornákon”, útlevível beutazó kapitalista állampolgárok (adott esetben hírszerzők) számának növekedésével párhuzamosan, várhatóan csökkeni fog a zöldhatáron, aknazáron keresztül behatolók száma, ezért az ellenőrzés már nem csak és kizárólag a rendvédelmi, fegyveres testületek feladata, hanem az állami, párt és társadalmi szerveké is. „A mi elképzelésünk az, hogy részben társadalmi ellenőrzéssel és segítséssel, részben állami vonalon, részben a KISZ segítségével a biztonság növelése érdekében segítséget kérnénk. El kell érni, hogy ahol

egyesek a Magyar Népköztársaság ellen akarnak dolgozni, ott ne csak a belügyi szervek figyeljenek fel erre.” – fogalmazott a belügyminiszter.³⁷

Azonban hiába hozott a PB erre vonatkozó határozatot 1960-ban, az egyik legnagyobb probléma továbbra is az volt, hogy az állami és egyéb intézményekben az utazások intézése nem volt egységesen szabályozva, azaz nem volt tisztázva, hogy ki dönthet a kiutazó személyekről, illetve hogy a külföldi állampolgárok kísérése, megbízható tolmácsokkal való „ellátása” kinek a feladata, illetve kinek a felelőssége. Ezért a PB 1961. február 7-i ülésén megtárgyalta a KB Adminisztratív Osztálya által készített javaslatot, mely az állami intézményekben történő ellenőrzés megjavításával, az idegenforgalom növekedésével kialakult új helyzetre kívánt (állambiztonsági) választ adni. A testület határozatában – a belügyminiszter és a BM feladatainak meghatározása mellett – az állami intézményekben „külföldi kapcsolatok osztályai” létrehozását határozta el. Ezek feladata a határozat szerint, a hivatalos útlevél és vízumügyek intézése, a nemzetközi értekezletek szervezése, a nyugati országokból visszaérkezett magyar állampolgárok beszámoltatása lett. A külföldi kapcsolatok osztályait a minisztériumokban és a főhatóságokban hozták létre, ahol nemcsak a hivatalos kiküldetéssel kiutazó, vagy érkező személyeket vizsgálták, hanem a magánjellegű, turista, vagy a rokonlátogatások során történő be- és kiutazások ellenőrzését is végezték. A PB-határozat azt is szabályozta, hogy a különlegesen fontos üzemekbe, az atomenergiával és elektronikával, híradástechnikával és kohászattal kapcsolatos kutató intézetekbe, a Kohó- és Gépipari Minisztérium B (hadiipari) részlegéhez tartozó (ún. KGM/B) vállalatokba, a nagyobb ipari kombinátokba, illetve a nyugati exportra dolgozó vállalatokba milyen körülmények között látogathatnak külföldi állampolgárok. A katonai szempontból legfontosabb objektumok közvetlen környékét lezárták a külföldiek elől és a turistaként vagy rokonlátogatóként beutazó nyugati állampolgárok csak a vízumjaikban – előre egyeztetett és – engedélyezett városokban, járásokban tehettek látogatást.³⁸

A BM II/6. (Ipari Elhárító) Osztály a fenti PB határozatra hivatkozva a különösen fontos üzemek nyugati állampolgárok által történő látogatásának szabályozására tett javaslatot.³⁹ Ugyan a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. januári határozatában már szabályozta ezt a kérdést – melynek a leglényegesebb eleme az volt, hogy a nyugatiak üzemlátogatásainak engedélyezését az illetékes minisztériumok vezetőinek írásban kellett jóváhagyniuk – de az egyes minisztériumi szervek különböző gyakorlatot folytattak.⁴⁰ Egy augusztusi jelentés szerint az általános gyakorlat az volt, hogy a látogatási engedélyeket a külföldi látogatók az utolsó pillanatban kérték ki, amikor már semmiféle lehetősége nem volt a minisztériumnak a kérés jogosságának ellenőrzésére, mert legtöbbször a vendég már az épület kapujában „toporgott”.⁴¹ De nem csak az illetékes minisztérium, hanem az Ipari Elhárító Osztály is általában későn értesült a nyugati állampolgárok látogatásáról. Az a helyzet alakult ki, hogy a Belügyminisztérium operatív tisztjei csak a saját hivatalos kapcsolataikon és a hálózatokon keresztül szereztek tudomást a tervezett beutazásokról, holott – állapította meg a jelentés – bizonyos állami szervek (Külkereskedelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, KEOKH, BM Útlevél Osztálya) már előbb értesültek a látogatásról, azonban erről tőlük általában semmiféle jelzés nem érkezett.⁴² Az sem volt következetesen szabályozva, hogy bizonyos gyárakban, üzemekben és kutató intézetekben hol és mit lehetett megmutatni egy tőkés országból érkezett látogatónak. Ráadásul a hadiipari termékek gyártása együtt folyt a polgári termeléssel, az export gyártmányok készítésével, és általában a kísérleti kutatómunka és az exportra készülő termékek gyártása is „összekeveredett” a hadiipari termeléssel.⁴³ A tolmácsok „eligazítása” sem volt megfelelő, ráadásul sem a minisztériumoknál, sem a vállalatoknál nem rendelkeztek megfelelő számú, politikailag megbízható tolmáccsal, és ezért azok ellenőrizhetetlenül beszélhettek mindenfélét akár az üzem vezetőjének, vagy éppen a vállalat operatív tisztjének a jelenlétében is államtitkokat – állapították meg.⁴⁴

Az ilyen problémák miatt a Belügyminisztérium az alábbiak szerint szabályozta a kérdést. Minden esetben csak az illetékes minisztérium – illetve a pár hónappal később ténylegesen felállított – Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya (NKO) vezetője adhatta ki a nyugati állampolgárok részére az üzemlátogatási engedélyt, melyet előtte a miniszter bírált el, és amelyet a látogatást megelőzően legalább 48 órával előbb meg kellett kérni.

Egyebekben minden kérdést az NKO-k intéztek, ők ellenőrizték – a kémelhárítás és az ipari elhárító osztályok hálózati és egyéb operatív lehetőségein, valamint a tolmácsokon és a kísérőkön keresztül – a külföldieket is. Amennyiben tehát az NKO kiadta a látogatási engedélyt, ezzel egy időben értesítette a Belügyminisztérium illetékes osztályait is. Továbbá az egyes minisztériumoknak össze kellett állítaniuk azoknak az „objektumoknak” a listáját, melyet a nyugati állampolgárok egyáltalán nem látogathattak.⁴⁵ A nyugati állampolgárok által felkereshető vállalatok jegyzékét is össze kellett állítani, de szigorúan meg kellett határozni azokat a részlegeket, amelyeket nem lehetett megmutatni. Az érintett vállalat vezetője ezeket a nyilvántartásokat – miután egyeztetett az üzemi pártbizottság titkárával – jóváhagyásra az illetékes szakminiszternek terjesztett fel, amit aztán későbbiekben az NKO kezelte.⁴⁶

A Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai

Biszku Béla belügyminiszter és Szarka Károly külügyminiszter-helyettes 1961 márciusában közös előterjesztéssel fordult a PB-hez. Egy felhívás kibocsátására tettek javaslatot, mely a kádári konszolidáció egyik fontos lépéseként a külföldön élő – elsősorban a forradalom leverését követően elmenekült – magyarok állampolgárságának rendezését célozta.⁴⁷ A nyugati országokban élők nyilvántartásba vétele – az egyértelmű külpolitikai célokon túl, vagyis hazánk kedvezőbb nyugati megítélése, a nyugati magyar emigráció bomlasztása, a szocialista Magyarországhoz lojális rétegek leválasztása – a politikai rendőrség számára a kémelhárítási, hírszerzési lehetőségek bővülését is jelentette.⁴⁸

A várhatóan rohamosan növekvő nyugati beutazások, illetve az esetleges visszatelepülések „kezelésére”, valamint az 1961-es PB-határozatban foglaltak megvalósítására Pap János belügyminiszter októberi előterjesztésében az egyes minisztériumokban és főhatóságokban létrehozandó Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai megszervezésére tett javaslatot,⁴⁹ amelyek a kormány 1961. novemberi határozatával állított fel. Az új szerveknek a feladatuk lett az érintett tárca utaztatási tervének elkészítése, annak a betartatása, a tolmács-szolgálat megszervezése, az útlevél- és vízum, illetve a protokoll ügyek intézése, a minisztérium, illetve a felügyelete alá tartozó intézményekben a külföldiek látogatásainak szabályozása. Ilyen osztályokat hoztak létre a Kohó- és Gépipari, a Nehézipari, a Közlekedés- és Postaügyi, a Könnyűipari Minisztériumban, a Művelődésügyi Minisztériumban, a Pénzügyminisztériumban, a Földművelődésügyi Minisztériumban, valamint a Magyar Tudományos Akadémián, az MTSZ-nál, a Műszaki- és Természettudományi Egyesületek Szövetségénél (MTESZ) is.⁵⁰

1962 októberében az MSZMP KB Titkársága – a KAO és Pap János belügyminiszter javaslatára – határozatot hozott, hogy a „törvénysértések, valamint a frakciós tevékenység miatt a pártból kizárt, illetve a belügyi és igazságügyi szervektől elhelyezett személyek” az elkövetkező két évben ne kaphassanak nyugati országokba szóló útlevelet. Az indoklásban kitértek arra, hogy ezek a személyek esetleg a disszidálástól sem riadnak majd vissza, ami jelentős károkat okozhat a magyar kémelhárításnak, hiszen az „elbocsátott légió” tagjai jól ismerik a koncepciós ügyeket, a Belügyminisztérium szervezetét, tevékenységét, módszereit és ezért a nyugati imperialista hírszerző szervek érdeklődésére mindenképpen számítani lehet. (A határozat nem vonatkozott azokra, akik már legalább két éve elkerültek a szervektől, és a munkájuk során kapitalista országokba utaznak és egyébként magatartásuk ellen kifogás nem merült fel.)⁵¹

A megfelelő „káderek” hiánya és egyes szervek vezetőinek vonakodása megnehezítette ugyan az NKO-k megszervezését, de 1962 augusztusáig – a Könnyűipari és a Földművelődésügyi Minisztérium kivételével – a fenti intézményekben megalakultak ezek az osztályok.⁵² A Könnyűipari Minisztériumban a miniszter és a belügyminiszter megbeszélése alapján nem került sor az NKO felállítására, míg a Földművelődésügyi Minisztériumban az NKO élére kinevezett vezetőt Moszkvába a KGST-hez helyezték, az utódjával a Belügyminisztérium ekkor még nem vette fel a kapcsolatot. Az öt minisztériumba és a három főhatósághoz ekkor összesen nyolc szjt-tisztet helyeztek.

Hárman osztályvezetői beosztásban a szerv vezetőjéhez, illetve a helyettese alá, egy „elvtárs” a Munkaügyi Minisztériumban osztályvezetőként a főosztályvezetőhöz, egy szt-tiszt a Pénzügyminisztériumban a titkársághoz került, mint csoportvezető, és hárman osztályvezető-helyettesként dolgoztak a Kohó- és Gépipari, valamint a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumban, illetve a Műszaki és Természettudományi Szövetségben. Többen azért nem kerültek magasabb pozícióba, mert egyes szervek vezetői ragaszkodtak a saját munkatársaikhoz, akiket azonban a Belügyminisztérium nem tudott szt-állományba venni. (Úgy tűnik a belügy, illetve az állambiztonság nem rendelkezett minden esetben a legjobb érdekérvényesítő képességgel.) A nyolc szt-tiszt közül hatan már régóta a Belügyminisztérium különböző pozícióiban dolgoztak és csak ketten lettek – már mint NKO vezetők – szt-állományba véve. A Művelődésügyi Minisztériumban ún. „Tolmács csoport” alakult, ahol ketten voltak szigorúan titkos minősítésű operatív tisztek.⁵³

Az újonnan létrehozott osztályok lényegére utal az MTSH-ban az NKO felállításakor kialakult helyzet.⁵⁴ A Belső Reakció Elhárító Osztály az MTSH (ekkor még) Külügyi Osztálya működését elemezte, s bírálta az osztály beosztottainak „kettősségét”, a „szak” előadók és a „nemzetközi szakértők” (operatív állomány) ellentétét, amit egy két nappal későbbi újabb jelentés is megerősített. Ekkor már szóba került, hogy a később NKO-ra átkeresztelendő osztály élére operatív állományú tiszt fog kerülni, amit az MTSH vezetője, Hegyi Gyula nem kifogásolt. Miután azonban az akkori osztályvezető, Becz Imre a pártközpontból lett a Külügyi Osztály élére kinevezve, pillanatnyi zavar keletkezett, hogy ki lesz az új osztály vezetője. Azonban leváltás helyett a Belső Reakció Elhárító Osztály javaslata értelmében Becz Imre szt-állományba került, alapvető operatív kiképzésben részesült és – bár egy idegen nyelvet sem beszélt – maradt osztályvezető.⁵⁵

A frissen megalakult NKO-k egyik fő feladata a be- és kiutazók ellenőrzése, nyilvántartásuk megszervezése volt, emellett biztosították és ellenőrizték a különböző nemzetközi rendezvényeket. Biztosították az operatív szervek ügynökei kiutazásához a fedést, vagy pedig a „baráti” állambiztonsági szervek kérésére megszervezték az illető célszemély magyarországi ellenőrzését is. A Belügyminisztériumban az ún. központi csoportnál négy operatív tiszt foglalkozott a 14 minisztériumi és főhatósági NKO munkájával, de nem tudjuk, hogy ez a csoport azonos-e a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztálya Értékelő- és Nemzetközi Kapcsolatok Alosztályán belül létrejött „nemzetközi kapcsolatok csoportjával” – mely a többi szocialista országgal való állambiztonsági kapcsolatokat szervezte – vagy egy másikról van szó. Egy főcsoportfőnök-helyettesi jelentés hiányosságként állapította meg, hogy az szt-állomány tevékenységében túlteng az adminisztrációs, hivatali jellegű munka, ugyanakkor gyakori részükről a hatáskör túllépés, mivel az NKO-k ügyrendjei nem határozták meg pontosan az szt-állomány hivatali beosztását, nem tisztázták egyértelműen a felelősségi köröket. Többször előfordult, hogy különböző – külföldiekkel kapcsolatos – programokról egyszerűen „lemaradt” az szt-állományú beosztott, mert az NKO nem értesítette őt. A jelentés meghatározta a teendőket is, új ügyrendet írt elő a nemzetközi kapcsolatok osztályai számára, valamint miniszterhelyettesi parancsban kívánta szabályozni az osztályok és a csoportfőnökségek közti munka koordinálását.⁵⁶

A BM Kollégiuma 1963 elején megtárgyalta az NKO-k helyzetét, eddigi tevékenységét és határozatot hozott azok további munkájával kapcsolatban. A vitán többször felmerült, hogy több minisztérium és főhatóság nem egyeztetett a Belügyminisztériummal az ügyrendjük kiadása során, s ráadásul ezekben az ügykörleírásokban a minisztériumok többsége megpróbálta „kikerülni” az operatív szervek beavatkozási lehetőségét. Pap János belügyminiszter ezt a nagyfokú „idegenkedést” a indulatos szavakkal bírálta: „Kicsit szenvedélyesebben kell erre a munkára ráhajtani. [...] határozottabban, keményebben kell képviselni az állam és nem a Belügyminisztérium érdekeit. Egy politikai bizottsági határozattal szemben nem vonakodhatnak az állami szervek. Saját biztonságukról van szó és az egész dolgozó nép ügyéről van szó. Ezt meg kell mondani, mint kommunista a kommunistának.” A kollégiumi határozat elrendelte, hogy a minisztériumokban új ügyrendeket kell készíteni, valamint miniszterhelyettesi parancsban szabályozni kell az NKO-k és a csoportfőnökségek között koordinációt.⁵⁷

Még ebben az évben szabályozták az NKO-k fedése alatt dolgozó szt-állomány munkájának irányítását. Az NKO kettős alárendeltségű szerv volt. Szervezetét, hatáskörét, hivatali feladatait a kémelhárítás vezetőjével egyeztetett és az illetékes miniszter, vagy a főhatóság vezetője által jóváhagyott ügyrend határozta meg. Az állambiztonsági munka megszervezését és végrehajtását, az operatív érdekek érvényre juttatását „szigorúan titkos” állományú belügyi tiszt biztosította. Hivatali munkájáért közvetlenül az illetékes miniszternek (helyettesének) vagy a főhatóság vezetőjének volt felelős, míg a szocialista Magyarország biztonsága érdekében tett operatív intézkedéseiről a kémelhárítás parancsnokának számolt be. Ez utóbbit – az NKO fedése alatt végzett operatív munkát – a III/II-6. Osztály vezetőjének irányítása alapján volt köteles megszervezni. Ennek az osztálynak a tevékenységi körébe tartozott a hadiipar, a közlekedés, a hírközlés, illetve a minisztériumok és főhatóságok preventív védelmének az ellátása. Az szt-tisztek elsődleges feladata pedig a kiutazó magyar állampolgárok védelme, illetve a beutazó külföldi állampolgárok ellenséges tevékenységének a felderítése és megakadályozása volt. Ezért hálózati személyeket foglalkoztatott, ügynökjelölteket tanulmányozott, beszervezéseket készített elő, de beszervezéseket nem hajthatott végre. Az NKO lehetőségeit kihasználva a szigorúan titkos állomány az egész BM III. Főcsoportfőnökség, valamint a katonai felderítés és hírszerzés szervei számára szükséges operatív intézkedések biztosításában is részt vett. Az NKO-kra telepített szt-tiszt további feladata volt, hogy a magyar állampolgároknak a kapitalista országokba történő kiutazása alkalmával az illetőt szerepeltetnie kellett az illetékes minisztérium vagy főhatóság külföldi utazási tervében, a kiutazó személyt le kellett ellenőriznie (különösen, ha hat hónapra, vagy annál hosszabb időre utazott tőkés országba), és ha probléma merült fel, akkor biztosítania kellett, hogy más dolgozó utazzon helyette. Felelős volt az egész III. Főcsoportfőnökség tisztjeinek, ügynökségének operatív célból történő kiutaztatásáért is. A kiutazók felkészítését és beszámoltatását – amennyiben különösen fontos operatív érdek ezt megkívánta – személyesen végezte. Természetesen a hivatalos kiutazással kapcsolatos összes útlevét és vízumügyeket is intéznie kellett. A kapitalista állampolgárok magyarországi beutazásakor kezdeményezte, hogy azok a külföldi szakemberek és kereskedők, akik beutazásuk során érdemi ügyintézés nem végeznek, ne kaphassanak bármely nekik tetsző időpontban beutazási engedélyt, vízumot. A külföldiek napirendjébe is beleszólhatott, el kellett érnie, hogy ne szerepeljen a programban fontos katonai létesítmény felkeresése, illetve olyan üzem, gyár, tudományos intézet meglátogatása, amely az ellenséges hírszerző szervek érdeklődési körébe tartozott. A kémelhárítást értesítette a tervezett beutazásokról, tárgyalásokról, azok résztvevőiről, valamint – ügynökség, társadalmi és hivatalos kapcsolatok bevonásával – a nyugati állampolgárok ellenőrzésében, tanulmányozásában is szerepet vállalt. Az szt-állomány konspirációs helyzetének védelme érdekében közvetlen kapcsolatot csak a kémelhárítás kijelölt beosztottjával tartott, utasításokat, feladatokat csak tőle fogadhatott el, és a végrehajtásról is csak neki számolhatott be. A minisztérium vagy a főhatóság vezetőjének csak a kémelhárítás ügyrendjében meghatározott vezetők előzetes engedélye alapján adhatott tájékoztatást.⁵⁸

Az általános közkegyelem hatása a magyarországi beutazásokra

Mindezekre azért is szükség volt, mert az általános közkegyelemről szóló jogszabályban a hatalom a büntetlen hazatérésre is lehetőséget adott, elő kívánta segíteni azoknak a jogellenesen külföldön élő magyar állampolgároknak a hazalátogatását, hazatérését, akik 1945. április 4-e és a rendelet megjelenése közötti időpontban hagyták el az országot.⁵⁹ A közkegyelem azonban nem azért jelentett új korszakot, mert – bizonyos kivételektől eltekintve – lezárta a büntetés terhe alatti hazatérés időszakát, hanem mert az emigráció kezelésében új korszakot nyitott. Az 56-os emigráció „megnyerése” megjelent, mint távlati külpolitikai cél.⁶⁰

A BM várakozásai szerint az amnesztia hatására megnő majd a beutazások száma, és a rendelet az ellenséges hírszerzőszerveket is aktivizálni fogja, nagy számú ügynök beutaztatására és telepítésére lehet számítani. Ezért a belügyminiszter újból

szabályozta belügyi és állambiztonsági szervek feladatait. Ennek értelmében a külföldön tartózkodók hazatérési kérelmeinek elbírálását a BM Útlevel Osztály vezetője végezte, a be- és átutazásukat a III/II. Csoportfőnökség vezetője engedélyezhette. Nem kaphatott hazatérési engedélyt, ha valaki háborús bűnt követett el, továbbá a visszaeső bűnözők, a „huligán” elemek, az elmebetegek, illetve akik aktív ellenséges tevékenységet fejtettek ki a parancs kiadásának idején is.⁶¹ A külképviseletek által véleményezett és felterjesztett hazatérési kérelmeket a BM Útlevel Osztály bírálta el, majd a Külügyminisztériumon keresztül értesítette az illető külképviseletet. A kérelmezőt ellenőrizni kellett a politikai és a bűnügyi nyilvántartóban, ezután a BM Útlevel Osztály az engedélyezett kérelmeket, a konzulátusi véleményezést, valamint a priorálás eredményét megküldte a területileg illetékes politikai osztálynak. A megyei politikai osztály ezzel egyidejűleg értesítette a megyei tanácsot az illető személy érkezéséről és tartózkodási helyéről. (Aki katonaként szökött nyugatra, annak kérelmét a III/IV. Csoportfőnökség vezetője, a Belügyminisztérium volt tagjának beadványát pedig a III/II. Csoportfőnökség csoportfőnöke véleményezte.) A hírszerzés feladata volt, hogy a nyugati országokban élő „kompromittált és ellenséges tevékenységet” folytatókat felderítse, vegye nyilvántartásba, illetve a már hazatért és ügynökgyanúsnak talált személyek külföldi utólagos ellenőrzéséhez nyújtson segítséget a kémelhárításnak. Ez utóbbi végezte a külföldről visszatértek – megérkezésük után 72 órán belüli – meghallgatását, ahol tisztázni kellett, hogy mi volt az eltávozásának az oka, hogy külföldön milyen politikai jellegű tevékenységet folytatott. A parancs azonban kiemelte, hogy kerülni kell a hazatértek „vádbeállítású, jegyzőkönyvi” kihallgatását. A meghallgatás eredményét elemző jelentésben kellett összegezni, illetve külön feljegyzést készítettek a hazatelepültek által elmondott katonai, politikai, gazdasági, emigrációs és tudományos ismeretekről. Amennyiben a szerv képviselője úgy ítélte meg, hogy a meghallgatott „lojalitása” garanciát jelent, s értékes, titkos ismeretei ezt indokoltá teszik, felkérték tapasztalatainak írásba foglalására is. Ezeket az adatokat a III/I. Csoportfőnökség vezetőjének terjesztették fel. A gyanús személyekről előzetes ellenőrző dossziét nyitottak, szoros ellenőrzés alá vonták őket és kutató kartont is állítottak ki róluk. A határőrség a határon beléptetett személy hazatérési igazolványát bevonta és „Utazási Igazolvánnyal” látta el. A hazatérőnek 48 órán belül jelentkeznie kellett a lakhelye szerint illetékes rendőrkapitányságon, ahol minden külföldi eredetű okmányát is le kellett adnia. A határon beléptetett személyről a Forgalmi Ellenőrző Pont (FEP) parancsnokának egy órán belül jelentést kellett tennie a BM Útlevel Osztály felé, amely értesítette a területileg illetékes politikai osztályt.⁶²

Májusban a PB is foglalkozott az amnesztia során visszatelepült személyek helyzetével és az Adminisztratív Osztály előterjesztését elfogadva egy Állami Bizottság felállításáról határozott. Ennek lett a feladata a külföldön élő magyar állampolgárok hazatérésének megszervezése, itthoni munkalehetőségeik megteremtése, a társadalmi életbe való beilleszkedésük elősegítése.⁶³

A Belügyminisztériumban a legfelső politikai vezetés hazatelepítési és utazáskönnyítő intézkedéseivel párhuzamosan több szervezeti átalakítást is végrehajtottak. Az egyes megyei politikai nyomozó osztályokon útleveles csoportokat hoztak létre a nyugati országokba szülő egyre nagyobb arányú útleveles kérelem intézésére,⁶⁴ a Csehszlovákiába és Lengyelországba utazni kívánó magyar állampolgárok kérelmének elbírálását 1964 januárjától a BM II. (Közbiztonsági) Főcsoportfőnökség helyi szervei végezték.⁶⁵ Emellett 1963 nyarán, első ízben, a Soproni Ünnepi Hetek alkalmával, vízum- és határsáv⁶⁶ megközelítési könnyítéseket vezettek be, mely lehetővé tette a külföldiek számára, hogy előzetes vízum megszerzése nélkül Sopronba utazhassanak. A magyar hatóságok a fesztivál idejére a „rendes” és ún. „víkendvízum” mellett bevezették a bécsi magyar követségen és az osztrák-magyar határon az azonnal kiadható, egy napra érvényes beutazási engedélyt is. A későbbi értékelések szerint az akció mind politikai, mind gazdasági haszna (kb. 1,5 millió schilling bevétel) mellett azzal a tanulsággal is szolgált, hogy mivel az utazási kedvezmények, és az áruellátás javítása csak időleges intézkedések voltak, ezek visszavonása a helyi lakosság körében elégedetlenséget szült.⁶⁷ Ennek ellenére a következő év tavaszán már a Szegedi Szabadtéri Játékok és a Kőszegi Várszínház rendezvénysorozatát is bevonták a fenti

kezdeményezésbe, bár egy 1964. márciusi belügyminisztériumi feljegyzés nem tartotta kivitelezhetőnek a beutazási engedélyek határszélen történő ideiglenes, vagy állandó jellegű kiadását.⁶⁸ A belügy aggodalmaskodása ellenére a következő nyári idegenforgalmi szezon alatt külföldiek a határon adott beutazási kérelemmel léphettek Sopron, Kőszeg és Szombathely városok területére, viszont a fenti időszakra meghatározták a BM III. Főcsoportfőnökség szerveinek speciális feladatait is. A nagy számban beutazó „ellenséges szándékú” külföldiek felkutatása érdekében a különösen veszélyes kategóriába tartozó disszidensek magyarországi kapcsolatait megfigyelték, az engedélyezett körzetben lévő katonai létesítményeket fokozott védelemmel látták el.⁶⁹ A kémelhárítás kéthetente értékelte a térség operatív helyzetét és a Vas megyei Főkapitányság Politikai Osztályára – átmeneti jelleggel – egy ún. „figyelő brigádot” is beosztottak.⁷⁰

A kémelhárítás csoportfőnökének értékelése alapján tudjuk, hogy az 1961-es PB-határozat óta az NKO-k hozzávetőleg 22 ezer útlevél és vízumkérelmet intéztek el, több mint félszáz rendezvényt biztosítottak, eredményesen vettek részt ügynökjelöltek tanulmányozásában, valamint számos jelzést adtak kiutazó magyar állampolgárokkal kapcsolatban, s így több „disszidálásra” való csábítást lepleztek le, illetve akadályoztak meg. Megnőtt a minisztériumok, állami intézmények részéről a hivatalos kiutazások, a nyugati tanulmányutak száma, ami mögött azonban – a kémelhárítás szerint – a nyugati hírszerző szervek meghívásai álltak. Problémát jelentett, hogy több olyan területen nem volt szt-tiszt, ahol az eltelt időben megnövekedett a hivatalos utazások száma, így a kiutazók állambiztonsági eligazítása, beszámoltatása és a külföldiek ellenőrzése sem volt megoldva.⁷¹ Ráadásul az NKO-kal foglalkozó belügyminisztériumi központi alosztály kevés tapasztalattal rendelkező, fiatal munkatársainak kellett az osztályokon dolgozó szt-tiszteket irányítani és ellenőrizni, és az útlevél ügyekkel járó jelentős adminisztráció is az operatív munka rovására ment. Karasz Lajos véleménye az volt, hogy meg kell erősíteni a szigorúan titkos, operatív és nyílt állományú beosztottakkal az NKO-kat, különösen az Egészségügyi-, Építésügyi-, Földművelésügyi-, Belkereskedelmi és Könnyűipari Minisztériumokban, valamint el kell érni, hogy az NKO-k, mint az „összbelügyi” érdekek képviselői folytathassák tevékenységüket.⁷²

A jelentés kollégiumi vitája során további két problémakör is kirajzolódott. Egyrészt voltak intézmények, akik továbbra sem fogadták el az NKO-k létjogosultságát, az állambiztonság szempontjait mereven elutasították, és nem tartották be még az „elemi biztonsági intézkedéseket” sem. A belügyi vezetés szerint ezért fordulhatott elő, hogy több esetben olyan személyek mentek nyugatra hivatalos engedéllyel, akik aztán többé nem tértek vissza. Ráadásul az ilyen eseteket nem követte az illetékes állami vezetők felelősségre vonása sem. A Kohó- és Gépipari Minisztérium alá tartozó szerveknél hasonló esetben ugyan már a Belügyminisztériumból többször is jelezték, hogy erélyesebben kell fellépni, de úgy tűnt nem sok sikerrel. Ezért Galambos József vezérőrnagy, a III. Főcsoportfőnökség vezetője, belügyminiszter-helyettes javasolta, hogy az 1961-es PB határozat végrehajtása során „még fellelhető differenciákat” az MSZMP KB KAO útján küszöböljék ki. A belügy tehát a párt állambiztonságért felelős szervének a beavatkozására tett javaslatot. Galambos ugyanakkor önkritikusan azt is megjegyezte, hogy az NKO-hoz olyan (korábban a Belügyminisztérium különböző szerveinél dolgozó) osztályvezetőket és beosztottakat állítottak be, akik a BM-ben nem a legkiemelkedőbb munkát végezték, tehát egyfajta negatív kontraszelekció működött az NKO-k állományának feltöltésekor. A főcsoportfőnök ugyanakkor megfogalmazta az NKO-ra telepített szt-tisztekkel kapcsolatos elvárásait is, amikor azt mondta: „...nekik nem nagyképszerűsködni, hanem egyszerű, szerény emberként arra kell törekedniük, hogy a különböző területen dolgozó kommunistákat és nem kommunistákat beállítsák az állambiztonsági munka szolgálatába.” Ez a kijelentés Biszku Béla belügyminiszter – és a korábban Kádár – által is megfogalmazott állambiztonsági szemléletet tükrözte, vagyis azt, hogy nem csak a politikai rendőrség kizárólagos feladata az állam biztonságának védelme, hanem – tágabban értelmezve – az egész magyar társadalomé, annak minden egyes tagjáé és szervezetéé, akár kommunista, akár nem. Hasonlóan a pártirányítás elképzelt ideáljához – mivel a párthatározatok csak a párttagokra vonatkoztak – a párttagokon keresztül kellett a pártonkívülieket meggyőzni, azokat a párthatározatok mellé állítani, úgy ahogyan az szt-tiszteknek a munkahelyeiken (az NKO-on) kellett

bevonniuk az állambiztonsági munkába „az arra érdemeseket” a hatékonyabb operatív munkavégzésre. Ugyanakkor Galambos felhívta a figyelmet – ahogyan ő fogalmazott – az „avantgardizmus veszélyére”, arra, nehogy az NKO-k szt-tisztjei mintegy az állami szervek vezetői „feje fölé nőjenek” visszaélve a funkcióik adta lehetőségeikkel, s azt a saját karrierjük érdekében használják ki. A másik vitatott téma az szt-állomány esetleges dekonspirálódásának a veszélye volt, amelyet azzal zártak le, hogy úgy is teljesen nyilvánvaló, hogy az NKO-k a Belügyminisztérium munkáját „segítik”, annál is inkább, mert gyakran 10–15 éves belügyi múlttal rendelkező állambiztonságiak kerültek ezekre az osztályokra. Ezért nem ezt a tényt, hanem a mindennapi munkát, a konkrét tevékenységet kell csak konspirálni.⁷³

A nemzetközi kapcsolatok szabályozásának a vizsgálatokor is megfigyelhető az a párhuzamosság, ahogyan egyrészt a központi pártszervek (elsősorban a PB) határozataikban elvi, de több esetben gyakorlati útmutatásokon keresztül is megszabták az utazási lehetőségeket, másrészt ahogyan a belügy és az állambiztonság a különböző szintű irányítási csatornáin és befolyásolási lehetőségein keresztül mindezt végrehajtotta vagy – bizonyos esetekben – meggátolni igyekezett.

Az egész vizsgált korszakon végighúzódott az a folyamat, ahogyan a korábban adminisztratív intézkedésekkel megszigorított külföldi (hivatalos és magán)utazási lehetőségeket – a kádári konszolidáció egyik legfontosabb elemeként – a hatalom apró lépésekben bővítette. A hatvanas évek közepétől az egyre intenzívebbé váló be- és kiutazások kapcsán felmerülő vitás kérdések visszatérő napirendi pontjai voltak a PB üléseknek. Az útlevelkiadásról, a vízumkérdésről, az egyes állampolgárok felkészítéséről, beszámoltatásáról, a hivatalosan kiküldetésbe menők kiválasztásáról is pártfórumok, elsősorban a pártközpont hozott irányelveket. Azonban a külföldre utazás liberalizálását nem a szovjet politika kényszerítette ki, és nem is a szovjet példát másolták. A kádári vezetés igyekezett oldani a belső feszültséget, és egyúttal szalonképesebbnek tűnni a nyugat előtt.⁷⁴ Ráadásul Lengyelország és Csehszlovákia szintén a hatvanas évek elején enyhített útlevel kiadási gyakorlatán. A liberalizációval párhuzamosan ugyanakkor folyamatosan épültek ki a belügyi szervek olyan intézményei (jelentőrendszer, figyelőztetés, NKO-k, szt-tisztek rendszere) és vezettek be olyan intézkedéseket, amelyek a be- és kiutazó magyar és külföldi állampolgárok szigorú ellenőrzését végezték.

¹ A pártállam útlevel politikáját, az általános és a jogi szabályozást, az úti okmányok fajtáit, illetve a határforgalom ellenőrzésének változásait kimerítően tárgyalja a Bencsik Péter és Nagy György által jegyzett kötet. Dr. Bencsik Péter – dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989*. Budapest 2005, Tipico Design Kft. Jelen tanulmányom az általános közkegyelemnek a magyarországi beutazásokra való hatásával, illetve a BM szervezeti változásainak bemutatásával zárul, az azt követő korszakot (1970-ig) a Betekintő következő számában mutatom be.

² Bővebben Gazdag Ferenc: A kommunista típusú konszolidáció szovjet modellje és a magyar 1956, nemzetközi aspektusok. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Budapest, 1999, Zrínyi Kiadó, 7–42. Az ENSZ-hez Magyarország csak 1955-ben csatlakozott, amikor egy „csomagmegoldás” keretében egyidejűleg 16 új tagállamot vettek fel. Uo. 23.

³ A közismert szovjet példák mellett találunk utalást a román szervekkel történő együttműködésre is. Egy 1956 novemberében történt megbeszélés értelmében a Securitate több száz magyarul tudó alkalmazottjával segítette Magyarországon az „ÁVH” újjászervezését. Irányítójuk Einhorn Vilmos, a budapesti román nagykövetség tanácsosa volt. Bővebben Lipcsei Ildikó Bevezetés. In *Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok*. Budapest, 2004, Paulus-Publishing – Nagy Imre Alapítvány, 45. valamint Stefano Bottoni – Novák Csaba Zoltán: Az 1956. évi magyar forradalom sajátos romániai következménye: tervszerű politikai megtorlások előkészítése Romániában. *Levéltári Szemle*, 2006/3. 61–73.

⁴ Az egyes vidéki államvédelmi szervek visszaállításának betiltásáról szóló 5003/1956. (XI. 7.) BM sz. rendelet gyakorlatilag feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot. A kormány 1956. december 28-i ülésén tárgyalta meg a rendőrségről szóló 1955. évi 22. sz. tvr. kiegészítését, mely kimondta: „a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek megszüntetése folytán az állambiztonsági feladatok ellátására a rendőrség szervezetén belül politikai nyomozó szerveket kellett felállítani.” Lásd MOL XIX-A-83-a 161. d. Az 1956. december 28-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. Bővebben Pintér Tamás: A Belügyminisztérium újjászervezésének kezdetei az 1956-os forradalom után. *Múltunk*, 2002/1. 176–177. és 193–194.

⁵ Kádár János előadói beszéde az MSZMP Országos Értekezletén. Megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29*. Budapest, 1957, Kossuth Könyvkiadó, 44.

⁶ MOL 288. f. 5/56. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1957. december 17-én megtartott üléséről: Jelentés az államvédelem értékeléséről.

⁷ MOL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.

⁸ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága Titkársága 1949. július 13-án hozott határozata alapján alakult meg az ekkor még Külföldi Kapcsolatok Bizottsága néven nevezett testület. Ez egy koordináló, felülvizsgáló, hetente ülésező testület volt, amely a mindenkorai kül- és belpolitikai helyzetnek megfelelően irányelveket állapított meg, és a ki- és beutazások állambiztonsági szabályozását végezte. Tagjai a Külügyminisztérium, a BM Útlevel Osztály vezetője és a Belügyminisztérium illetékes elhárító szervének vezetői voltak. MOL 276. f. 54/53. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. július 13-i üléséről.

⁹ MOL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.

¹⁰ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 30-ai ülésének jegyzőkönyve. In *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. III. köt. 1957. április 5–1957. május 17*. Szerk. és jegyzetek: Baráth Magdolna – Feitl István. Budapest, 1993, Intera Rt., 182. A felülvizsgáló bizottság működését Münnich Ferenc a saját hatáskörében hozott 3191/1957. sz. kormányhatározattal szüntette meg 1957. április 24-ei hatállyal (MOL JGY, XIX-A-83/1957. 4. d.) E döntését május 8-án a 3198/1957. sz. határozattal saját maga helyezte hatályon kívül (Uo. 6. d.). Valamint lásd még MOL 288. f. 5/205. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. október 18-i üléséről.

¹¹ Az 1957. évi 24. számú tvr. a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítéséről. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1957*. Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 170. Az MSZMP visszahonosítási törekvéseit, amnesztia rendeleteit nem kívánom részletesen elemezni. Röviden annyit, hogy a kormány és főleg a Belügyminisztérium nem erőltette, és nem is bízta a menekülteket a hazatérésre, annak ellenére, hogy a hazai propagandagépezet ezt sulykolta a magyarországi közvéleménynek. Erről bővebben lásd: Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 2007/1. 187–213.

¹² MOL XIX-B-1-az 30. d. A belügyminiszter 3. számú utasítása a hazatérési engedélyt kérők kérelmeinek felülvizsgálatára létrehozott Bizottságról, 1957. április 13.

¹³ A KEOKH munkáját a Minisztertanács 17/1954 (III. 10.) MT. számú rendelete alapján végezte. Ez a rendelet a külföldiekkel kapcsolatos valamennyi ügyintézését a belügyminiszter hatáskörébe utalta. A belügyminiszter 2/1954 BM számú utasítása szerint a külföldiekkel kapcsolatos ügyintézését a KEOKH-on keresztül gyakorolta.

¹⁴ MOL XIX-B-1-az 35. d. Tatai József, a BM KEOKH Útlevel Osztálya vezetőjének jelentése a külföldi állampolgárok bejelentkezési kötelezettsége, és a népi demokratikus országok állampolgárainak jelentkezési kötelezettsége tárgyában, 1957. szeptember 6. Uo. A belügyminiszter I. helyettese 4. számú utasítása a külföldiek ki- és bejelentkezésére vonatkozó feladatok tárgyában, 1958. január 15.

¹⁵ MOL XIX-B-1-az 35. d. A belügyminiszter, a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter az igazságügy miniszter és a Legfőbb Ügyész 10. számú együttes utasítása a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyekkel szemben követendő eljárásról, 1958. november 7.

¹⁶ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter utasítása a BM dolgozók útlevél ügyeinek intézéséről, 1959. február 13.

¹⁷ A BM KEOKH Útlevélosztály munkájáról készített jelentés kollégiumi vitája során Tatai József osztályvezető beszámolt a „protekciónkról”, arról, hogy volt olyan nap, amikor 50 soron kívüli ügyet kellett elintézniük, egy hét alatt hozzávetőleg 500-at. Hivatkozott a szovjet tanácsadókra, akik azt javasolták, hogy csak írásbeli kérelmeket fogadjanak el, szóbeli utasításra ne adjanak ki útlevelet. MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959. 12. d. A BM Kollégium 1959. március 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve.

¹⁸ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter utasítása a BM dolgozók útlevél ügyeinek intézéséről, 1959. február 13. A belügyi dolgozók külföldi utazásának rendjét 1963 májusában a belügyminiszter újra szabályozta. A nyugati országokba és Jugoszláviába történő kiutazást a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnökök, a BM Személyügyi Főosztálya vezetője engedélyezhette a felügyelete alá tartozó beosztottak részére. A miniszteri jóváhagyást ugyan eltörölte a fenti utasítás, de a belügyminiszter hatáskörébe tartozó kérdések nyugati útjait továbbra is a miniszter engedélyezte. A Német Demokratikus Köztársaságba (NDK) irányuló magánjellegű utazásokat a csoportfőnökök, a BM központi fő- és önálló osztályok vezetői, az országos parancsnokok és a megyei (budapesti) főkapitányok engedélyezhették, míg a Belügyminisztérium beosztottainak a „népi demokratikus” országokba történő utazásának engedélyezése nem változott. ÁBTL 4.2 II. sor. 11. d. A belügyminiszter 005. számú utasítása a belügyi dolgozók külföldi utazásának rendjéről, 1963. május 16.

¹⁹ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter 4. sz. parancsa a legális csatornák átfogására, 1959. március 3.

²⁰ A későbbiekben ez az osztály alakul majd át az MTSZ Nemzetközi Kapcsolatok Osztályává.

²¹ Szt-állomány, vagy szt-tiszt: a szigorúan titkos állományú, polgári foglalkozással fedett állambiztonsági tiszt.

²² A belügyminiszter 4. sz. parancsa a legális csatornák átfogására...

²³ Ezt az előírást 1962-ben miniszterhelyettesi parancssal pontosították. Minden – 6 hónapnál hosszabb időre – nyugati országba kiutazó magyar csoportot hálózati úton is biztosítani kellett. A kiutazási kérelmet elbíráló operatív osztály vezetője a tervezett útról a BM Útlevél Osztályát és a hírszerzést is értesítette. Amennyiben egyénileg utazott ki valaki fél évnél hosszabb időre, úgy a hírszerzésnek kellett – ha a kiutazó személy operatív elhárításra, vagy hírszerzésre alkalmasnak mutatkozott – megbízni őt, akár beszervezéssel, akár beszerzés nélkül egy-egy feladat elvégzésére. A fél évet meg nem haladó egyéni és csoportos kiutazások esetében az illetékes operatív osztály – amennyiben úgy ítélte meg – felelőssége és joga volt megszervezni az illető, illetve a csoport hálózati biztosítását. MOL XIX-B-1-az 51. d. A belügyminiszter-helyettes 005. számú parancsa a legális behatolási csatornák átfogásával kapcsolatos belügyi feladatokra, 1962. március 26.

²⁴ A belügyminiszter 4. sz. parancsa a legális csatornák átfogására...

²⁵ Bővebben Krahulcsán Zsolt: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989). *Levéltári Szemle*, 2009/3. 3–19.

²⁶ ÁBTL 4.2 II. sor. 11. d. A belügyminiszter 0032. számú parancsa a rezidentúrák munkájának, irányításának megjavítása érdekében, 1963. december 5.

²⁷ A hivatalosan Pullachban székelő Szövetségi Hírszerző Szolgálatot (BND) Reinhard Gehlen – a Wehrmacht keleti frontjának felderítését irányító – egykori tábornok 1956 áprilisában alapította.

²⁸ ÁBTL 3.1.5 O-10688 118–119. Pióker Mihály r. főhadnagy jelentése Aradi István ügyében, 1959. április 21.

²⁹ Aradi beszerzője futárnak egy – a magyar állambiztonságnak dolgozó – ügynököt vont be, aki jelentette is az esetet megbízóinak (ÁBTL 3.1.5 O-10688 9–11). Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után az állambiztonsági szervek az ipar területén is az „ellenforradalmi” szervezkedések és csoportok felkutatását és felszámolását tekintették elsődleges feladatuknak. A szocialista országokban az állambiztonság mindig is kitüntetett figyelmet szentelt az energia- és nehéziparnak, a nagyüzemeknek, és különösen a fegyvergyártásnak. Aradihoz a KGM Iparpolitikai Főosztályán az autó, traktor és szállítójárműveket gyártó vállalatok fejlesztése tartozott, mely stratégiai jelentőségű pozíció volt, hiszen nem sokkal később a keleti blokk hadiiparának fejlesztése kapcsán a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete által 1961 márciusában jóváhagyott haditechnikai cikkek szakosított elosztásakor Magyarország éppen a kerekes páncélozott szállító járművek gyártását kapta meg. Így kémtevékenysége – amennyiben nem bukik le – nemcsak a hazai, de az egész keleti tömb hadiiparának sikeres modernizálását veszélyeztethette volna. A Budapesti Katonai Bíróság zárt tárgyaláson a folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntette miatt Aradi Istvánt kötél általi halálra ítélte, amelyet 1960. január 15-én végrehajtottak. ÁBTL 3.1.9 V-145881, V-145881/1. Aradi István és társai ügye, valamint Uo. 3.1.5 „Autós” O-10688 jelzetű dossziék. Lásd Krahulcsán Zsolt: Egy ipari kém az állambiztonság hálójában. Aradi István ügye (1959–1960) *Betekintő*, 2008. 4. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=98> (utolsó letöltés: 2010. március 17.) Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenységéről bővebben Germuska Pál: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In *Évkönyv 2000. VIII.* Szerk.: Kőrösi Zsuzsanna – Standeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 2000, 1956-os Intézet, 58–77.

³⁰ MOL 288. f. 5/221. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre, 1961. január 24. A dokumentumot közli Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965) *Betekintő*, 2008/2. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=85> (utolsó letöltés: 2010. március 17.)

³¹ Ugyanakkor az előterjesztés azt állapította meg, hogy a hivatalos utazások elutasítása általában helyesnek bizonyult, mert a javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium között ritkán fordult elő véleményeltérés. 1960 januárja és júliusa között a kapitalista országok felé irányuló hivatalos utazási kérelmek mindössze 1,1 %-a, míg a Szovjetunióba és a többi szocialista országba hivatalos céllal beutazni kívánók kérelmének mindössze 0,35 %-a került elutasításra. A

nyugati országok felé történő magánjellegű utazások esetében azonban ez az arány már 38 %-ot tett ki. A javaslat ezt azzal magyarázta, hogy az elutasított kérelmezők túlnyomó része a forradalom leverését követően disszidált hozzátartozóik meglátogatása céljából kérte az utazás engedélyezését, s ez már önmagában okot adott az elutasításra. MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél-és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2.

³² A felelősség kérdése már egy évvel korábban egy BM Kollégiumi vita során felmerült. Biszku Béla belügyminiszter az állami szervek felelősségéről beszélt. Javasolta, ha valaki nem tért haza a nyugati útvonalról, akkor a javaslattevő szervezet felelősségre kell vonni. Erre a vizsgált korszakban többször történt utalás, de nem találtam a kérdés szabályozására vonatkozó dokumentumot. MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959. Jegyzőkönyv a BM Kollégium 1959. március 26-i üléséről.

³³ A PB határozat nem részletezte a bizottság feladatait, illetve annak összetételét, de az előterjesztés igen. E szerint a bizottság feladata az operatív osztályok által elutasításra javasolt személyek, valamint a BM Útlevel Osztály elutasító határozata ellen beadott fellebbezések felülvizsgálása volt. Tagjai a BM Titkárság (Ellenőrzési Osztály), a BM II/2. Osztály (Kémelhárítás), a BM Útlevel Osztály vezetőinek megbízott képviselője, az elutasító operatív osztály vezetőjének képviselője, valamint annak az illetékes alosztálynak a vezetője volt, akinek a területén az elutasítás történt. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről...

³⁴ MOL 288. f. 5/205. ö. e. A Politikai Bizottság határozata a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. október 18. Közli Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. *Levéltári Szemle*, 1993/2. 42–65.

³⁵ Egy 1960-ban készült parancstervezet szerint a KEOKH-nak kellett megszervezni a kompromittált külföldi állampolgárok nyilvántartását. Korábban valamennyi beadott vízumkérelmet az operatív nyilvántartóban ellenőrizte a KEOKH és az operatív osztályok véleményét is kikérték. Ez hosszadalmas és gyakran felesleges eljárás volt, mivel a lepriorált személyek között mindössze 1:400-hoz volt az arány, akikre a nyilvántartásban kompromittáló adat volt található. MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. 15. d. A BM KEOKH, Útlevelosztály parancstervezete, d. n.

³⁶ Az IBUSZ-nak a nyugati utazási irodákkal – az MSZMP KB Külügyi Osztálya, a Külügy- és a Belügyminisztérium irányelvi figyelembevételével – kötött 1961. március 15-i egyezménye alapján az „eredeti” külföldi állampolgárok és az 1943 előtt nyugatra emigrált volt magyar állampolgárok részére turisztikai céllal a beutazást a nyugati országokban lévő magyar külképviseletek 24 órán belül saját hatáskörben engedélyezhették. (A turista beutazások ügyintézésének meggyorsításánál elsődleges szempont a deviza-bevétel fokozása volt, ezért a követségek részére az operatív nyilvántartás alapján „Fekete könyvet” adtak ki, melyben azok a külföldiek szerepeltek, akik beutazása nem volt kívánatos.) Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről...

³⁷ A PB határozata a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről...

³⁸ MOL 288. f. 5/221. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről: Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre, 1961. január 24.

³⁹ MOL XIX-B-1-v-388-66-1904/1961. 11. d. Előterjesztés a különösen fontos üzemek kapitalista állampolgárok által történő látogatás szabályozására, 1961. május 25.

⁴⁰ MOL XIX-A-83-b 203. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3006/1957. számú határozata a külföldi állampolgárok ipari üzemekbe való belépésének engedélyezéséről, 1957. január 9.

⁴¹ MOL XIX-B-1-v-388-66-1904/1961. 11. d. Jelentés a különösen fontos üzemek kapitalista állampolgárok által történő látogatásának szabályozásáról, 1961. augusztus 4.

⁴² Egy belügyi jelentés szerint ez alól csak a Nehézipari Minisztérium jelentett kivételt, ahonnan rendszeresen előre jelezték a várható látogatásokat. MOL XIX-B-1-v-388-66-1904/1961. 11. d. A BM II/6-g alosztály jelentése a külföldiek látogatásáról, 1961. július 31.

⁴³ Tisztán hadiipari profilú gyár, üzem kevés volt az országban, sokkal jellemzőbb volt az, hogy a katonai és a különösen fontos gyártmányok termelése, és az ezzel kapcsolatos kísérleti kutatómunka a nem hadiipari objektumnak minősített vállalatoknál folyt. Elsősorban az atomenergiával, elektrotechnikával, híradástechnikával és kohászattal foglalkozó – éppen a korszerűbb technikai felkészültségű – gyárakban, üzemekben folytatták az export gyártmányok termelését. Ugyan a KGM/B vállalatoknál csak 2 % és 20 % között folyt hadiipari termelés, de a fenti javaslat ezeket is védeni kívánta. Előterjesztés a különösen fontos üzemek kapitalista állampolgárok által történő látogatás szabályozásáról...

⁴⁴ Jelentés a különösen fontos üzemek kapitalista állampolgárok által történő látogatásának szabályozásáról...

⁴⁵ A Belügyminisztérium javaslata alapján ezek a következők voltak: Központi Fizikai Kutató Intézet, Urániipari Tervező Iroda, Kővágószőlősi „Bauxit-bánya”, Battonyai „Bauxit-bánya”, Pécsi Urán Vállalat, Pécsi Vegyidúsító Mű. Jelentés a különösen fontos üzemek kapitalista állampolgárok által történő látogatásának szabályozásáról...

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ MOL 288. f. 5/226. ö. e. Előterjesztés a MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságához, a külföldön élő magyar állampolgárok összeírásáról és úti okmánnyal való ellátásáról, 1961. március 17. Az előterjesztést a PB elfogadta és az Elnöki Tanács 6/1961. számú határozata alapján a Kormány határozatot hozott a konzuli útlevelek kiadásáról és a disszidens hozzátartozók kiutazásának engedélyezéséről. Az Elnöki Tanács 6/1961. számú határozata a külföldön élő magyarok állampolgárságának rendezéséről. *Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye*, 1961. Közvetlen Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi Könyvtár, 179. Lásd még MOL XIX-A-83-b-3082/1961. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3082/1961. sz. határozata a Magyar Népköztársaság útlevél- és

vízumrendszeréről, 1961. március 28. Az útlevelkiadással kapcsolatos első nyilvános kormányrendelet (1948-óta) is ekkor született meg, mely csupán kisebb változtatásokat tartalmazott, de azt továbbra sem tartalmazta, hogy milyen szempontok alapján bírálják el a kérelmeket. 10/1961 (III. 31.) Korm. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1961.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 206–207. Bővebben dr. Bencsik Péter – dr. Nagy György: i. m. 58–63.

⁴⁸ A PB 1961. december 5-i ülésén vitatta meg a disszidensek hazalátogatására és hozzátartozóik kiutazására vonatkozó Politikai Bizottsági határozat végrehajtásáról szóló jelentést, mely sikeresnek ítélte meg az akciót. A Belügyminisztérium 900 hozzátartozó kiutazását engedélyezte, akik közül azonban csak kevesen kaptak beutazó vízumot a különböző nyugati országokba, és ők is mindannyian (120 fő) visszatértek Magyarországra, a jelentés szerint. A nyugati emigráció tagjai közül 1961 decemberéig összesen 163 személy kért konzuli útlevelet, akik közül 43-an azt meg is kapták a magyar hatóságoktól. (MOL 288. f. 5/252. ö. e.)

⁴⁹ MOL XIX-A-83-b-329/1961. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz, 1961. október 27.

⁵⁰ MOL XIX-A-83-b 289. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3298/1961. sz. határozata az egyes minisztériumoknál, országos hatáskörű szerveknél a nemzetközi kapcsolatok intézéséről, 1961. november 16.

⁵¹ MOL 288. f. 7/143. ö. e. 3–4. Az MSZMP KB Titkárság 1962. október 2-i határozata. Uo. 288. f. 4/50–55. ö. e. A KB 1962. augusztus 14–16-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. 1963 áprilisában azonban a Titkárság hatályon kívül helyezte az előbbi rendelkezést, így a fenti esetekben is a belügyminiszter saját hatáskörben (az illető munkahelyének vezetője, illetve a pártbizottság véleményét kikérve) döntött. Uo. 288. f. 7/166. ö. e. 6. Az MSZMP KB Titkárság 1963. április 17-i határozata.

⁵² MOL XIX-B-1-z-10-62/15-1963. 20. d. Németi József főcsoportfőnök-helyettes jelentése a minisztériumokban és főhatóságoknál felállított NKO-k működésének tapasztalatairól, 1962. december 7. A Politikai Nyomozó Főosztályt az 1962-es átalakítás során megszüntették, és helyette létrehozták a csoportfőnöki rendszert, így a PNYF feladatkörét a BM III. Főcsoportfőnökség, a hírszerzés (III/I.) a kémelhárítás (III/II.) a belső reakció elhárítás (III/III), a katonai elhárítás (III/IV.), valamint az operatív technikai (III/V.) csoportfőnökség vette át.

⁵³ Németi József főcsoportfőnök-helyettes jelentése a minisztériumokban és főhatóságoknál felállított NKO-k működésének tapasztalatairól...

⁵⁴ A Magyar Testnevelési Sport Hivatal (MTSH) a Magyar Testnevelési és Sport Tanács (MTST) működésével kapcsolatos ügyintézését látta el. A Hivatal vezetője az MTST elnöke volt. Az MTST elődjét 1948-ban hozták létre Országos Sporthivatal (OSH) néven, amely 1951-től Országos Testnevelési és Sportbizottságként (OTSB) működött, majd 1956-tól a Művelődésügyi Minisztérium (MM) lett az intézmény jogutódja egészen 1958-ig, amikor a Magyar Testnevelési és Sport Tanács, 1963-ban pedig a Magyar Testnevelési és Sportszövetség (MTS) nevet vette fel. Bővebben *A magyar állam szervei, 1950–1970.* Szerk.: Boreczky Beatrix (főszerkesztő) – Müller Veronika – Pető Iván – G. Vass István. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár, 447–448., 498–500.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5 O-19460/2. 26–32. A BM II/5-f alosztály jelentése az MTSH Külügyi Osztályáról, 1961. július 13. Lásd még Uo. 27–28. A BM II/2-l alosztály jelentése a Hegyi Gyula elvtárral való beszélgetésről, 1961. július 15. Az osztály szervezete azonban lassan alakult át az „új” feladatokhoz. Az NKO-nak 1965 januárjában még mindig csak ideiglenes ügyrendje volt, amely nem volt egyeztetve a Belügyminisztériummal. Ezért például a Nemzetközi Sportszövetségekben dolgozó magyar funkcionáriusok „vezetése” nem tartozott az NKO hatáskörébe, így – sajnálkozott egy, az operatív munkát értékelő jelentés – az állambiztonsági érdekeket sem sikerült érvényesíteniük. További probléma volt, hogy a nyugati országokba kiszereződő magyar edzők személyéről csak utólag értesült az osztály, ezért kérték, hogy az NKO-n dolgozó szt-állományú tiszt már a kiválasztásnál kapjon tájékoztatást a javasolt személyekről. Az egyre nagyobb méreteket öltő – a nyugati országokba történő – ki- és beutaztatás miatt újabb két operatív tiszt beállítása is felmerült. Egy 1966-os jelentése szerint az NKO 50–60 fő operatív munkára alkalmas társadalmi kapcsolattal rendelkező, valamint rendszeresen biztosították az egész III. Főcsoportfőnökség operatív tisztjeinek és ügynökségének a kiutaztatását, és évente közel 250 rendezvényt biztosítottak. Uo. O-19460/1. 109–111. A BM III/II-6-b alosztály javaslata az MTS NKO operatív munkájának megszervezésére, 1965. január 27. Lásd még Uo. 167–168. A BM III/II-6-b alosztály jelentése az MTS területén folyó operatív munkáról, 1966. február 11.

⁵⁶ Németi József főcsoportfőnök-helyettes jelentése a minisztériumokban és főhatóságoknál felállított NKO-k működésének tapasztalatairól...

⁵⁷ MOL XIX-B-1-z-20/jkv-10-62/15-1963. 20. d. A BM Kollégium 1963. január 17-i ülésének rövidített jegyzőkönyve: Határozat a minisztériumokban és főhatóságoknál felállított Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai működésének tapasztalatairól.

⁵⁸ MOL XIX-B-1-az 54. d. A belügyminiszter-helyettes 009. sz. parancsa a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályain dolgozó szt-állomány munkájának és irányításának megjavítására, 1963. december 5.

⁵⁹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963. évi 4. sz. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról. (A kihirdetés napja: 1963. március 22.) *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1963.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, 1964, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 25–26.

⁶⁰ Bővebben Szabó Juliet: i. m.

⁶¹ MOL XIX-B-1-az 53. d. A belügyminiszter 005. számú parancsa a jogellenesen külföldre távozottak hazatéréséről, 1963. március 21. 1964 augusztusában elemezték a külföldről hazatért személyekkel kapcsolatos tapasztalatokat. MOL

XIX-B-1-z-10-64/9/1964. 23. d. Az Elnöki Tanács 1963. évi 4. sz. tvr. alapján külföldről hazatértek helyzete. A 005/1963. számú belügyminiszteri parancs végrehajtása, 1964. augusztus 5.

⁶² A belügyminiszter 005. számú parancsa a jogellenesen külföldre távozottak hazatéréséről...

⁶³ Az Állami Bizottság vezetője Fehér Lajos, tagjai Orbán László, Hollai Imre, Péter János, Galambos József, Dallos Ferenc és Böthy Ottó voltak. MOL 288. f. 5/300. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az 1962-ben amnesztia útján hazatért személyek helyzetének felméréséről és javaslat a különböző szervek ez irányú munkájára, 1963. május 14.

⁶⁴ Ezek a Baranya, Bács-Kiskun, Borsod, Csongrád, Vas és Veszprém megyei Politikai Nyomozó Osztályok voltak.

IRM Archív Irattára, Szervezési Osztály, 304. IX. d. Javaslat egyes megyei politikai nyomozó osztályokon útlevélcsoportok létrehozására, 1963. augusztus 21.

⁶⁵ ÁBTL 4.2 II. sor. 11. d. A belügyminiszter 0029. számú parancsa a Csehszlovákiába és Lengyelországba utazni kívánó személyek utazásának megkönnyítésére, 1963. december 21. Uo. A belügyminiszter-helyettes 0024. számú utasítása a belügyminiszter 0029/1963. számú parancsának végrehajtására, 1963. december 20.

⁶⁶ A déli és nyugati határszakaszon 1948–1957 között kialakított műszaki zár-és erődrendszerről, illetve a határsávról bővebben Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In *Bács-Kiskun megye múltjából. Évkönyv 17.* Szerk.: Tóth Ágnes. Kecskemét, 2001, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 253–285., valamint dr. Bencsik Péter – dr. Nagy György: i. m. 100–102. A déli határövezetet 1965. május 1-jétől szüntették meg végleg, míg a nyugati határszakaszon az aknazár helyett, fokozatosan egy gyengeáramú jelzőrendszert alakítottak ki.

⁶⁷ MOL 288. f. 31/1964/ 2. ö. e. Javaslat a Titkárságnak Sopron, Kőszeg, Szombathely idegenforgalmi lehetőségeinek felhasználására, 1964. április 6.

⁶⁸ MOL 288. f. 31/1964/ 2. ö. e. Feljegyzés a Szeged, Sopron és Kőszeg idegenforgalmi lehetőségeinek további kihasználására vonatkozó előterjesztéssel kapcsolatban, 1964. március 12.

⁶⁹ A szovjet vagy magyar katonai létesítményeket, védett objektumokat fényképező, filmező vagy arról rajzot, vázlatot készítő, vagy oda behatoló külföldiekkel szemben eljárást kellett lefolytatni. MOL XIX-B-1-az 57. d. A 0010/1964. számú belügyminiszteri utasítás a tiltott helyen történő fényképezéssel kapcsolatos eljárások szabályozása, 1964. június 30.

⁷⁰ MOL XIX-B-1-az 56. d. A belügyminiszter 0024. számú parancsa a Soproni Ünnepi Hetek megszervezésével kapcsolatos Belügyminisztériumi feladatokról, 1964. május 27. Lásd még Uo. 58. d. a Belügyminiszter-helyettes 0016. számú utasítása a Soproni Ünnepi Hetek megszervezésével kapcsolatos operatív feladatok, 1964. május 27.

⁷¹ Az szjt-állományú tisztek behelyezése különböző szervekhez, intézményekhez azért is „akadozott”, mert a jogállásuk, státuszuk nem volt egyértelműen tisztázva. Ezt csak 1964 januárjában szabályozták belügyminiszteri utasítással. MOL XIX-B-1-az 57. d. A belügyminiszter 002. számú utasítása a BM szjt-állományába tartozó hivatásos tisztek és tiszthelyettesek jogállásának rendezése érdekében, 1964. január 31.

⁷² MOL XIX-B-1-z-10/64/5/1964 22. d. Karasz Lajosnak, a III/II. csoportfőnökének jelentése a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályairól szóló 1963. január 17-i BM Kollégiumi határozat végrehajtásáról, 1964. április 24.

⁷³ A BM Kollégium határozatában elfogadta a Karasz-féle jelentés javaslatait és elhatározta, hogy egy-egy fő szjt-állományú operatív tisztet kell beállítani az Egészségügyi-, Építésügyi-, Földművelésügyi-, Belkereskedelmi és Könnyűipari Minisztériumokba, valamint elrendelte, hogy ki kell dolgozni az NKO központi alosztálya ügyrendjét. (Az nem világos, hogy ez a BM NKO-t jelenti-e avagy valami más szervezeti formát.) MOL XIX-B-1-z-10-64/5/1964. 22. d. A BM Kollégium 1964. április 29-i ülésének rövidített jegyzőkönyve, 1964. május 7.

⁷⁴ Bővebben Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok.* Szerk.: Uő. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, 19.

Izsa Jenő

Firkálás a WC ajtón

Egy állambiztonsági esettanulmány és háttere

A Belügyminisztérium III/IV. (Katonai Elhárító) Csoportfőnökség által kiadott „Szigorúan titkos” minősítésű 1974. évi 1. számú Tájékoztatóban esettanulmány jelent meg egy 1972-ben írásos úton elkövetett izgatás operatív nyomozásáról.¹ Az esettanulmány tárgyát képező bizalmas nyomozás anyagai a V-158757 számú vizsgálati dossziében találhatóak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában.² A bizalmas nyomozás didaktikus feldolgozása, a tanulságok közreadása a csoportfőnökség állományának gyakorlati felkészítését szolgálta. Mivel a bűncselekmény a BM Határőrségnél történt, az állambiztonsági szempontból illetékes III/IV. Csoportfőnökség 7. (Határőrségi Elhárító) Osztály volt a tanulmány szerzőjeként feltüntetve.

A bűncselekmények felderítésére irányuló céltudatos és aktív állambiztonsági tevékenységnek két, egymástól minőségileg is különböző munkafolyamata volt: az előzetes ellenőrzés, illetve a bizalmas nyomozás. Az előzetes ellenőrzés során a bűncselekményre utaló elsődleges információkat pontosították, kiegészítették. A bizalmas nyomozás a bűncselekményre utaló magatartás bizonyítására, illetve cáfolására alkalmas adatok megszerzését célzó, titkos formában végzett nyomozás volt. A nyomozás tapasztalatainak feldolgozását az esettanulmány bevezetőjében azzal indokolták, hogy „az írásos úton elkövetett izgatásos bűncselekmény nem tartozik a gyakori esetek közé, de társadalmi veszélyessége nagy, mivel katonai objektumban fordul elő, ahol emberek – katonák – tömegei élnek közösségben. Az ilyen tevékenység alkalmas arra, hogy megtévesszen embereket, befolyásolja a tömegeket. Ha időben nem derítjük fel, negatív hatással lehet az egység erkölcsi-politikai állapotára.”³

A bemutatott nyomozást azért indították, mert: „Az egyik határőrkerület kiképző alegységénél B.Z.⁴ határőr felkereste a határőrkerület operatív főtisztjét és bejelentette, hogy az alegység körletének WC-jében, az egyik fülke ajtaján a fasizmust dicsőítő felirat és horogkereszt látható. Az operatív főtiszt – a bejelentő jelenlétében – személyesen ellenőrizte, és meggyőződve a bejelentés tartalmának valódiságáról, intézkedett a helyszínen biztosítására. Az esetet jelentette előljárójának, ezután tájékoztatta a határőrkerület parancsnokát.”⁵

A történet kezdete a vizsgálati dossziében ennél részletesebben is dokumentálva van. A dossziében található B.Z. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, amelyben az éber határőr elmondta, hogy az izgató tartalmú szöveg felfedezése után azonnal szólt a KISZ-titkárnak, aki megígérte, hogy jelzi ezt a századparancsnoknak. De másnap azt konstataulta, hogy semmi nem történt az ügyben, ezért a január 26-án délután megtartott állambiztonsági előadás végén egyenesen az elhárító főtisztnek jelentette.⁶ A bejelentésre azonnal beindult a gépezet.

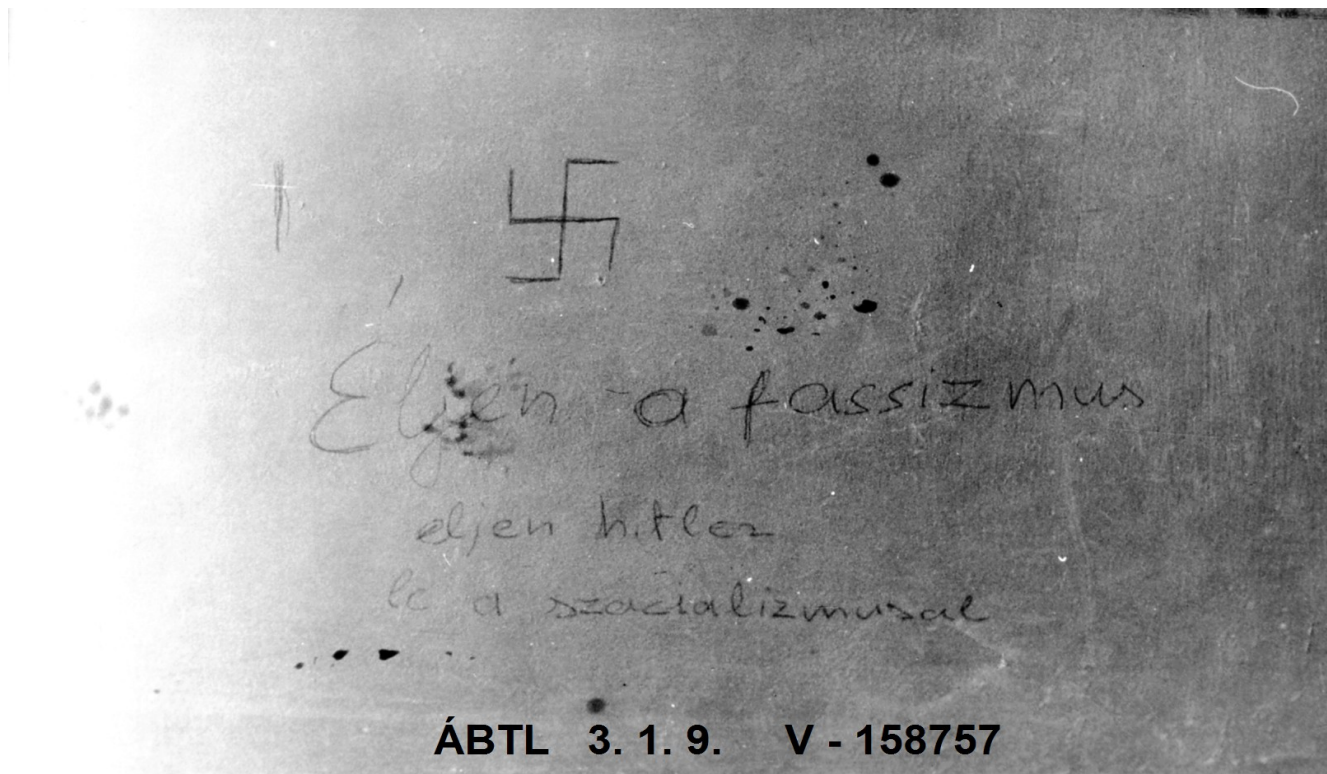
Az operatív főtiszt, Kalácska László rendőr őrnagy a nyomozás indításának kulcsfigurája volt. Amint a rendkívüli eseményről 1972. január 27-én készített jelentéséből⁷ kiderül, azonnal a helyszínre kérte a határőr kerület törzsfőnökét, a politikai osztály egy tagját, és a törzsszázad politikai helyettesét. Az elhárító főtiszt rövid jelentésének tárgya: „izgatásos jellegű feliratról” volt, és ez már előrevetítette a cselekmény jogi minőségét.

Az ad hoc bizottság tagjai, miután az operatív főtiszt irányításával megtekintették a helyszínt és az összefirkált WC ajtót, jelentésükben az alábbiakat rögzítették: „A tudomásunkra jutott izgatásra alkalmas feliratot és körülményeit bizottságilag megvizsgáltuk. A bizottság megállapította, hogy az említett helyiség 2. számú fülke ajtajának belső részén golyóstollal kb. 3x4 cm-es horogkereszt és az alábbi szöveg van felírva: »Éljen a kapitalizmus«, [ezt tévesen rögzítették, mert a szöveg: Éljen a fasizmus – IJ], »éljen Hitler«, »le a szocializmussal«. A felírás tagolt írással, olvashatóan, jól láthatóan helyezkedik el. Alatta apró betűkkel több erkölcstelen felirat és számok vannak, melyek közül jól olvashatók: »Szabad embernek születtem«, »Le a

katonasággal«. a többi szöveg nem összefüggő, nem lehet értelmezni. A bizottság megállapította, hogy az ismeretlen elkövető a BTK. 127. szakaszba ütköző és 1. bekezdésben minősülő izgatás bűntettét valósította meg.”⁸ Ez a mondat prejudikált megállapítás, hiszen csak bíróság állapíthatja meg a bűncselekmény megtörténtét, valamint annak minősítését. Nyilvánvaló az is, hogy a helyszín megszemlélésekor ilyen pontos törvényi hivatkozás nem juthatott a résztvevők eszébe. A bizottság azonnali intézkedésként a WC ajtót leemeltette a helyéről és az elhárító főtiszt irodájába vitette, ezzel megelőzve, hogy még több katona láthassa az izgató tartalmú szövegeket.

Ezután ki-ki eleget tett jelentési kötelezettségének, tehát az esetről jelentést kapott a határőr kerület parancsnoka, a III/IV-7. Osztály, a Határőrség Országos Parancsnoksága és a Határőrség Politikai Csoportfőnöksége. Az operatív főtiszt a kiképző és a közvetlen alegységeknél foglalkoztatott hálózati személyeket eligazította, részükre feladatot szabott a gyanúsítható személyek felderítése érdekében. A határőrkerület parancsnoka felfüggesztette az objektumból való kijárást, a szolgálati utakat, vezényléseket ugyanúgy, mint a nem szolgálati okkal összefüggő mozgásokat – gyakorlatilag karantént vezetett be. Az elhárító tiszt javaslatára – az elkövetőként számításba vehető személy(ek) írásmintáinak biztosítása céljából – intézkedett az érintett alegységek állományába tartozó határőrök szolgálati könyveinek⁹ és politikai foglalkozásokon használt jegyzetfüzeteinek összeszedésére. Elrendelte, hogy ezeket bocsássák az operatív főtiszt rendelkezésére.

Mivel ún. helyszínes bűncselekményről volt szó, ezért az illetékes megyei rendőr-főkapitányságtól haladéktalanul kérték a helyszíni szemle lefolytatását. A helyszíni szemlét 1972. január 27-én a kriminalisztika ismert elvei és gyakorlata alapján lefolytatták. A kiküldött nyomozók és a technikusok alapos munkát végeztek, a jegyzőkönyvet olvasva szinte látjuk a helyszínt, szinte halljuk a diktálást: „Jobb oldalon az előtérben 5 db 80x102 cm nagyságú angol WC van kiépítve, deszkafallal egymástól elválasztva. A WC-k ajtaja 186x180 cm nagyságban [sic!] az előtér felé teleajtó, az angol WC felé pedig három betéttel van ellátva. Egy-egy betétnek a nagysága 56x46 cm. A 2. sz. angol WC ajtó belső részén a felső betétjének közepe táján az alábbi ellenséges izgató feliratok találhatóak. Jobb oldalról 28 cm-re és a betéten lefelé 30 cm-re 2,5x3 cm nagyságú ellenséges [sic!] horogkeresztet találtunk, golyóstollal rajzolva. Ettől 2 cm lefelé 19 cm vízszintes hosszúságban »Éljen a fassizmus« [sic!] ellenséges felirat, a nagybetű kezdeténél 24 mm nagyságú a betű, a felirat befejezésénél pedig 11 mm a betű nagysága. Az »É« betű az írásból kiemelkedik, alatta 2 cm-re 8 cm hosszúságban vízszintesen a következő felirat látható: »éljen hitler« [sic!]. Alatta 3 cm-re 14 cm hosszúságban vízszintesen a következő ellenséges feliratot láthatjuk: »le a szocializmusal« [sic!]. A kezdeti írás nagysága 14 mm és a befejezett írásnak a nagysága 15 mm.”¹⁰

ÁBTL 3. 1. 9. V - 158757

A szemlebizottság másik WC ajtón is talált írásokat, de ezeket a nem minősítette ellenséges és izgató tartalmúnak. Ez érthető, mivel többnyire (a laktanyákban, kollégiumokban, pályaudvarokon a mellékhelyiségekben megszokott) trágár stílusban, ilyen-olyan cselekvésekre buzdító feliratok voltak, másik részük pedig az „öreg” vagy a „kopasz” katonák életérzéseit közvetítette.

A helyszíni szemle során jegyzőkönyvet vettek fel és fényképfelvételek készültek. A corpus delicti, tehát „az ellenséges szövegű feliratokat tartalmazó ajtó rész az ajtóból kifűrészelésre, eredetiben rögzítésre került.” Ujjlenyomat és egyéb nyomok rögzítésére nem volt lehetőség. Nem sikerült olyan tanúkat sem felkutatni, akik a tettest látták volna, így a nyílt és a bizalmas nyomozás egyaránt kevés tényre támaszkodva indulhatott el.

A bizalmas nyomozás kezdeti szakaszában a gyanúsítható személyek behatárolása nehézséget jelentett, hiszen a WC-t más alegységek beosztottai is, mintegy 200–250-en rendszeresen használták. Mivel az elkövető ismeretlen volt, de rendelkezésre állt a firkálás, a nyom, az írásazonosítás látszott a célravezető eljárásnak, amely tárgyi bizonyíték lehet, és általa az elkövető személyhez el lehet jutni. Az írásminták beszerzése nem okozott gondot, parancsnoki nyílt intézkedéssel rövid idő alatt megtörtént a szolgálati könyvek és a füzetek összeszedése. A legfontosabb teendő a több száz katonából a lehetséges elkövetők körének szűkítése volt. Erről részletesen beszámol a III/IV-7. Osztályon február 2-án készült dokumentum: „Az elkövető személyének felderítése céljából a BM Nógrád megyei állambiztonsági szerv szakközegeivel együttműködve áttanulmányoztuk az elkövetőként számításba jöhető sorállományú határőrök szolgálati könyveit, és az azokban levő kézírások alapján 5 főt szűrtünk ki, akiknek írása hasonló volt az izgatás jellegű felirattal. Az 5 főtől beszerzett írásminták, valamint a korábban rendelkezésre álló írásos anyagok – katonai és politikai jegyzetfüzetek – részletesebb vizsgálata alapján több körülmény arra utalt, hogy az ellenséges szövegű felirat B.J. határőr kezétől származhat. A feltevésünket megerősítette Kovács Pál rendőr őrnagy, a BM Nógrád megyei III. Osztály szakterület beosztottjának véleménye,¹¹ aki az öt írásminta alapján szintén B.J. határőrt tartotta elkövetőnek.”¹²

A B.J. határőrrel szemben felmerült gyanút több összetartozó információ is megerősítette. A bizalmas nyomozás fontos mozzanataként végrehajtották a firkálással

kapcsolatba hozhatónak minősített öt katona operatív meghallgatását.¹³ A meghallgatottak egyike, U.D. határőr a meghallgatás során kérdésre elmondta, hogy a szolgálati könyvében levő önéletrajzot nem saját kezűleg írta. Mivel az ő kézírása nehezen olvasható, ezért a rajparancsnok B.J. határőrt kérte meg arra, hogy segítsen és helyette írja meg. A meghallgatáson arról is beszélt, hogy ő kapott parancsot a jegyzetfüzetek összeszedésére, de B.J. füzetét nem találta meg. ezért lement az étkezdébe és a látogatóit fogadó B.J-t megkérdezte, hol van a füzete. Azt válaszolta, hogy a hátizsákjában, de ott sem találták meg. A csoportfőnökség által közreadott esettanulmány szerint a jegyzetfüzetet a katona fekhelyén, a szalmazsákjában megtalálták, de ezt az információt a vizsgálati dosszié egyetlen iratában sem említik. Mindenesetre B.J. füzete előkerült, és ennek átvizsgálása újabb eredményt hozott. Egyik lapján ugyanaz a szöveg szerepelt, mint a WC ajtón: „Le a katonasággal, szabad embernek születtem.” Meghallgatása során U.D. azt is közölte, hogy január 30-án este B.J. elmondta neki, hogy „tőle is vettek írásmintát, és azt is elismerte, hogy ő is írt fel az ajtóra szövegeket, de nem azt, amit keresnek.”¹⁴ U.D. szerint B.J. magatartása a nyomozás kezdete óta megváltozott, olyan idegességet tapasztalt nála, amit korábban nem. Katonatársát alattomos, sunyi kimeríthetetlen embernek jellemezte.¹⁵

Az operatív főtiszt a helyzetből adódó lehetőséget kihasználva, U.D. közlésére és beállítottságára alapozva a meghallgatás ezen a pontján titkos kapcsolatot létesített a bejelentővel. A frissen beszervezett társadalmi kapcsolat, U.D. határőr „ígéretet tett arra, hogy segítséget nyújt az ismeretlen elkövető felderítése érdekében. Ennek alapján megkérték B.J. határőr személyének, magatartásának megfigyelésére.”¹⁶

Az állambiztonsági munka korabeli szabályai szerint a társadalmi kapcsolat nem volt tagja a hálózatnak: „Társadalmi kapcsolatnak nevezzük azt a szocializmushoz hű személyt, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szerveket. A társadalmi kapcsolattal rendszeres, nyílt kapcsolattartás valósul meg, amely az adott információt tekintve szigorúan titkos. A társadalmi kapcsolat semmilyen nyilvántartásban nem szerepelhet, fedőneve és dossziéja nincs, írásos jelentésre nem kötelezhető. Forrásként nevének kezdőbetűivel kell megjelölni.”¹⁷

A nyílt eljárásban a nyomozóhatósági jogkörrel felruházott határőrkerület-parancsnok 1972. január 31-én elrendelte B.J. határőr őrizetbe vételét izgatás alapos gyanúja miatt. Ehhez elegendőnek tartotta az elhárító főtiszt, az ad hoc bizottság és a rendőrségi helyszíni szemlebizottság megállapításait, és az elsődleges írásszakértői véleményt.

Az őrizetbe vételről szóló határozat indokolása rövid, a szocializmus ellenes és a fasizmust dicsőítő szöveg meg sincs említve:

„1971. november 17-én történt bevonulása óta levelezik 6 volt barátjával. A gyanúsított elmondása alapján a levelekben, amit egymásnak írnak, a katonaságot becsmérő megjegyzések vannak. A gyanúsított az ilyen irányú becsmérő megjegyzéseket a mellékhelyiségek különböző helyeire írta fel, mint pl.: »Szabad embernek születtem«, »Le a katonasággal« stb.”¹⁸

Az addigi nyílt és bizalmas nyomozás eredményeinek összegzése, tényeinek értékelése alapján a tettes egyértelmű azonosítása érdekében a III/IV-7. Osztály 1972. február 1-én igazságügyi írásszakértői véleményt kért.¹⁹ A B.J. jegyzetfüzetében talált kézírást összehasonlították a helyszíni szemlén rögzített firkálással, kézírással. Az írásszakértő megállapította, hogy „a szürkére festett műanyag lapra kék színű golyósíróval tagolt írással írt kérdéses kézírás *kapcsolatba hozható* B.J. eredetként bemutatott kézírásával.”²⁰

A szakértő szerint azonban a megnyugtató és egyértelmű véleményadáshoz bővebb írásminta felvétele szükséges, ezért kérte, hogy az újonnan felveendő írásminta tartalmazzon olyan szavakat is, amelyek a kérdéses kézírásban is előfordulnak, valamint kérte, hogy álló helyzetben is vegyenek fel próbairást. A dosszié öt olyan lapot tartalmaz, amelyet az írás azonosítása céljából készítettek. Az igazságügyi írásszakértő kérésére diktálással írásmintákat vettek B.J-től. A diktált szövegekben több indifferens szó mellett szerepeltek a „szocializmus”, a „fasizmus”, az „éljen” szavak különböző kontextusokban, más-más mondatokban. Így pl.: „Éljen a szocializmus, éljen a béke”, „Le az imperializmussal”, „Megbukott Hitler” stb. A szakértő a bővebb írásmintákat elemezve

arra a következtetésre jutott, hogy: „ az »éljen« kezdetű, »le a szocializmussal« végződésű szöveg kézírása minden kétséget kizáróan B.J. kezétől származik.”²¹ Tekintettel az ügy jelentőségére az operatív szervek később még egy igazságügyi írásszakértőt is igénybe vettek.

A nyomozást a BM III/1. (Vizsgálati) Osztály²² 1972. február 3-án rendelte el. A nyomozás elrendelését megalapozta az írásszakértő előbbieken bemutatott szakvéleménye. Az indoklás rövid és tényyszerű: „A BM 10. Határőr Kerület Balassagyarmat állományaiba tartozó B.J. határőr 1972. január végén az alakulat legénységi épületének mellékhelyiségében »Éljen a fasizmus«, »éljen Hitler«, »le a szocializmussal« izgató tartalmú szöveget és egy horogkeresztet írt, illetve rajzolt.”²³

A B.J.-vel szembeni alapos gyanút a frissen létesített társadalmi kapcsolat, U.D. határőr is alátámasztotta. Feladatának megfelelően figyelemmel kísérte B.J. viselkedését, és arról érdemi információkkal szolgált. Tanúként kihallgatása során visszaemlékezett arra és elmondta, hogy a firkálás felfedezését megelőző egyik éjjel, január 20–21-én „nevezett nem aludt, még 23 órakor is az ágya mellett állt, rendkívül ideges volt, és arról panaszkodott, hogy nem tud aludni. Több esetben kiment a helyiségből, majd ezt követően ruhástól feküdt le. Az volt az érzésem, mintha vívódna magával. Úgy viselkedett, mint aki rossz fát tett a tűzre. [...] visszagondolva az a véleményem, hogy lehetséges, hogy cselekményét azon a napon követte el.” Az is feltűnt U.D.-nek, hogy B.J. „a nyomozás kezdetétől folyamatosan érdeklődött, hogy megvan-e már a tettes.”²⁴

B.J. előzetes letartóztatását követően intenzív vizsgálati munka következett. A nyomozás menetében nyolc határőrt hallgattak meg tanúként, közülük hármat a bírósági tárgyalásra is beidéztettek. Két esetben kérték igazságügyi írásszakértő kirendelését. Az előzetes letartóztatás ideje alatt 8 nap időtartamra titkos eszközként fogdaügynököt és szobahallgatást (3/e rendszabályt) alkalmaztak. Az ügyben keletkezett hálózati jelentéseknek a dossziében nincs nyoma.

A vizsgálat eredményeit összegezve úgy ítélték meg, hogy a bizalmas nyomozás során megállapított tények, adatok, a helyszíni szemle, a meghallgatások és az azonosítási eljárások eredményei, a hálózaton kívüli kapcsolattól beszerzett információk, illetve a beszerzett igazságügyi írásszakértői vélemények, mint jogi erejű bizonyítékok alkalmasak az izgatás bűncselekmény elkövetése alapos gyanújának igazolására, a vádemelés megalapozására. Ezt az álláspontot tartalmazta a Vizsgálati Osztálynak a nyomozás befejezésére vonatkozó javaslata. A cselekmény motívumáról megállapították, hogy: „azt a nevezett megdöbbenéséből, vélt és általa túlértékelt sérelmek miatti elkeseredéséből követte el. Az elkövetési okok között politikai motivációt nem tudtunk megállapítani.” Ám ebben a dokumentumban van még két figyelemre méltó mondat: „A nyomozás során fogdaügynököt és 3/e rendszabályt is alkalmaztunk. Az ügynököt azonban ki kellett vonni, mert B.J. határőrt beismerő vallomása után vallomásának visszavonására igyekezett rábeszélni.”²⁵ A 3/e rendszabályt (szobahallgatást, illetve ebben az esetben zárkahallgatást) a fenti dokumentumon kívül nem említik. A tartalomjegyzékben sem szerepel ilyen anyag, a lefűzéskor, 1972. július 25-én valószínűleg nem került bele a dossziéba. A fogdaügynök alkalmazása és következményei viszont jól nyomon követhetők.

A fogdaügynökök felhasználása nem új módszer a titkos nyomozati munkában. Az állambiztonság történetében számos eset ismert, amikor a zárkatárs a hivatásos nyomozókat megszegényítő módon, furfanggal, empátiával kiszedte az igazságot, vagy beismerésre készítette az amúgy konok tagadásban levő terhelteket. A magyar állambiztonsági szervek a fogdaügynököket önálló szakmai kategóriaként kezelték, a vizsgálati szervek operatív eszközeiknek tartották. A fogdaügynökök alkalmazása a nyomozati cselekmények során, a vizsgálati időszakban az előzetes letartóztatásba helyezett terheltek között történt. Jelentőségét abban látták, hogy a helyesen alkalmazott fogdaügynök olyan fontos, a bizonyításhoz szükséges adatok birtokába juttathatja a vizsgálót (nyomozót), amely más módon nem szerezhető meg. A fogdaügynök feladatai voltak: A letartóztatott vallomásának, magatartásának és hangulatának ellenőrzése, a vizsgálat során általa tervezett/alkalmazott taktika megismerése; a még fel nem tárt, bizonyítást elősegítő egyéb adatok megszerzése, vagy előkészületben levő bűncselekmények, illetve bűnös kapcsolatok, eltitkolt bűnjelek felderítése; a letartóztatott szökési vagy öngyilkossági kísérletének

megakadályozása; a vizsgálati munka meggyorsítása, a teljes körű felderítés elősegítése.²⁶

A február 3-án előzetes letartóztatásba helyezett B.J. mellé „Urbán” fedőnévvel fogdaügynököt vezettek be. A vizsgálati dossziében a fogdaügynök három, kézzel írott jelentése megtalálható.²⁷ Magatartási vonalként azt határozták meg számára, hogy „figyelje meg a célszemély magatartását, az általa elmondottakat és hasson rá – a lehetőség szerint –, hogy a bizonyítékokkal szemben [sic!] beismerő vallomást tegyen.” Legendája szerint röpcédula terjesztés miatt folyik ellene eljárás.

A fogdaügynök alkalmazása kétségkívül eredményt hozott. Amint azt „Urbán” az első, február 7-i jelentésében leírta, a beszélgetés közben B.J. csak a „le a katonasággal” és a „szabad embernek születtem” szövegek felírását ismerte el.

Másnap azonban fordulat történt: „... elmondtam B-nek, hogy az ügyem befejezéséhez közeledik. Az itt töltött négy hónap alatt részben beismerő vallomásban, részben tagadásban voltam, bár ez utóbbit nagyon megbántam, mert a bizonyítékok előtt, amit élém tártak, meg kellett hajolnom. Ma délelőtt a beszélgetés fonala ismét B. ügye volt. Megvilágítottam előtte azt, hogy milyen sok az enyhítő körülmény az ő esetében, és milyen butaság másokat egy konok tagadással tönkretenni. Belátta, hogy igazam van, és ő maga mondja, igen az idő is valóban nekik dolgozik, sőt olyan kellemetlen dolgok elé állíthatják az embert, amit nehéz lenne megmagyarázni. Válaszképpen mondtam én erre, hogy na látja, hogy elszólta magát, ne nézzen hülyének. Ismerje el, hogy maga írta fel a második szöveget is, hiszen az *kettőnk között marad* úgylis. Mondtam neki, gondolkozzon, a bíróság is azt fogja nézni, hogy maga meggondolatlanul felírt egy szöveget, nem tudta, csak könyvekből vagy hallásból, hogy ki volt Hitler, nem élt a fasizmusban, 19 éves és pusztán egy meggondolatlanság volt a maga részéről. Belátta, hogy igazam van és *elismerte a második szöveg felírását*. Megjegyzés: A fent leírtak alapján biztos vagyok abban, sőt határozott meggyőződésem, a legközelebbi kihallgatás során *beismerő vallomást fog tenni*.”²⁸

És lám, így is lett – amint erről a február 9-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvből kiderül, a vizsgáló kérdésére B.J. megváltoztatta korábbi tagadó vallomását: „... beismerem, hogy a terhemre rótt bűncselekményt én követtem el. Eddig azért nem tettem beismerő vallomást az általam elkövetett bűncselekményről, mert félttem tettem következményeitől [...] magamban mérlegeltem a két cselekmény súlyát, és úgy döntöttem, hogy az utóbbi cselekményemért, tehát a fasizmust éltető szövegért súlyosabb büntetést, illetve következményeket várhatok, ezért döntöttem úgy, hogy ezt a cselekményemet nem ismerem el.” Ugyanezen a kihallgatásán tettének okáról azt vallotta: „... azért írtam, mert el voltam keseredve. Már bevonulásom óta nem tudtam megszokni sem a körülményeket, sem a velem szembeni bánásmódot, az egész légkört idegennek tartottam, amelyet úgy éreztem, hogy sohasem fogok megszokni és elviselni. Nem volt politikai ártó szándékom. [...] A korábban engem ért vélt sérelmek miatt mintegy elégtételt láttam magam előtt, hogy fel mertem írni, illetve, hogy a horogkeresztet felrajzoltam.”²⁹

A fogdaügynök „Urbán” tevékenységét február 11-én értékelte és köszönte meg az ügy vizsgálója. A pozitív eredmény elismerése mellett jelentésében rögzíti, hogy „jó munkájáért cigaretta és édesség kedvezmény adásában részesítettem”. Néhány óra elteltével azonban a jelentés készítője megdöbbenéssel értesült arról, hogy az ügynök megengedhetetlen magatartást tanúsított, mivel „személyesen hallottam magam is [nyilvánvalóan a 3/e rendszabálynak köszönhetően! – IJ], hogy az ügynök a célszemélyt vallomásának visszavonására biztatja. Ez eltért a meghatározott magatartási vonaltól és dekonspirációs veszélyt jelentett.”³⁰ A történeteket előljárójának jelentette, gondoskodott az ügynök azonnali kivonásáról és az akció szükséges fedéséről.

Az ügynök pálfordulása – amelynek okát csak találgatni lehet, a miértet nem magyarázzák meg a források – nem maradt következmények nélkül. A következő kihallgatásán február 14-én B.J. visszavonta korábbi beismerő vallomását. Ezt azzal indokolta, hogy a beismerő vallomás megtételekor nem volt őszinte. A vizsgáló tiszt erre a lépésre azonnal elé tárta a második írásszakértői véleményt, amely az elsővel azonosan, kétséget kizáróan megállapította, hogy a WC ajtón talált izgató tartalmú feliratok B.J. kezétől származnak.³¹ Ismét fordult a kocka, B.J. nem tehetett mást, mint

megváltoztatta a percekkel előbb mondottakat, és a nyomozás során másodszor is beismerő vallomást tett. A részletekről is beszélt a vallomásában: „a szöveget állva írtam, és írásomat igyekeztem torzítani, ezért írtam két s-sel a fasizmust és a Hitlert kis h-val. Akkor úgy gondoltam, hogy a tettetést majd a rossz helyesírók között fogják keresni és engem az írásom alapján nem fognak tudni azonosítani, illetve megtalálni.”³²

Későbbi kihallgatása során B.J. azonban megint, már harmadszor visszavonta ezt a beismerő vallomását. Tettét sem a későbbiekben, sem a tárgyaláson sem ismerte el. A február 29-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvben ez áll: „A szakértői véleményekben foglaltakat nem fogadom el, a korábban tett beismerő vallomásomat, melyet a szakértői vélemény alapján tettem, visszavonom, mert a kérdéses szöveget nem én írtam. Én csak a »le a katonasággal« és a »szabad embernek születtem« tartalmú szövegeket írtam.”³³

A Vizsgálati Osztály a vizsgálat befejezését követően az ügyet az igazságszolgáltatás elé vitte. A vádirat a Budapesti Katonai Ügyészségen készült 1972. március 17-i keltezéssel.³⁴

A vádemelés után a Katonai Bíróság zárt tárgyalást tartott. Az 1972. április 13-án kelt ítéletben B.J-t bűnösnek mondta ki a nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntetében és ezért őt 2 évi szabadságvesztésre, mint főbüntetésre, és 2 évre a közügyektől eltiltásra, mint mellékbüntetésre ítélte. A szabadságvesztést fegyházban kellett letölteni.³⁵

Az ítéletet mindkét oldal megfellebbezte. A katonai ügyész a büntetés súlyosbításáért, a vádlott a tényállás téves megállapítása és a cselekmény jogi minősítése miatt, továbbá a büntetés enyhítéséért fellebbezett. Az ügy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága elé került.

A Legfelsőbb Bíróság 1972. május 24-én tartott zárt fellebbezési tárgyaláson hozott ítéletével a Budapesti Katonai Bíróság ítéletét annyiban változtatta meg, hogy a szabadságvesztés végrehajtási fokozatául a szigorított börtönt jelölte ki, a vádhatóság, illetve a vádlott fellebbezéseit pedig elutasította. A fegyház helyett szigorított börtön némi enyhítést jelentett az elítélt számára. A Legfelsőbb Bíróság bizonyítottan látta a nagyobb nyilvánosság minősítő körülmény fennállását, mivel 200–250 személy járt arra a WC-re, megvolt a lehetősége annak, hogy nagyobb létszámú, vagy megszámlálhatatlan személy megismerje a szöveget. Elfogadta az elsőfokú Katonai Bíróság által is hitelesnek tartott írásszakértői véleményeket bizonyítékként. Ennek a jelentőségét az adta, hogy a nyomozati eljárásban B.J. három alkalommal elismerte az izgató tartalmú írást, háromszor tagadta, illetve beismerését visszavonta. A Legfelsőbb Bíróság is bizonyítottan látta, hogy az írás a vádlott kezétől származik, amint ezt a kirendelt igazságügyi írásszakértők egybehangzóan megállapították.³⁶

Az esettanulmány részletesen foglalkozott az elkövető személyi körülményeivel és tettének lehetséges motívumaival. Az elkövető B.J. katonai szolgálatára vonatkozó információkat három rövid mondatban összegezték: „1971 őszén vonult be. A kiképzést megfelelő eredménnyel teljesítette. Dicsérete, fenyítése nincs.” B.J. határőr alkalmazotti családból származott. Érettségizett, bevonulása előtt technikai beosztásban dolgozott a Földmérő és Talajvizsgáló Vállalatnál. Az elhárító szervek megállapították, hogy nevezettnek „zavaros nézetei voltak a szocialista rendszerrel kapcsolatban. Tapasztalható volt az imperialista fellazító politika befolyása is. Barátaival folytatott levelezésének tartalma alapján politikailag téves nézetei vannak. Munkahelyén olyan személyekkel dolgozott együtt, akik a felszabadulás előtt hivatásos tisztként szolgáltak, ezek befolyása is érezhető volt. Bevonulás előtt negatívan nyilatkoztak a katonai szolgálatról volt munkatársai, barátai.” Az operatív szervek szerint ezek a bevonulás előtti negatív hatások váltották ki a szembefordulást a katonaelettel. „Ez a szembefordulás és zavaros nézetei motiválták a katonai szolgálattal kapcsolatos és az izgatásra alkalmas szövegeket.”³⁷ Érdemes megjegyezni, hogy az elhárítás alapvetően negatív értékítéletével szemben a Budapesti Katonai Bíróság és a fellebbezési tárgyalást végrehajtó Legfelsőbb Bíróság sem említi ilyen nyomatékkal a bevonulás előtti hatásokat és a kialakulatlan személyiséget. Viszont az enyhítő körülmények között figyelembe vették az elkövető „büntetlen előéletét, eddigi pozitív életvezetését, hogy a polgári életben jól végezte munkáját és a katonai szolgálata ellen sem merült fel kifogás.”³⁸

Hogy ez így történt, abban szerepe lehetett annak a két jellemzésnek, amelyeket a vádlott alegységparancsnoka, illetve a bevonulás előtti munkahely illetékes vezetője adott. A századparancsnok-helyettes 1972. február 2-án azt írta az ún. alapminősítésben, hogy beosztottja, B.J.: „ az újonckiképzésre előírt politikai oktatás anyagát jól elsajátította. A bel- és külpolitikai kérdésekben jól tájékozott, pártunk politikáját ismeri. A katonai illetve határőrizeti kiképzés anyagát jól elsajátította. [...] A kollektívához való viszonya jó volt, a gyengébbeket segítette a feladatok végrehajtásában. Általános műveltsége jó szintű, értelmi képessége jó, komoly, megfontolt gondolkodású, őszinte természetű. Nem magába zárkózott, káros szenvedélye nincs.”³⁹

A Vizsgálati Osztály a NR-1136. sz. formanyomtatványon értesítette az eljárásról és az előzetes letartóztatásról a munkahely vezetőjét, és kérte, hogy: „nevezett munkaviszonyának tartamáról, a munkához és munkatársaihoz való viszonyáról, kereseti, jövedelmi viszonyairól értesíteni szíveskedjen. Kérem a jellemzésben kitérni volt dolgozójuk politikai magatartására.”⁴⁰

A munkahelyi jellemzés pozitív hangvétellal: „Az itt töltött rövid idő alatt mind szakmai munkáját, mind politikai magatartását illetően vezetőire kedvező benyomást tett. Politikai szempontból elsősorban a KISZ-ben folytatott tevékenysége alapján tudjuk megítélni. [...] a társadalmi munkákban, KISZ rendezvényeken szívesen vett részt. Negatív politikai megnyilvánulást nem tapasztaltunk nála.”⁴¹

Az esettanulmány végén a tapasztalatokat és tanulságokat összegezték. E szerint a gyors és eredményes felderítés felhívta a figyelmet a katonatömegekkel való szoros kapcsolatok fenntartására, valamint az állambiztonsági propaganda hatékonyságának fokozására. A szakmai munka gyakorlata számára tanulságként rögzítették, hogy az operatív szervekhez érkező bejelentések tartalmát haladéktalanul ellenőrizni kell, hasonló esetben a helyszín biztosításának és a helyszíni szemle szakszerű elvégzésének döntő szerepe van a nyomozás későbbi szakaszában. Kiemelték, hogy a társadalmi és más, hálózaton kívüli kapcsolatok nagy segítséget nyújtottak. Különösen elismeréssel írtak a határőrkerület-parancsnok által fogantatosított nyílt intézkedésekről, az együttműködési készség magas szintjéről.

Az írásos úton elkövetett izgatás nyomozásáról összegezve ezt írták: „A gyors és célratörő hálózati munka, az összehangolt operatív és nyílt nyomozati cselekmények helyes irányának megválasztása, valamint a társ operatív és rendőri szervekkel, a parancsnokokkal összehangolt szakszerű intézkedések sorozatával rövid időn belül sikerült a tettes személyét megállapítani, és a büntetőeljárást lefolytatni.”⁴²

Az esetet a Magyar Néphadsereg tiszti állománya számára készített állambiztonsági politikai tájékoztató anyagában is megemlíti. Tényként állapítják meg az anyagban, hogy „az állam elleni bűntettek közül az utóbbi években – az előfordulás számát tekintve országos viszonylatban – az izgatásos bűnügyek kerültek előtérbe.” A hadseregben elkövetett izgatások hatását úgy értékelték, hogy azok „nem gyakorolnak számottevő befolyást a magyar Néphadsereg és más fegyveres erő [itt a BM Határőrségről van szó – IJ] politikai-erkölcsi szilárdságára, mert e bűnös tevékenységet semlegesíteni tudja a helyes politikai nevelőmunka.” A tájékoztató anyag jellegének megfelelően az eset az érdemi operatív munkára utaló szakkifejezések, azonosíthatóságra utaló adatok és konkrétumok nélkül, eléggé általánosan, lekerekítetten megfogalmazva került a tiszti állomány elé: „B.J. a bevonulása után a katonai szolgálatot úgy tekintette, mint személyes szabadságának szükségtelen korlátozását. Túlzott érzékenysége és negatív irányú befolyásoltsága következtében a szocialista társadalmat hibáztatta a katonai élet nehézségeiért. Ezt úgy juttatta kifejezésre, hogy körletében a szocialista rendet támadó, a fasizmust dicsőítő szöveget írt a falra.”⁴³ Ennyi és nem több a tisztek tájékoztatására szánt szöveg.

Ugyanarról az esetről eltérő véleményt formálhatunk a három idézett forrás alapján. A vizsgálati dosszié a maga konkrétumaival egészen részletes, a valóságos tevékenységeket és hátterüket is megmutató képet ad. A cselekményt elkövető határőr, az elhárító főtiszt és önkéntes segítők, valamint a vizsgálók és a szakértők a dokumentumokat olvasva megelevenednek. A történet jól követhetően bontakozik ki az ügy kipattanásától a bírósági ítéletig. A csoportfőnökségi esettanulmány már bizonyos

mértékig elvonatkoztat, általánosít, és leginkább a bizalmas nyomozás szakszerűségét, az operatív munka célravezető intézkedéseinek tartalmát és sorrendjét hangsúlyozza, nem fordít nagy figyelmet sem az elkövetőre, sem az ügy más szereplőire, hiszen az elhárító tisztek okulására készítették. A Magyar Néphadsereg tisztjeinek pedig ez csak egy eset, amit megemlítenek, de a tanulságok levonása megmarad az általánosságok, illetve a politikai propaganda szintjén. Az ügyet tehát ki-ki a konkrét érdekeinek, céljainak megfelelően mutatta be és interpretálta.

- ¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4.1 A-3008/21. A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökség 1/1974. sz. tájékoztatója. 8–14. (Írásos úton elkövetett izgatásos bűncselekmény nyomozásának tapasztalatai c. fejezet.)
- ² ÁBTL 3.1.9 V-158757.
- ³ ÁBTL 4.1 A-3008/21. 8.
- ⁴ A vizsgálati dossziében szereplők teljes neve helyett monogramot használok, kivéve az állambiztonság és a rendőrség állományába tartozó hivatásos tiszteket.
- ⁵ ÁBTL 4.1 A-3008/21. 8.
- ⁶ ÁBTL 3.1.9 V-158757 39–40. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1972. február 15.
- ⁷ Uo. 84–85. Izgatásos jellegű feliratról, 1972. január 27.
- ⁸ Uo. 86–87. Jelentés az izgatásra alkalmas felirat bizottsági megvizsgálásáról, 1972. január 26. A dokumentumokban eredetileg aláhúzott szövegrészeket a továbbiakban kurziválva közlöm.
- ⁹ A Szolgálati könyv tartalmazta az adott személy adatait, személyleírását, szolgálati beosztásaival, pályafutásával kapcsolatos adatokat (állományba vétel, áthelyezések, vezénylések, tanfolyamok, kiképzési eredmények, szabadságolások, dicséretes és fenytések, jellemzések, minősítések), valamint kézzel írott önéletrajzát.
- ¹⁰ ÁBTL 3.1.9 V-158757 55–58. Jegyzőkönyv helyszíni szemlééről, 1972. január 27.
- ¹¹ Kovács Pál a megyei rendőr-főkapitányság írásszakértője volt.
- ¹² ÁBTL 3.1.9 V-158757 88–89. B.J. határőr izgatás bűntettével gyanúsított személlyel kapcsolatban, 1972. február 2.
- ¹³ Az operatív meghallgatás nem tanúkihallgatás, nem nyílt eljárás. Célja a vizsgálatához számításba vehető tanúk felderítése és vallomásaik rögzítése. Olyan személyek kikérdezése, akik a felderítést segítő közléseket tehetnek. Lásd *Állambiztonsági szolgálati ismeretek. Előzetes ellenőrzés – bizalmas nyomozás*. 1. köt. Budapest, 1980, BM Könyvkiadó. 106.-107.
- ¹⁴ ÁBTL 3.1.9 V-158757 92–93. Feljegyzés, 1972. február 4.
- ¹⁵ Uo. 90–91. Jelentés B.J. határőr izgatás bűntettével gyanúsított személyről, 1972. február 3.
- ¹⁶ ÁBTL 4.1 A-3008/21. 11.
- ¹⁷ A hálózaton kívüli kapcsolat kategóriái: hivatalos kapcsolat; társadalmi kapcsolat, alkalmi kapcsolat. A hálózaton kívüli kapcsolatok rendszeres vagy alkalmi segítséget nyújtottak az információszerzés, az adatgyűjtés, az ellenőrzés és a bizonyítékszerzés feladataiban az állambiztonsági szerveknek. Lásd *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 1. köt. Budapest, 1975, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. 70–83.
- ¹⁸ ÁBTL 3.1.9 V-158757 7. Határozat őrizetbe vételről, 1972. január 31.
- ¹⁹ Uo. 60. Szakértői vélemény kérése, 1972. február 1.
- ²⁰ Uo. 60. Írásszakértői vélemény, 1972. február 1.
- ²¹ Uo. 63–65. Írásszakértői vélemény, 1972. február 2.
- ²² A BM III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökség központi szerveként: „A III/1. Vizsgálati Osztály országos hatáskörrel nyomozást folytat: az állam elleni, valamint a béke és az emberiség elleni, a katonai bűntettek köréből a külföldre szökevényes, továbbá az állambiztonsági, vagy politikai szempontból jelentős olyan bűncselekményekben, melyeket a belügyminiszter, vagy a BM. III. főcsoportfőnök hatáskörébe utal.” Kivonat a BM III/1. Osztály ügyrendjéből. 34-13/16/1972. www.abtl.hu/html/hu/forrasok/ugyrend_6.doc (Utolsó letöltés: 2010. január 22.)
- ²³ ÁBTL 3.1.9 V-158757 5. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1972. február 3.
- ²⁴ Uo. 44–46. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1972. február 15.
- ²⁵ Uo. 76–79. Javaslat B.J. ügyében a nyomozás befejezésére, 1972. március 1.
- ²⁶ A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 0010/1962. számú parancsa: Fogdaügyi szabályzat a politikai nyomozó szervek számára. Budapest, 1962. március 24. Nytt. szám: 10-23/10/1962. 5. <http://www.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/10-30.pdf>. (Utolsó letöltés: 2010. február 9.)
- ²⁷ ÁBTL 3.1.9 V-158757 96/a–d. Cím nélküli fogdaügynöki jelentések, 1972. február 7., 8., 11.
- ²⁸ Uo. 96/b. Cím nélküli fogdaügynöki jelentés, 1972. február 8.
- ²⁹ Uo. 24–26. Jegyzőkönyv B.J. határőr terhelt kihallgatásáról, 1972. február 9.
- ³⁰ Uo. 94–95. Jelentés (tárgy nélkül), 1972. február 12.
- ³¹ Uo. 69–74. Írásszakértői vélemény, 1972. február 14.
- ³² Uo. 27–29. Jegyzőkönyv B.J. határőr terhelt kihallgatásáról, 1972. február 14.
- ³³ Uo. 33–34. Jegyzőkönyv B.J. határőr terhelt kihallgatásáról, 1972. február 29.
- ³⁴ Uo. 103–105. Vádirat, 1972. március 17.
- ³⁵ Uo. 110–113. Ítélet, 1972. április 13.
- ³⁶ Uo. 106–109. Ítélet, 1972. május 24.
- ³⁷ ÁBTL 4.1 A-3008/21. 12.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.9 V-158757. 106–109. Ítélet, 1972. május 24.
- ³⁹ Uo. 15. Alapminősítés, 1972. február 2.
- ⁴⁰ Uo. 20. Munkahelyi jellemzés kérése, 1972. február 5.
- ⁴¹ Uo. 21. Munkahelyi jellemzés. 1972. február 10. A munkáltató készséges együttműködési beállítottságát mutatja, hogy a február 5-én kelt kérésre gyorsan, február 10-én már válaszolt is.
- ⁴² ÁBTL 4.1 A-3008/21. 14.

⁴³ A fegyveres erőknél előforduló állam elleni bűncselekményekről, azok elkövetési körülményeiről és megelőzésükről. Tiszti politikai tájékoztató. Kiadja: MN Politikai Főcsoportfőnökség Agitációs Osztálya és a Katonai Elhárítási Csoportfőnökség, 1974. 18.

Tabajdi Gábor

A hírszerzők mindennapjai (1974–1983)

A Kádár-korszak titkosszolgálatainak történetével foglalkozó publikációk eddig kevés információt tártak fel a szervezet belső életéről. Ennek egyik oka, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található források döntő többsége az egyes ügyekhez kapcsolódó dosszié, a szervezet mindennapjairól minimális mértékű irat maradt fenn. Alábbiakban egy olyan iratcsoportot mutatok be, amelynek segítségével betekintést nyerhetünk a leginkább konspirált módon dolgozó III/I. Csoportfőnökség mindennapi működésébe. A hírszerzés MSZMP szerveinek dokumentumai¹ nemcsak politika-, hanem társadalom- és mentalitástörténeti forrásként is hasznosíthatók.

Magyarországon nem alakultak ki a múltidézés olyan terei, ahol kézzelfoghatóvá válhatna a Kádár-korszak politikai rendőrségének világa. Különösen igaz ez a hírszerzésre, amelynek egykori épületeit 1990 után feltételezhetően a III. Magyar Köztársaság titkosszolgálatai hasznosították. A Terror Háza Múzeum a rákosista diktatúra időszakát, az ÁVH brutális világát jeleníti meg elsősorban. A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek politikai rendőrségéről hasonló közvetlen élményeket nem szerezhethetünk. Így míg például Berlinben a Stasi egykori főhadiszállásán sétálva a látogatók megtekinthetik Erich Mielke² parancsnoki dolgozószobáját, tárgyalóját, sőt a titkárnői szobák melletti főzőfülkét, addig ilyen szembesülésre nálunk nincs lehetőség. Visszaemlékezések, oral history interjúk hiányában különösen kevés ismerettel rendelkezünk a hírszerzők mindennapjairól. Pedig a mélyebb elemzések szempontjából nem lehet érdektelen, hogy milyen körülmények között születtek azok a dossziék, amelyek jelenleg az ÁBTL-ben kutathatók. Milyen munkakörnyezetben dolgozhattak az egykori hírszerzők? Milyen tényezők befolyásolták tevékenységüket, világlátásukat? Milyen infrastrukturális lehetőségekkel rendelkeztek? A helyi MSZMP szervek hivatalos, pártzsargonban írt iratai, illetve az egyes beosztottak véleményét rögzítő havi információs jelentések ezekre a kérdésekre is válaszokat adhatnak.³

A hírszerzés az állambiztonság szervezetén belül is különleges helyet foglalt el. Miközben az itt dolgozók kivételes lehetőségekhez juthattak (elsősorban a külföldi kiküldetések révén), itt kellett megfelelni a legmagasabb szakmai és ideológiai követelményeknek is. Ezek teljesítése és ellenőrzése jelentős részben a pártapparátus, a Belügyminisztérium 3-as számmal jelölt pártszerveinek feladata volt. A BM III/I. Csoportfőnökség felépítéséhez igazodó MSZMP alapszervezeteknek ugyanis lényegében minden beosztott tagja volt, a pártvezetőségek és munkatársaik így a teljes – kb. 500 főre tehető – központi állomány felett fegyelmi és ellenőrzési jogkört is gyakoroltak. Az állampárt működéséből következően ők feleltek a központi direktívák helyi megvalósulásáért, ugyanakkor az általános politikai irányvonal követése mellett ők foglalkoztak a titkosszolgálati munka végrehajtásának gyakorlati kérdéseivel is.⁴

A hírszerzők világa egyfajta társadalmi zárványként is értelmezhető, hiszen amíg a hetvenes években, a „pangás évtizedében” az ideológiai szólamok fokozatosan kiüresedtek, a társadalom depolitizálódott, itt ezek a normák – legalábbis a mindennapi említés szintjén – fennmaradtak. A „szocialista ember”-ről, a „szocialista tudat”-ról megfogalmazott elképzelések itt rendszeresen megjelentek a dokumentumokban.⁵ A hírszerzés pártbizottsága 1975 után minden évben átfogó vizsgálatot indított egy-egy témakörben, melynek következtetéseit hasznosítani is igyekezett. 1976-ban egy olyan felmérésre került sor, amelynek során a „szocialista életmód és gondolkodás fejlesztésével kapcsolatos politikai munkát” tanulmányozták. Az összefoglaló értékelést négy fő szempont alapján készítették el: a hivatástudat, a társadalmi aktivitás és magánélet (!), a jövedelem és tulajdonviszonyok valamint a kulturális és művelődési helyzet kérdéseit elemezték.⁶ A már-már szociológiai igényű felmérés minden szempontból „kedvező” eredményeket hozott. (A vizsgálat összegzését lásd a 1.

dokumentumban.) Az eredményeket értékelő pártbizottsági munkatársak elégedettek voltak az állomány motivációs szintjével, a szocialista közösségi ethosz érvényesülésével, a politikai aktivitás mértékével. Kielégítőnek találták a kommunista normák érvényesülését a magánéletben is, bár az itt felsorolt jelenségek (anyagi visszaélések, iszákosság, családi élet felbomlása, élettársi viszony bejelentésének elmulasztása, az anyagiasság különböző megnyilvánulásai stb.) szerint az állomány tagjai nem egyszer kerültek szembe a pártállam (a közerkölcs szempontjából) konzervatívnak tekinthető etikai normáival.

A hírszerzők mentalitásának a dokumentumokból kiolvasható vonásai összefüggésbe hozhatók a belügyesekre vonatkozó egyéb ismereteinkkel. Az eddig feltárt, töredékes adatok arra utalnak, hogy a hetvenes években a BM III/I. Csoportfőnökségen is generációváltás történt. Az újonnan felvett fiatalok már a Kádár-rendszerben szocializálódtak, világképüket, személyiségüket annak intézményei, normái alakították. A forradalmi (csekista) lelkesedéssel végzett munka, az ellenséggel való direkt konfrontáció (1945, illetve 1956 után), a gyors karrier (felfelé irányuló mobilitás) lehetősége már csak az idősebb munkatársak élménye lehetett. Ezek helyét a kiépült, „konszolidálódott” titkosszolgálati szervezetben a mindennapi, bürokratikus munkavégzés vette át. Erre utalnak – többek között – azoknak a „káros” szemlélet- és magatartásformáknak a megjelenései, amelyek ellen a pártvezetés szükségesnek tartotta a fellépést. Az „elvtársias légkört” ezek szerint az elvtelen vezetés-ellenesség, a hamis perspektíva-szemlélet, az önkényes rangsorolás, a kollektív rendezvényektől való húzódozás jelenségei rongálták. Ugyanakkor a konszolidált rendszer és az életszínvonal-politika sikereit igazolták azok a megállapítások, amelyek a vagyoni- és tulajdonviszonyokról szóltak: az országos átlag feletti jövedelmével, munkája társadalmi megbecsülésével az állomány elégedett volt. Napi anyagi problémák körükben nem merültek fel. A hírszerzők 50–60%-a rendelkezett telekkel, hétvégi házzal illetve autóval. Azonban, viszonylagosan privilegizált helyzetük ellenére a fiatalok számára a hetvenes években is komoly gondot jelentett a lakáshoz jutás. Tehát a korban általában jellemző problémák őket sem kerültk el.

Az aktuális agitációs és propaganda irányelveknek megfelelően a pártállam minden szintjén tervezetek születtek a dolgozók „szocialista tudatának” fejlesztésére, közösségi életének megszervezésére. Az elvégzett pártmunkát a hírszerzőknél 1979-ben értékelték átfogóan. Az erről szóló dokumentum a szakmai munka szempontjából is alapvető elv érvényesülését rögzítette, amikor kimondta, hogy az állomány „elfogadja a kultúra pártirányításának alapelveit és sajátos módszereit”.⁷ Ugyanakkor a csoportfőnökségen belül végzett agitációs és pártmunka célját a nomenklatúrában rögzített feltételek elérésének segítségével összegezte. A pártszervezetek feladatát „szocialista hírszerzőtiszték” nevelésében határozták meg. Az összefoglalás azonban kritikusan szólt arról, hogy a pártalapszervezetek leszűkítették a kulturális nevelőmunkát közönségszervezésre, könyvterjesztésre, politikai évfordulók megemlékezéseire.⁸

Az általános műveltséggel kapcsolatban szintén 1979-ben készült felmérés⁹ (lásd a 2. dokumentumot). Ebben jól tetten érhető a központilag szervezett (nem piaci alapú) kultúrafogyasztás rendszere, ugyanakkor az összefoglaló eufemisztikusan fogalmazott mondatai arról árulkodnak, hogy a felülről jövő elvárások csak korlátozottan érvényesültek. Az ideológiai alapú mozgósítás fokozatos visszaszorulását mutatják a pártbizottság későbbi kulturális és közművelődési programtervezetei is.¹⁰ 1980–81-ben már csupán a nagyobb ünnepek (április 4., szeptember 29., november 7.) programjainak megszervezésével, és néhány más kulturális programmal – például a Vörös Hadsereg Déli Hadseregcsoporthoz tartozó Múzeumának meglátogatásával illetve Közművelődési Stúdió¹¹ megszervezésével – számoltak. A hírszerzés munkatársai szabadidejük eltöltésének, a kikapcsolódásnak más módjait részesítették előnyben. A BM Művelődési Ház keretében működő közönségszervezés például bizonyos műsorokra nem is tudta a jegyigényeket kielégíteni. Egy 1982-es információ e közkedvelt előadások közül a Mikroszkóp és a Vidám Színpad műsorait nevesítette.¹²

A sportolás, illetve a testedzés közösségi cselekvésként, szakmai követelményként és egészségvédelmi szempontból is a pártgyűlések napirendjére került. A munkaidőből biztosított kötelező sportfoglalkozások rendszerét a 13/1973. számú BM utasítás

szűntette meg, és elrendelte az önkéntességen alapuló tömegsportszervezetek megalakítását. Ennek szervezésére a III/I. Csoportfőnökségen is megalakult a Sportbizottság. Munkájuk átfogó értékelésére 1979-ben került sor. Az akkori felmérés szerint az állomány 1%-a versenyszerűen, 20–25%-a több-kevesebb rendszerességgel folytatott testmozgást. A hírszerzés munkatársai elsősorban a labdajátékok és az úszás iránt érdeklődtek. A rendszeres mozgás mellett a Pártbizottság sportbizottsága a KISZ-szervezettel együtt alkalmi sportnapokat is szervezett. A többségre jellemző mozgáshiányos életvitelt azonban nehéz lett volna sikerként beállítani. Az összegzése ezért egy másik – a gulyáskommunizmus hétköznapijairól árulkodó – szempontból is igyekezett megvilágítani a problémát: „A szabadidő kihasználása a mozgás és az egészséges életvitel kialakítása szempontjából már kedvezőbb képet mutat. Igaz, hogy állományunk döntő többsége nem sportol, rendszeres és szervezett testedzést nem végez. Viszont jelentős hányada (kb. 60%) hétvégi telekkel rendelkezik, és ott fizikai munkát is végezve bizonyos mértékig biztosítja regenerálódását. Viszonylag magas a gépkocsi tulajdonosok között a hétvégi, többé-kevésbé rendszeresnek nevezhető turizmus aránya is. Kedvezőnek tartjuk a kikapcsolódást szolgáló egyéb foglalatosságok – hobbyk – (barkácsolás, horgászat stb.) arányának növekedését is.”¹³

Az 1979. március 15-én tartott pártbizottsági ülés jegyzőkönyve azonban jóval kedvezőtlenebb adatokat rögzített az állomány fizikális helyzetéről. Az egy főre eső éves felmentési napok száma 16,8 volt. Az állomány 82%-át egészségesnek minősítették, az idült betegek száma 18% volt. Az arány csökkenését a kedvezményes nyugdíjba vonulási lehetőségek is segítették. Egészségügyi okból 1977-ben 5 főt szereltek le a csoportfőnökségről. A kedvezőtlen adatok miatt 1977-től már törekedtek arra, hogy a 45 évet betöltött munkatársak két évente gyógyüdülésen vehessenek részt. Az összesítések számai egyébként a magyar átlaghoz hasonlóan riasztó képet mutattak minden korosztályban. A fiatal (5–7 éve a hírszerzésnél dolgozó) 50 munkatárs közül 17 főnél állapították meg ideg-egészségi problémát, amelyet a helytelen „munkacentrikussággal” hoztak összefüggésbe.¹⁴ A megoldási javaslatokat vizsgálva Bogye János (1977–1989 között a BM III/I. csoportfőnöke) ígéretet tett, hogy a minisztériumi vezetésnél kezdeményezi, hogy a munkaidőből heti fél órát sportra lehessen szánni.¹⁵ Egy másik felmérés szerint lövészetre 50 munkatárs, míg uszodába 30 fő, teniszre pedig 15 fő járt rendszeresen, míg 10 „elvtársnő” vett részt kondicionáló tornán. Rajtuk kívül 150-re tették azoknak a számát, akiket az alkalmi testedzésbe be lehetett vonni. A rendszeres testedzés elősegítése érdekében a Csoportfőnökség Sportvezetősége összegezte a rendelkezésre álló lehetőségeket.¹⁶ A fennmaradt anyagokat vizsgálva mindenesetre úgy tűnik, hogy a (sport)propaganda és agitáció csak korlátozottan hatott az állományra. A közösségi megmozdulások helyett az individuális szabadidő eltöltés vált uralkodóvá.

A paternalista állam gondoskodása a bölcsőtől a sírig elkísérte a belügyi dolgozókat is. Esetükben azonban a szociális juttatások elkülönített (részben konspirált) rendszere jött létre. Az egészségügyi ellátás és a sportolás már említett példái mellett külön belügyes intézmények gondoskodtak a gyermeknevelésről (BM óvodák) és az üdülésről is. Ösztöndíjak segítették az állami tanulmányok elvégzését a szakmai és pártiskolákban történő tanulást. A munkatársak számára a lakáshoz való jutás szinte kizárólagos útja is a Belügyminisztériumon keresztül vezetett. (Valószínűleg ez lehetett a toborzások egyik fő ígérete.) Mindezekkel és a kisebb juttatásokkal (ruhapénz, utazási kedvezmények) kapcsolatos kérdések rendszeresen feltűntek a dokumentumokban.

Az üdülési lehetőségekkel, a beutalók elosztásával kapcsolatban folyamatos panaszokkal találkozhatunk az információs jelentésekben. A szabadságok megszervezése a konspirált körülmények között dolgozó hírszerzők számára nem lehetett könnyű. 1981-ben például a III/I. Csoportfőnökség 1535 belügyi üdülési beutalót kapott, ebből azonban 550-et felhasználás nélkül vissza is küldött. A Belügyminisztérium központjában a problémán az üdültetési felelősök összehívásával próbálták javítani. Ezeken az egyeztetéseken a hetvenes években már külön feladatként jelentkezett a BM-nyugdíjasok üdültetése. Ugyanakkor a gondoskodás jegyében megnyitotta kapuit a dobogókői kismamás üdülő is. A családi pótlék illetve a különböző szociális juttatásokkal kapcsolatos intézkedések is lecsapódtak az információs jelentésekben. Családalapítási kölcsönként 1982-ben 18000 forintot lehet kapni (ezt 1982-ben ötszázán kapták meg).

Családi ház építéséhez 60000 Ft (tiszthelyetteseknek 100 000 Ft) belügyi építési kölcsönt lehetett igényelni a hetvenes években. Ennek emelése 1982-ben került napirendre.¹⁷ A sírig tartó gondoskodást a hetvenes években 15000 forintban maximált temetési segély (BM síremlék állítása) tette teljessé.¹⁸ A juttatások elosztása a Csoportfőnökségi Szociális Bizottság feladata volt. Így 1981 szeptemberében, amikor csoportfőnökség jelentős számú lakáshoz jutott e testület döntött a kérelmekről. 1982-ben pedig a leadott gépkocsik megvásárlásának kérdéseit utalták hozzá.¹⁹

Az illetményekkel kapcsolatos kérdések szintén folyamatos beszédtemát adtak az állomány számára. Ezzel kapcsolatban tekintetbe kell venni a belügyesek sajátos helyzetét. Mivel ők – a magyar társadalom jelentős részéhez képest – nem vállalhattak másodállást, nem vehettek részt a második gazdaságban, teljes mértékben az állami újraelosztástól függtek. Ebből a szempontból érdemes idézni egy 1980 novemberi véleményt: „A 3-as alapszervezet tagsága úgy véli, hogy a szövetkezeti szolgáltatások gazdaságossá tételére a szövetkezeti bürokrácia leépítése a szolgáltató jelleg erősítésére hozott intézkedések eredményeinek publikálásával, népszerűsítésével, cáfolni lehetne a „maszek világ” felélesztéséről keletkezett helytelen nézeteket.”²⁰ Panaszaik hátterében egyfajta érdekérvényesítő törekvést is feltételezhetünk. Az információs jelentésekben számos véleményt, megjegyzést, olvashatunk az év végi jutalmakkal (azok mértékével, esetleges elmaradásával) kapcsolatban. Eközben a hetvenes évek végén érzékelhetővé váló gazdasági krízis, az áremelések illetve a jelentősebb gazdaságpolitikai intézkedések (például az ötnapos munkahétre történő átállás) kérdései is megjelentek a hangulatjelentésekben.²¹

Az idősebb hírszerzőket a tervezett nyugdíjkorhatár-változások érintették elsősorban. A veterán állomány bővülésével az információk között megjelentek a nyugdíjas találkozókról szóló híradások is. Érdemes megemlíteni a társadalmi presztízzsel (munkásmozgalmi múlt elismerésével) kapcsolatos jelzéseiket is, amelyek tükrözik az idősebb generációk világlátását. „A Magyar Partizán Szövetség átszervezésével és a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Országos Szövetsége megalakulásával lehetőséget adtak arra, hogy akik eddig nem voltak tagok, de az ellenállásban résztvettek, tagok lehetnek. Ezzel kapcsolatban felmerült több elvtárs részéről, mi az oka annak, hogy az 1956-os ellenforradalom leverésekor és azután több hónapon át fegyveres szolgálatot teljesítőket nem veszik fel a szövetségbe.”²²

Az állambiztonság dolgozóinak képzettségük szerint hármas követelményrendszernek kellett megfelelniük. Munkakörük betöltéséhez megfelelő állami-, párt-, és szakmai iskolai végzettséggel kellett rendelkezniük. Ez alól a régóta dolgozó, „tapasztalt” elvtársak esetében eltekinthettek a felettes szervek. Egy 1978-as átfogó vizsgálatot²³ követően intézkedéseket tettek a nyelvi képzés fejlesztésére, a tudományos kutatómunka elősegítésére, a publikálás (tanulmányok, tankönyvek) ösztönzésére. A fiatalabb operatív tisztek igényei ellenére azonban éveken át nem sikerült létrehozni a nyelvtudás fejlesztését elősegítő idegen nyelvi klubokat. 1979-ben a hivatásos hírszerző állomány 53%-a rendelkezett a megfelelő iskolai végzettséggel, 30%-ot mentesítettek, 17% pedig éppen a szükséges tanulmányait folytatta. Az ideológiai képzés (indoktrináció) szándéka mindenestre folyamatosan jelen volt a belügyesek életében. Igaz, hogy a művelődési viszonyok és a nyilvánosság átstrukturálódást is jelzik a párt dokumentumok ezzel kapcsolatos megállapításai: „A pártoktatás kivételével ritkán fordul elő, hogy az alapszervezetek foglalkoznának marxista-leninista, divatos polgári, vagy antimarxista nézetek kulturális vonatkozású kérdéseinek megismertetésével, vagy azok megvitatásával. A tagság a politikai oktatás tartalmát elegendőnek tartja erre a célra. Ugyanakkor egyéni beszélgetésekben sokszor bontakoznak ki éles viták egy-egy mű, műalkotás, színházi előadás, film, vagy TV-műsor kapcsán; s a tapasztalatok azt mutatják, hogy – az elméleti felkészültség hiánya ellenére is – a párttagság lényegében érti pártunk kulturális és művészeti politikáját, bár előfordulnak téves nézetek és fenntartások is ezzel kapcsolatban.”²⁴

A különböző bel- és külpolitikai eseményekkel kapcsolatban feljegyzett vélemények között igen sok sematikus megfogalmazás található, ahol feltételezhető, hogy a csupán a jelentést összeállító agit-prop titkár feladatteljesítéséről van szó (pl. a Kék fény, Magyar Rendőr híreinek kommentálása). Néhány esetben azonban

„életszerűbb” véleményeket olvashatunk. A valutázó „közel-keletiekről”,²⁵ az Interpol tagság fogadtatásáról, a belső tájékoztatásról, egyes belügyi akciókról (röplapozás, Charta '77 szerveződése) megfogalmazott állítások érdekes adalékokat szolgáltathatnak az adott állambiztonsági intézkedésekkel foglalkozó kutatóknak.

Az időszak legfontosabb változása a csoportfőnökség új objektumának elkészülése volt a Budakeszi úton. Az információs jelentésekben fennmaradt észrevételek a hivatalos pártbizottsági anyagoknál őszintébb bepillantást nyújtanak a hírszerzők mindennapjaiba.²⁶ A jelentéseket olvasva és rendszerüket áttekintve úgy tűnik, hogy egyfajta kezdetleges minőségbiztosítási rendszer jött létre. A felmerült panaszokra az illetékesek többnyire válaszokat is adtak a következő havi jelentésekben. Így a csoportfőnökségen belüli ellentétek, nézeteltérések mellett a szocialista hiánygazdaság következményeit is dokumentálták.

Az új irodákba beköltöző hírszerzők az előre kalkulálható változások mellett számos nem várt fejleménnyel is szembesültek. A munkába járás már az első napoktól sokaknak gondot okozott. A családok munkatársak a gyermekintézményektől (óvoda, iskola) kerültek távolabb. A tömegközlekedés problémái ugyanakkor majdnem mindenkit érintettek. A 22-es busz hónapokon át a panaszok központi témája volt. A belügy érdekérvényesítő „képeséget” jelzi, hogy a BKV-nál nem sikerült elérni sem a balesetveszélyes megálló átépítését, sem a járatok sűrítését. A közlekedéssel szemben pedig sokáig egy zebra felfestését nem sikerült kijárni, annak ellenére, hogy a helyszínen több baleset is történt.

Az új épületet számos hiányossággal adták át. Néhány helyen a zárok okoztak gondot, télen több épületben a fűtéssel akadtak problémák. A tisztasági, esztétikai viszonyokkal kapcsolatos kritikák alapja a takarítónő-hiány volt. Ennél azonban jóval jelentősebb problémára utal, hogy az alacsony bérek miatt a gépirónők és a gépkocsivezetők létszáma sem volt megfelelő. (Utóbbiak közül többen a jobb megélhetés reményében inkább a maszek taxizást választották.) Gondok akadtak továbbá az eszközparkkal is: a zúzógépek túl hangosan működtek, a vetítógépek pedig sokáig hiányoztak. A munkaviszonyok tehát nem voltak zavartalanok, de az osztályok elhelyezése összességében a korábbiaknál nagyobb megalégedést váltott ki. Az információs jelentések ugyanakkor egészen hétköznapi problémákról is beszámoltak. Ilyenek voltak a menzával kapcsolatos kritikák, vagy az, hogy télen a kellő mennyiségű lapát hiányában nehézkesen ment a hóeltakarítás. Előfordultak a hiánygazdaságra utaló egészen abszurd panaszok is: „Az elvtársak szóvá teszik, hogy a mosdóban nem szappan, hanem mosópor van a kézmosóban, amit károsnak tartanak. Kérik, hogy a mosópor helyett szappant helyezzenek el a mosdóban.” Az észrevétel mellé kézírással a következő megjegyzés került: „Földes e! A költségvetésből ennyire telik. Akinek kényes a keze, hozzon szappant. Nem lenne baj, ha a dolgozók is időnként hoznának.”²⁷A nő munkatársak a bevásárlási lehetőségek hiányáról panaszokot adtak, mivel az előzetes ígérek ellenére az objektumban nem nyílt Közért. Így a „kenyérellátásban” még a pult alóli (!) árusítás is előfordult a központi épületben.

Az elkövetkező évek jelentései rögzítették a műszaki, infrastrukturális helyzettel kapcsolatos bonyodalmakat, a telefonközponttal kapcsolatos anomáliákat, vagy, hogy az elektromos írógépek javítása hónapokat vett igénybe. A kisebb fajsúlyú ügyeken túl érdekes adalékokhoz juthatunk a gépi adatfeldolgozással kapcsolatban is. Az információs jelentésben feljegyzett kérdésre adott hivatalos válasz így hangzott: „A Belügyminisztérium vezetése tudatában van annak, hogy a számítógépes adattárolásra a csoportfőnökségnek szüksége van. Ezért döntöttek amellett, hogy azt fel kell építeni. 3–4 éve amikor az építkezés megkezdéséről a határozat megszületett, még senki sem tudta, hogy 1982-ben milyen lesz a gazdasági helyzetünk. Ugyanúgy, ahogy több más beruházás megvalósításáról le kellett mondani, egyelőre a mi építkezésünk befejezéséről is le kell mondanunk, mert a költségvetésből a szükséges összeget nem kaptuk meg.”²⁸

A birtokba vett új objektumokban a hírszerzők még nagyobb zártságban, konspiráltan dolgozhattak. A problémák ellenére mégis ők álltak a belterjes belüleges világ képzeletbeli hierarchiájának csúcsán. Mindennapjaikat legfeljebb más belügyi szervekkel osztották meg. Ilyen alkalmak voltak a minisztérium belső ünnepei, programjai, például a BM Szakszervezeti Tanács Téli ünnepsége, vagy a közös

megemlékezések a Cseka megalapításáról. A csoportfőnökség életéhez hozzátartoztak a névadó ünnepek (KISZ szervezet), a különböző társadalmi munkák (pl. a patronált Dagály utcai óvodában, Sasad MGTSZ-nél, Express Ifjúsági Lapvállalatnál) is. Vizsgálatra érdemes továbbá, hogy kik voltak azok, akik (a pártszervezetek révén) bebocsátást nyertek a szigorúan őrzött intézményekbe. A korszakban a hírszerzésen előadást tartó külső előadók névsora²⁹ azt mutatja, hogy a pártközpont illetékesei, és a tudományos intézetek szakértői mellett, a megbízható hírességek is vendégeskedhettek a III/I. Csoportfőnökség központjában. Ezek a látogatások szintén nem maradtak visszhang nélkül. Az 1982. szeptemberi jelentés például egy belügyminiszteri vizit kapcsán az alábbiakról számolt be: *„Több elvtárs szóvá tette; nem érti a miniszter elvtárs legutóbbi látogatása alkalmával tett intézkedéseket. Ezek között: miért kellett a folyosókról eltávolítani, miért csak ez alkalommal kerültek virágok a bejárat részhez. Nem tartják valószínűnek, hogy ezt a vezető beosztású elvtársak igényelnék.”*³⁰

A hírszerzés MSZMP szerveinek iratait olvasva úgy tűnik, hogy elkülönülő, belterjes világuk ellenére a III/I. Csoportfőnökség munkatársai számos ponton érintkeztek a szocialista rendszer hétköznapjaival, beilleszkedtek a hetvenes évek mindennapjaiba. Viszonylag kedvező helyzetük ellenére hasonló problémák foglalkoztatták őket, mint a társadalom többségét. Munkahelyükön olyan a hiánygazdaságon alapuló infrastrukturális problémák jelentkeztek, amelyek a magyar munkavállalók többsége számára is mindennapi tapasztalatot jelentettek. A hírszerzők napi feladataikat egy konszolidált állam biztonságának érdekében, alaposan szabályozott módon (a „szocialista törvényesség” jegyében) végezték. Eközben hivatásuk révén ők rendelkezhetek a legpontosabb ismeretekkel arról, hogy a magyar gazdaság és társadalom állapota miként értékelhető világviszonylatban. Mentalitásukat a hetvenes évek szocializmusának az így megélt sajátosságai határozták meg. A rendelkezésre álló párt dokumentumok, összegzések különös kettősségben mutatják be a belső világukat. Az ideologikus elvárásokat rögzítő direktívák és a hétköznapokat tükröző források összevetése az operatív munka során keletkező anyagokkal újszerű eredményeket ígér. Az iratokból nyerhető részinformációk a korábbiaktól eltérő megközelítések, kutatások kiindulópontjai lehetnek. Az egyes ügyekhez kapcsolódó megjegyzések, a belügyesek mentalitásáról árulkodó vélemények mellett érdekesek lehetnek a titkosszolgálatok presztízsére, érdekérvényesítő képességére utaló információk is. Az MSZMP BM 3-as Bizottságának iratai így érdekesek a további vizsgálódásra.

Dokumentumok

1. Részlet „A szocialista életmód és gondolkodás fejlesztésével kapcsolatos politikai munka eredményei, problémái és feladatai”-ról szóló jelentésből, [1979. augusztus 13.]

A vizsgálódás megállapította, hogy az állományban a hírszerző-hivatástudat fogalma tiszta és torzításmentes és a követelmények szerint folyamatosan fejlődik. Fejlődött és tisztult az állomány perspektívaszemlélete: a többségnél élelcélt a képességeknek az eredményes hírszerző munkában való kibontakoztatása jelenti. Az elvtársak túlnyomó része a munkában szívesen kezdeményez és javaslatokkal él. Az állomány a hírszerzést olyan kollektív tevékenységnek tekinti, amelyben egyéni felelősségük súlya igen nagy. Ennek megfelelően élük át a sikereket és az esetenkénti kudarcokat is. E közös tevékenységben jelentősen fokozódott a kollektívák összekovácsolódása, amely akadályozza mind a túlzott önbizalom kifejlődését, mind az elégséges önbizalom elvesztését. Az idősebb és a fiatal generáció együttműködése általában harmonikus és konfliktusmentes.

Párttagságunk döntő többsége meggyőződéssel, magas felkészültséggel, élénk érdeklődéssel, alapvető kérdésekben folyamatosan tájékozódva vesz részt a párt politikájának végrehajtásában. Pártosan fellép a szocializmustól idegen nézetek és magatartás ellen, példát mutat az állami fegyelem, a törvények betartásában. Párttagságunk több mint 90%-a alapvetően Csoportfőnökségünk illetve a Pártbizottság keretei között végez társadalmi munkát. A munkahelyen kívül ők csak jelentősebb

össztársadalmi feladatokban vesznek részt, a vonatkozó határozat és útmutatás szellemében kezdeményezően és fegyelmezetten. Szinte minden alapszervezetnél egy-két elvtárs végez külső párt- vagy társadalmi szervezet keretében társadalmi illetve közéleti tevékenységet. Munkájukat az illető szervek elismeréssel nyugtázzák.

Az elvtársak túlnyomó többségének magánélete rendezett, megfelel a kommunista normáknak. Az utóbbi években azonban számosan súlyosan megsértették ezeket a normákat. (Anyagi visszaélések, iszákosság, családi élet felbomlása, a hivatás normáinak megsértése a partnerválasztásban, élettársi viszony bejelentésének elmulasztása, állampolgári fegyelem megsértése, az anyagiasság különböző megnyilvánulásai stb.) E kérdésekben állománygyűléseken, pártrendezvényeken a követelmények határozottan megfogalmazódtak, felerősödtek, s szükség esetén fegyelmi eszközök alkalmazásával is segítették a normák megszilárdítását, megvalósulását.

Párttagságunk egyöntetű megállapítása, hogy az átlagjövedelem csoportfőnökségünkön az országos átlag felett van. Ebben a végzett munka társadalmi elismerését, a megbecsülést látja. A besorolást a többség igazságosnak, a végzett munkával arányosnak tartja. Kiegyensúlyozottan élnek, a napi kiadásokban anyagi gond nincs. Állományunk kb. 50–60%-a rendelkezik gépkocsival, telekkel, hétvégi házzal vagy ezek mindegyikével. Nagy hányaduk a már külföldön szolgálatot teljesítettek közül kerül ki. Egyértelműen pozitívan értékelik azokat az erőfeszítéseket és intézkedéseket, amelyek a szociális ellátottság további javítása érdekében történtek. Emellett egyöntetű vélemény, hogy e területen ma is a legsúlyosabb és legégetőbb probléma a lakás. E gond egyes területek munkahelyi feszültségeket szül és elsősorban a fiataloknál azzal súlyosodik, hogy a magas albérleti díjak miatt nem tudnak lakásra megtakarítani. A megértés ellenére e kérdésekben minden szinten, ha átmeneti megoldáshoz is, még több segítséget várnak.

[MOL 898. f. 2/5. ő. e. 3–4. Géppel írt tisztázata]

2. Részlet az állomány általános műveltségéről 1979-ben készült felmérés tájékoztatójából. [1980. május 31.]

Az általános művelődési szokások között legelterjedtebb forma az olvasás. A Csoportfőnökségen eredményesen folyik a politikai tartalmú Kossuth-könyvek és a szépirodalmi művek terjesztése. Az egy főre jutó könyvvásárlás összege kb. 1000 Ft/fő évente mind politikai, mind szépirodalmi művek tekintetében. Jónak értékelhető a különböző kulturális, művészi kiadványok olvasottsága is. Kedvezőtlenebb viszont, hogy kevés alapszervezet kapcsolódott be a szervezett olvasómozgalomba, s a szépirodalmi művek terjesztésének is vannak megoldatlan problémái.

Párttagságunk 30–40%-a rendszeres színházlátogató. A tagság többi része esetenként, évente két-három alkalommal tekint meg színelőadásokat. A közönségszervezés a színházi előadásokra megfelelő, az igények kielégítése azonban nem, s megoldatlan a közönségszervezés rendszere is. Nagyon sok panasz hangzik el arról, hogy nehezen vagy egyáltalán nem lehet jegyet kapni egy-egy népszerűbb előadásra, vagy pedig a jegyek nagyon silány minőségűek. Kedvezőbb a helyzet a filmek megtekintésével. Részben szervezett, részben pedig egyéni keretek között a párttagság nagytöbbsége mozilátogató.

Alapszervezeteink kevés gondot fordítanak a zenei műveltség növelésére, s az igény is elmarad a várakozástól. Szervezett keretek között csak elvétve akad olyan rendezvény, amely zenei kultúránk fejlesztését szolgálja. Ezen a területen bőven van tennivaló, elsősorban az igények felkeltésével. Hasonló helyzet tapasztalható a művészeti kérdések terén is. A csekély érdeklődés nem ösztönözi a pártszervezeteket arra, hogy művészeti témakörökben előadás-sorozatokat, rendezvényeket tartsanak. Az országismereti előadások és kulturális tartalmú politikai tájékoztatók nem pótolják e területen a hiányosságainkat, s a szervezett kiállítás – és múzeumlátogatások is – melyeken a tagság 50–60%-a családtagjaival együtt vesz részt – inkább politikai

eseményekhez kapcsolódik. A képzőművészet és más művészeti ágak iránti érdeklődés felkeltése változatlanul napirenden lévő feladat.

[...]

Az alapszervezetekben a kulturális és közművelődési nevelő munka tervezetten, folyamatosan történik. A kulturális programok a tagság politikai, szakmai nevelését, a szocialista tudat fejlesztését, a látókör és ismeretek bővítését, az ízlés és kulturális színvonal emelését, összességében az általános műveltség szintjének emelését szolgálják.

Az elért eredmények azt mutatják, hogy a párttagság elsősorban azokban a kulturális programokban vesz részt szívesen, amelyek közvetlenül is elősegítik a szakmai feladatok eredményesebb teljesítését.

A megkívántnál kevesebb érdeklődés tapasztalható az irodalmi, de különösen a művészeti kérdések, a kultúra elméleti, ideológiai ismeretei iránt.

A munkaidőn kívüli kulturális és közművelődési programok iránti igény differenciáltan jelentkezik a párttagok életkorától, családi körülményeitől függően. A szabadidő felhasználása megoszlik a családi kötelezettségek teljesítése és az egyéni érdeklődés kielégítése között.

[MOL 898. f. 2/8. ő. e. 4-5. Géppel írt tisztázat.]

- ¹ A dokumentumok őrzési helye: Magyar Országos Levéltár (MOL) 898. fond. Az iratok teljesen rendezettek és egy évtizeddel (1998) ezelőtti felülvizsgálatuk óta, néhány lap kivételével kutathatók is.
- ² Erich Mielke (1907–2000) az NDK Állambiztonsági minisztériumának vezetője volt 1957–1989 között.
- ³ A Magyar Országos Levéltárban őrzött, a BM III/I. Csoportfőnökségről származó iratok évköre 1979–1983. A Belügyminisztérium más pártszerveinek iratai hasonló időszakokból maradtak fenn. A dokumentumokban szereplő részletes összegzések közül a legkorábbi az 1974. évet érinti.
- ⁴ Bogye János csoportfőnök például 1979-ben az MSZMP XII. kongresszusára készülve a gazdasági helyzet elemzéséből vezette le a hírszerzés új feladatait: „Beszélte arról, hogy a csf-ség és az 5-ös és a 14-es osztályok megerősítésével és létrehozásával a célkitűzések világos, a gazdasági szükségletek segítését kijelölő meghatározásával is javítani, fokozni kívánjuk eredményeinket a népgazdaság segítésében...” MOL 898. f. 2/4. ö. e. Emlékeztető az MSZMP BM 3-as Bizottsága 1979. július 17-i üléséről. A tudományos és műszaki hírszerzéssel 1972-től a BM III/I-5. osztály foglalkozott.
- ⁵ A pártzsargonban megírt iratokat természetesen árnyalják azok a megjegyzések, amelyek az információs jelentésekben maradtak fenn. Ezek bemutatását lásd alább.
- ⁶ MOL 898. f. 2/5. ö. e., 5–8. Emlékeztető az MSZMP BM 3-as Bizottsága 1979. október 4-i üléséről. Tájékoztató jelentés kulturális és közművelődési munkánk öt éves terve végrehajtásának főbb tapasztalatairól. A „szocialista életmód és gondolkodás vizsgálat megállapításai”.
- ⁷ A kulturális és közművelődési nevelőmunka középtávú tervét az MSZMP KB 1974. márciusi határozata alapján, a BM 3-as Pártbizottság 1976. március 26-i ülésén fogadták el. MOL 898. f. 2/5. ö. e. Emlékeztető az MSZMP BM 3-as Bizottsága 1979. október 4-i üléséről. Tájékoztató jelentés kulturális és közművelődési munkánk öt éves terve végrehajtásának főbb tapasztalatairól.
- ⁸ 1979-ben emlékeztek meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Cseka születésének, illetve a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulójáról.
- ⁹ MOL 898. f. 2/8. ö. e. Tájékoztató az általános műveltség és az irodalmi, művészeti ismeretek fejlesztése, az igények növelése és az ezekkel kapcsolatos pártpolitikai feladatok témakörében 1979-ben készült felméréséről.
- ¹⁰ MOL 898. f. 2/8. ö. e. Pártbizottsági kulturális és közművelődési programtervezet 1980–1981-re.
- ¹¹ Ennek keretében havonta idegen nyelvű filmek vetítését, negyedévente kerekasztal-beszélgetések rendezését, művészeti műsorok és vándorkiállítások bemutatását tervezték.
- ¹² Az információs jelentés szerint a Belügyminisztériumban a közönségszervezést egy 242 fős aktív-hálózat végezte. MOL 898. f. 4/4. ö. e. Dósa Máttyás, a BM Művelődési Ház parancsnokának válasza, 1982. március.
- ¹³ MOL 898. f. 2/2. ö. e. Emlékeztető az MSZMP BM 3-as Bizottsága 1979. március 15-i üléséről.
- ¹⁴ MOL 898. f. 2/2. ö. e. Emlékeztető az MSZMP BM 3-as Bizottsága 1979. március 15-i üléséről. Csordás László hozzászólása.
- ¹⁵ Ez az információs jelentések tanúsága szerint 1982-re meg is valósult. Lásd MOL 898. f. 4/4. ö. e.
- ¹⁶ Ezek a következők voltak: a József Attila Gimnázium tornatermében heti kétszer 2 órában karate-szakcsoport foglalkozás, alkalmi sportversenyek a Szamuely Tibor Laktanya lőpályáján, tenisz az Újpesti Dózsa téli és nyári pályáin (minden nap reggel 6-8 óra között). A hírszerzők továbbá BM igazolványukkal ingyenesen vehették igénybe a minisztérium (illetve az ahhoz tartozó Újpesti Dózsa) egyes intézményeit. 1979-ben például a Rudas uszodába kedd és péntek 18–19 óra között, a Széchenyi fürdőbe 17–19 ill. 17–19 óra között juthattak be kedvezményesen. Az Elektromos Sporttelepén tavasztól őszig focizhattak, teniszezhetek, úszhattak vagy tekézhettek és használhatták a BM Központi valamint az OTSH XXII. kerületi sporttelepét is. Az új objektumba 1-1 tornatermet, kondicionáló terem és erdei futópályát terveztek, emellett társadalmi munkában tenisz-, röplabda- és kézilabdapályák kialakításával is számoltak. Lásd MOL 898. f. 2/7. ö. e.
- ¹⁷ Ugyanakkor érdeklődést váltott ki a vagyonbevallási szabályok megváltozása, amely minisztertanácsi határozattal a lakásokkal kapcsolatban az adóbevallás felső határát 50000 Ft-ról (1971) 80000 forintra emelte. Lásd MOL 898. f. 4/3. ö. e.
- ¹⁸ Az összeg emelése a Honvédelmi Minisztérium gyakorlatára hivatkozva 1981 októberében vált kérdéssé. Lásd MOL 898. f. 4/3. ö. e.
- ¹⁹ A rendeleti szabályozás szerint az állami szervek által leadott gépkocsik megvásárlására a MERKUR-on keresztül volt lehetőség. A leadó szerv az autók 30–40%-ra jelölhet ki vevőt. 1981-ben, 1982-ben, 1983-ban a III/I. Csoportfőnökség évi 5–6 autót adott le, az elővásárlási jogot több mint 20 munkatárs kívánta megszerezni. Lásd MOL 898. f. 4/5. ö. e.
- ²⁰ MOL 898. f. 4/2. ö. e.
- ²¹ MOL 898. f. 4/4. ö. e.
- ²² MOL 898. f. 4/4. ö. e. 1982. februári információs jelentés.
- ²³ MOL 898. f. 2/2. ö. e. Jelentés a személyi állomány szakmai képzésének és továbbképzésének tapasztalatairól, fejlesztési terveiről, az agitprop és közművelődési munkabizottság és a 10-es osztály felmérése alapján, 1978. március.
- ²⁴ MOL 898. f. 2/5. ö. e.
- ²⁵ „Közrendvédelmi szerveinknek fokozottabb ellenőrzést kellene gyakorolnia a hazánkba beutazó külföldi állampolgárok felé. Ugyanis az elvtársak tapasztalata szerint a közel-kelti országokból beutazó személyek a

belvárosban, főleg az Astoria Szálló környékén, feltűnő harsány viselkedéssel és nagyköteg ötszáz forintossal hadonászva zaklatják a járókelőket, de főleg a nőket.” Lásd MOL 898. f. 4/ 1. ő. e.

²⁶ Az átköltözés kérdése 1979 októberében merült fel először az információs jelentésekben, 1979 novemberében a költözés elhalasztásáról értesítették a párttagokat. Lásd MOL 898. f. 4/1. ő. e.

²⁷ MOL 898. f. 4/ 3. ő. e.

²⁸ MOL 898. f. 4/ 4. ő. e.

²⁹ Az információs jelentésekben többek között a következő előadókat és előadásokat említik meg: Tóth Barna, Külpolitikai Kutató Intézet: Kína társadalmi helyzete; Horn Gyula, MSZMP KB osztályvezető-helyettes: Időszerű külpolitikai kérdések; Geréb Sándor, BM III/III. csoportfőnök-helyettes: A magyarországi belső ellenzék helyzete és törekvései; Knopp András MSZMP KB munkatársa: A szomszédos országokban élő magyarság; illetve Szirmai Mihály dr., MTA Világgazdasági Intézet; Szabó Imre, dr., ZMKA; Szilvási Lajos író; Ónódi György, MR külpolitikai rovatvezetője; Szikszai Béla, MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának helyettes vezetője; Farkas Bertalan és Magyarai Béla úrhajósok. Lásd MOL 898. f. 4/1-5 ő. e.

³⁰ MOL 898. f. 4/4. ő. e.

Bikki István

A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között (rövid áttekintés)

A levelek és csomagok tartalmának titkos, elsődlegesen a feladó és a címzett elől rejtett módon történő ellenőrzése az írásbeliséggel szinte együtt alakult ki – a magyar terminológiában az eljárását K-ellenőrzésnek nevezték. A technika fejlődése hozta magával a szobalehallgatás modern eszközeit, a telefonlehallgatást, illetve az ellenőrzés alá kerültek vizuális megfigyelésén túl e személyek fényképezését, filmezését. Ezen eszközök és módszerek változásának, fejlődésének 1945–1990 közötti magyarországi időszakát tekinti át az alábbi dolgozat.

A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek alkalmazásának újraindítása 1945 után

A HM Katonapolitikai Osztály és a Politikai Rendészeti Osztály munkatársai 1945 első felében már alkalmazni kezdték az operatív technikát, illetve a levéllenőrzést. A Katonapolitikai Osztály a 72-es postahivatalban működő Cenzúra Osztályt és régi kapcsolatait, a Politikai Rendészeti Osztály viszont az itt dolgozó kommunistákat használta fel erre a célra. Hasonló feladattal jött létre a 62-es Postahivatal Cenzúra Csoportja is.¹

1945 márciusától novemberéig ezt a tevékenységet hivatalosan a koalíciós pártok és a szakszervezetek 3-3 delegáltja végezte. (A szakszervezetek delegáltjai is a kommunisták voltak.) A levéllenőrzés során kiemelték és megsemmisítették az „ellenséges propagandaanyagot”. Volt olyan nap, amikor mázsányi ilyen anyagot tüzeltek el. Ez a tevékenység 1945 novemberéig legalisan folyt úgy, hogy a leveleket ollóval felnyitották, majd elolvasás után szalaggal leragasztották és rányomták a „cenzúrázva” szöveget.² A távirati és telexanyagok ellenőrzését a 4-es Postahivatalban végezték. A gyanúsnak tartott táviratokat kézzel lemásolták, majd lefordították. A külföldi újságírók tudósításait és a rejtjeltáviratokat a távirda másológépén másolták le.³

A telefonellenőrzés hatékonysága kezdetben a technikai eszközök hiánya miatt a telefonkezelő írás-, illetve gyorsírási képességén múlt. A kezdeti 12 vonal helyett 1947-re már több száz vonal ellenőrzése vált lehetővé. A feladatok megnövekedése miatt azonban a kevésbé fontos vonalakon még sokáig gyorsírással rögzítették a beszélgetéseket.⁴

A Magyar Közösség ügyben⁵ a HM Katonapolitikai Osztály és az államvédelem az ügy „gyors és sikeres realizálásához” először készített közös intézkedési tervet.⁶

A háztartási alkalmazottakból és az alkalmi szerelmi partnerekből szervezett hálózat feladata lett az első időkben a személyes holmik, zsebek, szekrények, fiókok és táskák átkutatása. A noteszekben és más feljegyzéseken található adatok rögzítése mellett kulcslenyomatokat is készítettek. Erre a célra gyurmából készült, tartósan képlékennyé tett masszát használtak. 1948 után rendszeressé váltak a titkos házkutatások.⁷

A szobalehallgatásra alkalmas eszközöket – korlátozott számban – a szovjet állambiztonsági szervek bocsátották rendelkezésre. Ezek hálózati áramforrásból működtek és egy rádióadóból, valamint egy, a közelben elhelyezett vevőből álltak. Nagy méreteik miatt alkalmazásuk igen nehézkes volt. Az adó egy aktatáska nagyságú dobozban volt elhelyezve, amit a mikrofonnal együtt a falba építettek, a vevő kisebb asztal nagyságú, 35–40 kg tömegű berendezés volt, amely eleinte húros, majd később szalagos magnetofonhoz csatlakozott.⁸ Ugyancsak fontos feladatként határozták meg az

„ellenség” titkos anyagainak, dokumentációjának megszerzését. Az első időkben ez főként a használt indigók, illetve jelentésmásolatok formájában sikerült.⁹

Az önálló Államvédelmi Hatóság és a titkos operatív rendszabályok

Bár nem rendelkezünk teljes körű anyaggal arról, hogy az 1950. január 1-jével, a 4353/1949. (XII. 28.) MT rendelettel létrehozott önálló Államvédelmi Hatóság milyen normák szerint szabályozta a titkos operatív technika felhasználásával kapcsolatos tevékenységét, a fennmaradt parancsok, utasítások és jelentések segítenek eligazodni ezen a területen is.

A korszakra jellemző, hogy a parancsokban sokszor keverednek az egyes ügyekből levont egyedi következtetések a normatív elemekkel.¹⁰

Az ÁVH vezetőjének, Péter Gábornak 37/1951. (V. 22.) parancsa¹¹ megállapította: „Az Államvédelmi Hatóság szerveit érdeklő magánszemélyek, szervezetek és intézmények által, vagy címére küldött postai küldemények ellenőrzése bevezetésének jelenlegi rendszere, valamint a cenzúra anyagának feldolgozása és felhasználása a hálózati-operatív munkában nem biztosítja a szükséges konspirációt és az anyag helyes felhasználását az operatív osztályok által. Az ellenőrzés bevezetésekor az operatív osztályok nem veszik számításba a cenzúra lehetőségeit és postai küldemények ellenőrzésének operatív szükségességét.” Ezért elrendelte, hogy a postai küldemények ellenőrzése csak főosztályvezetői engedéllyel vezethető be, illetve azt is meg kellett határozni, hogy az ellenőrzés mennyi ideig tartson és mire terjedjen ki (pl.: levél, sajtóküldemény, távirat, csomag, pénz). A beérkezett küldeményeket csak azok a beosztottak (és főnökeik) tanulmányozhatták, akik a figyelt személy ügyében a bizalmas nyomozást vezették. Az iratok elkobzását csak kivételesen engedte meg a parancs. Azoknál a küldeményeknél, amelyek nem igényeltek sürgős intézkedést, a cenzúra alosztály rövid feljegyzést készített. Nyitniuk kellett egy „speciális” dossziét is, amely azoknak a személyeknek a nevét tartalmazta, akik imperialista országban élőkkel leveleztek.¹²

„Az imperialista hírszerző szervek által az ország területén telepített, valamint földalatti ellenforradalmi csoportok és egyéb ellenséges személyek által létesített titkos rádió adóállomások felderítése és elhárítása...” tárgykörben született az ÁVH vezetőjének 65/1951. (VIII. 29.) parancsa. E szerint az ÁVH munkatársainak többsége nem tudott arról, hogy rádióelhárítással foglalkozó részleg működik. Ezen részleg hatékonyabb működtetése érdekében – többek között – ellenőrizni kellett minden gyanús rádióállomást, illetve mindazokat a nyugatos, fasiszta múltú, gyanús kapcsolatokkal rendelkező régi amatőröket, rádiókereskedőket, rádiós szakembereket és általában a rádióhoz értő kompromittált személyeket, akik eddig nem kerültek látókörbe és ügynöki bizalmas nyomozás sem folyik ellenük.

A bel- és külföldi telefonbeszélgetések ellenőrzésének hatékonyságát kívánta növelni az ÁVH vezetője 94/1951. (XI. 20.) parancsával. Az ÁVH szerveit érdeklő telefonbeszélgetések ellenőrzését kizárólag az érdekelt főosztály vezetője engedélyezhette és azt csak pontosan kitöltött szolgálati jegyen lehetett kérni. Azt legfeljebb 30 napra lehetett igényelni, bár ez a határidő szükség esetén meghosszabbítható volt. Egyidejűleg meg kellett teremteni a Budapest és a vidéki városok közötti telefonbeszélgetések technikai lehetőségét.

Az ellenség titkos hírközlési módszereinek felderítéséről és megfejtéséről rendelkezett az ÁVH vezetőjének 032/1952. (VI. 19.) parancsa, amely megállapította, hogy „az imperialista államok diplomáciai képviselőinek hírközlése általában rejtjeles rádiótávíratokkal történik. Imperialista ügynökségek és reakciós földalatti csoportok is gyakran használnak illegális kapcsolattartásukban rejtjelezést, valamint láthatatlan anyagokkal írt közleményeket.” A titkos hírközlési módszerek felderítése és megfejtése lehetővé teszi, hogy operatív értékkel rendelkező anyagok kerüljenek az ÁVH-hoz, illetve megbízható ismereteket szerezzenek az imperialista követségek tevékenységéről és kapcsolatairól. Ezen túlmenően az ellenséges elemek és csoportok közötti szervezeti összefüggések is felderíthetővé válhatnak módszereik azonosítása révén. A rejtjelzés megfejtéséhez lehetőség szerint meg kellett szerezni pl. a rejtjelkönyveket,

rejtjelzőgépeket, (vagy azok leírását). Ha láthatatlan szövegek kerültek a kezükbe, igyekeztek hozzájutni az írásra, előhívásra szolgáló vegyszerekhez, illetve az azok összetételére, tulajdonságára vonatkozó információkhoz.

Piros László az ÁVH vezetőjének helyettese a szerv vezetőjének nevében adta ki A szobahallgatás jelenlegi bevezetési módjának szabályozása című, 030/1953. (VI. 3.) parancsát. Ebben megállapította, hogy a szobahallgatások rendszere nem megfelelő. Az eddigi rossz hatékonyságú, néha dekonspirációhoz vezető tevékenység hatékonyságának javítása érdekében az ellenőrzés ezen fajtáját csak a Hatóság vezetője és helyettese (külföldi állampolgárok esetén csak vezetője) engedélyezhette. A megszerzett információkat három napon belül ki kellett értékelni. Egyidejűleg ezt a lehetőséget csak a szükséges mértékben lehetett igénybe venni.

Az egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek operatív technikai munkája

Piros Lászlónak, a belügyminiszter első helyettesének 05/1954. (I. 26.) parancsa szerint: a „Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek operatív hálózati és technikai munkája során felmerült hibák és hiányosságok, a belső- és külső reakció ellen folytatott operatív munka színvonalának elégtelensége, valamint a módszerek tudományos kidolgozása, a jó tapasztalatok összesítése és általánosítása szükségessé tette egy olyan szerv létrehozását, melynek feladata az operatív hálózati és technikai munka tudományos színvonalra való emelése.”¹³ Ezért létrehozták a Belügyminisztérium Módszertani Irodáját, amelynek feladata lett:

- az ellenséges hírszerző és elhárító szervek módszereinek, ezek magyarországi tevékenységének tanulmányozása, feldolgozása és nyilvántartása;
- az államvédelmi operatív szervek hálózati, technikai és vizsgálati munkájának módszerbeli értékelése;
- a BM Kiképzési és Tanulmányi Osztályának megfelelő oktatási anyagokkal való ellátása;
- az operatív hálózati és technikai munka megjavítása, tudományos színvonalra emelése érdekében egy-egy előre meghatározott témakörben tanulmányok, javaslatok és leírások elkészítése;
- speciális szakkönyvtár létesítése.

A Módszertani Iroda munkatársai „amennyiben indokoltnak és szükségesnek” látták, anyagokat ellenőrizhettek és tanulmányozhattak az operatív területeken.

Györe József belügyminiszter-helyettes 17/1955. (VIII. 11.) parancsában, amely augusztus 11-én került kiadásra, a levéllenőrzés kérdésével foglalkozott. Györe szerint súlyos hiányosságok fordultak elő az elmúlt időszakban, amelyek dekonspirálódáshoz vezettek. Ennek az az oka, hogy a levéllenőrzést végzők között „sok a politikailag-, szakmailag képzetlen, erkölcsileg megbízhatatlan” munkatárs. A fentiek következtében fordulhattak elő olyan esetek, hogy „egyes beosztottak sorozatosan fosztogatták a postai levélküldeményeket, illetéktelen személyek előtt fecsegték titkos beosztásukról, munkájukról.” A helyzet megváltoztatásának első lépéseként augusztus 15. és december 15. között felül kellett vizsgálni a személyi állományt és a nem megfelelő munkatársakat képzett, fejlődőképese, becsületese, anyagi és erkölcsi tekintetben megbízható elvtársakra kellett cserélni.¹⁴

Az időközben belügyminiszterré, s egyidejűleg államvédelmi altábornaggyá kinevezett Piros László 23/1955. (VII. 30.) parancsa a szobahallgatás (IX/8. rendszabály) és a telefonellenőrzés (IX/9. rendszabály) kérdését szabályozta: „A IX/8. és IX/9. munkák az államvédelmi szervek kezében éles fegyvert jelentenek az osztályellenség elleni harcban. Konkrét ügyekben történő helyes felhasználása segíti és előbbre viszi az operatív munkát és hozzájárul a dolgozó nép ellenségeinek leleplezéséhez.” A szélesebb körű alkalmazásuk azonban azt eredményezte, hogy illetéktelenek tudomására jutott, ezért a rendszabályokat csak akkor lehetett alkalmazni, ha „az ügyben már komoly kompromittáló anyagok állnak az operatív osztályok rendelkezésére”. Ezen parancs I. számú melléklete „Az államvédelmi szervek szobahallgató munkájának alapelvei”, II. számú melléklete pedig „Az államvédelmi

szervek telefonlehallgató munkájának alapelvei” címet viselte. Ezek szerint a IX/8. és a IX/9. rendszabályt csak olyan személyek ügyében lehetett (volna) bevezetni, akikre nézve komoly kompromittáló anyagok voltak. A szobalehallgatást végzők „a Párt, valamint a népi hatalom ügyéhez hű párt- és DISZ tagok közül kerülnek ki”. A telefonlehallgatásban való részvételt szigorúbb feltételekhez kötötték, mivel az ezt a rendszabályt végrehajtók „a Belügyminisztérium által ellenőrzött és a Párt, valamint a népi hatalom ügyéhez hű párt- és DISZ tagok közül kerülnek ki.” A IX/8. rendszabályt magyar állampolgárok hivatalában, lakásában, konspirált lakásokon, szállodákban, fogdáknak belügyminiszter-helyettesi jóváhagyással vezethettek be. A külföldi követségek épületében és nem magyar állampolgárok lakásán ezt az engedélyt a belügyminiszter vagy helyettese adhatta meg. A rendszabályok időtartama alapesetben 30 nap volt, amit azonban szükség esetén 10–15 nappal meg lehetett hosszabbítani. Az ellenőrzés abba kellett hagyni, ha „a figyelt személy a Párt, vagy a Kormány vezetőivel folytat beszélgetést”. Az ügynököket a becsületes és ellenőrzött személyek közül választották ki és hazafias alapon szervezték be. Az ügynök és a célszemély találkozásának ellenőrzésére vezeték nélküli IX/8. rendszabályt is alkalmazhattak, aminek „IX/8. szikra” volt az elnevezése és 10 órán keresztül lehetett folyamatosan használni. „A teljes konspiráció céljából az írott szövegből ki kell küszöbölni a mikrofon, erősítő, fejhallgató, adó és vevő szavakat, és helyettük titkos megnevezéseket kell bevezetni.” Ezek az alábbiak voltak: 1. mikrofon – dió; 2. erősítő – doboz; 3. fejhallgató – gomba; 4. vevőkészülék – Duna; 5. adó – szikra. A technikával ellátott objektumokat is titkos elnevezéssel jelölték: 1. szálloda – I. sz. objektum; 2. fogda – II. sz. objektum; 3. városi lakás – III. sz. objektum; 4. konspiratív lakás – IV. sz. objektum; 5. követség vagy külföldiek lakása – V. sz. objektum.¹⁵

Dékán Istvánnak, a belügyminiszter első helyettesének 6/1956. (III. 8.) parancsa az operatív-technikai szakértői munka eredményesebbé tételéről, valamint az ellenség technikai eszközeinek fokozottabb megismeréséről szól. A miniszter első helyettese fontosnak tartotta, hogy „Az operatív szervek és az operatív beosztottak munkájuk során törekedjenek az imperialista ügynökök technikai eszközeinek (vegyszerek, készülékek, technikai utasítások, stb.) és ezen eszközök megismerését elősegítő tárgyak (levelek, feljegyzések, stb.) megszerzésére. Ha az operatív munkát ez nem akadályozza, részletesen kérdezzék ki a gyanúsítottakat a technikai módszerekről és a náluk talált tárgyak használatáról.”

Az BM Operatív Technikai Főosztályának 92-554/1956. számú jelentése¹⁶ a főosztály 1955. évi tevékenységéről számolt be. E szerint ebben az évben 2052 szobalehallgatással és 43178 telefonlehallgatással kapcsolatos jelentést készítettek. 1954 novembere óta a Borsod Megyei Főosztályon üzembe helyeztek egy 40 vonalas telefonellenőrző berendezést. Kulccsal és zárral kapcsolatos akciók során 8 ügyhöz, 61 esethez kapcsolódóan 242 kulcs készült el.¹⁷ A konspiratív fotóakciók terén „1954-hez képest mutatkozik fejlődés az elkészített eszközök mennyiségében és minőségében egyaránt.” Az okmánytechnika alkalmazása terén jelentős esemény volt egy külföldi útlevél elkészítése. Új módszereket dolgoztak ki a külföldi rezidentúrák számára iratok megsemmisítésére. Több biztonsági írószert fejlesztettek („dolgoztak ki”) útlevelek kiállításához. Az összeköttetési módszerek terén legfontosabbnak a mikropont eljárás kikísérletezését és bevezetését tartották. Készítettek jó minőségű ragasztót, gőzbontó edényeket, levélátvilágító berendezést, amellyel az indigóval írt levelek is kiválogathatóvá váltak. A „Sötét látótér” elnevezésű technikai eszköz elkészítésével lehetőség nyílt a titkos írású levelek megkeresésére. A rádióelhárító osztály felderített több illegális rádió-adóállomást. Felderítették a Budapesten működő imperialista követségek rádióadásainak módszereit. Az osztály két munkatársa részt vett a szomszédos népi demokráciák együttműködése keretében Varsóban létrejött koordinációs csoportban. Továbbfejlesztették a volt 2. VKF rádiósok, régi és új amatőrök vonalas elv szerinti feldolgozását és a hálózat 38 fős lett 1955-ben. „Folyamatban van hordozható rövidhullámú adó-vevő készülék készítése, mellyel ügynöki összeköttetést lehet biztosítani kb. 1000 kilométeres távolságból.” A főosztály írásszakértője 537 esetben végzett írásazonosítást.

Az elért eredmények ellenére azonban a főosztály tevékenysége még nem érte el a kellő színvonalat. „A vezetés nem elég politikus, nem tartja eléggé szem előtt a napi politikai kérdéseket és az operatív osztályok súlyponti feladatait.” – állapította meg a jelentés. A vezetők nem követelik meg következetesen a katonai fegyelmet és ezért lazaságok keletkeztek a határidők betartásánál, a parancsok végrehajtásánál. Talán a legfontosabb feladat a hibák kijavítására, hogy „szorosabbá és rendszeressé kell tennünk a Szovjetunió és a népi demokratikus országokkal a tapasztalat és a technikai anyagok kölcsönös kicserélését, a vegyészet, fotó és rádiótechnikai eszközök kutatása terén.”

A belügyminiszter 7/1956. (III. 19.) utasítása, a BM Államvédelmi Kollégiuma megállapításait átvéve, elismerte, hogy az operatív technikai főosztály munkája során komoly eredményeket ért el. Ezek azonban még nem feleltek meg a követelményeknek. „Különösen szembetűnő a lemaradás a konspirált fotóberendezéseknek, kulcs- és zárossal kapcsolatos technikai eljárások, valamint az ellenséges lehallgatások lehallgatása terén. Lemaradások tapasztalhatók a rádió-elhárítás területén is.” További fejlesztésre szorult a technikai színvonal a IX/8. és IX/9. rendszabály alkalmazása során. A hiányosságok felszámolásának egyik elemeként minden központi és vidéki főosztály, valamint önálló operatív osztály vezetőjének 1956. április 1-jéig el kellett készítenie a „legközelebbi és távolabbi céllal operatív technikai vonalon lévő igényeit, alapul véve a gyakorlati operatív munkát és az össz államvédelmi feladatokat.” A személyzeti főosztály és az operatív technikai főosztály vezetőjének 1956. augusztus 1-jéig biztosítania kellett a hiányzó létszám pótlását megfelelő szakmai és politikai képzettségű, politikailag megbízható káderekkel. A operatív technikai főosztály vezetőjének egyik legfontosabb feladata lett a beosztott vezetők és a beosztottak politikai, szakmai és operatív ismereteinek állandó növelése.

Piros László 26/1956. (IX. 19.) utasítása megállapítja, hogy a rádióelhárító szolgálat és a diplomáciai rádiólefigyelés számára új, korszerű vevőközpont építése folyt. Az Ócsán megvalósuló beruházás értéke 20 millió forint volt. A beruházás magas összege és az objektum fontossága miatt, az építés időtartamára, a beruházási összeg tervszerű és takarékos felhasználásának ellenőrzésére Bartos Antal miniszterhelyettes elnökletével, bizottságot hozott létre.

Az állambiztonság és az operatív technika

Tömpe István, a belügyminiszter első helyettese által a belügyminiszter nevében kiadott 48/1957. (X. 29.) parancs arról szól, hogy szükség van az operatív technikával foglalkozó szakértői munka színvonalának emelésére és arra, hogy az ellenség ilyen jellegű információit jobban megismerjék. Ez a parancs érdekes utánérzése a hasonló témában kiadott 6/1956. [III. 8.] belügyminiszteri parancsnak. A két norma szinte szó szerint egyezik egymással, a különbség csak annyi, hogy az időközben bekövetkezett szervezeti változásnak megfelelően az Operatív Technikai Főosztály helyett a BM II (Politikai Nyomozó) Főosztály 10. Osztályát nevesíti.

Biszkú Béla belügyminiszter 3/1958. (I. 23.) parancsa a telefonellenőrzés (3/a módszer) és a szobalehallgatás (3/e módszer) alkalmazásának kérdéseivel foglalkozott. E parancs szerint a „3/a és 3/e módszer alkalmazása az állambiztonsági szervek kezében éles fegyvert jelentenek az osztályellenség elleni harcban. Konkrét ügyekben történő helyes felhasználása segíti és előbbre viszi az operatív munkát és hozzájárul a dolgozó nép ellenségeinek leleplezéséhez.” A 23/1955.(VII. 30.) miniszteri parancsot váltó normában szintén megfogalmazásra került, hogy ezeket a módszereket csak akkor lehet alkalmazni „ha az ügyben már komoly kompromittáló anyagok állnak az operatív osztályok rendelkezésére, amely ellenséges tevékenységet feltételez”. A lehallgatás általában 30 napig tarthatott, de indokolt esetben főosztályvezetői engedéllyel meghosszabbítható volt. Hasonlóan a régi szabályokhoz Biszkú Béla is így szabályoz: „Ha az ellenőrzés folyamán a rögzítést végző beosztott megtudja, hogy a figyelt személy a Párt vagy a Kormány vezetőivel folytat beszélgetést, akkor a lehallgatást azonnal abba kell hagynia.” A 3/e módszer alkalmazását magyar állampolgárok és belföldi objektumok esetén a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője, külföldi állampolgárok és objektumok esetén a belügyminiszter, illetve helyettese engedélyezhette. A célszemélyek

beszélgetésének lehallgatásához továbbra is használható volt a 3/e „labda” rendszabály. A hordozható készülék mellett bevezetésre került az álcázott, aktatáskába épített minifon, a 3/f „tárca” elnevezésű készülék is. A parancs szerint a teljes konspiráció céljából az írott szövegből és a beszélgetésből ki kellett küszöbölni a mikrofon, erősítő, fejhallgató, adó és vevő szavakat és helyettük titkos megnevezéseket vezettek be. Ezek lettek: 1. mikrofon – kampó; 2. erősítő – tégely; 3. fejhallgató – pohár; 4. vevőkészülék – kosár; 5. adó – labda; 6. minifon – tárca.

Garamvölgyi Vilmos belügyminiszter-helyettes 9/1959. (VII. 3.) parancsával a bűnüldözés területére is kiterjesztette a miniszter 3/1958. (I. 23.) parancsa alapján alkalmazott 3/a és 3/e módszert. E módszereket azonban csak a legsúlyosabb bűnüldözési ügyekben lehetett alkalmazni, mivel „a 3/a és 3/e módszer szélesebb körű alkalmazása a titkos technika dekonspirációjához vezethet”.

A belügyminiszter 6/1959. (III. 17.) parancsa szerint a „rádió-elhárítás előtt egyrészt a színvonal emelése, másrészt az újabban alkalmazott ügynöki gyorsadók elleni harc fokozása áll”, ezért a Politikai Nyomozó Főosztály operatív technikai osztályának rádió-elhárító alosztályát II/16. számmal önálló rádió-elhárító osztállyá szervezték át 199 fős létszámmal, amely 34 fős létszámemelést jelentett. Az osztályon belül operatív felderítő, kiértékelő, közel iránymérő és műszaki alosztályokat, valamint összeköttetési és iránymérő csoportokat hoztak létre. A létszám feltöltésére 18–22 éves érettségizett fiatalok számára nyolc hónapos felderítő távirász tanfolyamot szerveztek előzetes képességvizsgálat alapján.

A belügyminiszter 0019/1963. (VIII. 14.) parancsa szerint: „Pártunk politikája dolgozó népünk legszélesebb rétegeinek egyetértésével találkozik. Ez hazánk külső és belső ellenségeit egyre inkább arra kényszeríti, hogy az ellenséges tevékenység kifejtésének kifinomultabb, óvatosabb formáira térjenek át.” Ezért az államellenes bűnügyek felderítése területén dolgozó vezetők és beosztottak feladata lett, hogy állandóan növeljék politikai és szakmai képzettségüket, szilárdítsák fegyelmüket, tökéletesítsék az eszközöket és módszereket, az államtitok védelmét és a konspirációt. Az ellenőrzések azt mutatták, hogy a konspirációs fegyelemmel és a biztonsági helyzettel komoly problémák voltak. Ezért a BM titkos operatív eszközeit és módszereit, ezeknek konkrét ügyekben való alkalmazását, felhasználásuk eredményét államtitokként kellett kezelni. Egyidejűleg a miniszter megparancsolta, hogy a BM III. főcsoportfőnöke adja ki a BM III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzatát. A 10-2207/1963. sz. alatt Galambos József miniszterhelyettes, főcsoportfőnök által kiadott,¹⁸ Pap János miniszter által jóváhagyott szabályzat szerint, az operatív technika alkalmazási területén „érvényt kell szerezni, hogy a munkaszobákba csak az oda beosztott operatív tisztek és ellenőrzési joggal rendelkező vezetők léphessenek be. Az objektumokon belül az egyes szakterületeket úgy kell csoportosítani, hogy azok egymástól való elkülönítése biztosítva legyen.” A 3/a és 3/e rendszabályt igénybe vevő operatív beosztottaknak a rögzített anyagok meghallgatását csak az arra kijelölt szobákban végezhették. Biztosítani kellett, hogy a használaton kívül helyezett 3/e rendszabály alapján alkalmazott berendezéseket a legrövidebb időn belül kiszerezjék. A társ rendőri szervezetek átadott anyagok nem tartalmazhattak titkos operatív eszközre vonatkozó adatokat. A titkos úton beszerzett anyagokat (ügynöki jelentés, K-ellenőrzés, 3/a, 3/e rendszabály, figyelés, stb.) nem volt szabad eredetiben átadni, azokból összefoglaló jelentést készítettek.

Czinege Lajos honvédelmi miniszter és Benkei András belügyminiszter 002/1964. (VII. 30.) együttes parancsa az MNVK 2. Csoportfőnökség, a BM III. Főcsoportfőnöksége és a BM HÓR szerveinek együttműködéséről szólt. Az operatív technikát érintő területen évenként előre meg kellett tervezni, hogy milyen és mennyi operatív technikai eszközt bocsátanak rendelkezésre, illetőleg milyen feladatot végeznek egymás számára. Ki kellett dolgozni az operatív technikai eszközök kutatásának, előállításának és gyártásának összehangolására vonatkozó éves és távlati terveket.

Galambos József miniszterhelyettes 0034/1964. (IX. 25.) utasítása a K-ellenőrzés során elfogott ellenséges tartalmú postai küldeményekkel kapcsolatos eljárást szabályozta, mivel „a K-ellenőrzés során elfogott ellenséges tartalmú postai küldemények lefoglalása, illetve jogi erejűvé tételének jelenlegi gyakorlata nem mindenben felel meg a törvényes előírásoknak és a konspiráció szigorú betartását sem biztosítja

megnyugtatóan.” A kiemelt küldeményeket csak a Be.¹⁹ 144. § (1) bekezdésében meghatározott esetekben és a (4) bekezdésben előírt módon volt szabad lefoglalni. Az elfogott postai küldemények lefoglalásával (jogi erejűvé tételével) kapcsolatos feladatokat a BM III/1. (Vizsgálati) Osztálya látta el. Haladéktalanul meg kellett indítani a büntetőeljárást, ha a K-ellenőrzés során olyan küldemény került az operatív szervek birtokába, amelynek tartalmából megállapítható volt, hogy emberélet, állami és politikai érdek vagy a társadalmi tulajdon – jelentős mértékben – közvetlen veszélynek voltak kitéve, illetve ennek bekövetkezésével reálisan számolni lehetett.

A belügyminiszter 008/1966. (IX. 23.) utasítása „A fontosabb munkakört betöltő személyek elleni operatív nyomozati cselekmények foganatosításának, büntetőeljárás megindításának szabályozásáról” címet viselte. A miniszter ebben az ún. nomenklátúra egyfajta „mentelmi jogáról” rendelkezett, a velük szembeni nyomozásokat lefolytató szervek tájékoztatási és jelentési kötelezettségének rendjét határozta meg. „Ha az MSZMP Központi Bizottság, Központi Ellenőrző Bizottság, Központi Revíziós Bizottság tagja, illetve póttagja, a megyei (budapesti) pártbizottságok titkárai, a Központi Bizottság apparátusának tagja, az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a SZOT elnöksége, a KISZ Központi Bizottsága, a Hazafias Népfront elnökségének tagja, a Központi Bizottság és szervei hatáskörébe tartozó állami, gazdasági, tömegszervezeti vezetők ellen bármely politikai vagy köztörvényi bűncselekmény alapos gyanúja miatt operatív ellenőrzés, ügynöki bizalmas nyomozás bevezetése, nyomozás elrendelése, előzetes letartóztatásba helyezése válik szükségessé, az eljáró csoportfőnökség, önálló osztály vezetője, megyei (budapesti) főkapitány köteles az illetékes miniszterhelyettes útján hozzám [a belügyminiszterhez] haladéktalanul jelentést tenni az eljárás engedélyezése céljából” – olvasható az utasításban. A fentiekben leírt módon kellett eljárni akkor is, ha más személyekkel szemben folytatott nyomozás során merült fel a nomenklátúra tagjával szemben terhelő adat, bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja.

Amennyiben a megyei (budapesti), illetve a megyei jogú pártbizottságok hatáskörébe tartozó pártfunkcionárius (választott párt szerv tagja, pártalkalmazott) ellen merült fel politikai bűncselekmény gyanúja, akkor az operatív ellenőrzés, ügynöki bizalmas nyomozás bevezetéséhez a megyei pártbizottság első titkárának, nyomozás elrendeléséhez, letartóztatáshoz a megyei pártbizottság végrehajtó bizottságának hozzájárulását kellett kérni. A járási, kerületi, illetve a járási (kerületi) jogú pártbizottságok hatáskörébe tartozó személyek esetén a járási (kerületi) pártbizottság első titkárának, illetve a végrehajtó bizottságnak a hozzájárulását kellett megszerezni. Tettenérés, halaszthatatlan nyomozati cselekmény esetén – a politikai jellegű bűntetteknel utólagos hozzájárulás végett, köztörvényes bűntett esetén tájékoztatás céljából – az utasításban meghatározott illetékes pártbizottság vezetőjét keresték meg haladéktalanul írásban.

A belügyminiszter 031/1967. (XI. 22.) parancsa a BM Kormányőrség és BM III. Főcsoportfőnökség híradástechnikai együttműködését szabályozta. A párt- és kormányvezetők, delegációk biztosításában résztvevő BM szervek közötti együttműködés további javítása, a Kormányőrség előtt álló feladatok maradéktalan végrehajtása szükségessé tette a Kormányőrségnél a híradás, a jelző- és rejtjelzőtechnika fejlesztését, korszerűsítését. Ennek érdekében javították a belső feltételeken, illetve elrendelték a III/V. Csoportfőnökség fokozottabb közreműködését. Ezért a miniszter utasításba adta, hogy a Kormányőrség Parancsnoksága Híradó Alosztályának szakirányítását, anyagellátását, a hírrendszer és technika fejlesztését a III/V. Csoportfőnökség végezze. Egyidejűleg a Híradó Alosztály kettős alárendeltségbe került. Ezen túl „a BM III/V. Csoportfőnökség köteles gondoskodni arról, hogy a BM Kormányőrség híradásának megszervezése, kiépítése, a forgalmazás lebonyolítása a korszerű elveknek, előírásoknak megfelelő technikai eszközök és módszerek felhasználásával, a vonatkozó parancsok, utasítások maradéktalan betartásával történjék.”

Rácz Sándor miniszterhelyettes 004/1969. (IV. 2.) utasítása a 3/e „labda” rendszabály alkalmazásával kapcsolatos hiányosságok felszámolásával foglalkozik. A rendszabály rejtését és alkalmazását biztosító kombinációkat gyakran felszínesen, nem eléggé átgondoltan dolgozták ki és ezért az eszközök és módszerek több esetben

dekonspirálódtak. Ennek fő oka, hogy ezt a rendszabályt a III/V. Csoportfőnökség bevonása nélkül alkalmazták.²⁰

A részletes és átfogó szabályozás megjelenése

A belügyminiszter 0019/1970. (VII. 15.) parancsával a K-ellenőrzés elveinek egységes értelmezése, a munka hatékonyságának fokozása érdekében a postai küldemények operatív ellenőrzését átfogóan újra szabályozta „a K-ellenőrzést hazánk állam- és közbiztonsága érdekeinek, a kialakult operatív helyzet követelményeinek megfelelően, fokozottabban kell a bűnözés megakadályozására és megelőzésére összpontosítani. A K-ellenőrzést mindenkor az MNK állami, társadalmi rendjére veszélyes, aktív ellenséges tevékenységgel gyanúsítható, bizalmas nyomozás alatt álló külföldi és magyar állampolgárok, csoportok, szervek, objektumok, központok ellenőrzésére, felderítésére kell irányítani.” Az ellenőrzés főbb területeit a parancs az alábbiakban határozta meg:

1. a külföldről vagy az országon belülről származó ellenséges propagandaanyagok, rölapok, uszító és rágalmozó küldemények terjesztésének megakadályozása;
2. az ellenség tevékenységének erősödését kiváltó jelentősebb nemzetközi vagy belpolitikai események során aktivizálódó ellenséges elemek, csoportok kiszűrése, az állam biztonsága szempontjából kiemelt, fontos területek, objektumok védelme;
3. a külföldre irányuló kémjelentések vagy az onnan beküldött kémutasítások kiszűrése;
4. a meghatározott célterületek, objektumok felé irányuló postai küldemények adatainak differenciált regisztrálása;
5. személyek felkutatása operatív célból;
6. az állam biztonsága szempontjából kiemelkedő külföldi célobjektumok, területek postai forgalmának tanulmányozása;
7. az államtitok és a katonai titok védelme, hadmozdulatok, katonai objektumok operatív biztosítása;
8. a rendkívüli események előidézéséért felelős személyek gyors azonosítása;
9. a hazatérést megtagadók és a nyugatra szökött személyek bűnelkövetésének felderítése, ellenséges magatartásuk megfigyelése, az ilyen személyeket befogadó táborok, kihallgató központok folyamatos ellenőrzése.

Az ellenőrzés 3 hónaptól 10 hónapig terjedő időszakra terjedhetett ki. A küldeményeket operatív úton el kellett kobozni, amennyiben ezek:

1. ellenséges propagandaanyagokat, rölapokat vagy az ellenséges rádiók és segélyszervezetek küldeményeit, illetve azok címére feladott küldeményeket tartalmaztak;
2. a szoros ellenőrzés alatt álló személyek vagy szervek ellenséges tevékenységének felderítését, az ellenük bevezetett bizalmas nyomozás folytatását akadályozták vagy zavarták;
3. az ellenőrzés során megsérültek és a dekonspiráció veszélye nélkül nem voltak helyreállíthatók;
4. az operatív úton elkobzott küldemények értéktartozékait (valuta, forint, értékes bélyeg) jegyzőkönyvileg a BM Külügyi Osztályának küldték meg.

A K-ellenőrzést elrendelhatték – többek között – a miniszterhelyettesek, a III. főcsoportfőnök helyettesei, a III. Főcsoportfőnökség csoportfőnökei és helyettesei, az osztályvezetők, a Határőrség Felderítő Osztályának vezetője, illetve az MNVK 2. csoportfőnöke. Az MSZMP KB és a kormány hatáskörébe tartozó vezetőknek, valamint a párt- és kormányzervek objektumainak postai küldeményeit – fő szabályként – tilos volt ellenőrizni.

A belügyminiszter 0017/1971. (XII. 8.) parancsa az operatív technikai rendszabályok alkalmazását szabályozta újra.²¹ Az 1972. január elsejétől hatályos norma egyidejűleg hatályon kívül helyezte a 3/1958. miniszteri és a 9/1959. miniszterhelyettesi

parancsot. A parancs bevezetőjében a miniszter megállapította, hogy a BM bűnüldöző szervei a titkos operatív rendszabályok felhasználása útján jelentős ismereteket szereztek a külső és belső ellenség tevékenységéről, készülő terveiről. Meggyorsította a bűncselekmények gyanújának tisztázását, felderítését, megelőzését, megszakítását és értékes szignalizációs adatokat szolgáltatott. Különösen hasznosnak bizonyult a rendszabályok alkalmazása olyan ügyekben, ahol azokat más operatív eszközökkel együttesen, komplex módon használták fel. Egyértelműbbé vált, hogy a hálózati munka a rendszabályokkal nem helyettesíthető. Az eddigi tapasztalatok azt is megerősítették, hogy az állambiztonsági munka hatékonyságának összetevői között a két eszköz kölcsönös feltételezettsége fontos tényező. A miniszter szerint a „rendszabályok rendeltetésszerű alkalmazása fontos törvényességi követelmény. Az eredmények egyidejű elismerése mellett megállapítható, hogy esetenként lazaságok tapasztalhatók a rendszabályok célirányos felhasználása, a konspirációs szabályok betartása, valamint a rendszabályok alkalmazását biztosító kombinációk végrehajtása tekintetében.” A felsorolt tényezők, valamint a bűnüldöző munka hatékonyságának emelése miatt vált szükségessé az új szabályozás kiadása.

A BM állambiztonsági és bűnügyi operatív szervei a 3/a rendszabály (telefonlehallgatás), a 3/e rendszabály (szobalehallgatás) és a 3/r rendszabály (rejtett fotó, optika, tv) alkalmazására voltak jogosultak mindazon esetekben, amikor előzetes ellenőrzéssel megalapozott bűncselekmény gyanújára utaló adatok birtokába jutottak, továbbá, ha az alkalmazáshoz szükséges operatív feltételek adottak voltak. Ilyenek lehetnek:

1. az állam elleni bűntettek elkövetésével gyanúsított személyek ellenőrzése, terveinek, módszereinek felderítése;
2. az ellenséges tevékenység fedését szolgáló objektumok ellenőrzése;
3. a társadalomra különös veszélyt jelentő személyek és veszélyes bűnözők tevékenységének felderítése;
4. az operatív akciók biztosítása;
5. a hálózati személyek (beszervezésre jelöltek) ellenőrzése, tanulmányozása;
6. az állami és szolgálati titok védelme;
7. a nagyobb társadalmi veszélyességet jelentő köztörvényi – közbiztonság és közrend, személyek javai elleni és egyes hivatali – bűncselekmények tetteseinek felderítése, leleplezése.

A rendszabályok bevezetésének, alkalmazásuk meghosszabbításának jóváhagyását a miniszter az alábbi esetekben magának tartotta fenn:

- valamennyi olyan ügyben, amelyet a 008/1966. utasítás részletesen szabályozott;
- a diplomata útlevéllel be- és átutazó magas állami vagy társadalmi funkciókat betöltő külföldi állampolgárokkal kapcsolatban;
- a kiemelkedő, nemzetközileg is elismert tudományos, kulturális, gazdasági, társadalmi tevékenységet folytató személyiségek ügyeiben;
- a 3/e rendszabály alapján a Magyar Népköztársaságba akkreditált vezető diplomaták, továbbá a diplomáciai mentességet élvező követségek, kereskedelmi kirendeltségek, konzulátusi vagy más exponált objektumok eseteiben;
- a megelőzési céllal bevezetésre kerülő rendszabályok esetén.
- A III. főcsoportfőnök hagyta jóvá:
- az MNVK 2. Csoportfőnökségének a rendszabályokkal kapcsolatos igényeit;
- a 3/a rendszabály alkalmazását a Magyar Népköztársaságba akkreditált, diplomáciai mentességet élvező külföldi állampolgárok esetében, továbbá követségeknél, kereskedelmi kirendeltségeknél, konzulátusi vagy más hasonlóan exponált objektumoknál;
- a diplomata útlevéllel tartósan Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárokkal kapcsolatos ügyeket;
- a III/1. Osztály fogda és vizsgálati helyiségeinek ellenőrzését.²²

A III. főcsoportfőnök, a felügyelő miniszterhelyettesekkel együtt, jogosult volt az illetékes csoportfőnökök, budapesti vagy megyei főkapitányok, a Határőrség Országos

Parancsnokságának törzsfőnöke által engedélyezett rendszabályok működtetési határidejének meghosszabbítására. A rendszabályok ún. „beszerelésére” a III/V. Csoportfőnökség minden esetben jogosult volt. A megyei rendőr-főkapitányságok III/V. operatív technikai csoportjai, azon rendszabályokat „szerelheték be”, amelyek alkalmazására rendszeresítve voltak, illetve amelyekre személyi állományukat kiképezték. A 3/a rendszabállyal történő ellenőrzés időtartama a figyelés megkezdésétől számított 30 nap, 3/e rendszabály (illetve a 3/e „labda”) esetében 90 nap volt. A határidőket – szükség esetén - meg lehetett hosszabbítani. Amennyiben a 3/a és a 3/e rendszabályok útján ellenőrzött személyek, objektumok figyelésénél, anyagainak rögzítésénél megállapították, hogy azok tartalma sérti a 008/1966. miniszteri utasításban foglaltakat, akkor a rögzítést vagy a leírást azonnal megszüntették. Az operatív munkában alkalmazásra került operatív technikai eszközöket a miniszter rendszeresítette. E tevékenység során csak a rendszeresített és a III/V. csoportfőnökség eszköznilyvántartásában szereplő operatív technikai eszközöket alkalmazhattak.

Karasz Lajos miniszterhelyettes 001/1974. (I. 23.) utasítása – amely a 0019/1970. miniszteri parancs hatékonyabb végrehajtását szolgálta és egyidejűleg hatályon kívül helyezte a 0034/1964. miniszterhelyettesi utasítást – a K-ellenőrzés során elfogott, bűncselekmény tárgyi bizonyítási eszközét képező postai küldemény lefoglalásával kapcsolatos eljárást szabályozta. „A K-ellenőrzéshez fűződő fontos állambiztonsági, politikai érdekek és fokozott követelmények, büntetőeljárásban bekövetkezett változások, továbbá a gyakorlatban előforduló lazaságok szükségessé tették az ellenséges tartalmú postai küldemények lefoglalásának ismételt szabályozását.” – olvashatjuk az utasítás bevezetőjében. A postai küldemény lefoglalását általában az alábbi esetekben kezdeményezhették:

- állam elleni bűncselekmények;
- béke és az emberiség elleni bűncselekmények;
- államtitoksértés vagy szolgálati titoksértés büntette;
- közveszély okozása;
- közérdekű üzem működésének megzavarása;
- légi jármű jogellenes hatalomba kerítése;
- tiltott határátlépés minősített esete;
- devizagazdálkodást sértő bűncselekmény minősített esete;
- emberölés;
- külföldre szökés.

Az előzőekben felsorolt eseteken kívül csak fontos állambiztonsági vagy bűnügyi érdekből történhetett lefoglalás. Ezt kezdeményezhették:

- a II. és a III. főcsoportfőnök helyettesei;
- III/IV. csoportfőnök;
- a III. Főcsoportfőnökség csoportfőnök-helyettesei;
- a budapesti, megyei rendőr-főkapitányok, valamint állambiztonsági és rendőri helyettesei;
- a III/1. Osztály vezetője;
- a III/IV. Csoportfőnökség beosztott osztályvezetői;
- a Belbiztonsági Osztály vezetője;
- a határőrség országos parancsnoka (törzsfőnöke);
- az MNVK felderítő csoportfőnök (helyettese).

Karasz Lajos miniszterhelyettes 8/1977. (VI. 7.) intézkedése „a BM III/3. K-ellenőrzési Osztály és a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szervei K-ellenőrző részlegei munkáját segítő titkos megbízottak és alkalmi operatív kapcsolatok foglalkoztatásának szabályozásáról” rendelkezett.²³ E szerint a posta területén a küldemények ellenőrzése céljából foglalkoztatott titkos megbízottak részére M-dossziét csak akkor nyitottak, ha munkájuk során előreláthatólag rendszeres írásos operatív anyagok keletkeztek. Ellenkező esetben elegendő volt csak B-dosszié felfektetése, amelyben jelezni kellett, hogy M-dosszié nyitására nem került sor. Az eseti jellegű operatív anyagokat ilyenkor a

B-dossziéba gyűjtötték. Az alkalmi operatív kapcsolatok létesítésére írásban tettek javaslatot, de a kapcsolatfelvételt csak annak jóváhagyása után lehetett kezdeményezni.

A 0019/1963. (VIII. 14.) normát váltó 17/1979. (IX. 25.) miniszteri parancsban, amely „A BM konspirációs és biztonsági szabályzata” címet kapta, fontos feladatként határozták meg, hogy a szervezeti korszerűsítések, feladatok átadása, új eszközök, módszerek és eljárások bevezetése során érvényesüljenek a titokvédelem, a konspiráció és a biztonság követelményei. A szükséges szabályokat időben, az eszközök, rendszerek és módszerek bevezetése előtt ki kellett dolgozni. A végrehajtására kiadott 3/1980. (III. 4.) miniszterhelyettesi parancs, amellyel a 10-2207/1963. számút váltották, újra rendezte a III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzatának kérdését. Előírta, hogy a szabályzatot a személyi állomány részére évente oktassák, illetve az állomány újonnan felvett tagjait csak a szabályzat megfelelő mértékű elsajátítása után vonhatták be az állam- és szolgálati titokkal kapcsolatos munkákba. „Határozottan fel kell lépni a fecsegés, az indokolatlan érdeklődés ellen. Következésképpen érvényt kell szerezni azon elvnek, hogy államtitkot és szolgálati titkot mindenki csak olyan mértékben ismerhet meg, ami feladatainak ellátásához szükséges.”

Az operatív-technikai rendszabályok konspirációjának és biztonságának védelme érdekében kiemelt figyelmet fordítottak a hatályos szabályok betartására. Ennek keretében:

1. az operatív-technikai rendszabályok alkalmazását igénylő operatív szervek, vezetői és munkatársai kötelesek voltak biztosítani a konspirációs szabályok szigorú betartását, az operatív-technikai eszközök és azok minősített adatainak védelmét a munkaszervezés, a létesítés, az üzemeltetés, a feldolgozás és a megszüntetés során;
2. az operatív-technikát veszélyeztető dekonspiráció vagy dekonspirációs lehetőség esetén a III/4. Osztály és az üzemeltető szerv vezetője köteles volt az érintett operatív szerv és a III/V-1. Osztály vezetőjét haladéktalanul értesíteni és a szükséges intézkedéseket együttesen megtenni;
3. az operatív-technikai rendszabályok útján keletkezett anyagok rögzítése, feldolgozása, ellenőrzése, továbbítása, operatív felhasználása és az azokba való betekintés esetén biztosították a rendszabály és az anyagok szigorú védelmét.

Az operatív-technikai rendszabályok és módszerek alkalmazásának modernizálása

A belügyminiszter 35/1982. (XII. 23.) parancsával²⁴ adta ki az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzatát és egyidejűleg hatályon kívül helyezte a 0018/1972. parancsával²⁵ módosított 0017/1971. parancsot. Eszerint az operatív eszközök körében az operatív-technikai rendszabályok, módszerek szerepe a külső és belső ellenség aktivizálódása és a nemzetközi bűnözés terjedésével a bűnöző elemek módszereiben bekövetkezett változások, valamint a technika fejlődése következtében jelentősen növekedett.

Az operatív-technikai rendszabályok:²⁶

1. a 3/a rendszabály – a belföldi telefonbeszélgetések lehallgatása;
2. a I-3/a rendszabály – a nemzetközi telefonbeszélgetések lehallgatása;
3. a 3/e rendszabály – a szobalehallgatás (központi berendezésekre kapcsolt, helyi rögzítésű (ún. helyi vétel), börtönökben alkalmazott, külön engedéllyel telepített 3/e objektumok);
4. 3/r rendszabály – rejtett fotó, optika, tv.

Az operatív-technikai eszközök:

1. 3/z módszer – titkos behatolás, zárnyitás;
2. 3/f módszer – dokumentáló fényképezés.

Az operatív-technikai rendszabályok és módszerek alkalmazásának területe volt:

1. az előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munka;
2. a hálózati munkához kapcsolódó operatív feladatok végrehajtása;
3. azok az objektumok, ahol – nyílt, szervezetszerű tevékenységéhez kapcsolva – a szocialista társadalom érdekeit sértő, az állam biztonságát veszélyeztető leplezett tevékenység folyik, illetve folyhat (pl.: imperialista külképviseltek, egyes egyházi objektumok);
4. a társadalomra különös veszélyt jelentő személyek ("F" dossziés személyek, veszélyes bűnözők) ügyei;
5. az állam- és szolgálati titok védelme érdekében, amikor annak megsértésére, illetve veszélyére konkrét, ellenőrzött információkkal rendelkeznek;
6. a nagyobb társadalmi veszélyességet jelentő azon állam elleni bűncselekmények tetteseinek felderítése, azokban az objektumokban és személyekkel szemben, amikor a bűncselekményekre és az elkövetők személyére konkrét, ellenőrzött információk állnak rendelkezésre, illetve rendkívüli események bekövetkezése esetén, amikor a bűncselekmény ismeretlen elkövetőjének felderítése kiemelkedő jelentőségű;
7. a jelentős - a közrendet, a közbiztonságot, a népgazdaság és a társadalmi tulajdon érdekeit súlyosan sértő, veszélyeztető, a lakosságot nyugtalanító-társadalomra veszélyes bűncselekmények felderítése, amelyek az ORFK, illetve alárendelt szerveinek hatáskörébe tartoznak vagy a forró nyomon üldözés a fenti okok miatt kiemelkedően fontos;
8. operatív akciók biztosítása;
9. az ellenséges szervezetek, személyek tevékenységére vonatkozó információszerzés érdekében, az állambiztonsági szervek hatáskörébe tartozó ügyekben egyszeri esetek, magyar és külföldi állampolgárok meghallgatásakor;
10. az állambiztonsági és bűnügyi szerveknél őrizetben, előzetes letartóztatásban levő bűnelkövetők ellenőrzése, a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak ellenőrzése, eltitkolt bűncselekmények, bűnös szándékaik, terveik felderítése, a fogvatartó intézetek biztonságának védelme.

Az operatív-technikai ellenőrzés fogalmi körébe a bevezetést, a bekapcsolást, a rögzítést, a figyelést, a feldolgozást és a kiszerelést sorolták. Az operatív-technikai módszerek alkalmazásának folyamata a titkos behatolás esetén a zárnyitástól a kijövetelig, illetve visszazárásig; a dokumentáló fényképezés esetében a dokumentálni szükséges anyagok kiemelésétől a visszahelyezésig tart.

A 3/a, az I-3/a és a 3/e rendszabályok esetén a miniszter adott engedélyt az alkalmazásra:

- valamennyi olyan ügyben, amelyet a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni operatív nyomozati cselekmények foganatosításának, a büntetőeljárás megindításának szabályai ide utaltak;
- a diplomata útlevéllel be- és átutazó, jelentős állami vagy társadalmi funkciót betöltő állampolgárok esetében;
- kiemelkedő, nemzetközileg is elismert tudományos, kulturális, gazdasági, társadalmi tevékenységet folytató személyek esetében;
- a 3/e rendszabály alkalmazásának eseteiben a hazánkba akkreditált vezető diplomaták (nagykövet, követ), továbbá diplomáciai mentességet élvező követségek, kereskedelmi kirendeltségek, konzulátusok vagy más, hasonlóan exponált objektumokba történő beépüléskor, behatolásakor;
- a megelőzési céllal bevezetésre kerülő rendszabályok, és minden olyan esetben, amelyeket a vonatkozó belügyi rendelkezések ide utaltak.

Az államtitkár engedélyezte az alkalmazást a BM hivatásos állományába, kinevezett és szerződéses polgári alkalmazottainak esetében, a miniszter kinevezési hatáskörébe tartozók kivételével. Az állambiztonsági miniszterhelyettes adott engedélyt, ha a 3/e beépülés:

- a követségek, kereskedelmi kirendeltségek, konzulátusok vagy más hasonlóan exponált objektumokba, a hazánkba akkreditált diplomáciai mentességet élvező külföldi állampolgárok által használt objektumokba történt és az engedélyezés jogát a miniszter ide utalta;
- egyházi objektumokba történt;
- országos, irányító és kiemelt tudományos, kulturális intézmények épületeibe történt.

Az állambiztonsági, illetve a közbiztonsági miniszterhelyettes adott engedélyt az olyan esetekben is, amikor a hatáskört maguknak tartották fenn. Ezen túl az illetékes csoportfőnök, csoportfőnök-helyettes, önálló osztályvezető és a BM Belbiztonsági Osztály vezetője adhatott engedélyt. Az engedélyezés legalsó szintje a központi szerveknél a beosztott osztályvezetők és a Határőrség Felderítő Osztály vezetője volt; a területi szerveknél a rendőr-főkapitányságok állambiztonsági és közbiztonsági (bűnügyi) helyettesei látták el ezt a feladatot.

A 3/a, az I-3/a és a 3/e rendszabály alkalmazásának időtartama miniszteri és államtitkári engedélyezés esetén korlátozás nélkül, illetve a megjelölt időtartamig volt alkalmazható. Miniszterhelyettesi hatáskörben a 3/e rendszabály esetén az egy éven felüli, ún. tartós ellenőrzések engedélyezése, illetve a megjelölt időtartamig való engedélyezés volt lehetséges. Egyéb szinteken a 3/e rendszabályt 1 naptól 180 napig, meghosszabbítás esetén két alkalommal 90-90 napig engedélyezhették. A 3/a rendszabályok esetén a folyamatos, tartós ellenőrzés a bizalmas nyomozás befejezéséig tarthatott. A 3/r rendszabály alkalmazásának engedélyezési jogköre, időtartama megegyezett a 3/e rendszabályra vonatkozó előírásokkal. A 3/z és a 3/f módszerek alkalmazásánál az engedélyezés a fentiekben leírtaknak megfelelően történt.

Az operatív-technikai rendszabályokat és módszereket alkalmazók, azok bevezetése és operatív védelme érdekében SZT állományt is foglalkoztathattak. Ugyanilyen céllal, hazafias alapon hálózatot szervezettek és működtethettek.

A 35/1982. miniszteri paranccsal kiadott rendelkezést módosító és kiegészítő 30/1985. norma szerint a szabályzat 40. pontjában foglaltak végrehajtását „az állambiztonsági miniszterhelyettes – a közbiztonsági miniszterhelyetessel egyetértésben – intézkedésben szabályozza.” E szerint a „BM III/1. Osztály, a BM ORFK I-3. Osztály, a budapesti és a megyei rendőr- főkapitányságok vizsgálati osztályainak fogdáiban, kihallgató helyiségeiben, valamint a büntetés-végrehajtási intézetekben telepített 3/e, 3/r rendszabályok működtetését az arra rendszeresített, illetve az azzal megbízott állománnyal kell biztosítani.”

Harangozó Szilveszter miniszterhelyettes által a tárgyban kiadott 14/1985. intézkedése az alábbiak szerinti operatív-technikai alkalmazásokról szólt:

- a nyomozási cselekmények ellenőrzése;
- a fogdák ellenőrzése;
- a fogva tartottak beszélőinek ellenőrzése;
- a büntetés-végrehajtási intézetek ellenőrzése.

A miniszter állambiztonsági és közbiztonsági helyettesének 4/1985. (II. 22.) intézkedése a III. Főcsoportfőnökség és az ORFK operatív-technikai és krimináltechnikai szervei közötti együttműködés szabályait határozta meg. A Földesi Jenő és Ladvánszky Károly által aláírt intézkedés – többek között – előírta, hogy az „együttműködő szervek egyeztessék éves és középtávú kutatási-fejlesztési terveiket, sajátos eszközeikkel segítsék azok végrehajtását. Új programok indításánál a kölcsönösen érdeklődésre számot tartó témákban rögzíteni kell a konkrét feladatok elosztását.”

Az 1990. január 5-én kirobbant Dunagate-ügy hatására Horváth István belügyminiszter 2/1990. (I. 12.) parancsával azonnali hatállyal felfüggesztette a III/III. Csoportfőnökség központi és területi szerveinél a titkos operatív eszközök és módszerek alkalmazását, majd egyik utolsó intézkedéseként kiadott 3/1990. (I. 19.) parancsával minden területre kiterjesztette a titkos operatív-technikai rendszabályok, valamint a K-ellenőrzés alkalmazásának tilalmát. A január 19-én, a miniszter lemondása előtt négy

nappal kiadott és azonnal hatályba lépett norma a már engedélyezett, folyamatban lévő ügyeknél is „további parancsig” felfüggesztette e rendszabályok alkalmazását.

Összegezés

A titkos információszerező tevékenység mindig egyik alapvető jellemzője volt és marad a titkosszolgálatoknak. A nyilvánosság kizárásával folytatott tevékenység azonban a pártállam keretei között sokszor nem a ma uralkodó felfogás szerint alakult, hanem inkább „gondolatrendőri” funkciókat takart, hiszen az állambiztonsági szervek feladata, mint azt egy, 1975-ben kiadott szakirányú tankönyvben is olvashatjuk: „az osztályfunkcióhoz kötődik, és ez nem más, mint az államilag szervezett társadalom és az állam belső védelme érdekében folytatott tevékenység – speciális eszközökkel és módszerekkel.”²⁷ Ez a felfogás végigkíséri a vizsgált korszakot, hiszen a vizsgált és bemutatott normák a pártállami politikai rendszer termékei.

A fő irányokat egykor megszabó 3541/1956. (VIII. 22.) MT határozat szerint a Belügyminisztérium államvédelmi szervei az előttük álló feladatok sikeres és maradéktalan végrehajtása érdekében jogosultak voltak „az osztályellenség elleni harcban” az operatív eszközöket és módszereket is felhasználni. Az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. tvr. felhatalmazása alapján született 6000/1975. (VI. 2.) MT határozat,²⁸ amely az 1956-ban elfogadott határozatot váltotta, kevésbé jelenített meg közvetlenül osztályharcos igényeket. Ezek a szempontok a végrehajtására kiadott normákban jelennek majd meg. Az operatív eszközökkel és módszerekkel kapcsolatosan előírta, hogy az „állambiztonsági szervek feladataik végrehajtása során a jogszabályban meghatározott eszközöket és módszereket alkalmazhatnak”.²⁹ Tudjuk, hogy ezt az előírást nem minden esetben sikerült betartania és betartatnia az arra illetékeseknek.

Az 1945 és 1990 közötti időszak törvényi lezárását szolgálta ezen a területen a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek átmeneti szabályozásáról szóló 1990. évi X. törvény megalkotása,³⁰ amely jellegéből adódóan egy másik korszak kezdetét is jelentette.

- ¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4.1 A-1363/4. *Az államvédelmi szervek operatív eszközeinek és módszereinek alkalmazása az ellenséges tevékenység megelőzése, megakadályozása és leleplezése érdekében.* [Budapest, 1981.] 22.
- ² Uo. 22–23.
- ³ Uo. 25.
- ⁴ Uo. 25–26.
- ⁵ A Magyar Közösség, az ún. köztársaság ellenes összeesküvésének leleplezését a politikai rendőrség kezdte, majd bekapcsolódott a folyamatba a Katonapolitikai Osztály is. Az ügy kapcsán megkezdődött a kiszagdák kiszorítása a hatalomból. A kiszagdapárt elleni támadást Rákosi Mátyás azzal indokolta, hogy csapást kell mérni a reakció itt megbúvó elemeire.
- ⁶ ÁBTL 4.1 A-1363/4. 27–28.
- ⁷ Uo. 49–50.
- ⁸ Uo. 49–50.
- ⁹ Uo. 58–59.
- ¹⁰ A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek alkalmazásának történetébe ad – többek között – betekintést: Farkas Vladimír: *Nincs mentség.* Budapest, 1990, Interart Stúdió, 113–116, 119–124.
- ¹¹ A későbbiekben is hivatkozott normák (parancsok, utasítások, stb.) megtalálhatók az ÁBTL 4.2 Parancsgyűjteményben.
- ¹² A BM Kollégiuma 1953. december 29-ei ülésén tekintette át a levéllenőrzést végző, BM XII. Osztály munkáját, amely az imperialista országokkal kapcsolatot tartó magánszemélyek postai küldeményeit és a belföldi levélforgalom egy részét ellenőrizte. A napi országos levélforgalom (kb. 400000 db) 3–4 %-át voltak képesek ellenőrizni. Megállapították, hogy az osztály feladatainak csak egy részét képes ellátni, mivel hiányzik a vezetéshez szükséges postai szaktudás, módszerei bizonytalanok, technikailag elmaradtak. A Kollégiumi ülés határozata szerint: „A levéllenőrzési munkát az eddigi tömegellenőrzési módszer mellett – főképp a külföldi ellenőrzésnél – minőségi munkává kell változtatni.” Egyidejűleg elhatározták, hogy „időszakonként meg kell szervezni egy-egy területi egység (megye, kerület, stb.) lakossága politikai hangulatának felderítése végett az adott terület küldeményeinek ellenőrzését.” Részletesen lásd A *Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956.* 1. kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet, szerkesztette Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, 2001, Történeti Hivatal, 469–483.
- ¹³ A BM Kollégiumának 1953. szeptember 22-ei ülése tárgyalta a „Javaslat tudományos módszerek alkalmazására a hálózati és technikai munkában” című előterjesztést, amely szerint a BM szervei nem tudtak lépést tartani a követelményekkel, mivel nem fordítottak kellő gondot az ellenség módszereinek és tevékenységének folyamatos tanulmányozására. Ezért úgy döntöttek. létrehoznak egy „szakirodát”, amely összegyűjti, rendszerezi és feldolgozza a tapasztalatokat. Az Operatív Technikai Osztály azt a feladatot kapta, hogy dolgozza ki saját területén a műszaki fejlesztés tervét a híradástechnika, a telefon, a rádió, a szobalehallgatás, a fotó, a vegyészeti, az iratkészítés, a rádióelhárítás, a rejtjelfejlesztés területén, valamint határozza meg azokat a feladatokat, „melyekkel a tudomány és technika legfrissebb eredményeinek felhasználásával alá tudja támasztani a hálózati munkát”. A *Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956.* 1. kötet... 191–200.
- ¹⁴ A BM Államvédelmi Kollégiuma 1956. február 22-ei ülésén ismét áttekintette a BM XII. (Levéllenőrző) Osztály munkáját, de ott határozat nem született. Részletesen lásd: A *Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956.* 3/1. kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet, szerkesztette Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, 2006, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 291, 332–342.
- ¹⁵ A IX/8. rendszabály alkalmazásának konkrét kérdését is érinti Szücs Zoltán: Egy rosszul lefolytatott Ü[gynöki] B[jizalmas] Ny[omozás] és annak következményei című esettanulmányában. *Államvédelmi Szemle*, [1956] II. évf. 4. sz. 22–27. (ÁBTL 4.1 A-3013/6.)
- ¹⁶ ÁBTL 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai.
- ¹⁷ A kulccsal és zárral kapcsolatos akciókkal kapcsolatosan ír le egy konkrét és problémás esetet Látos István: Egy titkos házkutatás előkészítése során történt dekonspiráció c. dolgozatában. *Államvédelmi Szemle*, [1955] I. évf. 5. sz. 43–45. (ÁBTL 4.1 A-3013/3.)
- ¹⁸ www.abtl.hu/iratok/forrasok/konspiracios_szab
- ¹⁹ A büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. tvr.
- ²⁰ Az 1960-as évek ezirányú tapasztalait foglalta össze Peták Pál: Az operatív és speciális technikai eszközök és módszerek alkalmazása c. dolgozata. Lásd a Tanulmányok 56. kiadványban. Kiadta: a BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség [Budapest] 1969. (ÁBTL Könyvtár).
- ²¹ A parancs részleteinek feldolgozásával foglalkozik Turtegin Szergely: *A titkos operatív technikai rendszabályok alkalmazása.* [Budapest] 1974. Megvitatta és kéziratként elfogadta a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszéke (ÁBTL Könyvtár).
- ²² „A 0017/1971. sz. BM Parancsban foglaltak megvalósítása érdekében, a 3/e. és 3/r. rendszabályoknak a vizsgálati munkában történő titkos alkalmazására – a feladatok sajátosságaira tekintettel” adta ki 1977. június 14-én a 7/1977. intézkedését Weber Gyula ezredes, a III/1. Osztály vezetője (ÁBTL 4.2).
- ²³ ÁBTL 4.2 A BM III/3. Osztály vezetőjének 1/1987. (III. 12.) intézkedése a K-ellenőrző munka sajátosságaiból adódó konspirációs és biztonsági szabályok betartásáról szólt, összefüggésben a BM III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzatának végrehajtásával a K-ellenőrzés területén.

²⁴ A parancs részletesebb feldolgozását adja Sasvári Endre: *Az operatív technikai rendszabályok és módszerek fogalma, alkalmazásuk célja és módja című ideiglenes jegyzete*. [Budapest] 1986. (ÁBTL Könyvtár).

²⁵ A parancs elrendelte, hogy a „BM III/V. Csoportfőnökség a BM III. Főcsoportfőnökség rendelkezésére álló operatív-technikai eszközökről vezessen országos nyilvántartást.” (ÁBTL 4.2)

²⁶ A miniszteri parancs előírásainak hatékony végrehajtását szolgálta a BM III/4. Osztály vezetőjének 1/1984. (IV. 25.) körlevele a szubjektív jelentésekről és a 3/e objektum térképekről. „A III/4. Osztály »felvevő« és »feldolgozó« állománya a 3/a és 3/e operatív technikai rendszabályok figyelése és feldolgozása során sokirányú információhoz jut a célszemélyre és a 3/e objektum »életére« vonatkozóan. Ezek egy része nem szerepel a napi »rendszabály jelentésben«, [...] Az ily módon menetközben nem továbbított *operatív tartalmú* tapasztalatokat, megfigyeléseket az ellenőrzési szakaszban vagy annak befejezésekor »szubjektív jelentésben« összegeztük és küldtük meg [...]. A »szubjektív jelentések« készítése mellett a jövőben új szolgáltatással szeretnénk segíteni az operatív szervek munkáját a 3/e objektumokról ún. »3/e objektum térképek« készítésével.” A körlevél mellékleteként kiadott 1/1984. osztályvezetői intézkedés a szubjektív jelentések készítésének rendjével, a 2/1984. intézkedés az objektum térképek készítésének rendjével foglalkozott. (ÁBTL 4.2)

²⁷ Bikki István: Titkos állambiztonsági eszköztár. *Rubicon*, 2007/3. sz. 36–37.

²⁸ Az egyidejűleg kiadott 6001/1975. (VI. 2.) MT határozat a katonai hírszerző tevékenység szabályozásáról szolt. E határozat szerint a „Magyar Népköztársaság állambiztonságának összehangolt rendszerében a Honvédelmi Minisztérium Vezérkarának Felderítő Csoportfőnöksége [...] katonai hírszerző feladatokat teljesít”, illetve a „Felderítő Csoportfőnökség együttműködik a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökség szerveivel, feladataikat – az egységes rendelkezésekre figyelemmel – egymást segítve végzik”. www.abtl.hu/iratok/források/1975_6000, illetve www.abtl.hu/iratok/források/1975_6001.

²⁹ Az operatív eszközök és módszerek körét a Minisztertanács elnökhelyettesének 1/1975. utasítása határozta meg, közte a rejtett operatív technikai lehallgatást vagy a postai küldemények titkos ellenőrzését. www.abtl.hu/iratok/források/1975_1.

³⁰ Az Országgyűlés által 1990. január 25-én elfogadott és február 14-én kihirdetett és hatályba lépő törvény elfogadását valószínűleg erőteljesen felgyorsította az 1990. január 5-én kiobbant ún. Dunagate-ügy. Ezen a napon az SZDSZ és a FIDESZ sajtótájékoztatóra hívta az újságírókat az egykori Bányász moziba, ahol arról tájékoztattak, hogy az állambiztonság 1989. október 23-a, a köztársaság kikiáltása óta is alkotmányellenesen gyűjt adatokat az ellenzéki politikusokról, pártokról, illetve jogellenesen semmisíti meg az iratait.

Cseh Gergő Bendegúz

Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma

Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban

A közép- és kelet-európai szocialista rendszerek összeomlásának huszadik évfordulóján az egykori tagállamok többségében továbbra is napi politikai és/vagy társadalmi viták tárgya az 1944 és 1989 között működött állambiztonsági szervek, szervezetek, hatóságok megmaradt iratainak sorsa. Az egyes rendszerváltások sajátosságai, valamint az utódállamokban kialakult politikai viszonyok következtében ezen iratok elhelyezésére, kezelésére, valamint megismerhetőségük módozataira egymástól sok tekintetben eltérő megoldások születtek. A rendszerváltások közös vonásai és állambiztonsági iratok közös jellemzői következtében ugyanakkor az érintett országok a kérdéskör kezelésében néhány nagyon is hasonló problémával szembesültek.

A fennmaradt állambiztonsági iratanyag egyik országban sem tekinthető teljesnek: a korabeli és a rendszerváltáskori selejtezések és irateltűnések, a hazai utódszervek vagy külföldi „anyaszervezetek” által saját kezelésben tartott iratok kisebb-nagyobb mértékben minden egykori tagállamban csökkentik a társadalmi nyilvánosság mértékét és az információs kárpótlás lehetőségét. Még a gyakran mintának tekintett kelet-német Stasi-iratok kapcsán is közismertté vált a külföldi hírszerzés (Hauptverwaltung Aufklärung – HVA) iratainak kalandos útja az Egyesült Államok hírszerzésén keresztül (Rosenholz-dossziék), vagy a Stasi berlini központjának elfoglalásakor készült, az emeletről a beözönlő tüntetők közé szórt iratokról készült korabeli filmfelvételek.

A továbbélő állam(nemzet)biztonsági érdekek következtében egyes országokban semmilyen formában sem hozzáférhetőek az iratok az érintettek vagy a tudományos kutatók számára, de ezen iratok minősítésének fenntartása kisebb-nagyobb mértékben mindenhol akadályt jelent a széleskörű megismerés útjában.

Az állambiztonsági szervek által célzottan gyűjtött, s ezért iratanyagaikban rendkívüli gyakorisággal előforduló szenzitív személyes adatok – ezen belül is elsősorban a megfigyelték szexuális szokásaival és egészségügyi állapotával kapcsolatosak – az európai adatvédelmi szabályozások következtében szintén mindenhol korlátozzák a megismerés, de különösen a nyilvánosságra hozatal lehetőségeit.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy rövid áttekintést adjunk az egyes érintett országoknak az egykori titkosszolgálati iratok kezelésével kapcsolatos jelenlegi szabályozásáról, valamint a rendkívül eltérő jogszabályi környezetben működő levéltárak iratainak feldolgozásáról és nyilvánosságáról.

Semmiképp sem terjedhet ki vizsgálódásunk a lusztrációs vagy az információs kárpótlási céllal létrehozott intézményekbe nem került, jelenleg is "lappangó" iratok sorsára, hiszen e kérdéskör kapcsán még a jelenlegi hazai helyzet tekintetében sem rendelkezünk megbízható, dokumentálható és releváns információkkal.

Csak érintőlegesen vizsgálhatjuk az egyes intézmények napi ügyintézési, vagy anonimizálási gyakorlatát, hiszen az érintett levéltárak akár milliós nagyságrendűig terjedő ügyfélforgalmat bonyolítottak már le alapításuk óta. Ezen a téren azokra az információkra hagyatkozhatunk, melyeket az adott intézmények saját ügyfeleik és fenntartóik tájékoztatására nyilvánosságra hoztak, illetve melyekről nemzetközi konferenciákon, tapasztalatcseréken beszámoltak.

Áttekintésünk fő területei az egyes országokban létrehozott intézmények működésének körülményei, az általuk kezelt iratok mennyisége és jellege, az adott intézmények feladatai a lusztráció és/vagy az információs kárpótlás területén, az iratanyag kutatásának feltételei, illetőleg a levéltári feldolgozás és nyilvánosságra hozatal kérdései.

Az egykori szovjet tömb tagországai közül egyáltalán nem jött létre az 1990 előtti állambiztonsági iratok nyilvánossá tételére hivatott intézmény Oroszországban és a FÁK-államok többségében, Szerbiában és Albániában, Bulgáriában pedig jelenleg is zajlik az iratok kezelésével foglalkozó levéltár létrehozása körüli vita.¹ A balti államok mindegyikében alakult valamiféle intézet és archívum a téma és a korszak feldolgozására. Mivel azonban 1991-ben a távozó szovjet csapatok az egykori szovjet állambiztonsági iratanyag helyben tárolt részének a döntő többségét is magukkal vitték, a lett, észt és litván kutatóintézetek – bár őriznek eredeti iratanyagot is – lényegében nem tekinthetők a témánk szempontjából vizsgálendő, civil szaklevéltárnak.

Németország

Az intézmény

A szocialista állambiztonsági iratok kezelése terén sok szempontból etalonnak tekintett németországi intézményt – Az egykori NDK Állambiztonsági Szolgálati Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala (Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik – BStU)² – a német egység létrejöttével egyidőben, 1990. október 3-án alapította a parlament a legendás evangélikus lelkész, ellenzéki politikus, Joachim Gauck vezetésével. Az intézmény létrejöttében alapvető szerepet játszott a tény, hogy a szocialista rendszer végnapjaiban, 1989 decemberében, a Stasi-iratok megsemmisítésének hírére társadalmi bizottság alakult ennek megakadályozására, pár nappal később pedig több városi Stasi kirendeltséget – Erfurt, Eisenach, Gera, Jena, Lipcse, Rostock – elfoglaltak a tüntetők. 1990. január 15-én került sor az állambiztonsági minisztérium (Ministerium für Staatssicherheit) berlini központjának megszállására és az iratanyag „társadalmi tulajdonba vételére”.³ A Stasi-iratok kezelésében meghatározó jelentőséggel bírt, hogy a megszűnő NDK állambiztonsági szerveit jogutód nélkül felszámolták, mivel a kibővült szövetségi állam rendelkezett legitim és a demokratikus keretek között működő titkosszolgálati szervekkel. A vonatkozó jogszabály értelmében a BStU-t vezetőjét, a Stasi iratok kezeléséért felelős szövetségi biztost a német szövetségi kormány javaslatára a parlament nevezi ki. A biztos tevékenységében független és csak a jogszabályoknak alárendelten végzi tevékenységét, ezen a téren a kulturális és média ügyekért felelős szövetségi megbízott (Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien – BKM) felügyeleti hatáskörébe tartozik. Az intézményt 2000. óta a korábbi kelet-német emberjogi aktivista, Marianne Birthler irányítja. A BStU berlini központján kívül az egykori NDK 13 kerületi központjában is működtet kirendeltségeket. A BStU munkatársainak létszáma 2007 végén összesen 2025 fő volt, akik közül 1166-an dolgoztak a berlini központban, 859-en pedig a kerületi hivatalokban. A BStU munkatársainak létszáma lényegében folyamatosan csökkent 1998 óta, amikor még közel háromezer (2918) alkalmazottja volt az intézménynek. 2009 szeptemberében a BStU munkatársainak létszáma 1700 fő volt, akik közül 1000 fő dolgozott a berlini központban, 700-an pedig a tartományi kirendeltségeken.

Az iratok

A BStU teljes iratanyaga 2010 elején körülbelül 111.000 iratfolyóméter (ifm), melyből körülbelül mint 46.600 ifm-nyi iratanyagot különböző típusú biztonsági filmekben őriznek. Az iratanyag részét képezi még az a kb. 16 ezer zsáknyi széttépett papírdokumentum, melyet a rendszerváltáskor még csak előkészítettek megsemmisítésre, de lezúzásukra a Stasi központjának elfoglalása miatt már nem kerülhetett sor. A BStU iratanyagához járul még mintegy 1,4 millió fotódokumentum (fényképek, negatív filmek, diák), 31 ezer hangdokumentum és 2705 tételnyi mozgókép (film, illetve videóanyag). A számos korabeli karton-rendszerű nyilvántartás közül kiemelendő a legnagyobb, az úgynevezett Központi Névmutató Kartonrendszer (Zentralen Klarnamenkartei – F 16), mely önmagában több mint ötmillió nevet tartalmaz, köztük körülbelül egymillió egykori nyugatnémet, illetve nyugat-berlini állampolgárét. A BStU különböző nyilvántartásaiban jelenleg összesen mintegy 39 millió karton található.

Az említett 16 ezer zsáknyi félig megsemmisített eredeti dokumentum helyreállítására figyelemre méltó, nemzetközi szinten és Magyarországon is visszhangot kiváltó kísérletet folytatnak jelenleg is a BStU munkatársai. A korábban említett, a Stasi iratokat „lefoglaló” tömegdemonstráció résztvevői hozzávetőleg 17 ezer zsáknyi megsemmisítésre előkészített iratot – összetépett papírlapokat, kartonokat és fotókat, hangszalagokat és filmeket – találtak a megszállt épületekben 1990 januárjában. A vidéki kirendeltségeken talált hasonló tartalmú zsákok együttes felülvizsgálata és a menthetetlen iratok megsemmisítése után maradt meg az a 16 ezer zsák, melynek rekonstruálásához 1995-ben manuális úton kezdtek hozzá. Hangsúlyozandó, hogy az idehaza gyakran elhangzó téves tájékoztatásokkal ellentétben korántsem a ledarált iratok rekonstrukciójáról van szó, hanem csak a kézzel összetépkedett, néhány négyzetcentimétertől fél lapnyi méretűig terjedő papírdarabok összerendezéséről. Az előzetes becslések szerint azonban ez a „puzzle” játék akár évszázadokig – az első tapasztalatok alapján akár 600 évig (!) – is eltarthatott volna, ezért a német szövetségi parlament és a német kormány olyan informatikai megoldás kifejlesztését kezdte támogatni 2000-ben, mely belátható időn belül és költségkímélőbb módon tenné lehetővé az iratok rekonstruálását. A feladat megvalósítására létrejött konzorcium 2003-ra olyan megvalósíthatósági tanulmányt készített, mely szerint a mintegy 600 millió papírdarab összeállítása elvégezhető 5 éven belül az eredeti papírlapok szkennelése, valamint egy speciálisan erre a feladatra fejlesztett szoftverrel való összerendezésük révén. (Jellemző adalék, hogy a javaslat szerint a papírdarabok egyedi jellemzői – szín, forma, írások és/vagy gépelt szövegek jellege stb. – alapján dolgozó számítógépes programot párhuzamosan 100 önálló számítógépen kellene futtatni ahhoz, hogy a fenti időhatáron belül a feladat elvégezhető legyen.) A nagyszabású, de méregdrága program még mindig csak a kísérleti szakaszban tart, melynek végeredményétől függ majd a Bundestag további támogatása és a megmaradt 15 ezer zsáknyi anyag feldolgozása.⁴

A jogszabályi környezet⁵

A BStU működését az 1991. december 20-án hatályba lépett, Az egykori Német Demokratikus Köztársaság állambiztonsági szolgálatának iratairól szóló, azóta már hét ízben – legutóbb 2006-ban – módosított törvény⁶ szabályozza. A törvény a maga nemében nemzetközi összehasonlításban is forradalmian új jogi helyzetet teremtett, hiszen korábban sehol nem volt példa arra, hogy egy bukott diktatúra állambiztonsági iratait ilyen mértékben sikerült megőrizni és alkotmányos keretek között megismerhetővé tenni. A jogszabály meghatározza az egykori NDK állambiztonsági iratainak körét és hivatalos intézményektől, valamint magánszemélyektől való begyűjtésük feltételeit. Külön fejezet tárgyalja az iratok megismerhetőségének és felhasználhatóságának lehetőségeit akár az érintettek, akár hivatalos intézmények (bíróóságok, titkosszolgálatok, parlamenti vizsgálóbizottságok, nyomozó hatóságok stb.), akár tudományos kutatók vagy újságírók számára. Ezen túl a Stasi iratokról szóló törvény szabályozza az iratok kezeléséért felelős szövetségi biztos, valamint az általa vezetett intézmény feladat- és hatásköreit is.

Az érintett személyek jogai

Az említett jogszabály értelmében mindenkinek jogában áll betekinteni azon iratokba, melyeket az egykori NDK állambiztonsági minisztériuma készített róla. Ez a jogosultság azonban a BStU-ban sem jelenti azt, hogy az érintett korlátozás nélkül hozzáférhet minden róla szóló irathoz, hiszen ezt korlátozza az iratokban előforduló egyéb személyek személyiségi jogainak védelme. Az iratok előkészítése során ezen adatokat a hivatal munkatársai kitakarják, anonimizálják. Ez utóbbi védelem nem illeti meg ugyanakkor az állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottait és együttműködőit, az ő fedőneveiket a hivatal külön kérésre feloldja és tájékoztatja az érintetteket a fedőnév tulajdonosának azonosító adatairól. Ezt a tájékoztatást nem adják meg azonban olyan esetekben, amikor a titkosszolgálatok alkalmazottja, vagy informátora ilyen irányú tevékenysége idején nem töltötte még be a 18. életévét. A vonatkozó jogszabály értelmében az érintettek informálódási joga kiterjed azoknak a személyeknek az azonosítására is, akik írásos bejelentés, feljelentés révén okoztak valószínűsíthető kárt számukra.

A Stasi-iratokról szóló törvény ugyanakkor már alapelvei között is a megismerhetőség után mindjárt az érintett és harmadik személyek személyiségi jogainak védelmét tekinti fő feladatának (1. §). Az egykori állambiztonsági szervek által titkos információgyűjtés révén szerzett személyes adatok nem használhatók fel az érintett és harmadik személyekre nézve hátrányos célból. A jogszabály szigorúan – három évig terjedő börtönbüntetéssel – szankcionál minden olyan cselekményt, melynek során valaki a törvény hatálya alá tartozó iratokból az érintett vagy harmadik személy hozzájárulása nélkül hoz nyilvánosságra a törvény által védett személyes adatot (44. §).

Eltűnt vagy meghalt személyek esetében közeli hozzátartozóikat nem illeti meg automatikusan a jog, hogy az iratokba betekintsenek, ezt a jogszabály csak tételesen megnevezett indokolt esetekben teszi lehetővé. Ilyen indokolt esetnek tekinti a törvény, ha az eltűnt vagy meghalt személy rehabilitálásához, személyiségi jogainak védelméhez (különös tekintettel a Stasi-val való együttműködés vádjára alóli tisztázásra), illetőleg eltűnése/halála okának kiderítéséhez van szükség az adatokra. A BStU tájékoztatója külön is felhívja a figyelmet arra, hogy családtörténeti kutatások vagy például tulajdonjogi igények alátámasztása még közeli hozzátartozó esetében sem képeznek jogalapot az elhunyt személyek iratainak megismerésére.

A tudományos és egyéb kutatás

A BStU iratanyagában való kutatás lehetőségei meglehetősen differenciáltak. Alapszabályként mindenkinek lehetősége van kutatni az iratokban, de a tudományos kutatóhelyek, egyetemek, akadémiai intézmények támogatását nélkülöző kutatóknak szinopszissal, kutatási koncepcióval kell alátámasztaniuk ilyen irányú kérelmüket.

A személyes adatokat nem tartalmazó, anonimizált, vagy nyilvánvaló információkat tartalmazó iratok minden korlátozás nélkül hozzáférhetők és másoltathatók. Az iratokban előforduló érintett és az ún. harmadik személyek⁷ adatai a levéltárhoz benyújtott írásos hozzájárulásuk birtokában kutathatók. Elhunyt személyek személyes adatai haláluk után harminc évvel válnak kutathatóvá. Akadémiai, egyetemi támogatottságú kutatások esetében lehetőség van személyes adatok anonimizálás nélküli megismerésére is, amennyiben a kutató meggyőzően bizonyítani tudja, hogy ezen adatok használata kutatásához feltétlenül szükséges, illetőleg hogy kutatási célja anonimizált másolatokkal nem teljesíthető. Ettől függetlenül az általános gyakorlat az, hogy a nem közszereplők személyes adatait a kutatók nem ismerhetik meg a BStU-ban.

Külön szabály vonatkozik az egykori Stasi-iratokban előforduló kortárs történelmi személyiségek, politikusok, közéleti személyiségek adatainak kutatására. Ezen személyes adatok közül a BStU-ban a már nyilvánosan hozzáférhető adatok kutathatók (pl. nyilvános beszédek stb.), illetőleg azon információk, melyek az említett személyek közéleti szereplésével, hivatali tevékenységével összefüggésben állnak. Kiemelendő, hogy a tiltott vallatási módszerekkel, valamint telefonlehallgatás vagy levéllenőrzés révén, illetőleg a szakmai titoktartási kötelezettség⁸ megsértésével szerzett információk szintén szigorú kutatási korlátozás alatt állnak. A kortárs történelmi szereplők és közéleti személyiségek adatainak kutatása esetében a BStU gyakorlata az, hogy az iratok kiadása előtt minden esetben értesítik az érintettet arról, hogy mely adataikhoz, kik és milyen tudományos céllal kívánnak hozzáférni.

A BStU munkatársai kevesebb korlátozással juthatnak ugyan hozzá a személyes adatokat tartalmazó iratokhoz (amivel nem kevés irigységet és kritikát váltanak ki a „külsősök” körében), de az adatok publikálása terén rájuk is ugyanazok a szigorú szabályok vonatkoznak.

A nyilvánosságra hozatal

A Stasi-iratokat kezelő hivatal számára a vonatkozó jogszabály nem ír elő semmiféle kötelezettséget eredeti iratok, nyilvántartások vagy listák nyilvánosságra hozatalára, így az intézmény internetes honlapján – eltekintve az illusztrációként bemutatott fényképektől – nem tesz közzé ilyen jellegű dokumentumokat. Az alapvető irategyüttesek főbb jellemzőitől eltekintve szintén nem végezhető kutatás vagy akár alaposabb tematikus keresés a nyilvántartásokban, a hivatal még raktári jegyzékeknek megfelelő levéltári segédleteket sem tesz hozzáférhetővé honlapján. Az iratanyag érdemi

használata minden esetben a BStU központjában vagy valamelyik kirendeltségében, a hivatal munkatársai által előkészített iratanyagokban történik. Az intézmény munkatársainak tájékoztatása szerint személyes adatok vagy eredeti iratok internetes közzététele – eltekintve a közismert információktól – a BStU-ban nem egyeztethető össze az adatvédelmi jogszabályokkal.⁹ Ebből következően a levéltárban még az engedéllyel rendelkező kutatók számára sem biztosíthatnak többletjogokat az iratok vagy nyilvántartások távoli megismerésére, kutatására.

Lengyelország

Az intézmény

A németországi BStU létszámának fent említett fokozatos apadásával munkatársainak számát tekintve mára a legnagyobb iratanyagának mennyiségét nézve pedig második legtekintélyesebb intézmény lett az 1998-ban alapított lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej).¹⁰ Az intézet megalakításáról és a lengyel nép ellen elkövetett bűnöket üldöző bizottságról az 1998. december 18-i keltezésű, 1016. sz. törvény rendelkezik. A törvény hatálya nem csak az 1944 és 1990 között a lengyel nép ellen elkövetett bűnökre és az ezekkel kapcsolatos iratokra terjed ki, hanem időben visszanyúlik Lengyelország 1939-es felosztásához és orosz-német megszállásáig. A jogszabály alapján a bizottságnak vizsgálnia kell a lengyel nemzetiségű vagy lengyel állampolgárságú személyek ellen 1939. szeptember 1. és 1989. december 31. között elkövetett bűnöket, a náci és a kommunista bűncselekményeket, a béke- és az emberiség-ellenes, valamint a háborús bűnöket, illetőleg más, politikai indíttatású elnyomó intézkedéseket és a lengyel állambiztonsági szolgálat tevékenységét.

A Nemzeti Emlékezet Intézetének varsói központjában, 11 vidéki telephelyén és 7 további kirendeltségén 2010 elején valamivel több mint kétezer munkatárs dolgozott beleértve a levéltári és az átvilágítási feladatokat ellátó szervezeti egységeket is. A Nemzeti Emlékezet Intézete – mely iratanyagát és munkatársi létszámát tekintve is a legnagyobb lengyel levéltár lett mára – négy fő feladatát négy önálló szervezeti egységként működő hivatal látja el.

1. A Közoktatási Iroda (Biuro Edukacji Publicznej) elsősorban tudományos kutatásokat folytat és oktatási, ismeretterjesztői tevékenységet végez minden képzési szinten, illetőleg folyóiratokat, kiadványokat jelentet meg, kiállításokat, konferenciákat, szemináriumokat szervez. A komoly létszámmal és pénzügyi forrásokkal rendelkező iroda 2009 végéig több mint 600 különböző típusú kiadványt (sorozatokat, memoárokat, forráskiadványokat, monográfiákat) jelentetett meg, rendezett közel 200 kiállítást, számos folyamatos kutatási programot működtet és munkatársai százával szerveztek hazai és nemzetközi konferenciákat, szemináriumokat, előadásokat, iskolai és szakmai képzéseket.

2. A Levéltári Iratok Megőrzéséért és Közzétételéért Felelős Iroda (Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej) végzi a tényleges levéltári tevékenységet, beleértve a 87 km-nyi iratanyag megőrzését, feldolgozását, valamint az iratokban való hivatalos megkeresések teljesítését és a kutatási, betekintési lehetőségek biztosítását.

3. A Lengyel Nemzet Ellen Elkövetett Bűnöket Vizsgáló Főbizottság (Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu) feladata a német és a szovjet megszállás idején elkövetett népellenes, háborús bűncselekmények, valamint a lengyel állambiztonsági szervek által elkövetett atrocitások vizsgálata és a feltárt bizonyítékok alapján a tettesek bíróság elé állítása. Az Intézet által közzétett adatok szerint eddig mintegy 900 vizsgálatot folytattak le a kommunista időszakban elkövetett bűncselekmények kapcsán, melynek eredményeként összesen 240 vádirat született mintegy 400 személy ellen.

4. Az Átvilágítási Iroda (Biuro Lustracyjne) csak 2007 márciusa óta működik. Tevékenységének alapja a SZEJM által 2006 októberében elfogadott, az 1944 és 1990 között működött állambiztonsági ügynökségek iratainak nyilvánosságáról szóló törvény, mely tételesen felsorolja azon közéleti tisztségeket, melyek betöltői az egykori

állambiztonsági szervekkel való együttműködésre vonatkozó átvilágítási nyilatkozatra kötelezettek. A törvény 54 pontban sorolja fel az átvilágítandó tisztségek körét a köztársasági elnöktől kezdve a különböző politikai szereplőkön, az állami média vezetőin át a felsőoktatási alkalmazottakig, iskolaigazgatókig, ügyvédekig.¹¹ Ezen nyilatkozatokat az Átvilágítási Hivatal kezeli, valóságtartalmukat ellenőrzi és gyanú esetén bírósághoz fordul döntésért.

A levéltárat irányító 11 tagú Tanács hét tagját a SZEJM, két tagját a Szenátus választja abszolút többséggel, további két főt pedig a lengyel államfő nevez ki hét-hét évre. Az intézet gyakorlati irányítását az Elnök végzi, őt a Tanács előterjesztése alapján szintén a SZEJM választja 3/5-ös többséggel, a Szenátus egyetértésével, hét éves időtartamra.¹²

A Nemzeti Emlékezet Intézetét 2005 decembere és 2010 áprilisa között Janusz Kurtyka történészprofesszor vezette. 2010. április 11-én Janus Kurtyka Lech Kaczyński államelnök repülőgépén a katyni tragédiára való megemlékezésre utazott és a szerencsétlenségben életét vesztette.

Az iratok

A Nemzeti Emlékezet Intézete gyűjtőkörébe tartozó iratokat az említett jogszabály 14 pontban sorolja fel,¹³ kiegészítve azzal, hogy az intézet ezeken túl gyűjti a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió állambiztonsági szerveinek a lengyel néppel szembeni atrocitásaira vonatkozó dokumentumokat is.

Az UPN által kezelt iratok teljes mennyisége 2010 elején több mint 87 ezer ifm volt (pontosan 87220 ifm), melynek egyharmadát, valamivel több mint 30 ezer iratfolyóméternyi anyagot őrzött a varsói központi telephely.

A papír alapú dokumentumokon kívül az IPN-be került még az egykori lengyel állambiztonsági szervektől több mint 400 000 oldalnyi iratot tartalmazó mikrofilm és microfiche, 3,5 millió fénykép és több mint 1000 mozgófilm is.

A jogszabályi környezet

Az említett jogszabály az intézet alapításától kezdve hatvan napot (!) biztosított arra, hogy a tételesen meghatározott állami szervek vezetői – a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter, igazságügyminiszter, a polgári és katonai bíróságok elnökei, az ügyészség vezetői, az állami levéltárak igazgatói¹⁴ – a Nemzeti Emlékezet Intézetének átadják az annak gyűjtőkörébe tartozó iratokat. Átadási kötelezettség terhel emellett minden más jogi vagy természetes személyt, aki az intézet gyűjtőkörébe tartozó iratot birtokol, ezen iratok elrejtését, megcsonkítását, megsemmisítését, vagy az átadás megtagadását pedig hat hónaptól nyolc évig terjedő börtönbüntetéssel szankcionálja. Az intézet elnöke széleskörű felhatalmazást kapott arra, hogy az intézmény gyűjtőkörébe tartozó iratok tekintetében állami és társadalmi szervek iratanyagába betekintést nyerhessen annak tisztázása érdekében, hogy azok nem tartoznak-e a törvény hatálya alá.

Az érintett személyek jogai

A törvény értelmében mindenkinek joga van betekinteni a rá vonatkozó iratokba, ugyanakkor másolatot csak anonimizált formában kaphat. Azok, akik nem voltak hivatásos tagjai vagy kollaboránsai az állambiztonsági szerveknek, kizárólag saját adataikról, valamint a velük kapcsolatban álló hivatásos tisztekről, együttműködőkről kaphatnak személyes adatot is tartalmazó másolatot. Az állambiztonsági szervek alkalmazottainak és hálózati személyeinek fedőneveit – amennyiben ez a dokumentumok alapján lehetséges – az Intézet munkatársai feloldják és ezen személyek valódi személyi azonosító adatait is közlik az érintettel. A törvény 35c.1. cikke értelmében ugyanakkor bárkinek joga van betekintést nyerni a egykori állambiztonsági funkcionáriusok és alkalmazottak személyi aktáiba is. Ezen funkcionáriusok és alkalmazottak szintén jogosultak betekinteni az intézetben kezelt, rájuk vonatkozó dokumentumokba. Az iratokban szereplő érintettek a titkos információszerező eszközökkel gyűjtött adataik kutatását legfeljebb ötven évre megtilthatják, ugyanakkor különlegesen védendő adataik – etnikai vagy vallási hovatartozásra, egészségi állapotra, szexuális életre, anyagi

helyzetre, vagyontárgyakra vonatkozó információk – esetében ez az időkorlátozás sem áll fenn. (37.1. ill. 37.2.)

A tudományos és egyéb kutatás

A tudományos kutatás és a sajtó részéről folytatható kutatás szabályai szerint a Nemzeti Emlékezet Intézetének iratanyagaiban hivatalos pecséttel ellátott „tanúsítvánnyal” rendelkező tudományos kutatók, illetve tudományos kutatóktól származó ajánlólevéllel rendelkezők, valamint a sajtó munkatársai esetében szerkesztőségi vagy kiadói meghatalmazással bírók folytathatnak kutatást. A tudományos kutatóknak külön kérelmezniük kell, hogy az iratok megismert tartalmát munkáikban felhasználhassák, az erre vonatkozó engedélyt az Intézet elnöke vagy a Levéltári Osztály igazgatója adhatja ki. A betekintés során megszerzett személyes adatok felhasználásának módjáért ugyanakkor a törvény 36.5 pontja értelmében a betekintő viseli a jogi felelősséget.

A nyilvánosságra hozatal

A lengyel országgyűlés 2006-ban a fent említett jogszabály megalkotásával korlátlanul kutathatóvá tette a közszereplők személyes adatait, a Nemzeti Emlékezet Intézetét pedig az egykori állambiztonsági tisztek adatainak közzétételére kötelezte. Ez alapján az ún. Átvilágítási Iroda katalógusokat készít és tesz közzé – egyebek mellett internetes honlapján is – az egykori állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottairól, tisztjeiről, valamint a törvény hatálya alá tartozó időszakban jelentős politikai tisztségeket betöltött személyekről, párt- és állami politikusokról. Ezen felül az iroda – a társintézmények közül egyedüliként – folyamatosan hozza nyilvánosságra az egykori állambiztonsági operatív nyilvántartásból a megfigyelt személyek listáját is. Idehaza is nagy visszhangot keltett ugyanakkor az a 2005-ös eset, amikor a Nemzeti Emlékezet Intézetéből kicsempészett, mintegy 160 ezer nevet – hivatásos tisztek és kollaboránsok adatait – tartalmazó listát tett közzé a Rzeczpospolita című napilap újságírója, Bronisław Wildstein. Az interneten megjelent lista óriási érdeklődést keltett Lengyelországban és az egykori állambiztonsági iratok kezelését és feltárását egy időre a közérdeklődés homlokterébe állította.

Csehország

Intézmény

Az egykori csehszlovákiai állambiztonsági szervek tevékenységét feltáró és megmaradt iratait őrző prágai intézet jött létre utolsóként – 2008. február 1-jén – az itt tárgyalt intézmények közül.¹⁵ A 2007. évi 181. törvény teremtette meg azokat a jogi kereteket, melyek között A Totalitáriánus Rendszereket Kutató Intézet (Ústav pro studium totalitních režimů)¹⁶ és az Állambiztonsági Levéltár (Archiv bezpečnostních složek)¹⁷ létrejöhetett.

Az intézet független állami szerv, tevékenységének alapja az említett jogszabály, finanszírozását tekintve önálló fejezet a cseh állami költségvetésben.

Az intézet vezető testülete az intézet tanácsa, melynek hét tagját a Cseh Köztársaság Szenátusa választja. A tanács nevezi ki és válthatja le az intézet igazgatóját. Az intézet igazgatói posztját annak alapítása óta Dr. Pavel Zacek töltötte be.¹⁸

Az intézet alapvető feladata a náci és kommunista rendszerek működésének tanulmányozása, feltárása, dokumentálása és publikálása különös tekintettel az adott korszak állambiztonsági szerveinek működésére és az elnyomó állami szervek által elkövetett bűnökre.¹⁹ 2010 januárjában az intézetnek összesen 130 munkatársa volt.

Az intézetet létrehozó, említett jogszabály alapján jött létre a cseh Állambiztonsági Levéltár is 2008 februárjában. A levéltár igazgatási és költségvetési szempontból is az intézet alá rendelt szerv, vezetőjét az intézet igazgatója nevezi ki a tanáccsal történő egyeztetés után. A cseh Állambiztonsági Levéltárban 2010 elején 127 fő dolgozott, az intézmény vezetője 2008 óta Dr. Bukovszky László.

Az intézet és a levéltár székhelye egyaránt Prága, de utóbbi külső raktárat is működtet a Brno melletti Kanice-n.

Az iratok

A cseh Állambiztonsági Levéltárban kezelt iratok mennyisége 2010 elején mintegy 20 ezer ívm volt, melyben benne foglaltatik a külföldi hírszerzés 201934 microfiche-lapján, a kémelhárítás 141275 microfiche-lapján, valamint a katonai elhárítás 94503 microfiche-lapján tárolt iratmennyiség is.

A jogszabályi környezet

Az említett 2007. évi 181. törvény értelmében az Állambiztonsági Levéltár fő feladatai a következők:

- biztosítja az állambiztonsági szolgálatokra vonatkozó iratanyagok megismerhetőségét és nyilvánosságát;
- biztosítja az erre feljogosított állami szerveknek a kezelésében lévő iratanyaghoz való hozzáférést és ahhoz szakszerű segítséget nyújt;
- a levéltári tevékenységről, valamint az StB²⁰-iratairól szóló jogszabályok alapján elősegíti a kezelésében lévő iratanyag megismerését;
- visszakeresi azokat dokumentumokat a kezelésében lévő levéltári anyagból, melyeket állami vagy önkormányzati szervek, jogi vagy természetes személyek igényelnek;
- levéltári adminisztratív eljárások és szolgáltatások tekintetében döntést hoz.

Az érintett személyek jogai

A csehországi állambiztonsági levéltárban az egykori áldozatok információk kárpótlásával kapcsolatos ügyintézés a 107/2002 sz. törvény előírásai szerint zajlik. Ez alapján az érintetteknek joguk van betekintést nyerni és másolatot kapni a rájuk vonatkozó iratokról. Mivel a kutatói minőség elnyerésének lényegében nincsenek különösebb kritériumai, a prágai állambiztonsági levéltárban tulajdonképpen mindenki kutatónak tekinthető és egyforma elbírálás alá esik. Az egykori állambiztonsági szervezet hivatásos tartótisztjeinek egészségügyi kartonjaiba ahogyan a kutatók, a saját irataikra kíváncsi állampolgárok sem nyerhetnek betekintést.

A tudományos és egyéb kutatás

A levéltárban külön „minősítési” eljárás vagy ajánlás nélkül folytatható kutatás, erre mindenki jogosult, aki a kutatási szabályzatot elfogadva kitölti a kutatási kérelmet. Ebből adódóan lényegében nincs is különbség az állampolgári és a kutatói kérelmezők kiszolgálása között. A kutatók számára Csehországban nem anonimálják az iratokat, bár a tartótisztek egészségügyi kartonjait ők sem tekinthetik meg. Ugyanez vonatkozik minden olyan, az egészségi állapotra vonatkozó adatra, melyet hivatalos egészségügyi szerv állított ki. A levéltári kutatók ugyanakkor egy nyilatkozat aláírásával vállalják, hogy a megszerzett információkkal jogszerűen, az adatvédelmi szabályoknak megfelelően bántanak.

A nyilvánosságra hozatal

A cseh állambiztonsági intézet és a levéltár széles körben hozza nyilvánosságra a kezelésében lévő operatív nyilvántartásokat, hivatásos tisztek és hálózati személyek kartonjait. Az intézmény munkatársainak tájékoztatása szerint erre elsősorban azért van lehetőségük, mert Csehszlovákia szétválása és a szlovákiai vonatkozású iratok Pozsonynak való átadása után Jan Langoš döntése értelmében ezen nyilvántartások jelentős része azóta már nyilvánosságra került.

2010 februárjáig az intézmény honlapján közzétették az egykori polgári hírszerzés tisztjeinek kartonjait (összesen 1350 darabot), az objektum-, az operatív- és a levelező-dossziék nyilvántartását, valamint a polgári és katonai elhárítás operatív dossziéinak – fedőneveket és valódi neveket is tartalmazó – nyilvántartását.

Az intézménnyel szembeni manipulációs vádakat elhárítandó a Totalitárius Rendszereket Kutató Intézetben nem listákat hoznak nyilvánosságra, hanem az eredeti kartonok és nyilvántartókönyvek kommentár nélküli, formahű digitalizált másolatait. Saját álláspontjuk szerint ezzel tehát nem állítják, hogy valaki hálózati személye vagy

hivatásos tisztje lett volna az StB-nek, mindössze azt teszik nyilvánossá, hogy ilyen vonatkozású iratok a levéltárban megtalálhatók.

Szlovákia

Az intézmény

A szlovák állambiztonsági levéltárat, a Nemzeti Emlékezet Intézetét, (Ústav pamäti národa)²¹ 2002-ben hozta létre Az 1939 és 1989 közötti Állambiztonsági Szervezetek iratainak nyilvánosságáról és a Nemzeti Emlékezet Intézete alapításáról szóló 553. számú törvény (rövidebb nevén A nemzeti emlékezet törvénye).²²

Az intézet elvi irányítását kilenc tagú igazgatótanács végzi, melynek elnökét – az intézmény tényleges vezetőjét – és négy további tagját a szlovák parlament választja, két-két további tagját pedig a szlovák köztársasági elnök illetve a kormány nevezi ki. A törvény szerint az első választás után minden igazgatótanácsi tag megbízatása hat évre szól, ezután azonban a parlament által választott személyek közül két fő, az elnök és a kormány kinevezettjei közül pedig egy-egy fő megbízatása már csak három éves.

Az intézet tényleges működtetését a bizottság végzi, melynek elnöke az igazgatótanács elnökhelyettese, tagjait az igazgatótanács nevezi ki hat évre az intézet alkalmazottai közül.

A Nemzeti Emlékezet Intézetének tevékenységét egy felügyelőbizottság ellenőrzi, melynek három tagja közül kettőt a parlament választ, egyet pedig az igazságügyminiszter nevez ki.²³

Törvény általi kötelezettségeit az intézmény négy önálló szervezeti egységben látja el: a levéltári, az informatikai, a dokumentációs és a kutatási „szekcióban”.

A szlovák állambiztonsági levéltár első vezetője a legendás ellenzéki politikus Jan Langoš volt,²⁴ jelenleg pedig Ivan A. Petransky. Az intézmény munkatársainak létszáma 2009 végén 80 fő volt.

Az iratok

A jogszabály 1. §-a önnön célját az intézet megalapításán túl az 1939. április 18. és 1989. december 31. között – tehát az ún. válságos időszak alatt – keletkezett, a német Harmadik Birodalom, a Szovjetunió, valamint a hazai titkosszolgálati, biztonsági szerveknél létrejött iratok összegyűjtésében, megőrzésében, kezelésében és nyilvánossá tételében határozza meg. A gyűjtendő iratok körét tovább pontosítva a jogszabály a szlovák nemzetiségű vagy szlovák állampolgárságú, de más nemzetiségű állampolgárok ellen elkövetett náci, kommunista bűnök, illetve népellenes és háborús bűnök, valamint a szlovák és a csehszlovák állam által politikai okokból folytatott üldözések dokumentumait, valamint az állambiztonsági szervek tevékenységével kapcsolatos iratokat rendeli az intézet kezelésébe. A jogszabály 2. §-a részletesen is meghatározza a fenti iratokat keletkeztető szervek körét, egyebek mellett ide tartozik az állambiztonsági szolgálat, a katonai elhárítás főigazgatósága, a rendőrség információtechnikai főcsoportfőnöksége vagy a rendőrség útlevíl-hatósága is.

A szlovák állambiztonsági levéltár iratanyaga 2009 végén hozzávetőleg 1800 iratfolyóméter volt, köztük 64 ezer személyi dosszié és mintegy 80 000 microfiche.

Az érintett személyek jogai

Az érintett személyek iratbetekintése Szlovákiában a betöltött 18. életévhez és a szlovák állampolgársághoz kötött jog. Az érintett személyek jogai kiterjednek a saját magukra vonatkozó iratok kutatására és másoltatására, valamint az egykori állambiztonsági szolgálat regisztrált tagjai adatainak, személyes aktáinak megismerésére is. A törvény 23. §-a ugyanakkor a kiadott másolatokon elvégzendő anonimizálás révén védi a további személyek születésére, lakhelyére, magán- és családi életére, büntetőjogi helyzetére, egészségi állapotára és tulajdoni viszonyaira vonatkozó adatokat. Az egykori üldözött halála után hozzátartozóit is megilletik a fenti jogok. Az egykori hivatásos állományú tisztek dossziéiból csak az illető hivatali tevékenységére, valamint nyilvános szerepléseire

vonatkozó adatok ismerhetőek meg, a többi személyes adatot a kiadott másolatokon az intézmény munkatársai kitakarják.

A tudományos és egyéb kutatás

A szlovákiai Nemzeti Emlékezet Intézetében minden 18. életévét betöltött személy szabadon kutathat, ehhez formálisan a levéltár igazgatója adja meg az engedélyt. Az iratanyagból két forráscsoport csak az Intézet Igazgatótanácsa elnökének külön engedélyével kutatható: ezek az egykori polgári hírszerzés dossziéi, valamint a belső elhárítás iratanyagából a megfigyelt személyekre vonatkozó dossziék. A kutató – a fenti megkötéseken túl – eredetiben, anonimizálás nélkül ismerheti meg az anyagokat. Mivel a pozsonyi állambiztonsági levéltárban – a 2004 óta tartó szisztematikus digitalizálás ellenére – jelenleg még nem adták az elektronikus iratok kutatásának feltételei, a kutatók az eredeti iratokat vehetik kézbe a levéltár kutatótermében.

A nyilvánosságra hozatal

A pozsonyi Nemzeti Emlékezet Intézete – a néhai Jan Langoš kezdeményezése nyomán – az egykori csehszlovák állambiztonsági szervek iratanyagából megkapott, szlovákiai vonatkozású iratok közül internetes honlapján közzétette az StB belső elhárítása kerületi szerveinek nyilvántartását, valamint a katonai elhárítás szlovákiai területi szerveinek nyilvántartását tartalmazó segédletek szkennelt formáját.

Románia

Az intézmény

A szocialista Románia állambiztonsági iratainak kezelésére 1999-ben hozta létre a 187/1999 sz. törvény A Securitate Levéltárát Tanulmányozó Tanácsot (Consiliul National Pentru Studiarea Arhivelor Securitatii – CNSAS²⁵). A jogszabály alapján a tanács legfőbb feladata annak biztosítása volt, hogy minden, 1945 után román állampolgársággal rendelkező személy betekinthesse az 1945 és 1989 között tevékenykedett romániai állambiztonsági szervezet, közismert nevén a Securitate róla vezetett aktáiba. A törvény ezen kívül a tanács feladatául szabta a Securitate által elkövetett elnyomó intézkedések kutatását és nyilvánosságra hozatalát is, ezzel kapcsolatban pedig az intézmény határozatokat is hozott egyes személyek kollaboráns tevékenységére vonatkozóan. Bár a vonatkozó jogszabály megszületett 1999-ben, tényleges szaklevéltárrá csak mintegy hat évvel később válhatott a CNSAS, eddig ugyanis nem kezelhették az egykori szocialista állambiztonsági iratokat az intézményben, mivel azokat a Román Hírszerző Szolgálatnál (SRI) őrizték. A CNSAS tevékenységében mérföldkő volt a 2008. év, ekkor ugyanis a romániai alkotmánybíróság – éppen egy korábban Securitate-ügynöknek nyilvánított üzletember-politikus, Dan Voiculescu indítványára²⁶ – a 187/1999 sz. törvényt alkotmányellenesnek nyilvánította, mivel álláspontja szerint a tanács által hozott határozatok bírósági ítéletnek tekinthetőek, holott ítélet hozatalára csak tényleges bíróság jogosult. (A CNSAS határozatai alapján korábban például leválthatók voltak azon ügyészek és bírók, akikről megállapította, hogy a Securitate ügynökei vagy besúgói voltak.) Ezzel a döntéssel a román alkotmánybíróság egyúttal érvénytelenítette a CNSAS összes korábbi, a Securitate-val együttműködő személyekkel kapcsolatos határozatát is.

A korábbi jogszabály érvénytelenítése után a Tariceanu-kormány 2008 márciusában a 24/2008 (03.10.) számú sürgősségi kormányrendeletben határozott az állambiztonsági iratok nyilvánosságának további biztosításáról. E rendelet alapján a CNSAS lusztrációs jogköre jelentősen szűkült, ugyanis a korábbi helyzettel ellentétben most már csak tények megállapítására jogosult, annak értékelését és az ítélet kimondását csak az igazságszolgáltatási szervek hivatottak megtenni. A rendelet értelmében továbbra is folytatja tevékenységét a tanács, melynek fő feladatai a következők:

- minden román, vagy 1945 után román állampolgársággal rendelkezett, illetve NATO- vagy EU-tagország állampolgárai részére biztosítja saját adataihoz való hozzáférést az egykori Securitate irataiban;
- felfedi a Securitate azon egykori hivatásos tisztjeinek neveit, akik elnyomó intézkedések részesei voltak;
- szintén felfedi azon kollaboránsok neveit is, akik speciális információk szolgáltatásával hozzájárultak az állambiztonsági dossziék összeállításához;
- kutatásokat folytat, valamint ismeretterjesztő, közművelődési és oktatási tevékenységet végez az egykori Securitate szervezetével, módszereivel és céljaival kapcsolatban.

A román állambiztonsági iratokat kezelő tanács (az elnevezés némileg félreérthető, ez a név ugyanis nem egy vezető testületet, hanem a teljes intézményt takarja) munkatársainak száma 257 fő, az intézményt egy 11 fős adminisztratív kollégium irányítja, melynek 9 tagját a parlament két házának pártjai mandátumaik arányában delegálják, egy-egy főt pedig a köztársasági elnök, illetve a kormány nevez ki. A Kollégium elnöki posztját 2007 júliusától a legutóbbi időig a magyar származású Ladislau Csendes (Csendes László) töltötte be, aki a családját és őt magát ért fenyegetések miatt mondott le posztjáról 2009 decemberében. A CNSAS kollégiumának elnöke 2010 januárja óta Dragoş Petrescu történész, politológus, egyetemi oktató.

Az iratok

A CNSAS által kezelt iratanyag mennyisége 2010 elején körülbelül 20 km volt, ami hozzávetőlegesen 1 800 000 különböző típusú dossziét (2 300 000 kötetet) tartalmazott. Az iratokat a kartotékokon kívül 13 különböző fondba (operatív, hálózati, történeti vizsgálati, levelezési, megfigyelési, személyzeti fondok, kéziratok stb.) sorolták.

Az érintettek jogai

A jogszabály értelmében minden román vagy 1945 után román állampolgársággal rendelkezett, illetve NATO- vagy EU-tagország állampolgára igényelheti az egykori Securitate iratanyagában fennmaradt, rá vonatkozó információkba való betekintést, illetve ezen iratok másoltatását. Az érintett személy halála esetén – amennyiben erről még életében másként nem rendelkezett – negyedik fokig terjedő rokonai öröklik az iratbetekintés jogát. Saját adataikon kívül az érintettek – illetve a fentiek szerint hozzátartozóik – megismerhetik a velük foglalkozott hivatásos állambiztonsági tisztek, valamint az iratok létrehozásához egykor hozzájárult kollaboránsok, feljelentők személyazonosságát.

A tudományos és egyéb kutatás

A CNSAS által kezelt iratokban való kutatás előfeltétele egy ún. akkreditációs eljárás, melynek során a CNSAS Kollégiuma elbírálja a kérelmező előképzettségét, kutatási céljait és ajánlásait, majd ez alapján dönt az iratanyag kutatásának engedélyezéséről. Az akkreditáció megszerzésének előfeltétele a felsőfokú végzettséget igazoló okirat beküldése, egy kutatási terv és egy kutatási intézmény vagy minősített kutató ajánlásának csatolása. Ez alapján dönt a kollégium az akkreditációról, melyet vissza is von abban az esetben, ha a kutató nem tudományos célra használja fel az általa megismert adatokat. Az akkreditáció megvonása vagy megtagadása esetén bíróságon lehet jogorvoslatot keresni. A tanács tájékoztatása szerint a kutatók az adathordozó típusától függetlenül hozzáférhetnek a nyilvántartási adatokhoz, a Románia 1945 és 1989 közötti történelmében szerepet játszott személyek adataihoz, valamint az állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottainak iratanyagához. A kutatók számára kiadandó másolatokon a magánéletre, családi életre vonatkozó adatokat anonimizálják.

A nyilvánosságra hozatal

A CNSAS nem foglalkozik az egykori ügynökök, kollaboránsok, hivatásos tisztek adatait tartalmazó listák, vagy nyilvántartások közzétételével, ellenben a hivatalos közlönyben

és saját honlapján folyamatosan közli a tanács ilyen vonatkozású egyedi határozatait, melyet magánszemélyek kérelmére, vagy közszereplők átvilágítása során hoztak.

Magyarország²⁷

Az intézmény

Magyarországon 1997-ben hozta létre az egykori állambiztonsági szervek iratainak kezelésére hivatott archívumot, a Történeti Hivatalt az 1994. évi XXIII. törvény. Az intézmény – mely 2001 óta jogilag is állami szaklevéltár – feladatait lényegében érintetlenül hagyva újjáalakította a levéltárat a 2003. évi III. törvény immár Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (röviden Történeti Levéltár) néven.

A szaklevéltár a törvény értelmében:

- biztosítja az érintett állampolgárok számára a róluk nyilvántartott adatok megismeréséhez való jogának gyakorlását,
- a törvényben foglalt feltételek mellett biztosítja a kutatási tevékenység folytatását,
- ellátja A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvényben meghatározott egyéb feladatokat,
- részt vesz, az őrzetében lévő anyag feltárásában, publikálásában, valamint az azt keletkeztető szervek történetének és működésének kutatásában.

A Történeti Levéltár a Levéltári Törvényben nevesített állami szaklevéltár, jogállását tekintve önálló, teljes gazdálkodási jogkörű költségvetési szerv, az Országgyűlés költségvetési fejezetén belül önálló cím. Működését az Országgyűlés elnöke felügyeli, főigazgatóját és helyettesét az Országgyűlés elnöke nevezi ki hét évre. A Történeti Levéltár főigazgatója 2003 óta Dr. Gyarmati György.

Az intézmény munkatársainak száma 2010 elején 98 fő.

Iratok

A törvény értelmében a Levéltár kezeli azon iratokat, melyek

- a Belügyminisztérium III-as Főcsoportfőnökségénél, ennek területi és helyi szerveinél, illetve elődeiknél (a Magyar Államrendőrség Budapesti-, illetve Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályain és a Gazdasági Rendészeti Osztályok operatív csoportjaiban, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályánál, a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságánál, az Államvédelmi Hatóságnál, 1953 és 1956 között a Belügyminisztérium államvédelmi feladatokat ellátó szervezeti egységeinél, a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályánál), a Belügyminisztérium Határőrség Felderítő Osztályánál, valamint a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán, a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökségén, a Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökségén, a Honvédelmi Minisztérium IV. Főcsoportfőnökségén, a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségén, a Belügyminisztérium Külügyi Osztályánál, a Belügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Osztályánál, a Belügyminisztérium Belbiztonsági Osztályánál, a Belügyminisztérium Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztályánál vagy
- a Belügyminisztérium Személyzeti Főosztályánál a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének alkalmazottaival és a „titkos”, illetve a „szigorúan titkos” állományú munkatársaival kapcsolatban,
- illetőleg az egyes fontos, valamint közbizalmi és közvélemény-formáló tisztséget betöltő személyeket ellenőrző bizottságnál keletkeztek és irattári anyagába tartoztak.

A Történeti Levéltár iratainak mennyisége 2010 elején 3888 ifm volt, melyet a következő nagyobb irategyűttesekbe soroltak:

- szekció: Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok
- szekció: Szervezeti egységekhez nem kapcsolódó állambiztonsági iratok
- szekció: Hálózati, operatív és vizsgálati iratok
- szekció: Gyűjtemények
- szekció: 1990 után keletkezett iratok.

A 2003. évi III. törvény 2. §-a értelmében az iratok keletkeztetőjének utódszerve, tehát valamelyik jelenleg működő nemzetbiztonsági szolgálat fenntarthatja az 1990 előtt keletkezett iratok minősítését, ebben az esetben az iratokat nem köteles átadni a Történeti Levéltárnak. A szolgálatok tájékoztatásán alapuló jelenlegi becslések szerint az ily módon át nem adott iratanyag a törvény hatálya alá tartozó és meglévő összes iratnak mintegy 8 %-át teszi ki.

Ebbe a kategóriába tartozik az ún. Kenedi-bizottság által feltárt 18 darab számítógépes mágnesszalag adattartalma is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezek a mágnesszalagok eredeti iratokat nagy valószínűséggel nem tartalmaznak²⁸, kizárólag adatbázisba rendezett nyilvántartási adatokat. Amennyiben ezek tartalma megismerhető lenne, a jelenlegi jogszabályok szerint jogi értelemben nem rendelkeznének bizonyító erővel. Nyilvánosságra hozataluk így minden bizonnyal bírósági eljárásokat váltana ki az érintettek részéről, tudományos publikációkban való felhasználásuk pedig – hiteles, eredeti források híján – szakmailag lenne megkérdőjelezhető. A hasonló adatbázisokkal rendelkező intézmények tapasztalatai alapján²⁹ efféle nyilvántartások legfeljebb a levéltári feldolgozó munkát támogató segédletekként hasznosíthatóak – persze levéltári szempontból ez sem elhanyagolható segítség.

Az érintett személyek jogai

A Történeti Levéltárban bármely bel- és külföldi természetes személy kérheti az egykori állambiztonsági szervek által róla készített iratokba való betekintést. Ez az iratbetekintés nem jogosítja fel az érintettet arra, hogy – egy bizonyos védelmi időn belül – megismerje mások személyes adatait, kivéve az egykori hivatásos alkalmazottak és hálózati személyek azonosító adatait, a nyilvános szereplésen rögzített, valamint a már jogszerűen nyilvánosságra került személyes adatokat.

Az érintett halála után hozzátartozója (házastárs, élettárs, egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és nevelőszülő, a testvér) örökli a betekintés jogát.

A tudományos és egyéb kutatás

A Történeti Levéltárban tudományos és ún. magánkutatás folytatható. A tudományos kutató, aki rendelkezik az ún. Levéltári Kuratórium engedélyével, megismerheti az iratokban szereplő, kutatási témájával kapcsolatos személyes adatokat, kivéve egy hosszabb védelmi időn belül az érintettek egészségi állapotával, kóros szenvedélyeivel, szexuális életével kapcsolatos adatokat. A tudományos kutató jogosult megismerni a kutatási témájával kapcsolatban szereplő hálózati személyek és hivatásos alkalmazottak személyes azonosító adatait is. Az ún. magánkutató csak a törvényben meghatározott védelmi idő lejártával ismerheti meg az érintettek személyes adatait, kivéve a nyilvános rendezvényen rögzített adatokat, a jogszerűen nyilvánosságra hozott adatokat illetve a közszereplő hálózati személyek azonosításához szükséges adatokat.

Nyilvánosságra hozatal

A vonatkozó jogszabály nem írja elő a Történeti Levéltár számára az eredeti iratok vagy nyilvántartások tömeges nyilvánosságra hozatalát, ezzel szemben szigorú keretek közé szorítja az érintettek személyes adataival kapcsolatos közzétételi lehetőségeket. A törvény 5. §-a értelmében csak a védelmi idő³⁰ lejártával ismerhetők meg bárki számára a személyes adatok, kivéve a nyilvános rendezvényeken rögzített, közszereplésekkel kapcsolatos adatokat, a korábban már jogszerűen nyilvánosságra hozott adatokat, illetve a közszereplő hivatásos alkalmazottak, közszereplő operatív kapcsolatok és közszereplő hálózati személyek azonosító adatait. Az alkotmánybíróság konkrétan is megszabta a

nyilvánosságra hozatal lehetőségeit, amikor 2005-ben a hálózati személyek azonosító adatainak nyilvánosságra hozatala kapcsán úgy határozott:³¹ mivel mind a kutatók, mind az érintett állampolgárok megismerhetik ezeket az adatokat, nincs olyan társadalmi szükség, mely indokolná a teljes körű nyilvánosságra hozatallal járó alapjog-korlátozást.

A jogszabályok alapján a levéltár nem tesz, nem tehet közzé „ügynöklistákat”, hálózati vagy operatív nyilvántartásokat, vagy az érintettek személyes adatainak tömegét tartalmazó eredeti iratokat. Ezzel szemben interneten keresztül is elérhető archontológiai adatbázisában folyamatosan dolgozza fel és hozza nyilvánosságra az egykori állambiztonsági szervek vezető beosztású hivatásos alkalmazottainak hivatali pályaképével kapcsolatos adatokat.

Összegzés

A fenti vázlatos áttekintés alapján is megállapítható, hogy az egykori szocialista országok állambiztonsági iratainak kezelése terén meglehetősen eltérő gyakorlatot folytatnak a közép-kelet-európai országok. Minden eltérés és egyedi sajátosság ellenére néhány általános következtetés mégis levonható ezen iratok helyzetével, kezelésével kapcsolatban.

- Az állambiztonsági iratok sorsa húsz évvel a rendszerváltás után sem véglegesen megoldott vagy elrendezett kérdés egyik érintett országban sem. Az eltérő politikai, jogi viszonyok eltérő jogi megoldásokat szültek, de sehol nincs olyan „kész megoldás”, melyet az adott ország határain túl mechanikusan alkalmazni lehetne. Mindenütt zajlanak a viták a szükséges és lehetséges nyilvánosság mértékéről, és ezek a viták az ország közállapotának, politikai kultúrájának függvényében a tudományos kritikáktól az intézményvezetők „soron kívüli” menesztésén át egészen az életveszélyes fenyegetésekig terjedhetnek.
- Bár a jogi szabályozás mindenütt más, a vonatkozó jogszabályok alapelvei – az európai adatvédelmi alapelvekkel összhangban – sok tekintetben nagyon is hasonlóak. Az érintettek információs kárpótlásán és a megismerési lehetőségek megteremtésén kívül mindenütt alapvető szándéka volt a jogalkotónak, hogy az érintettek személyes adatainak, különösen magánéleti, egészségügyi vagy szexuális életükkel kapcsolatos adataiknak a védelmét biztosítsa. Ebből adódóan sehol nincs „dossziétörvény”, nincs teljes nyilvánossága az iratoknak és a bennük rejlő személyes adatoknak sem. A megszerzett személyes adatokkal való visszaélést helyenként a kutatásból való kizárással, másutt viszont egyenesen börtönbüntetéssel fenyegeti a jogszabály.
- A fentiekből adódóan egyik társintézmény sem teszi korlátlanul hozzáférhetővé iratait, még a legliberálisabbnak tekinthető prágai vagy pozsonyi gyakorlat is legfeljebb operatív és hálózati nyilvántartások közzétételére szorítkozik, és nem publikál személyes adatokat tömegesen tartalmazó eredeti iratokat, dossziékat.
- A tudományos kutatás lehetőségei tekintetében igaznak tűnik a megállapítás, hogy a „később indulók gyorsabban haladnak”, legalábbis ami a kutatók által megismerhető adatok körét és az eljárás körülményességét illeti. A később alakult levéltárakban érezhetően kevesebb figyelmet fordítanak az érintettek személyes adatainak védelmére, ugyanakkor az adatokkal való esetleges visszaélés büntetőjogi szankciói ott sem hiányoznak a jog eszköztárából. Általánosságban megállapítható, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére a legkorábban alakult BStU-ban máig jóval több adminisztratív akadályba és adatvédelmi korlátozásba ütköznek a kutatók, mint például az alig három éves prágai levéltárban, vagy akár a magyar szaklevéltárban.
- A korábbi állambiztonsági iratok kezelése mindenütt „politikai ügy”. A jogalkotók olyan politikai természetű célokat fogalmaztak meg – az információs kárpótlás biztosítása, az iratok széles körű nyilvánossága, közszereplők átvilágítása, a közelmúlt történelmének fokozott ütemű feltárása és bemutatása –, melyeket a hagyományos levéltári intézmények a maguk munkamódszereivel és szűkös anyagi erőforrásaikkal képtelenek lennének ellátni. Ezen politikai célok érdekében

mindenütt különválasztották az iratokat a hagyományos levéltári struktúráról. (Ezen iratok persze sosem voltak a klasszikus levéltári struktúrák részei, hiszen azokat mindig elkülönítetten, civil levéltári ellenőrzés nélkül kezelték és sosem kerültek nyilvános levéltárakba.) A fenti „politikai célok” megvalósítása érdekében anyagi és emberi erőforrások tekintetében alaposan megerősített intézményeket (szaklevéltárakat és/vagy kutatóintézeteket) hoztak létre. Az iratok ilyen elkülönített kezelése és az intézmények felduzzasztása mindenütt szakmai és politikai viták tárgya ma is, melyektől ugyanúgy nem mentesül a Birtóler-vezette egykori Gauck-hivatal, mint a CNSAS, a Nemzeti Emlékezet Intézete vagy a magyar Történelmi Levéltár.

- A korábbi civil levéltári kontroll hiánya és az évtizedes szisztematikus feltáró munka elmaradása miatt minden állambiztonsági szaklevéltár kényszerűen szembesül azzal a kritikával, hogy iratainak feldolgozottsága elmarad a hagyományos levéltári irategyüttesekétől. Ezen levéltáraknak ugyanakkor úgy kell behozni évtizedes lemaradásaikat, hogy közben a fent megfogalmazott többletfeladatokat is el kell lássák. Ezen a téren már csak az intézmények létrejötte között eltelt huzamosabb időszakok miatt is jobban állnak a korábban alakult levéltárak. A tárgyalt intézmények közül a tapasztalatok alapján éppen a magyar Történelmi Levéltár iratanyaga áll legközelebb a hazai levéltári átlaghoz feldolgozottság, klasszikus és elektronikus segédletekkel való ellátottság tekintetében.
- A közelmúlt feltárásában is igyekeztek a jogalkotók behozni a lemaradást, ennek érdekében majd minden szaklevéltár mellé tudományos intézetet, kutatóhelyet is szerveztek esetenként több száz fős létszámmal. (A legnagyobb intézeteket Berlin, Varsó és Prága működteti.) Ezen kutatóhelyek munkája szintén kísértetiesen hasonló kritikákat váltott és vált ki Berlinton Budapestig: nevezetesen hogy a nagy létszámmal és komoly pénzügyi erőforrásokkal nincsenek arányban az eredmények sem mennyiségi, sem pedig minőségi tekintetben. (Mindenképpen megjegyzendő, hogy Budapesten csak Pozsonyban fordítottak kevesebb személyi és anyagi erőforrást erre a feladatra.
- Fontos látni, hogy nem csak az intézmények létszámát, de iratainak mennyiségét tekintve is második legkisebb állambiztonsági szaklevéltár a pozsonyi után a budapesti. A jelenleg a Történelmi Levéltárban őrzött mintegy négy kilométernyi iratanyag alig huszada a lengyel tárintézmény állományának, és alig több mint harmincad (!) része a BStU levéltárának. Ebben az aránytalanságban az országok méretén, az állambiztonsági szervezetek jellegén és szerepén, valamint megszűnésük körülményein kívül nyilvánvalóan sok egyéb, nem ezen írás keretei közé tartozó tényező is szerepet játszik. Mindenképpen meg kell azonban említeni egy olyan tényezőt, melyet ritkán szoktak figyelembe venni ezen hazai hiányosság okai közt: nevezetesen az 1956-os forradalom során és után – pro és kontra – történt tömeges irateltűnéseket és/vagy megsemmisüléseket.

Mint az a fenti áttekintésből kiderül, nem lehet egyértelmű rangsort felállítani az egyes állambiztonsági levéltárak gyakorlatáról, az általuk biztosított nyilvánosság vagy a szakmai munka mértékéről, eredményeiről. Az eltérő történelmi és politikai helyzetek eltérő jogi megoldásokat szültek az egyes országokban, s az iratok kezelésének különböző területein különböző eredményeket értek el az egyes intézmények. Nyilvánvaló, hogy ezen eredményeket nem lehet kizárólag az interneten közzétett adatok vagy oldalak mennyisége alapján mérlegelni. A tárgyalt intézmények ugyanis nem publikációs hivatalok, hanem szaklevéltárak, melyeken a szakmai munka minden területét számon lehet és kell is kérni. Ha az állambiztonsági iratok „helyzetét”, kezelésüket mérlegre akarjuk tenni, a közzétett nevek darabszámának kizárólagos mérlegelése helyett tehát ennél jóval több szempontot kell mérlegelni. Ezen „számonkérésnek” legalább az alábbi szempontokat mindenképpen figyelembe kell venni:

- az állambiztonsági iratok teljessége,
- az érintettek jogai a rájuk vonatkozó iratok megismerésében,

- a tudományos kutatás lehetőségei,
- a bárki által megismerhető adatok köre, egyszerűbben a teljes körű nyilvánosság kérdései,
- a szakmai feldolgozó munka eredményei, az iratanyag segédletekkel, adatbázisokkal való ellátottsága,
- az iratanyag és a téma, a korszak tudományos feldolgozása, publikáltsága.

A felsorolt területeken belül sem lehetséges egyértelmű „rangsor” felállítása, de az egyes intézmények működésének hozzávetőleges összevetésére a fenti áttekintések alapján már kísérletet lehet tenni.

Az iratanyag teljessége tekintetében a német BStU tekinthető legerendesebbnek, mivel Németországban jogutód nélkül szűnt meg az állambiztonsági szervezet, így az utódszervek nem őrizhették meg a számukra még fontos iratokat. Igaz ugyan, hogy az egykori NDK hírszerzés anyagainak jelentős része is megsemmisült a rendszerváltáskor, más részük pedig amerikai „közvetítéssel”, megszárt állapotban került vissza Németországba (Rosenholz-dossziék). Minden más tárgyalt intézmény többé-kevésbé hiányolja a külföldi polgári és katonai hírszerzés iratait és nyilvántartásait, valamint nélkülözi az utódszervek által saját kezelésben tartott, minősített iratokat is.

Az érintett állampolgárok jogai többé-kevésbé hasonló módon érvényesülnek az egyes intézményekben: az iratokban szereplő személyek mindenütt megismerhetik a rájuk vonatkozó információkat, valamint a velük kapcsolatban állt hivatásos tisztek és kollaboránsok azonosító adatait. Mivel Prágában lényegében mindenkit kutatóként kezelnek, az itteni kérelmezők jutnak legszélesebb körben személyes adatokat is tartalmazó iratokhoz. Minden más intézményben anonimizálják azokat a személyes adatokat, melyek nem vonatkoznak a kérelmezőre.

Tudományos kutatás terén a fentiekhez hasonlóan a csehországi és a szlovákiai gyakorlat tekinthető legliberálisabbnak, hiszen csak a személyes adatok legszűkebb körét – a hivatalos egészségügyi jelentéseket – nem adják ki a kutatóknak. Érdemes megjegyezni, hogy ebben a tekintetben Németország gyakorlata a legkörülményesebb, ahol csak a közszereplők személyes adataihoz férhetnek hozzá a kutatók. Amennyiben nem csak a hálózati személyek adatainak nyilvánosságát vagy a szenzitív adatok megismerhetőségét tekintjük a kutathatóság mércéjének, hanem levéltári értelemben vett feldolgozottságot is, az állambiztonsági iratok kutatói Magyarországon kedvezőbb helyzetben vannak, mint a társintézmények többségében. (Éppenséggel a legrégebbi és gyakran hivatkozott németországi Gauck-hivatal kutatási szabályai a legrigorózusabbak a térségben.)

A szabadon megismerhető és nyilvánosságra hozható személyes adatok köre az egykori Csehszlovákia utódállamaiban, valamint Lengyelországban a legszélesebb, és csak ezen intézmények folytatnak jelentős mértékű internetes „listázást” is. Az egykori állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottairól majd minden szaklevéltár közöl adatokat – ez alól a Történeti Levéltár sem kivétel –, a hálózati személyek listáinak közzététele azonban csak a felsorolt országok levéltárainak gyakorlata.

A levéltári anyag feldolgozottsága, hagyományos és elektronikus segédletekkel való ellátottsága tekintetében a magyarországi szaklevéltár munkája tekinthető legerendesebbnek: egyetlen más intézmény sem biztosít hozzáférést kutatóinak az iratanyagában átfogó keresést lehetővé tévő adatbázisokhoz akár az interneten keresztül, akár saját kutatótermében. Úgyszintén egyik levéltár sem tesz közzé iratanyagának akkora hányadát „lefedő” hagyományos levéltári segédleteket (raktári jegyzékeket), mint a Történeti Levéltár. Ez utóbbinál azonban természetesen figyelembe kell venni az iratanyag viszonylag csekélyebb mennyiségét is.

A téma és a korszak tudományos feldolgozottsága, valamint az ezen a téren tevékenykedő egyes kutatóhelyek működése nem tartozott szorosan írásunkhoz, hiszen egy ilyen összevetés önálló tanulmány tárgyát képezhetné. Az mindenestre e vázlatos áttekintés alapján is megállapítható, hogy az említett országokban ezen a téren általában a magyarországinál nagyságrendekkel nagyobb, önálló, akár több száz fős intézetek

tevékenykednek, melyek működése sehol nem nélkülözi az eredményesség és hatékonyság körüli szakmai (és szakmaiatlan) vitákat sem.

¹ Bulgáriában 2006-ban született meg az egykori állambiztonsági iratokról és az átvilágításról szóló jogszabály, legutóbb pedig az e feladatra létrejött bizottság kapott 3 épületet a becslések szerint 20 km mennyiségű irat elhelyezésére. Mivel ezen épületek felújítása 2009 végén még nem fejeződött be és az intézmény nem kezdte meg tényleges levéltári tevékenységét, a bulgáriai helyzetet nem tárgyaljuk külön.

² Az intézmény honlapja: <http://www.bstu.bund.de>

³ Lásd ezzel kapcsolatban: Trócsányi Sára: *Forradalom az irattárban. Az információs kárpótlás jogi aspektusai.* Budapest, 2007, Holnap Kiadó, 83–91.

⁴ A BStU munkatársainak tájékoztatása szerint a kísérlet már most felkeltette az adóhatóság és a bűnüldöző hatóságok figyelmét is, akik szintén tudnák hasznosítani az eljárást saját munkájukban.

⁵ A Stasi-iratok kezeléséről és felhasználásáról szóló jogszabályi környezetnek itt csak fontosabb elemeit ismertetjük, részletesebben lásd: Trócsányi: i. m. 95–132.

⁶ Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Stasi-Unterlagen-Gesetz – StUG)

⁷ A „harmadik személy” az állambiztonsági iratokról szóló kutatási szabályokban azt a személyt jelenti, aki nem volt közvetlen „célszemélye” az állambiztonsági szerveknek, és nem volt annak hivatásos tagja, vagy informátora sem.

⁸ Közismerten ilyen szakmai titoktartási kötelezettség terheli az ügyvédeket, orvosokat, egyházi személyeket stb.

⁹ A német Szövetségi Alkotmánybíróság 1994-ben egyébként egy konkrét ügyben – a hallei és halle-neustadti Stasi-ügynökök nyilvánosságra került listája kapcsán – hozott határozatot abban a tekintetben, hogy ezen listák nyilvánosságra hozatala nem képezi részét a véleménynyilvánítás szabadságának. Trócsányi: i. m. 79–80.

¹⁰ <http://www.ipn.gov.pl>

¹¹ E hosszú lista alapján nem meglepő, hogy az Átvilágítási Hivatal csak 2008-ban 142.000 átvilágítási nyilatkozatot irattározott!

¹² A továbbiakban írásunk elsősorban az iratokkal és azok nyilvánosságával foglalkozik, a Nemzeti Emlékezet Intézete tevékenységével kapcsolatban lásd bővebben: Bayerné Jura Urszula – Csombor Erzsébet: A Nemzeti Emlékezet Intézete – A Lengyel Nemzetellenes Bünteteket Üldöző Bizottság. *Levéltári Szemle*, 2006/3. 41–46.

¹³ Ezen szervek egyebek mellett a Lengyel Felszabadítási Front közbiztonsági részlege, a Közbiztonsági Minisztérium, a Közbiztonsági Bizottság valamint ezek alárendelt szervei, a Belügyminisztérium központi és regionális állambiztonsági szervei, a Belügyi Akadémia, a különböző katonai elhárító szervek, a központi és helyi sajtóhivatalok valamint az egyházügyi hivatal központi és területi intézményei.

¹⁴ Utóbbiak az egykori Lengyel Egyesült Munkáspártnak a lengyel állambiztonsági szolgálatok, valamint a megszálló hatóságok biztonsági szerveinek tevékenységével kapcsolatos aktái tekintetében voltak kötelezettek irattadásra.

¹⁵ A probléma jogi szabályozása természetesen Prágában sem tartott közel két évtizedig: az 1996. évi 140. törvény már rendelkezett az egykori állambiztonsági szervek irataihoz való állampolgári hozzáférés kérdéseiről. Ez a törvény azonban nem állított fel önálló kutatóintézetet és/vagy levéltárat, az iratokat a Belügyminisztérium kezelésében tartotta és sem a téma rendszeres kutatására, sem pedig az iratok kutathatóságának biztosítására vonatkozóan nem rendelkezett.

¹⁶ <http://www.ustrcr.cz>

¹⁷ <http://www.abscr.cz>

¹⁸ Dr. Pavel Zacek 2010 februárjában – minden bizonnyal a hálózati nyilvántartások alább ismertetett közzétételével összefüggésben – a tanács leváltotta posztjáról.

¹⁹ Jelen áttekintésünk elsősorban az állambiztonsági iratok nyilvánosságával és a kezelésükkel megbízott levéltárak tevékenységével foglalkozik, ezért az intézet munkájának alaposabb bemutatására nincs módunk. Megemlítendő ugyanakkor, hogy fennállásának első két évében az intézet számokban is kifejezhető imponáló teljesítményt nyújtott publikációs és ismeretterjesztő tevékenység terén: 20 önálló kötet (monográfiák, memoárok, forráskiadványok stb.) mellett 19 egyéb kiadványt jelentettek meg, kiadták a Paměť a dějiny c. negyedévi folyóirat nyolc számát, rendeztek 4 nemzetközi konferenciát, 11 szimpóziumot, 55 szemináriumot, 1 filmfesztivált és 27 kiállítást. Forrás: www.abscr.cz

²⁰ StB: Státni bezpečnosť, az egykori csehszlovák állambiztonsági szervezet.

²¹ <http://www.upn.gov.sk>

²² Az intézet működésével kapcsolatban lásd még Gaucsik István: A Nemzeti Emlékezet Intézete. *Levéltári Szemle*, 2006/3. 47–49.

²³ A szlovák Nemzeti Emlékezet Intézete felügyelő-bizottságának 2009 áprilisa óta tagja dr. Bukovszky László, az intézmény korábbi vezetője és jelenleg a prágai állambiztonsági levéltár vezetője is.

²⁴ A korábbi fizikus, ellenzéki politikus a rendszerváltás után két évig a csehszlovák belügyminiszteri posztot töltötte be, az állambiztonsági levéltárat pedig 2006-ig, tragikus autóbalesetéig vezette.

²⁵ Honlap: www.cnsas.ro

²⁶ Voiculescuról a tanács 2006-ban állapította meg, hogy a Securitate informátoraként tevékenykedett. A politikus az intézmény ellen pert indított, azonban az alaptörvényt érintő kérdések felvetése miatt az ügy az alkotmánybíróság asztalára került.

²⁷ Az egykori állambiztonsági iratok sorsa és kezelése Magyarországon is évtizedek óta húzódozó politikai viták tárgya. Jelen összeállításunk elsősorban a volt szocialista országok ilyen vonatkozású gyakorlatát kívánja ismertetni, ezért a hazai helyzetet csak vázlatosan, az összehasonlíthatóság kedvéért ismertetjük. Az intézmény tevékenységével

kapcsolatos további információk a <http://www.abtl.hu> honlapon érhetők el.

²⁸ Mivel a szalagok adattartalma egyelőre nem megismerhető, a rajtuk tárolt információ jellegére elsősorban az adatok mennyiségéből következtethetünk. Ez alapján gyakorlatilag kizárható, hogy bármilyen formában eredeti és hiteles iratokat őriztek volna meg a mágnesszalagokon.

²⁹ Legutóbb egyébként éppen 2010. február 1-jén, az OSA Archívum által Budapesten rendezett konferencián hívta fel a figyelmet a korabeli adatbázisok korlátozott felhasználhatóságára a prágai társintézmény magyar származású osztályvezetője, Keszeli Tamás.

³⁰ Lásd a törvény ezen szakaszából: (2) „Az érintett adatai a halálozási évét követő harminc év után – a (3)-(4) bekezdés keretei között – anonimizálás nélkül megismerhetőek. Ha a halálozás éve nem ismert, a védelmi idő az érintett születésétől számított kilencven év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, az irat keletkezésétől számított hatvan év. (3) Az érintett halálozási évét követő hatvan évig anonimizáltan sem ismerhetőek meg a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre és szexuális életre vonatkozó adatok. Ha a halálozás éve nem ismert, a védelmi idő az érintett születésétől számított százhusz év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, az irat keletkezésétől számított kilencven év.”

³¹ 37/2005 (X.5.) AB határozat.